

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУРЯК КАТЕРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 343.8:343.9

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче
право

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **К.М. Буряк**

АНОТАЦІЯ

Буряк К. М. Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні. У дисертації поставлено й вирішено наукову проблему розроблення цілісного доктринального підходу до формування криминологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері, на підставі чого обґрунтовано пропозиції, спрямовані на її запобігання та удосконалення національного законодавства у даній сфері.

У дисертації подано розв'язання важливої кримінально-правової та криминологічної науково-прикладної проблеми запобігання злочинності у сімейній сфері. Здійснено науково-теоретичний, історичний аналіз злочинності у сімейній сфері. Доведено, що проблематика злочинності у сімейній сфері неодноразово була поставлена на порядок денний вітчизняними вченими, а тому вона є системою з винятково складними видами кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в процесій їх спільного життя.

Визначено її сучасний стан, проблеми та шляхи розвитку. Зазначено, що найбільш ґрунтовною методологічною базою для обґрунтування злочинності у сімейній сфері є закони і категорії діалектики. Саме вони забезпечують вчення про діалектичні суперечності під час дослідження соціальних явищ та процесів, які виникають в інституті сім'ї, та дають змогу дослідити причини та умови вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері і розробити шляхи його запобігання.

Враховано низку чинників, які засвідчують загрозу життю і здоров'ю одному із подружжя або їхній дитині. Серед причин цього соціального явища виокремлено: глобалізаційні зміни у сфері соціально-економічних і політичних процесів, які відбуваються у ХХІ ст.; російсько-українська війна з державою-агресором російською федерацією з 2014 року; тривожна атмосфера в сім'ї; зростання конфліктності у взаєминах між дружиною і чоловіком, батьками і дітьми; збільшення випадків розлучення тощо.

У межах вивчення предмета наукового дослідження наведено окремі положення про методологічні засади дослідження злочинності в сімейній сфері, виокремлено групу загальних та спеціальних методів дослідження, що є вихідними у протидії такій злочинності та запобіганні окремим її видам. Значну увагу у дослідженні приділено поняттю та змісту злочинності у сімейній сфері, що дозволило сформулювати його визначення – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими.

Вивчення зарубіжного досвіду злочинності у сімейній сфері показує, що така проблема актуальна для всіх країн світу, а тому впровадження найкращих зарубіжних практик у вітчизняне законодавство допоможе Україні розв'язати низку проблем, що виникають сьогодні в нашій країні в роботі правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування щодо запобігання та протидії злочинності у сімейній сфері.

Завдяки теоретичним напрацюванням та отриманим науково обґрунтованим результатам дослідження здійснено поділ кримінальних правопорушень на види, котрі необхідні для реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Запропоновані різні класифікаційні критерії, зокрема: залежно від потерпілого (дитина (малолітня, неповнолітня особа) чи дорослий член сім'ї); залежно від

суб'єкта (загальний чи спеціальний (член сім'ї або особа, яка має певні обов'язки чи службові функції, пов'язані з вихованням неповнолітніх)); залежно від форми вини (умисні, необережні чи зі змішаною формою вини); в залежності від настання суспільно небезпечних наслідків (формальний чи матеріальний склад).

За допомогою родового об'єкта здійснено ідентифікацію, систематизацію кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, та обґрунтовано їх об'єднання в рамках одного розділу з подальшим визначенням місця відповідного розділу у системі Особливої частини КК України.

Доведено, що суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, які вчиняються у сімейній сфері, характеризується: 1) прямим умислом щодо діяння; 2) умислом щодо діяння та наслідків; 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків; 4) необережною формою вини. На підставі цього у науці сформувався три підходи щодо характеристики форми вини при вчиненні кримінальних правопорушень у сімейній сфері: 1) змішана; 2) як змішана, так і умисна; 3) умисна або необережна. Діаметральна протилежність наведених позицій свідчить про невирішеність цієї проблеми.

Визначено, що загальним суб'єктом кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Також цей злочин може бути вчинено спеціальними суб'єктами. Спеціальними суб'єктами виступають особи, які є членами сім'ї (та особи до них прирівняні) та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Запропоновано законодавцю декриміналізувати ст. 151² КК України «Примушування до шлюбу», змінивши і без того надмірну криміналізацію суспільних відносин у сімейній сфері, які вже врегульовані чинним

законодавством.

У процесі дослідження встановлено роль особи кривдника (кривдниці), яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері, що дозволило авторці сформулювати типовий портрет – це чоловік (або жінка) віком 30–40 років, які перебувають у шлюбі, із середнім рівнем освіти, є мешканцями міста, мають низький рівень інтелектуального розвитку та соціальної свідомості, переважно не мають постійного місця роботи або є працівником низької кваліфікації, з ознаками девіантної поведінки (схильні до вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, вчинення різноманітних правопорушень, нехтування правовими нормами), мають низький рівень соціальних навичок, емоційного інтелекту, раніше притягалися до адміністративної чи кримінальної відповідальності, зі стереотипним уявленням щодо гендерних ролей, їм характерні афективні порушення психіки (у межах осудності) та вчиняли насильницькі акти стосовно своєї родини.

Проведений в процесі дослідження аналіз стану, тенденцій, географії вчинення кримінальних правопорушень кривдником (кривдницею) у сімейній сфері, засвідчив, що воно характеризується специфічною суспільною небезпекою, яка несе в собі суспільний резонанс і потребує своєчасного реагування з боку суб'єктів протидії та запобігання даній злочинності. Дослідження злочинності у сімейній сфері дозволило визначити причини та умови вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері. Доведено, що злочинність у сімейній сфері має значну латентність, а тому її запобігання варто оцінювати з урахуванням даного критерію.

В процесі дослідження виокремлено заходи запобігання злочинності у сімейній сфері: загальносоціальне; спеціально-кримінологічне та віктимологічне запобігання. Зазначено, що заходи запобігання злочинності у сімейній сфері позитивно впливають на кривдника (кривдницю) кримінального правопорушення, якщо вони застосовуються суб'єктами

запобігання даній злочинності.

Доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері буде ефективним лише у разі взаємодії всіх суб'єктів запобігання такій злочинності, їх узгодженого та спільного планування, колективного обговорення проблем та надання допомоги один одному в процесі запобігання кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері.

Розкрито роль суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері. Сформульовано пропозиції до чинного законодавства в частині удосконалення заходів запобігання злочинності у сімейній сфері. Проведене дослідження дало можливість внести пропозиції щодо покращення діяльності підрозділів Національної поліції України, суду, органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинності у сімейній сфері.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочинність, правопорушник, сім'я, сімейна сфера, злочинність у сімейній сфері, насильницькі злочини, домашнє насильство, Національна поліція, прокуратура, запобігання, кримінологічна модель, кримінологічна характеристика, кримінологічний аналіз, методика, експеримент.

SUMMARY

Buriak K.M. Theory and practice of crime prevention in the family sphere in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.08 «Criminal law and criminology; criminal executive law». –Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of crime prevention in the family sphere in Ukraine. The dissertation poses and solves the scientific problem of developing a holistic doctrinal approach to the formation of a criminological model of crime prevention in the family sphere, on the basis of which proposals aimed at its prevention and improvement of national legislation in this area are substantiated.

The dissertation provides a solution to an important criminal-legal and criminological scientific-applied problem of crime prevention in the family sphere. A scientific-theoretical, historical analysis of crime in the family sphere was carried out. It has been proven that the problem of crime in the family sphere has been repeatedly put on the agenda by domestic scientists, and therefore it is a system with exceptionally complex types of criminal offenses committed by the offender or the offender in the course of their joint life.

Its current state, problems and ways of development are determined. It is noted that the most thorough methodological basis for justifying crime in the family sphere is the laws and categories of dialectics. It is they who provide the doctrine of dialectical contradictions during the study of social phenomena and processes that arise in the institution of the family, and make it possible to investigate the reasons and conditions for committing a criminal offense by an offender in the family sphere and to develop ways of preventing it.

A number of factors that prove a threat to the life and health of one of the spouses or their child are taken into account. Among the causes of this social phenomenon, the following are highlighted: globalization changes in the field of

socio-economic and political processes that are taking place in the XXI century; the Russian-Ukrainian war with the aggressor state the Russian Federation since 2014; anxious atmosphere in the family; growing conflict in the relationship between husband and wife, parents and children; increase in cases of divorce, etc.

Within the scope of the study of the subject of scientific research, separate provisions are given on the methodological principles of the study of crime in the family sphere, a group of general and special research methods is singled out, which are the starting points in countering such crime and preventing certain types of it. Considerable attention was paid in the study to the concept and content of crime in the family sphere, which made it possible to formulate its definition - it is a set of socially dangerous and criminally punishable intentional acts that encroach on the life, health, bodily integrity and will of at least one family member and involve physical, verbal, moral and economic insults and psychological coercion, cyber violence to intimidate and gain power of some family members over others.

The study of foreign experience of crime in the family sphere shows that such a problem is relevant for all countries of the world, and therefore the introduction of the best foreign practices into domestic legislation will help Ukraine to solve a number of problems that arise today in our country in the work of law enforcement agencies, courts, and local authorities self-government regarding the prevention and counteraction of crime in the family sphere.

Thanks to the theoretical studies and scientifically based results of the study, the division of criminal offenses into the types necessary for the implementation of the principle of differentiation of criminal liability and punishment was carried out. Various classification criteria are proposed, in particular: depending on the victim (child (minor, minor) or adult family member); depending on the subject (general or special (a family member or a person who has certain duties or official functions related to the upbringing of minors)); depending on the form of guilt (intentional, negligent or with a mixed form of guilt); depending on the occurrence of socially dangerous consequences (formal or material composition).

With the help of the generic object, the identification and systematization of

criminal offenses committed in the family sphere was carried out and their unification within the framework of one section was justified, with the subsequent determination of the place of the corresponding section in the system of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

It has been proven that the subjective side of criminal offenses committed in the family sphere is characterized by: 1) direct intent regarding the act, 2) intent regarding the act and its consequences, 3) intent regarding the act and a careless form of guilt regarding the consequences, 4) a careless form of guilt. Based on this, science has developed three approaches to the characterization of the form of guilt when committing criminal offenses in the family sphere: 1) mixed; 2) both mixed and intentional; 3) intentional or careless. The diametric opposite of the above positions indicates that this problem has not been resolved.

It was determined that the general subject of criminal offenses committed in the family sphere is a natural culpable person who has reached the age of sixteen. Also, this crime can be committed by special subjects. Special subjects are persons who are family members (and persons equal to them) and who are assigned certain family duties by family law, as well as persons who perform professional or official duties to ensure the proper existence of family relations and relations regarding the normal development of children. It was proposed to the legislator to decriminalize Art. 151² of the Criminal Code of Ukraine «Forcing marriage», changing the already excessive criminalization of social relations in the family sphere, which is already regulated by current legislation.

In the process of the research, the role of the offender, who commits a criminal offense in the family sphere, was established, which made it possible to formulate the author's typical portrait - this is a man (or woman) aged 30–40, who is married, with an average level of education, and is a resident cities, have a low level of intellectual development and social awareness, mostly do not have a permanent place of work or are a low-skilled worker, with signs of deviant behavior (prone to drinking alcoholic beverages, narcotic substances, committing various offenses, disregarding legal norms), have a low level of social skills,

emotional intelligence, previously brought to administrative or criminal responsibility, with a stereotypical view of gender roles, he/she is characterized by affective disorders of the psyche (within the limits of sanity) and committed violent acts against his/her family.

The analysis of the state, trend, and geography of criminal offenses committed by the perpetrator in the family sphere is characterized by a specific social danger that carries a public resonance and requires a timely response from the subjects of countermeasures and prevention of this crime. The study of crime in the family sphere made it possible to determine the reasons and conditions for committing a criminal offense by the offender in the family sphere. It has been proven that crime in the family sphere has a significant latency, and therefore its prevention should be evaluated taking into account this criterion.

In the process of the research, measures to prevent crime in the family sphere were singled out: general social; special criminological and victimological prevention. It is noted that measures to prevent crime in the family sphere have a positive effect on the offender of a criminal offense, if they are applied by the subjects of the prevention of this crime.

It has been proven that the prevention of criminal offenses in the family sphere will be effective only in case of the interaction of all subjects of the prevention of such crime, their coordinated and joint planning, collective discussion of problems and assistance to each other in the process of prevention of criminal offenses in the family sphere.

The role of crime prevention subjects in the family sphere is revealed. Proposals to the current legislation regarding the improvement of crime prevention measures in the family sphere have been formulated. The conducted research provided an opportunity to make proposals for improving the activities of units of the National Police of Ukraine, courts, and local self-government bodies to prevent crime in the family sphere.

Key words: criminal offense, crime, offender, family, family sphere, crime in the family sphere, violent crimes, domestic violence, National police,

prosecutor's office, prevention, criminological model, criminological characteristics, criminological analysis, methodology, experiment.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Монографія:*

1. Буряк К. М. Попередження злочинності у сімейно-побутовій сфері в Україні : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2024. 232 с.

Статті у наукових періодичних виданнях України та інших держав:

1. Буряк К. М. Сімейна безпека як чинник протидії та запобігання домашній злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 4. С. 19–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221541>

2. Буряк К. М. Латентність домашньої злочинності: причини та напрямки профілактики. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 51. С. 3–7.

3. Буряк К. М. Співвідношення катування та домашнього насильства. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 67–74. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.1.05

4. Буряк К. М. Criminological characteristics of the identity of the abuser who commits a criminal offense in the home sphere. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 1. С. 164–170. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-5-164-170

5. Буряк К. М. Заходи запобігання домашній злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 6. С. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.32>

6. Буряк К. М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 1 (57). С. 175–181. DOI : [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1\(57\).280823](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1(57).280823)

7. Буряк К. М. Проблема домашньої злочинності в Україні в умовах

воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т.1. С. 212-217
DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.32>

8. Буряк К. М. Суб'єкти запобігання домашній злочинності. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 91–98.
DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2023.12>

9. Буряк К. М. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 209–216. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-209-216

10. Буряк К. М. Дослідження злочинності у сімейній сфері вітчизняними науковцями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 142–148. DOI <https://doi.org/10.32782/39221530>

11. Буряк К. М. Види кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. №3. С. 5–12. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-1>

12. Буряк К. М. Методологія дослідження злочинності у сімейній сфері. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5 (52). С. 78–81
DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.15>

13. Буряк К. М. Національна поліція України як суб'єкт протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 257–264. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.37>

14. Buriak K. Foreign experience of crime prevention in the family sphere. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спецвипуск № 1. С. 123–128.
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-5-123-128

15. Буряк К. М., Богатирьов І. Г. Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 567–570.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/140>

16. Буряк К. М., Богатирьов І. Г. Стан наукового дослідження злочинності у сімейній сфері. *Кримінально-виконавча система: Вчора*.

Сьогодні. Завтра. 2023. № 2 (14). С. 109–119.
DOI: 10.32755/sjcriminal.2023.02.109

17. Буряк К. М. Загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері. *Науковий вісник ДДУВС*. 2024. № 1. С. 253–258. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-248-253>

18. Богатирьов І. Г., Буряк К. М. Кримінологічна модель запобігання злочинності у сімейній сфері. *Юридичний вісник повітряне і космічне право*. 2024. № 1(70). С. 178–183. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18501

19. Buriak K., Bohatyrov A., Kolodchyn D., Pavliukh O, Larchenko M. Criminological research on statistics concerning judicial examination of criminal proceedings using cluster analysis algorithms. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2022. № 38. P. 116–129. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.08> (*Web of Science Q3*)

20. Buriak K., Bohatyrova O., Yurchyshyn V., Mykhalik O., Marchuk V. Crime in Ukraine in Conditions of Martial Law. *Jurnal cita hokum*. 2023. Vol 11. No 3. P. 413–426. DOI: <http://doi.org/10.15408/jch.v11i3.35788> (*Web of Science Q3*)

21. Buriak K., Prytula A., Chorna M., Pyshna A., Dolhov A. Empirical Analysis of Legal Regulations on Family Violence During Wartime in Ukraine: A Comprehensive Examination. *Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2023. Vol. 23 No. 2 P. 267–280. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v23i2.12390> (*Scopus*)

Тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Bohatyrov I., Buriak K. Domestic crime in Ukraine: criminological aspect. «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення». Матеріали міжвузівського науково-практичного круглого столу (Київ, 28 травня 2020 року). Ч.1. 2020. С. 117–119.

2. Буряк К. М. Домашня злочинність в Україні: Актуальна проблема сьогодення. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект»* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Чернігів, 25 травня 2020

року). Ірпінь, 2020. С. 124–126.

3. Буряк К. М. Домашнє насильство: актуальна проблема сьогодення. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: Матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовтня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 12–14.

4. Буряк К. М. Проблема насильства у сім'ї в Україні. *Запобігання та протидія домашньому насильству та насильству за ознаками статі: проблемні питання в умовах російської агресії* : матеріали Міжнародного круглого столу (12 жовтня 2022 року) / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 32–34.

5. Buriak K. Authorized probation body as a subject of prevention of domestic crime. *The 14th International scientific and practical conference "Modern stages of scientific research development"* (December 27–30, 2022) Prague, Czech Republic. International Science Group. 2022. P. 152–154.

6. Буряк К. М. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання домашній злочинності. *Пенітенціарна система України у глобальному вимірі: матеріали II Міжнародного пенітенціарного форуму* (м. Рівне, 27 жовтня 2022 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 56–59.

7. Buriak K. The Istanbul Convention in the aspect of European integration of Ukraine. *Актуальні питання забезпечення якості вищої освіти в сучасних умовах* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 липня – 13 серпня 2023 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 19–20

8. Буряк К. М. Проблемні питання покарання за домашнє насильство. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: Матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму* м. Київ, 3 листопада 2023 р. Львів – Торунь: Liha-

Pres, 2023. С. 133–135.

9. Буряк К. М. Проблема насильства у сімейній сфері. *Актуальні проблеми захисту прав людини в сучасних інтеграційних умовах*: матеріали II міжвузівської студентської науково-практичної конференції (м. Бар, 6 грудня 2023 р.) / уклад.: Т. М. Юзько, Т. М. Супрун-Ковальчук. Бар : Вид. центр КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», 2023. С. 38–39.

10. Буряк К. М. Міжнародне нормативно-правове регулювання злочинності у сімейній сфері. *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Науково-дослідний інститут публічного права. 15 лютого 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 28–31.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ	32
1.1. Стан наукового дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері	32
1.2. Методологічні засади дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері	52
1.3. Поняття та зміст запобігання злочинності у сімейній сфері	72
Висновки до Розділу 1	114
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ	116
2.1. Види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері	116
2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері	133
2.2.1. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері	133
2.2.2. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері	152
Висновки до Розділу 2	164
РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ	167
3.1. Кримінологічна характеристика особистості, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері.....	167
3.2. Стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній	

	18
сфері	177
3.3. Причини та умови вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері	189
Висновки до Розділу 3	203
РОЗДІЛ 4. СУБ'ЄКТИ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ	205
4.1. Національна поліція як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері	205
4.2. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері	235
4.3. Заходи запобігання злочинності у сімейній сфері	270
Висновки до Розділу 4	292
РОЗДІЛ 5. НАУКОВА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ	294
5.1. Поняття та зміст кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері	294
5.2. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері	317
Висновки до Розділу 5	344
ВИСНОВКИ	346
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	355
ДОДАТКИ	391

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ООН	Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Побудова ефективної системи запобігання злочинності у сімейній сфері є одним із пріоритетних завдань будь-якої демократичної держави, особливо , - якщо мова йде про збереження сім'ї, як основного осередку суспільства. Звичайно злочинність у сімейній сфері, котра набула своєї актуальності в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, поставила на порядок денний кримінально-правової та кримінологічної науки питання про базові підвалини родинних зв'язків і дієздатність держави та її інституцій запобігти даній злочинності у кримінально-правовому та кримінологічному вимірі.

В цих умовах, задекларовані міжнародними правовими актами та національним законодавством положення щодо запобігання злочинності у сімейній сфері все більше стають предметом дослідження як вітчизняними так і зарубіжними вченими. Не виключенням стало і наше дослідження «Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері». З огляду на це, запобігання злочинності у сімейній сфері безумовно набуває особливого значення, оскільки вчиненні в сім'ї кривдником або кривдницею кримінальні правопорушення і без того знижують якість життя родини, виховання дітей.

У Конституції України в ст. 3. закріплено концептуальне положення про те, що «людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»¹. Вказане конституційне положення не може бути оскаржене, проте в житті на жаль, все відбувається в іншому вимірі. Проведене нами дослідження засвідчує, що загроза життю і здоров'ю одному із подружжя або їх дитині – це проблема вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення в сім'ї, що може негативно вплинути на сімейні стосунки, призвести до розпаду сім'ї.

¹ Конституція України: Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://surl.li/trqtrt> (дата звернення: 17.08.2023).

Серед причин цього соціального явища можна назвати: глобалізаційні зміни у сфері соціально-економічних і політичних процесів, які відбуваються у XXI ст.; російсько-українська війна з державою агресором російською федерацією з 2014 року; тривожна атмосфера в сім'ї; зростання конфліктності у взаємовідносинах між дружиною і чоловіком, батьками і дітьми; збільшення випадків розлучення тощо.

Все це вимагає від держави не просто втрутитися у сімейну сферу, розширити правовий механізм захисту законних прав та інтересів людини і громадянина, а і розробити спеціальний інструментарій для кривдника або кривдниці з метою запобігання вчинення ними кримінального правопорушення в сім'ї. На жаль, сімейна сфера, за нашим дослідженням не обходить вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення.

Тому, прийняття Верховною Радою України 7 грудня 2017 року Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», стало одним з прогресивних кроків ратифікації Стамбульської Конвенції, норми якої захищають не лише жінок, а й інших жертв насильства.

Сучасні дослідження злочинності у сімейній сфері засвідчують, що у переважній більшості конфлікти, які провокують на вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сім'ї, виникають у зв'язку з негативною поведінкою одного із членів сім'ї, а також недоліками сімейного виховання дітей. А оскільки сім'я – це соціально-побутова основа держави, вона не може не знаходитися у тісному зв'язку з нею, оскільки саме на своєму рівні, вона забезпечує весь комплекс життєдіяльності суспільства.

Отже, злочинність у сімейній сфері у цьому дослідженні розглядається, як комплексне соціально-правове явище, запобігти якому можна лише об'єднавши зусилля усіх соціальних інституцій, правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування, шляхом забезпечення виконання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних та віктимологічних заходів, завдання яких забезпечити

реалізацію економічних, правових та соціальних програм оздоровлення суспільства, підвищення ролі сім'ї, створення умов захисту від будь-яких проявів дискримінації у сімейних відносинах тощо.

Науковим підґрунтям концептуальних ідей дослідження злочинності у сімейній сфері та окремі її сегменти, стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального права та кримінології, зокрема: А. М. Бабенка, Ю. В. Бауліна, А. Б. Благої, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, О. В. Бойка, М. Г. Вербенського, В. В. Василевича, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Б. М. Головкіна, О. М. Гуміна, Л. М. Давиденка, С. Ф. Денисова, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, Ю. А. Дорохіної, Г. В. Дідківської, А. П. Закалюка, О. О. Кваши, І. М. Копотуна, В. Я. Конопельського, Т. В. Корнякової, О. М. Костенка, Л. В. Крижної, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, Ю. В. Нікітіна, Ю. В. Орлова, М. О. Сметаніної, В. І. Тимошенко, Д. М. Тичини, В. О. Тулякова, С. І. Халимона, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна, О. О. Шкути, Н. С. Юзікової, О. М. Храмцова та інших.

Доктринальні та прикладні засади дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, її фундаментальні ростки згадані вчені заклали в процесі проведення власних наукових розвідок запобігання злочинності у сімейній сфері. І хоча їх дослідження стосувалися окремих питань злочинності у сімейній сфері, їх наукові здобутки, безперечно, збагатили юридичну науку і мають значну прикладну цінність для предмету нашого дослідження.

Попри досить детальну розробку цієї проблеми в науковій літературі, ціла низка актуальних питань все-таки залишаються невирішеними. У зв'язку з цим, дотепер дискусійними залишаються питання:

щодо особи кривдника, оскільки за нашим дослідженням це може бути як чоловік так і дружина, кожен з них може вчиняти кримінальне правопорушення у сім'ї;

про віктимологічний рівень запобігання злочинності у сімейній сфері,

де жертвою може бути один із членів родини;

про застосування судом обмежувального примусу для кривдника або кривдниці у зв'язку з протиправною поведінкою одного із членів родини;

про застосування судом покарання за домашнє насильство та за інші види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері;

щодо декриміналізації окремих норм кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення вчинене в сімейній сфері.

Варто зазначити, що окремого комплексного дослідження «Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні» не проводилося, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження, її теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження виконувалося відповідно до положень Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженій Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.) та виконана в рамках науково-дослідних робіт кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол №4 від 29 жовтня 2024 р.)

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є наукове обґрунтування знання проблем злочинності у сімейній сфері. Теоретичне

значення проведеного дослідження полягає в тому, що його результати заповнюють прогалини в системі теоретичних засад кримінального права, як базову галузь знань про кримінальну відповідальність та кримінології щодо запобігання та протидії вчинення кривдником (кривдницею) кримінальних правопорушень у даній сфері. Для реалізації зазначеної мети, виконано такі завдання:

- розкрити стан наукової розробленості дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні;
- сформулювати методологічні підходи до вивчення запобігання злочинності у сімейній сфері;
- визначити поняття та зміст запобігання злочинності у сімейній сфері;
- з'ясувати види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері;
- розкрити об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері;
- встановити кримінологічні риси кривдника, який вчиняє кримінальні правопорушення у сімейній сфері;
- проаналізувати стан і виявлено тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері;
- охарактеризувати причини та умови, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері та розкрито латентність цього виду злочинності;
- виокремити суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері;
- розкрити заходи запобігання злочинності у сімейній сфері;
- розкрити поняття та зміст кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері;
- показати можливості використання зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері;
- розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства та практики

запобігання злочинності у сімейній сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень у сімейній сфері та їх запобігання.

Предметом дослідження є теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало змогу забезпечити достовірність одержаних результатів дослідження. Зокрема, *діалектичний метод* забезпечив комплексне дослідження стану дослідження злочинності у сімейній сфері (розділи 1–4); за допомогою герменевтичного методу було вивчено пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів зарубіжних нормативно-правових актів у сімейній сфері, що уможливило розкриття змісту та узагальнення сформульованих у роботі положень (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); *системного* методу виокремлено, досліджено та обґрунтовано вид кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері (підрозділ 2.1); *логіко-юридичний метод* сприяв визначенню об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері (підрозділ 2.2.); *соціологічні методи* використані під час здійснення опитування, інтерв'ювання, моніторингу населення та окремої сім'ї (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 4.2.); *метод кримінологічного моделювання* дозволив отримати важливу інформацію про прояви злочинності у сімейній сфері (підрозділ 5.1, 5.2); *компаративістський метод* використано для зіставлення кримінального законодавства з відповідними нормами зарубіжних країн та їх порівняння (підрозділ 5.3).

Емпіричну базу дослідження склали: результати узагальнення опитаних суддів та секретарів судового засідання – 121, які були учасниками розгляду 440 кримінальних проваджень за домашнє насильство; узагальнено дані анкетування 250 працівників Національної поліції України; узагальнено

опитування 194 працівників органів прокуратури України, зокрема: 31 прокурор Офісу Генерального прокурора, 116 прокурорів обласної прокуратури (Чернігівська, Київська, Чернівецька, Дніпропетровська, Черкаська, Вінницька), 47 прокурорів окружних прокуратур; узагальнено дані формалізованого інтерв'ювання 2000 респондентів Дніпропетровської, Київської, Львівської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей; статистична звітність Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, Офісу Генерального прокурора та інших відомств.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена комплексним і системним дослідженням причинного комплексу криміногенних факторів та заходів запобігання які виникають у сімейній сфері, їх впливу на вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення.

Запропоновано низку висновків, рекомендацій та пропозицій, основні з яких такі:

вперше:

– розроблено та обґрунтовано кримінологічну модель запобігання злочинності у сімейній сфері, зміст якої представлений такими елементами: моніторингом кримінологічної ситуації у сімейній сфері; розробкою державної концепції протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері; співпрацею суб'єктів протидії та запобігання кримінального правопорушення у сімейній сфері; визначенням напрямів імплементації кращих світових моделей охорони сім'ї; удосконалення системи протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, вчинених кривдником або кривдницею у сімейній сфері;

– сформульовано авторське визначення запобігання злочинності у сімейній сфері – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б, одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими;

– на основі позитивного зарубіжного досвіду обґрунтовано необхідність активного поліцейського впливу та швидкого реагування на злочинність у сімейній сфері на ранніх стадіях, взявши за основу досвід Німеччини;

– обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення дошлюбних перевірок потенційних чоловіка/дружини на предмет «насильницького минулого» на прикладі Британії;

– сформульовано авторське визначення поняття «сімейна сфера» – це певний осередок людей, який заснований на підставі чинного законодавства, у формі подружнього союзу та родинних зв'язків, котрі забезпечують спільне проживання, ведення господарства, мають єдиний сімейний бюджет, спільно харчуються, утримують житло і виховують дітей (як власних так і усиновлених);

– на підставі виокремлених ознак сімейного кібернасильства сформовано його авторське визначення – це усвідомлені умисні дії кривдника або кривдниці, котрі полягають у використанні новітніх технологій з метою фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства;

– запропоновано розмістити на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функцію про надання одному із партнерів при створенні сім'ї інформації щодо майбутнього партнера на предмет його судимості та вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері.

удосконалено:

– понятійний апарат в галузі кримінологічного моделювання, шляхом формулювання авторських дефініцій: «злочинності у сімейній сфері»; «кримінальні правопорушення у сімейній сфері»; «сімейна сфера»; «сімейне кібернасильство»; «координація щодо запобігання злочинності у сімейній сфері»; «кримінологічна модель запобігання злочинності»;

– зміст елементів кримінологічної характеристики запобігання злочинності у сімейній сфері з виокремленням відомостей про стан,

структуру, динаміку і географію кримінально караних діянь цієї категорії, а також наведено кореляційні зв'язки між окремими елементами, зокрема встановлено зв'язок між детермінантами злочинності у сімейній сфері;

– методологічні підходи, які можуть бути використані в дослідженні запобігання злочинності у сімейній сфері, до яких віднесено: діалектичний, системний, генетичний, функціональний, порівняльно-правовий метод. Плюралізм застосування вищевказаних методів забезпечив змістовне дослідження злочинності у сімейній сфері;

– наукові положення щодо класифікації осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сімейній сфері: 1) залежно від потерпілого (дитина (малолітня, неповнолітня особа) чи дорослий член сім'ї); 2) залежно від суб'єкта (загальний чи спеціальний (член сім'ї або особа, яка має певні обов'язки чи службові функції, пов'язані з вихованням неповнолітніх));

– тлумачення поняття «загальносоціальне запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері» – це вжиття прокуратурою комплексу організаційно-правових, координаційних та інформаційних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов злочинності у сімейній сфері;

– характеристику криміногенних факторів, які прокурор у своїй діяльності встановлює при визначенні потреби у застосуванні до кривдника (кривдниці) спеціально-кримінологічного та індивідуального профілактичного заходу, їх класифікація на соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі і статус; морально-психологічні характеристики;

– поняття координації щодо запобігання злочинності у сімейній сфері через призму діяльності прокуратури України, під яким ми розуміємо комплекс узгоджених заходів, спрямованих на запобігання вчиненню кривдником кримінального правопорушення в сім'ї, запобігання вчиненню повторних таких правопорушень, забезпечення належної допомоги жертві насильства, з одночасним притягненням винної особи до юридичної відповідальності.

дістало подальшого розвитку:

– розуміння сутності, соціальних і правових характеристик злочинності у сімейній сфері, котра передбачає систему заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та віктимологічного характеру, спрямованих на виявлення та запобігання об'єктивних і суб'єктивних причин та умов, що породжують і сприяють даній злочинності у сім'ї, шляхом здійснення правоохоронними органами, судом, органами місцевого самоврядування відповідних цілеспрямованих дій;

– спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у сімейній прокуратурою сфері як комплекс теоретико-прикладних координаційно-профілактичних заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов злочинності у сімейній сфері та недопущення її повторного вчинення кривдником;

– науково практичні підходи до розроблення кримінологічної характеристики та системи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються (у домашній, сімейно-побутовій) і сімейній сфері;

– доктринальні положення щодо кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері, зокрема, сформульовано її авторське визначення – це штучно створена дослідником система наукового пошуку, котра відтворює і заміняє досліджувану подію, а тому її вивчення дозволить одержати повну інформацію про оригінал успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних завдань дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в: *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень проблем кримінологічних засад запобігання злочинності у сімейній сфері (акт впровадження ДВНЗ УДХТУ від 04.04.2024); *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України з питань кримінально-правового забезпечення запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій (Лист до Комітету з питань

правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 04.04.2024 №43-01-08); *практичній діяльності* – запровадження на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функції про відкриття кожному з партнерів відомостей про вчинення ними або відносно них домашнього насильства (Лист до Міністерства цифрової трансформації України від 04.04.2024 №43-01-07); *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання за навчальними дисциплінами «Кримінальне право», «Кримінологія» (акт впровадження Пенітенціарна академія України від 06.01.2024).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень. У науковій статті «Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні», підготовленій спільно з І. Г. Богатирьовим, авторкою запропоновані заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні. У науковій статті «Стан наукового дослідження злочинності у сімейній сфері», підготовленій спільно з І. Г. Богатирьовим, авторкою проаналізовані наукові праці вітчизняних учених щодо запобігання злочинності у сімейній сфері. У науковій статті «Кримінологічна модель запобігання злочинності у сімейній сфері», підготовленій спільно з І. Г. Богатирьовим, авторкою розроблено алгоритм запобігання злочинності у сімейній сфері, визначено суб'єктів запобігання даній злочинності. Внесок здобувачки до оприлюднених колективних праць: «Criminological research on statistics concerning judicial examination of criminal proceedings using cluster analysis algorithms»; «Crime in Ukraine in Conditions of Martial Law»; «Empirical Analysis of Legal Regulations on Family Violence During Wartime in Ukraine» пропорційний кількості співавторів. Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були оприлюднені на 10 науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема: «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення». (м. Київ, 28 травня 2020 р.); Щорічне читання наукової школи «Інтелект» (Чернігів, 25 травня 2020 р.); Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19 (м. Рівне, 12 жовтня 2021 р.); Пенітенціарна система у глобальному вимірі: (м. Рівне, 2021 р.); Запобігання та протидія домашньому насильству та насильству за ознаками статі: проблемні питання в умовах російської агресії (12 жовтня 2022 р.); The 14th International scientific and practical conference «Modern stages of scientific research development» (December 27–30, 2022 р.); Актуальні питання забезпечення якості вищої освіти в сучасних умовах (Одеса, 3 липня – 13 серпня 2023 р.); Пенітенціарна система у глобальному вимірі: (Київ, 3 листопада 2023 р.); Актуальні проблеми захисту прав людини в сучасних інтеграційних умовах (м. Бар, 06 грудня 2023 р.); Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану (м. Львів, 15 лютого 2024 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 32 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія, 21 стаття, опублікованих в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та зарубіжних фахових виданнях: три – у наукометричних базах Scopus, Web of Science і 10 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, що містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 409 сторінок, з них основний текст – 335 сторінок, список використаних джерел – 36 сторінок (359 найменувань) та 4 додатків на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ

1.1. Стан наукового дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері

Проблематика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні неодноразово була поставлена на порядок денний українськими ученими. Це пов'язано із вивченням стану наукового дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері що є обов'язковим елементом теоретико-методологічних засад, і пояснюється це тим, що запобігання злочинності, котру ми досліджуємо, є системою з винятково складними видами кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в процесі їхнього спільного життя.

Звідси виникає значна потреба в науково обґрунтованому та комплексному аналізі даної злочинності та розробці ефективних форм та методів її запобігання. Отже, запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні ми ставимо в ряд актуальних проблем кримінально-правового та кримінологічного циклу, оскільки вона вчиняється саме в сім'ї, а сім'я, за визначенням вітчизняної вченої Г. В. Дідківської, формує у людей базові соціальні цінності, орієнтації, потреби, інтереси і звички, а також передумови їх розподілу на пріоритетні, більш-менш значущі [163, с. 5].

З такою позицією вченої варто погодитися, оскільки сім'я є ні з чим не порівняним суспільним організмом, що задовольняє цілий комплекс актуальних людських потреб (у народженні і вихованні дітей, духовному середовищі, взаємній моральній та матеріальній підтримці членів сім'ї тощо), у зв'язку з чим необхідні особливі заходи з її всебічного захисту з боку держави [163, с. 6].

Водночас, поділяючи погляди вченої на сім'ю, варто зауважити, що

сім'я постійно перебуває у суспільних стосунках з державою та її інституціями. В основі цих стосунків лежать соціальні зв'язки, які об'єднують людей у функціональне ціле, створюючи при цьому рівність та нерівність у правах та обов'язках не тільки подружжя, а й у межах соціальної групи суспільства.

Серед кримінологічних проблем запобігання злочинності у сімейній сфері варто виділити її кількісні і якісні показники, особу кривдника або кривдниці, віктимність та латентність. Отже, визнаючи сім'ю осередком суспільства, необхідно зазначити, що держава та її інституції, зокрема правоохоронні органи, суд, органи місцевого самоврядування, мають своєчасно реагувати на протиправну поведінку кривдника або кривдниці у сімейній сфері.

Оскільки сім'я в умовах правового режиму воєнного стану в Україні не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей, держава має взяти на себе обов'язок захисту сім'ї від вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення.

В Україні йде війна, тому проблема криміналізації у сімейній сфері набуває особливого значення і розглядається нами як об'єкт вчинення особою кривдником (кривдницею) кримінальних правопорушень. Наслідком цього є розлучення дружини і чоловіка, зниження життєвого рівня дітей, їхня беззахисність, бідність, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури.

Вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері викликає природне занепокоєння жертви за своє життя, безпеку дітей, існування сім'ї як такої. За результатами проведеного дослідження доходимо висновку, що сучасна кримінологічна наука спроможна більше приділяти уваги такому виду злочинності, виходячи із того, що жертви домашнього насильства є найбільш уразливими (жінки, діти, батьки похилого віку).

Вітчизняні вчені у власних дослідженнях запобігання злочинності у сімейній сфері наголошували не тільки на актуальності наукового пошуку її вивчення, а й на необхідності створення дієвого механізму запобігання злочинності у сімейній сфері. Аналіз наукових праць, представлених у даному підрозділі, переконує про необхідність розроблення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері.

Чинниками, які формують причини та умови вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері, можуть бути різні події, зокрема слід виділити наступні: російсько-українську війну, яка спричинила вимушене переселення матерів з дітьми у більш безпечне місце, в тому числі і за кордон; різні політичні погляди на соціально-політичну обстановку в державі; невпевненість чоловіка і дружини у стосунках, небажання народжувати дітей, займатися їх вихованням створили появу в сім'ї психологічного синдрому, коли дружина або чоловік не бажають, наприклад, терпіти приниження, побої чи різні нетверезі витівки; щоденна конфліктність в сім'ї; ставлення подружжя до виховання своїх дітей [102, с. 143].

Усе це створює небезпеку недовіри, і тоді людина замислюється, як їй жити далі, і що на неї чекає в майбутньому. До речі, такий психологічний синдром ми бачили на початку пандемії «Коронавірусу». З цього приводу І. Г. Богатирьов у монографічному дослідженні «Російсько-українська війна: погляд кримінолога» пише, що мільйони родин вимушені були стати переселенцями або біженцями – вони залишали домівки, щоб зберегти власне життя та життя рідних, уникнути насилля з боку окупантів, які віроломно вдерлися на нашу землю [90, с. 151–152].

На жаль, війна стала точкою неповернення до минулого життя. Люди перед цілком реальною загрозою смерті усвідомлюють цінність часу. Тому в першу чергу розірвалися стосунки у тих сім'ях, де зловживали алкогольними напоями, наркотиками або де панувало насильство – психологічне, фізичне, економічне або сексуальне. У таких сім'ях настільки загострилася проблема

спільного життя, що постало питання: навіщо продовжувати стосунки з тим, хто не може забезпечити фінансово, підставите плече, захистити?

Варто звернути увагу і на різні політичні погляди на соціально-політичну кризу в Україні, яка не посилює захист сім'ї, а навпаки розбещує її засади. Хоча за даними нашого дослідження соціальний рівень сім'ї впливає не тільки на її збереження, а і повинен гуртувати родинні зв'язки. Найбільш вразливим для родини є те, що внутрішнє переконання про життя подружжя в один день може змінити всі її устої.

І якщо до війни в окремих українських сім'ях ще було місце різним політичним поглядам, то тепер це видається неможливим. Тому такі сім'ї розпадаються. Найголовніше, що повернути те життя, яке було раніше, вони уже не хочуть. Варто зазначити, що сьогодні у людей настільки різні цінності, погляди та мораль на подружжя, що вони в умовах сім'ї не можуть співіснувати. Зрозуміло, що це велика проблема, коли подружжя втрачає довіру один до одного, але продовжує своє співіснування заради дітей та побуту, так і не навчившись слухати і розділяти почуття та страхи одне одного.

Велику небезпеку для запобігання злочинності у сімейній сфері відіграє щоденна конфліктність в сім'ї, яка породжує з боку подружжя агресивність, недовіру, щоденні сварки, як наслідок – вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення, отримання фізичної та психологічної травми, бажання швидшого розлучення.

Не можна обійти увагою і ставлення подружжя до виховання своїх дітей. Це взагалі найскладніша проблема у сімейно-побутовій сфері, оскільки значна частина батьків не мають достатніх педагогічних знань, що часто зумовлює жорстокість, насильство у відносинах між дорослими та дітьми, призводять до вибору, або я, або ти займаєшся вихованням дітей. Часто подружжя говорить про наміри розлучитися на емоціях. Наприклад, чоловік прийшов додому в нетверезому стані – дружина на емоціях може зібрати чемодан і виставити чоловіка за двері.

Найгірше, коли на цій підставі виникне конфлікт, який може перерости в агресію, насильство, вчинення кримінального правопорушення. Банально, але факт, що саме некерована поведінка кривдника або кривдниці призводять до вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері. Діти залишилися без батька, без фінансової допомоги і що найгірше – розлучення.

А тому розлучення – це завжди перевірка зв'язків на міцність. Розлучення завжди оголює приховані негаразди, які були між подружжям за часів мирного життя, коли вони намагалися їх ігнорувати, не звертали увагу на різні випадки одної або іншої сторони.

Проведене нами дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, підтверджує, що Україна не є унікальною, цей вид злочинності має свої історичні корені. Наприклад, І. Г. Богатирьов зазначає, що домашня злочинність зародилася на кримінологічному матеріалі наукових розвідок вітчизняних учених, розпочинаючись за часів незалежної України, але свого осмислення вона набула у XXI ст. із прийняттям Верховною Радою України у 2017 р. нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до КК України [86, с. 204–205].

Проблема домашньої злочинності в Україні значною мірою спричинена умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підвалин життя людей [86, с. 204–205].

Щорічно близько 1500 жінок помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50 % – до зловживань наркотиками. Майже 100 % матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозами, заїканням, енурезом, церебральним паралічем, порушеннями психіки [245, с. 5]. Невтішні показники злочинності у сімейній сфері свідчать про актуальність ухвалених Верховною Радою України змін і доповнень до КК України.

Вищенаведене дозволяє зробити узагальнення і висновки про те, що сімейна сфера сьогодні перебуває у кризових процесах та вимагає науково

обґрунтованих рекомендацій. Ураховуючи складність досліджуваної області, її поліфункціональність та міждисциплінарний характер, ми можемо аналізувати негативні процеси, що визначають злочинність у сімейному середовищі, не тільки з точки зору кримінології, але й з позицій соціології, психології, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права.

Отже, розглядаючи стан дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, пригадаємо, які саме вагомі дисертаційні дослідження, монографічні та навчальні праці були підготовлені за згаданою тематикою в сучасній Україні. Це дозволить з'ясувати наукову новизну дослідження та ступінь розробки вказаної нами проблематики.

В. В. Кузнецов у доробку «Стан теоретичного дослідження кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності» дійшов висновку, що диференціацію публікацій за темою дослідження слід здійснювати за філософськими категоріями, загального, особливого і конкретного [221, с. 22]. Дотримуючись структурно логічної схеми вченого, ми не могли обійти наукові праці інших українських вчених, які так чи інакше стосуються даної проблеми. Крім того, наше дослідження побудоване відповідно до певної хронології їх написання. Серед таких праць варто виділити наукове дослідження вітчизняної вченої Л. В. Крижної «Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.).

Це перша наукова робота, яка була підготовлена за роки незалежності України. Вказана авторка зазначала, що соціальне коріння злочинності свідчить про існування проблем в економіці, освіті, вихованні й інших різних сферах суспільного буття. Боротьба зі злочинністю не буде мати жодного сенсу без заходів, націлених на розв'язання таких проблем. І хоча сама по собі діяльність державних органів та установ із розвитку суспільного життя не ставить за головну мету зниження рівня злочинності, вона є його підґрунтям.

До найбільш поширених злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин, Л. В. Крижна відносила злочини проти фізичного статусу особистості (життя, здоров'я, тілесна недоторканість), протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність і майно потерпілих і які фактично є наслідком неправомірного розв'язування (вирішення) конфліктів, що виникли на ґрунті конкретно особистісних сімейно-побутових (невиробничих) відносин і були мотивовані ворожістю, заздрістю, помстою, ревнощами або хуліганськими спонуканнями винного чи його прагненням до самоствердження, реалізації агресивних стереотипів тощо [202, с. 43, 116].

Як бачимо, порушена в дослідженні проблема залишається актуальною і сьогодні, і заслуговує на своє продовження уже в рамках чинного національного законодавства і нових видів кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Розкриваючи стан дослідження злочинності у сімейній сфері, необхідно звернутися до роботи І. П. Васильківської «Кримінологічні аспекти сімейного виховання» (2001 р.). Цікава за змістом наукова робота розкрила недоліки сімейного виховання, яке посідає провідне місце в системі факторів, і доволі часто впливає на злочинну поведінку підлітка в сім'ї або в громадських місцях.

У даній науковій праці дослідниця дійшла висновку, що причини злочинної поведінки не пов'язані безпосередньо із загальновіковими чи біологічними властивостями підлітків. Вони криються насамперед в особистісних деформаціях неповнолітніх, відхиленнях у їхніх інтересах, потребах, орієнтаціях, ставленні до різних суспільних цінностей і тих соціальних функцій, які вони виконують, а також недоліках правової свідомості підлітків. Суспільна ж небезпека особистості злочинця формується найчастіше ще до моменту вчинення злочину протягом тривалого часу. А в перші роки життя людини, коли процес становлення і розвитку особистості відбувається найбільш інтенсивно, на неї перш за все

впливає мікросередовище, в тому числі родина. Відтак автор констатує, що сімейне виховання у випадку його дефектності може призвести до тяжких наслідків, виступити в якості причини конкретного злочину, скоєного конкретним неповнолітнім [124, с. 9].

Проведений нами ґрунтовний аналіз дисертаційного дослідження І. П. Васильківської показав не тільки її актуальність в сучасних умовах воєнного стану в Україні, а й є продуманою і прогресивною тематикою наукового пошуку, оскільки всі конфлікти, які виникають між подружжям, а потім переростають в агресію, фізичне, психологічне та економічне насильство, породжують вчинення кримінального правопорушення, яке суттєво може вплинути на виховання дитини в сім'ї.

В. В. Вітвіцька, досліджуючи проблему запобігання злочинним посяганням на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх, дійшла висновку, що у культурно-моральній сфері суспільства мають місце: а) зміна пріоритету цінностей у суспільстві; б) жорстокість у засобах масової інформації; в) дефекти морального виховання підростаючого покоління; г) відсутність належної уваги до статевого виховання дітей; ґ) недоліки сімейного виховання; д) упущення у шкільному вихованні; е) незбалансованість фінансових внесків у виробничу та культурно-виховну сфери [132, с. 15].

Отже, актуальність даної наукової роботи залишається і на даний час, особливо під час воєнного стану в Україні, коли забезпечити безпеку дитини, особливо в умовах окупації ворогом нашої території, дуже складно. Більше того, фізичне позбавлення дитини батьківської опіки негативно може вплинути на її психологічний стан.

Не можемо обійти увагою напрацювання у цій сфері Б. М. Головкина. Унікальність даної праці полягає в тому, що вчений вперше за роки незалежності, критично переосмисливши позиції різних кримінологів із цієї проблеми, дійшов висновку, що «під зазначеними злочинами необхідно розуміти умисні насильницькі злочини проти життя й здоров'я особи

переважно ситуативного характеру, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері на ґрунті криміногенних конфліктів між злочинцем і потерпілим». Як зазначав Б. М. Головкін, рівень злочинів, про які йдеться, протягом 1997–2001 рр. залишався відносно високим, а в їх динаміці спостерігається тенденція до зростання. Якщо в 1997 р. сімейно-побутових вбивств (разом із замахами) було зареєстровано 1330, то в 1998 р. вже 1490, у 1999 р. – 1601, 2000 р. – 1646, 2001 р. – 1657. Щорічний темп приросту сімейно-побутових вбивств становив: у 1997 р. – 34,3 %; 1998 р. – 50,5 %; 1999 р. – 67,7 %; 2000 р. – 62,2 %; 2001 р. – 67,3 %. Ступінь латентності вказаної категорії злочинів відносно не високий, не перевищує 10 % [146, с. 5].

Серед встановлених судово-слідчими органами мотивів більш ніж половина «неприятні стосунки» – кваліфіковані вбивства 51,1 %, умисні вбивства 53,9 %, тяжкі тілесні ушкодження 57,9 % випадків. За ними йдуть помста – 22,1 %, 23,8 %, 12,5 % відповідно, ревнощі – 9,8 %, 7,9 %, 15,4 % та користь – 14,6 %, 10,9 %, 8,6 % [146, с. 4–5].

Ґрунтуючись на наведених статистичних показниках, Б.М. Головкін вважає, що це свідчить про міжособистісне, конфліктно-емоційне походження протиправної мотивації [146, с. 5]. За нашим дослідженням поширеними способами вчинення насильства в сім'ї є удари господарсько-побутовими та підручними предметами, а також удари руками й ногами по всьому тілу потерпілого.

Отже, вчинення кривдником чи кривдницею дій, що завдають жертві фізичних, психологічних, економічних та сексуальних страждань, свідчить про протиправну поведінку суб'єкта кримінального правопорушення у сімейній сфері. А суб'єкти кримінальних правопорушень, котрі вчиняють у сімейній сфері вбивства або тяжкі тілесні ушкодження внаслідок сімейних конфліктів, дають нам можливість з'ясувати їх кримінологічно значущі ознаки, відстежити витоки їхньої поведінки, а тому вони мають істотне науково-практичне значення, зокрема для розроблення системи заходів запобігання злочинності у сімейній сфері.

Ми поділяємо позицію Б.М. Головкина про те, що багатоаспектність специфічних рис сімейно-побутових конфліктів при умисних вбивствах і тяжких тілесних ушкодженнях варто систематизувати і класифікувати їх за такими критеріями, як часовий вимір, учасники, ступінь суспільної небезпечності. За часом перебігу конфлікти поділяють на продовжувані, періодичні й одноразові. За учасниками протиставлення їх можна поділити на ті, що виникають між членами сім'ї, і ті, що виникають між членами найближчого сімейно-побутового оточення [146, с. 12].

Стосовно системи запобігання злочинності поіменованій учений поділяє позицію тих кримінологів (В. В. Голіни, В. Г. Лихолоба та ін.), які розглядають її на трьох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному. У структурі спеціально-кримінологічного запобігання виділяються такі напрями, як кримінологічна профілактика, запобігання та припинення злочинів. Індивідуальне запобігання злочинній поведінці проводиться за аналогічними напрямками з окремим виділенням віктимологічної профілактики» [146, с. 13].

У дисертації «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» О. І. Белова здійснила комплексне наукове дослідження системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх. Проаналізувала історичні витoki та соціальну обумовленість кримінально-правового захисту сім'ї та неповнолітніх, підстави та принципи криміналізації цих діянь. Окрім цього, визначила родовий та безпосередні об'єкти злочинів проти сім'ї та неповнолітніх. Обґрунтувала необхідність, доцільність та можливість виокремлення в Особливій частині КК окремого розділу «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» з визначенням місця цього розділу в системі норм Особливої частини КК та розробила його структуру. Проаналізувала об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, внесла науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ці злочини [76, с. 23].

О. В. Ковальова дослідила діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо запобігання насильству в сім'ї і встановила сутність насильства в сім'ї та роль служби дільничних інспекторів міліції у його запобіганні. Нею також проаналізовано форми та методи діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо запобігання насильству в сім'ї та надано характеристику взаємодії даної служби з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та іншими підрозділами органів внутрішніх справ щодо запобігання насильству в сім'ї. Визначено основні напрями удосконалення діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї, сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вирішення зазначеного завдання.

Серед наукової новизни варто виділити наступне. Насильство в сім'ї визначено як будь-яка умисна дія/бездіяльність чи погроза застосування будь-якої дії/бездіяльності фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї, який володіє значною фізичною чи психологічною перевагою, стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам.

У використанні цього визначення обов'язковим є роз'яснення значення терміна «сім'я» за допомогою переліку осіб, які входять до неї. Аналіз поняття, причин, типів (спрямованості) та видів насильства в сім'ї дозволив визначити сутність та особливості останнього. Органи та установи, які здійснюють запобігання насильству в сім'ї, авторкою класифіковано на такі, що зобов'язані здійснювати заходи із запобігання насильству в сім'ї (спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї; служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї); та такі, що не

зобов'язані, але можуть сприяти запобіганню насильству в сім'ї (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни) [189, с. 165–170].

Ураховуючи, що на даний час проблемами запобігання злочинності у сімейній сфері займається Національна поліція України та її територіальні підрозділи, наукова праця О. В. Ковальової залишається актуальною і заслуговує на увагу як науковців, так і практичних працівників поліції. Вона також є актуальною і під час підвищення кваліфікації працівників превентивної діяльності Національної поліції України.

Цікавою в контексті кримінологічного аналізу злочинності у сімейній сфері є дослідження О. І. Зазимко, присвячене кримінологічній характеристиці, детермінації та запобіганню подружнім вбивствам. Дослідниця у роботі здійснила детальну кримінологічну характеристику подружніх вбивств, їх кількісно-якісних показників. Встановила, що за період з 2004 по 2009 роки інтенсивність подружніх вбивств в Україні виявила чітко виражену тенденцію до збереження відносно масового та сталого характеру; у структурі умисних вбивств, вчинених на побутовому ґрунті, їх питома вага становить 65,0 %, вони є низьколатентними, вчинюються одноосібно. Визначила загальносоціальні фактори вчинення подружніх вбивств, а також групу чинників, що характеризують морально-психологічну складову відносин конфліктуючих подружніх пар, серед яких: сімейне неблагополуччя; пристрасть одного з членів подружжя до алкогольних напоїв; незадоволення сексуальних потреб; незадоволення потреби у самовираженні, цінності та значущості власного «Я»; деформація позитивних емоцій; відсутність взаєморозуміння та взаємодопомоги; недостатнє фінансове забезпечення [171, с. 9].

Актуальність дослідження О. І. Зазимко кореспондується з нашим кримінологічним аналізом злочинності у сімейній сфері, особливо коли подружня пара, проживши багато років разом, на ґрунті конфлікту вчинила

тяжке кримінальне правопорушення (вбивство). Загалом за нашим дослідженням тяжкі і особливо тяжкі злочини вчиняються у сімейній сфері іноді за надуманими мотивами, зокрема серед них можна виділити: зраду, корисливість, помсту тощо.

Всебічно вивчили дисертаційну роботу українського ученого О.М. Гуміна «Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти», який до речі в цьому дослідженні вперше розглядається кримінальна насильницька поведінка особи як самостійний об'єкт кримінологічного дослідження, під нею пропонується розуміти зовнішні прояви та пов'язані з ними внутрішні психічні стани особи, що проявляються у забороненому кримінальним законом умисному фізичному або психічному впливі на іншу особу (чи інших осіб) [152, с. 11-12]. Звичайно, наукові позиції О.М. Гуміна кореспондуються з нашим дослідженням, хоча воно було проведене ще у 2010 році, це підтверджує нашу гіпотезу щодо актуальності нашого дослідження.

У процесі підготовки нашого дослідження ми звернули увагу на проведене у 2011 році дослідження М. Ю. Самченко, присвячене вивченню кримінологічної характеристики та запобіганню сімейному насильству щодо неповнолітніх. Дослідниця ґрунтовно розглянула нові наукові положення щодо запобігання насильству в сімейно-побутовій сфері серед неповнолітніх.

Дана наукова праця заслуговує на увагу кримінологічної науки, оскільки впровадження аналізу кримінологічної характеристики у життя сім'ї матиме позитивний вплив на розвиток дитини в родині, зменшить конфліктність між подружжям, сформує уміння і навички, необхідні для подружжя в конкретних життєвих ситуаціях роботи з дітьми.

Варто погодитися з твердженням М. Ю. Самченко, «що донедавна у нашому суспільстві тема сімейного насильства відкрито не обговорювалася. Насправді ж зазначена форма насильства розповсюджена на наших теренах давно і достатньо широко – воно розповсюджене серед людей різних

національностей, різного фінансового і соціального статусу, у сім'ях віруючих і невіруючих. Більше того, його ніяк не можна приписати сьогоднішній економічній нестабільності, оскільки домашнє насильство присутнє як у відсталих, так і в економічно розвинутих державах» [301, с. 13].

Отже, проведений нами аналіз вищевказаної праці показує, що проблема запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері щодо неповнолітніх залишається актуальною і її використання тільки підсилить наше дослідження.

У контексті проведеного нами дослідження злочинності у сімейній сфері ми звернулися до дослідження А. О. Джужі. В даній науковій роботі вчена виділила такі «обов'язкові ознаки насильства в сім'ї: особою, яка страждає від сімейного насильства, може бути тільки член сім'ї, у тому числі дитина (діти); діяння насильника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства); діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина; вина насильника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності», диференціюючи насильство в сім'ї над дитиною на чотири види: «фізичне, сексуальне, психологічне та економічне» [156, с. 25].

Важливу роль у нашому дослідженні ми відводимо працям вітчизняної вченої А. Б. Блага, яка у 2014 році вперше на рівні докторської дисертації підготувала і успішно захистила монографічне дослідження «Насильство в сім'ї: кримінологічний аналіз і запобігання». У даній науковій праці вчена запропонувала «нове вирішення наукової проблеми, що полягає у кримінологічному вимірі насильства в сім'ї, з'ясуванні системи та змісту його провідних детермінант, формуванні цілісної концепції організації та здійснення запобігання цьому явищу, а також розробці напрямів удосконалення запобіжної діяльності» [82, с. 294].

А. Б. Блага дійшла висновку, що «насильство в сім'ї є сталим соціальним явищем, яке має глибокі історичні корені, пов'язані з правовим

закріпленням підлеглого становища жінок і дітей, внаслідок чого у масовій свідомості сформувався стереотип споживацького ставлення до них. Незалежно від історично-культурних стадій та форм розвитку суспільства це явище зафіксоване у фольклорних, правових та інших інформаційних джерелах переважної більшості країн світу. При цьому масштаб висвітлення проблем домашнього насильства значно розширився в епоху так званого сучасного інформаційного суспільства, що супроводжується більш толерантним ставленням населення до фактів як насильства в сім'ї, так і до злочинних проявів в цілому [82, с. 295].

Актуальність даної роботи підтверджує нашу гіпотезу, що запобігання злочинності у сімейній сфері – це не тільки власна безпека родини, це і суспільна безпека, а тому держава не може не впливати на поведінку членів родини, подружжя, якщо вони вчиняють у сім'ї різні види кримінальних правопорушень.

У цьому ж році виходить авторське монографічне дослідження «Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству» (2014 р.), в якому проблема насильства у сім'ї є загальносвітовою, і різні держави протягом тривалого часу відпрацьовують шляхи її подолання, мають як вдалі програми, так і такі, що не принесли відчутного результату [250, с. 6].

Для нашого ж дослідження дана наукова праця досить корисна і цінна, оскільки в ній авторський колектив розглядає іноземний досвід протидії насильству в сім'ї, а також світову політику запобігання та протидії домашньому насильству, досвід англосаксонських країн та розвинутих країн континентальної і східної Європи в частині протидії насильству в сім'ї. І на завершення предметом розгляду стали країни пострадянського табору, де Україна з невідомих причин не була предметом дослідження.

У 2017 році Г. В. Дідківська друкує цікаве монографічне дослідження «Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні». Дана наукова праця не обійшла нашої уваги, оскільки в ній

дослідниця зазначає, що сім'я перестає ефективно виконувати свої інституційні функції в суспільстві.

У даній роботі вчена також показала необхідність зміни підходів до організації заходів запобігання злочинності неповнолітніх, доповнила кримінологічну науку новими теоретичними положеннями та конкретними рекомендаціями з вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики у сфері охорони інтересів сім'ї.

Крім цього, науково обґрунтувала знання особливостей проблем сучасної сім'ї, причинного комплексу криміногенних факторів сімейної сфери і механізму їх впливу на злочинність неповнолітніх. Учена надала можливість суб'єктам профілактики вже на ранніх стадіях деформації сімейних відносин проводити заходи щодо запобігання вказаній злочинності, що має не тільки теоретичне, а й актуальне прикладне значення [162, с. 5–7].

Серед сучасних монографічних досліджень, які ми вивчили, також наукова праця вітчизняної вченої С. В. Романцової, присвячена запобіганню сексуальному насильству щодо дітей в Україні. Авторка удосконалила «організаційно-правові засади запобігання сексуальному насильству в Україні, зокрема щодо визначення: а) завдань і обов'язків уповноважених підрозділів органів Національної поліції України як суб'єктів сервісу та захисту дітей від проявів сексуального насильства; б) системи спеціальних заходів запобігання сексуальному насильству щодо дітей у сім'ї на ранніх стадіях його ймовірного розвитку; в) алгоритму взаємодії суб'єктів запобігання сексуальним проявам насильства щодо дітей із метою спрощення доступу і скорочення термінів отримання пакету соціально-правових послуг для дитини-жертви сексуального насильства; сексуальному насильству щодо дітей в Україні» [294, с. 4].

Визначила «кримінологічний зміст поняття сексуального насильства щодо дітей та обґрунтувала доцільність поділу його форм проявів на юридичні та медичні. Здійснила кримінологічну характеристику злочинних проявів сексуального насильства щодо дітей та осіб, які їх вчинили. Навела

загальну характеристику дітей-жертв сексуального насильства. Узагальнила комплекс загальносоціальних заходів у соціально-педагогічній, соціально-медичній, соціально-економічній, соціально-психологічній та культурно-виховній сферах життєдіяльності українського суспільства. Розробила заходи з удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання сексуальному насильству щодо дітей» [294, с. 17].

Отже, наукова робота С. В. Романцової «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» не тільки підіймає товщу проблем, які виникають у родині під час спільного проживання, а й створює теоретичне підґрунтя подальшого наукового пошуку, що ми і робимо, проводячи дослідження злочинності у сімейно-побутовій сфері.

У 2019 році Х. І. Романюк захищає дисертацію на тему «Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів». Наведена дисертація хоча й не має прямого стосунку до нашого предмета дослідження, проте вона є актуальною у зв'язку із тим, що однією із форм домашнього насильства може бути примушування до проведення абортів [295].

Дотичними до проблематики запобігання злочинності у сімейній сфері є напрацювання вченими з адміністративного права. Зокрема М. М. Легенька досліджувала адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства. Учена обґрунтовує позицію, що за своєю природою адміністративні делікти не можуть бути включені до структури домашнього насильства. Водночас на етапі ранньої профілактики кримінальних правопорушень у домашній сфері важливим є реагування уповноважених суб'єктів також і на факти вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (ст. 173⁻² Кодексу України про адміністративні правопорушення) [231].

Вагомий внесок у сферу запобігання злочинності у сімейній сфері зробив М. Г. Кузнецов, який у своїй дисертації запропонував авторське тлумачення «домашнього насильства» як об'єкта кримінологічного дослідження. До речі, на думку вченого, «це кримінологічний феномен, який

передбачає фізичні, словесні, моральні та економічні образи й примус для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими» [224, с. 19].

Автором також здійснена спроба встановити «головну причину соціального явища домашнього насильства – психологічний детермінант, за якого жертва наражає себе на небезпеку з боку кривдника в будь-якій конфліктній життєвій ситуації» [224, с. 19]. М. Г. Кузнецов також обґрунтовує «необхідність індивідуального підходу під час обрання заходів запобігання домашньому насильству, який включає урахування низки умов, обставин, ситуацій та факторів, зокрема: віктимність жертви, умови спільного проживання в сім'ї, стосунки між батьками та дітьми, родинні зв'язки тощо» [224, с. 19].

Цікавою в теоретичному плані є наукова праця І. Б. Медицького «Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти». Даний науковий продукт присвячено комплексному дослідженню проблеми наслідків злочинності. Здійснено ґрунтовний аналіз поняття наслідків злочинності та його змістовного наповнення, розкрито рівні співвідношення між суміжними теоретичними конструктами.

Особливу увагу приділено існуючим методикам оцінки наслідків злочинності, міжнародно-правовому досвіду зарубіжного вивчення наслідків/ціни злочинності. Окреслено обсяг втрат людського потенціалу внаслідок різного роду форм протиправної поведінки, розглянуто найбільш значущі нематеріальні наслідки злочинності на індивідуальному, суспільному та державному рівнях вияву. Розкрито стан, ефективність та «собівартість» державного впливу на злочинність у структурі її наслідків: кримінально-правового законотворення, діяльності суду та органів кримінальної юстиції, застосування інституту виконання покарань [247, с. 22].

Варто також наголосити, що українські вчені, які розглядали проблему злочинності у сімейній сфері, обійшли існуючу в кримінологічній науці методику оцінки наслідків кримінальних правопорушень, що вчиняються

кривдником або кривдницею в сім'ї. А це важливий показник, оскільки він показує, наскільки злочинність у сімейній сфері впливає також і на показники діяльності правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування.

Варто підтримати позицію І. Г. Богатирьова про те, що злочинність та її соціальні наслідки не обійшли ці процеси й у сімейній сфері, оскільки дана злочинність дуже серйозно вплинула на стан, динаміку і географію злочинності в країні. Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а алгоритму, як її нейтралізувати, кримінологічна наука, на жаль, не запропонувала.

Сьогодні серед адвокатів та захисників існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин, не бажаючи цього робити, можливо така думка має право на існування, мабуть її слід дослідити, але чому людина, яка сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, не розуміє, що такі дії злочинні, але вибирає саме злочинну дію; злодій, який вчиняє крадіжку, теж розуміє, що вчиняє злочин, і так до безкінечності. То що, це теж випадковість [89, с. 87].

У 2023 році вітчизняним науковцем Д. М. Тичиною опубліковано монографічне дослідження «Запобігання домашньому насильству в Україні», в якому вчений за результатами наукового пошуку, на підставі застосування міждисциплінарного підходу, аналізу наукових вітчизняних і зарубіжних праць систематизував здобутки щодо запобігання та протидії домашньому насильству, узагальнив правозахисну, правоохоронну та громадську практику в Україні та світі, а також обґрунтував напрямки диференціації та інтеграції наукових знань, важливих в аспекті пізнання протиправної діяльності у сімейній сфері та розробки кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих заходів запобігання з урахуванням викликів і загроз для розвитку української сім'ї [328, с. 592].

Цінність даного дослідження у розв'язанні нашої наукової проблеми «Злочинність у сімейній сфері: теорія та практика» полягає в тому, що дослідник на підставі комплексного наукового аналізу домашнього насильства в умовах воєнного стану як різновиду кримінального правопорушення у сімейній сфері розв'язав важливу наукову проблему, що полягає у формуванні теоретичних та практичних підходів до запобігання та протидії домашньому насильству з визначенням шляхів його подолання.

Крім того, дане дослідження дозволило нам виокремити «Методологічні засади дослідження злочинності у сімейній сфері» завдяки загальнонауковим (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення тощо) та спеціальним методам (діалектичний, історико-правовий, системний, логіко-юридичний тощо). Що в сукупності сформулювали власний методологічний інструментарій дослідження. Про це мова піде у підрозділі 1.2 дослідження.

Ми також в процесі дослідження не могли обійти увагою наукову працю Л. М. Барбарош «Прокуратура як суб'єкт запобігання домашній злочинності в Україні», котра була успішно захищена у 2024 році. У даному дослідженні вчена ґрунтовно розкрила кримінологічну характеристику домашньої злочинності з визначенням ролі прокуратури в механізмі запобігання цьому суспільно небезпечному явищу [73, с. 2].

Цінність даної наукової праці для нашого дослідження полягає в тому, що у дисертації вченою обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема вперше: обґрунтовано статус прокуратури як суб'єкта запобігання домашній злочинності в Україні шляхом аналізу координаційної діяльності та формулювання системи заходів (загальносоціальні та спеціально-кримінологічні) запобігання кримінальним правопорушенням у домашній сфері [73, с. 2].

Підтримуючи позиції українських учених щодо актуальності запобігання злочинності у сімейній сфері робимо узагальнення і водночас, наголошуємо на тому що вітчизняна кримінологія, належним чином

розробивши категорії кримінологічної характеристики та запобігання насильству в сім'ї (яке з часу внесення відповідних змін до КК України і доповнення його ст. 126¹ трансформувалося в категорію «домашнє насильство»), лише починає розроблення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері.

Оскільки дана проблема не була розглянута на рівні докторської дисертації, ми вирішили заповнити цю прогалину в кримінально-правовій і кримінологічній науці, що і зумовило необхідність проведення відповідного наукового пошуку.

Підводячи підсумок викладеного нами сегменту матеріалу ваото наголосити також, що структурні елементи системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в сімейній сфері взаємопов'язані по вертикалі і горизонталі кримінальними процесуальними нормами, та впливають одна на одну (хоча й по-різному за ступенем значущості). Одночасно сімейна сфера має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до заходів запобігання вчинення кривдником кримінального правопорушення.

І навпаки. На думку науковців (і вона є слушною), це означає, що окремі суб'єкти, зокрема, суд, органи місцевого самоврядування є складовими зазначеної системи, хоч і мають свої специфічні завдання, функції та відносну самостійність, проте тільки система в якій вони перебувають спроможна вирішувати визначені завдання і реалізовувати покладені функції щодо запобігання вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері [98, с. 117].

1.2. Методологічні засади дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері

Аналіз стану наукового дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, здійснений нами у межах підрозділу 1.1, створив передумови

для розгляду її методологічних засад, а також надав оптимальні умови для пізнання об'єкта і предмета наукового пошуку крізь призму наукових методів пізнання та поглядів вітчизняних учених на дану важливу наукову проблему.

Крім цього, цінність методологічних засад дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері полягає в тому, що вона залежить від сутності та призначення наукового пошуку. До речі, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття методології подається у двох формулюваннях. 1. Вчення про науковий метод пізнання і перетворення світу, його філософська, теоретична основа. 2. Сукупність методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [125, с. 664].

Отже, вивчаючи методологічні засади дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, ми маємо розуміти, що це не тільки пізнання об'єкта і предмета, це також і сукупність певних методів практичної діяльності, котрі регулюють і забезпечують вірний вибір заходів запобігання даній злочинності правоохоронними органами, судом та органами місцевого самоврядування.

У контексті вищенаведеного ми підтримуємо позицію О. Г. Кулика про те, що використання в аналізі всіх наявних джерел інформації про злочинність, залучення до аналізу достовірної інформації, переважне використання під час аналізу даних суцільного спостереження та вибіркового репрезентованих даних, використання в аналізі найпростіших методів і методик запобігання злочинності є найбільш придатними для сприйняття практичними працівниками правоохоронних органів та громадськістю [225, с. 53].

Водночас вчений переконує нас, що застосування складних методик дослідження є доцільним лише у випадках, коли встановлення певних тенденцій і закономірностей іншим шляхом неможливо. На наш погляд, злочинність у сімейній сфері – це і є той випадок, коли застосування

кримінологічних методик дослідження дасть нам корисний результат.

Г. В. Федотова, досліджуючи «Кримінальний проступок: права природа, сутність та шляхи удосконалення», дійшла висновку, що всі наукові дослідження проводяться передусім в інтересах практики та подальшого розвитку теорії, вони також здійснюються з метою подолання окремих труднощів, які виникли в процесі пізнання нових явищ, пояснення раніше невідомих фактів [340, с. 25].

Вищенаведені міркування вітчизняних дослідників показують, що застосування методологічних засад дослідження злочинності у сімейній сфері створює передумови об'єднання низки загальних і приватно-наукових методів, завдяки яким ми використали ті методи, які повно й об'єктивно забезпечать весь процес дослідження, і їх застосування здійснюється передусім в інтересах практики, тобто запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї.

Варто наголосити, що події 24 лютого 2022 року внесли суттєві зміни у суспільне життя людей, зокрема вони торкнулися найціннішого – життя і здоров'я, волі та свободи, ідентичності, вони також створили передумови вимушеного переселення мільйонів людей, стали причиною розпаду сімей, втрати дітей, внесли в кожную родину психологічну втому і свої корективи перспектив на майбутнє. Більше того, вони породили і піднесли на новий рівень проблему злочинності в сімейно-побутовій сфері. І ми поки що не усвідомлюємо, наскільки ця проблема після нашої Перемоги над ворогом – державою-агресором російською федерацією – змінить уклад сімейних відносин у родині.

Отже, дослідження методологічних засад запобігання злочинності у сімейній сфері передбачає насамперед визначення вченим певного методологічного інструментарію, який ґрунтується на принципах, сучасних методах пізнання цього суспільно правового явища.

Оскільки проведений нами поглиблений аналіз наукових праць з даної проблематики показує, що не всі вчені виносили в окремий підрозділ

методологічні засади свого дослідження, ми обумовили свій вибір саме крізь призму теоретико-методологічного інструментарію пізнати ті явища і процеси, що відбуваються у сімейній сфері.

Проблема методологічних засад дослідження запобігання злочинності взагалі і дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері була і залишається актуальною для кримінально-правової та кримінологічної науки, оскільки вона останнім часом все більше привертає увагу вітчизняних учених для поглибленого вивчення проблем злочинності в Україні. Отже, дослідження злочинності у сімейній сфері не є винятком, більше того, саме методологія обумовлює теоретичну і практичну значимість запобігання кримінальним правопорушенням, котрі вчиняються у сім'ї.

Методологічною основою дослідження, на думку вітчизняної науковиці Г. В. Кириченко, є сучасна теорія наукового пізнання соціальних явищ, в основі якої – діалектична теорія та системно-структурний підхід, що дає змогу охопити два взаємопов'язані рівні пізнання: теоретичний та емпіричний. Щодо вибору та використання конкретних методів дослідництва зазначає, що вони залежать від мети пізнання на певному етапі дослідження [187, с. 15].

Вважаємо, що такий підхід ученої до методологічних засад обумовлений не тільки результатами власного дослідження, а також забезпеченням якісного відмежування від інших досліджень у даній сфері. Варто зазначити, що С. В. Лучко у власному дослідженні переконує наукову спільноту в тому, що методологічний інструментарій відповідних досліджень залишається переважно атрибутикою, складовою дисертаційних робіт, монографій, оскільки будь-яке дослідження розпочинається з окреслення методологічних засад щодо напрямків здобуття необхідної інформації, її творчої потреби й закріплення значущих факторів [240, с. 151].

Отже, поділяючи позицію вченого щодо методологічних засад, ми доходимо висновку, що використання власного методологічного інструментарію дослідження злочинності у сімейній сфері посилить не тільки

теоретично-пізнавальну, а й практичну його складову.

Цікавою для нашого дослідження є думка І. Г. Богатирьова про те, що методологічні засади запобігання злочинності у сімейній сфері – це ключ не лише теоретичного обґрунтування даної злочинності, її осмислення, пізнання, здійснення наукового аналізу проблем, які вчений занотує у власному дослідженні, а й практичне бачення вченого основних видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, та вплив на ці процеси фонових явищ [23, с. 15].

Найчастіше методологія дослідження проводиться вченими з використанням загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Їх поєднання, на думку Л. М. Барбарош, дозволяє під час проведення дослідження об'єктивно та всебічно висвітлити окремі аспекти проблематики, наприклад, щодо ролі прокуратури у сфері запобігання домашній злочинності. Тому методологія розглядається як теорія методів дослідження, створення концепцій, моделей про теорію науки або систему методів дослідження [70, с. 33].

Ми вважаємо достатньо обґрунтованою думку вітчизняного теоретика права П. М. Рабіновича, який доводить, що використання концептуальних підходів, методологічних принципів, норм і методів повинно відповідати принаймні таким трьом постулатам:

об'єктивна зумовленість обраних методів дослідження його предметом, адже саме предмет дослідження (тобто певна сторона, грань, властивість об'єкта дослідження) зумовлює вибір дослідницького методу, визначає можливі межі його застосування, придатність у дослідженні тих чи інших аспектів;

необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію;

неодмінним показником прийнятності, евристичності певного концептуального підходу та дослідницького методу є спроможність наближувати, приводити до розкриття соціальної сутності явища, яке

вивчають (а не до її приховування або затушовування) [291, с. 24–25].

З урахуванням вищевикладеного методологічні засади злочинності у сімейній сфері варто віднести до складних системних об'єктів дослідження, тому їх складність, багатоаспектність і соціальний характер вимагають від дослідника застосувати такий методологічний інструментарій, який би комплексно, всебічно вивчив питання причин та умов злочинності в сімейній сфері і надав конкретні рекомендації щодо її запобігання.

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція Ю. О. Новосада, який, розробляючи власний методологічний інструментарій дослідження, зазначив, що методологія є одним із важливих компонентів будь-якого дослідження. Саме тому і сьогодні багато вчених розглядають діалектичний матеріалізм в якості загальної методології для юридичних наук, хоча, як далі пише дослідник, світова філософія аж ніяк не зводиться до цього напрямку.

У власному дослідженні вчений дійшов висновку, що у зміст методології вкладаються певні ідеологічні бачення, керований світогляд, ізоляція від європейської та світової культури. Водночас в результаті дослідження обґрунтовується новітня методологія. Отже, під методологією дослідження вчений пропонує розуміти своєрідну матрицю чи систему координат, що формує пошук певних прийомів, способів дослідження, необхідних для отримання відповідного результату, який ґрунтується на обраних методах дослідження певної методологічної лінії й на визначених статистичних даних з їх науковим узагальненням [262, с. 30–31, 33].

Така позиція кореспондується з нашим баченням на методологічні засади дослідження злочинності у сімейній сфері, оскільки даний напрямок є актуальним і потребує від дослідника використання сучасних форм і методів пізнання проблеми. Водночас методологічні засади дослідження злочинності у сімейній сфері дали можливість отримати результати, зміст яких зводиться до вирішення завдань і мети нашого дослідження.

У процесі проведення дослідження ми звернули увагу на позицію А. П. Закалюка, який стверджував, що «вищою формою пізнання є наукове

знання, що є результатом наукового дослідження, яке відрізняється від інших форм пізнання своїми якісними ознаками, які характеризують саме науковий метод, у залежності від якого перебувають усі інші елементи, зокрема й результат наукового пізнання» [173, с. 96–97]. Думка академіка кореспондується з позицією П. М. Рабіновича, що «методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їхнього використання при вивченні державно-правових явищ» [290, с. 618].

Важливе значення для нашого дослідження мають також і методологічні принципи, оскільки вони значною мірою зумовлюють результат нашого дослідження і забезпечують нам теоретичне осмислення предмета наукового пошуку. З цього приводу О. М. Литвинов зазначає, що саме принципи дослідження служать допустимими умовами проникнення у предмет згідно з висунутими концептуальними ідеями [234, с. 618].

Крім того, надзвичайно важливим для нашого дослідження є позиція академіка М. І. Панова щодо ролі методології у проведенні наукового пошуку. Вчений так характеризує методологію: «вона завжди була і є однією із центральних проблем теорії пізнання об'єктивної дійсності, значною мірою визнання шляхів та засобів нових достовірних знань» [267, с. 14]. І хоча злочинність у сімейній сфері має доволі складний об'єкт дослідження, застосування методологічного інструментарію в її дослідженні ми безпосередньо пов'язуємо з пізнанням вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у даній сфері.

Тому методологічний інструментарій дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері варто розглядати як дорожню карту вирішення поставленого нами науково-дослідницького завдання. Вважаємо за необхідне процитувати погляд М. В. Костицького на те, що «методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою» [198, с. 3–11].

Дотримуючись такого розуміння методології, доходимо висновку, що методологічні засади дослідження злочинності у сімейній сфері варто розглядати як інтегральне явище, зміст якого, передбачає загальні і спеціальні компоненти, що в сукупності забезпечують методіку пізнання проблеми, яка стала на порядок денний дослідження.

Цікавою для розуміння методологічних засад дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері є позиція М. С. Кельмана. Він, вивчаючи методологію як форму мислення і складову культури, підкреслює, що методологія – це мистецтво, яке виражається не лише в правильному виборі методу або деякій їх органічній комбінації, а й в умілому застосуванні обраного методу, уникненні його негативних сторін, які тією чи іншою мірою властиві кожному методу за наявності його позитивних сторін [186, с. 203].

Отже, підготовка нашого дослідження «Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні» не може не кореспондуватися з позиціями вчених про те, що методологічні засади мають розглядатися як обов'язковий елемент, оскільки саме в ньому дослідник розкриває знання щодо форм і методів такого дослідження. При цьому пропонує науковій спільноті власний варіант методологічного інструментарію.

Оскільки А. Б. Блага розглядає методологію як теоретичну (вона формується розділом філософського знання – гносеологією або епістемологією) та практичну (орієнтовану на вирішення практичних проблем і цілеспрямоване перетворення світу) – це програма (алгоритм), набір прийомів і способів того, як досягти бажаної практичної мети і не погрішити проти істини чи того, що ми вважаємо істинним знанням [81, с. 44–46].

А інші вчені, М. І. Панов та Н. О. Гуторова, розглядають методологію, з одного боку, як систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні, спеціальні теорії й концепції тощо), а з іншого, як засоби і принципи пізнання, що забезпечують отримання максимально об'єктивної,

точної, систематизованої інформації про об'єкт і предмет дослідження [266, с. 291].

Вищенаведені міркування вчених показують, що методологія дослідження посідає важливу роль у пізнанні тих явищ і процесів, що є предметом дослідження вченого. Отже, злочинність у сімейній сфері – це суспільно небезпечне явище, яке формується в сім'ї шляхом вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення, а тому потребує з боку держави та її інституцій законодавчого регулювання та застосування різноманітних засобів впливу.

Такої ж думки дотримується і Л. М. Барбарош, яка, розкриваючи методологічні засади домашньої злочинності, переконливо доводить, що застосування системного підходу до методів і засобів наукового пізнання домашньої злочинності дозволяє використати їх у пізнанні вчинення особою-кривдником кримінального правопорушення у домашній сфері. До складу системного підходу можуть входити різні методи пізнання, важливо, щоб вони забезпечили належне проведення дослідження.

Тому у власній науковій роботі нею використано два методологічні рівні дослідження домашньої злочинності: 1) емпіричний (на якому у процесі дослідження накопичували емпіричні факти про вчинення в домашній сфері кримінального правопорушення); 2) теоретичний, який дозволив забезпечити систему знань у формі наукової теорії, яка розроблена вітчизняними правниками [70, с. 33].

У зв'язку з цим, вивчаючи теоретичний і практичний рівень дослідження запобігання злочинності в сімейній сфері, ми дійшли висновку, що він характеризується перевагою методів логічного пізнання, оскільки вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення можна спрогнозувати за допомогою логічних понять, законів та інших форм мислення. Найголовніше, щоб працівники Національної поліції України, волонтери, громадськість володіли таким мисленням у роботі з неблагополучними сім'ями. Це дозволить їм не тільки надати розумову

допомогу, як усунути проблему конфлікту в сім'ї, а застосувати заходи запобігання вчинення в сім'ї кримінального правопорушення.

Так, А. М. Соловйова в основі власної методології дослідження виокремлює три рівні методології: 1) філософський або фундаментальний; 2) загальнонауковий; 3) конкретно науковий [315, с. 109]. Варто наголосити, що всі три рівні методології можна успішно впровадити у власне дослідження, заручившись структурними компонентами, такими як: гіпотеза, диспозиція, санкція. Саме теоретичне і практичне їх обґрунтування показує значення злочинності у сімейній сфері для суспільства, оскільки кожен вид кримінального правопорушення, вчинений в сім'ї, має бути розслідуваний і винний понести відповідне покарання.

Далі розглянемо найбільш поширені методи пізнання злочинності у сімейній сфері, запропоновані в сучасній юридичній літературі:

1) загальнофілософські методи пізнання явищ світу (діалектичний метод пізнання соціальних явищ, дедуктивний метод тощо);

2) загальнонаукові методи (метод класифікації та групування, історичний метод, системний метод, статистичний метод тощо);

3) науково-правові методи (догматичний метод, спеціально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод, структурний метод тощо);

4) спеціально-наукові методи (метод аналізу практики застосування норм права, метод тлумачення норм права тощо) [303, с. 102].

Кожна група наукових методів має свої теоретичні засоби пізнання. Кожен метод важливий і необхідний. Проте під час здійснення наукових досліджень авторам не варто захоплюватися «методологічним негативізмом», тобто недооцінювати методи і методологічні проблеми; впадати в «методологічну ейфорію», тобто перебільшувати значення методу, вважаючи його більш важливим, ніж той предмет, до якого його застосовують, перетворювати метод у щось на зразок «універсальної відмички» до всього [339, с. 38].

На нашу думку, розуміння вченим об'єкта і предмета дослідження крізь призму методологічних засад дозволить у повному обсязі, всебічно та ґрунтовно розкривати об'єктивні закономірності злочинності у сімейній сфері, визначати шляхи пізнання такої злочинності та надавати практичні рекомендації щодо її запобігання Національною поліцією України, громадськими організаціями, волонтерами тощо.

Вищевикладене формує наукову думку про те, що наукових знань про запобігання злочинності у сімейній сфері можна досягти за умови, якщо її вивчення проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, тобто науки про природу пізнання, його сутність і закономірність. Вихідною точкою цієї теорії, як зазначає Л. М. Барбарош, є методологія – вчення про шляхи, засоби та методи, за допомогою яких вирішуються завдання наукового пізнання домашньої злочинності [70, с. 33].

Методологічна база нашого дослідження ґрунтується на попередніх здобутках у сфері методології запобігання злочинності взагалі, і злочинності у сімейній сфері зокрема. У цьому аспекті варто підтримати О. П. Рябчинську, яка, досліджуючи систему покарань в Україні, наполягала, «що більшість питань у сфері уявлень про методологічний інструментарій конкретно-правових досліджень є дискусійними, а тому чимало з них вирішуються неоднозначно». Водночас дослідниця стверджує, що в сучасних кримінологічних дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені все більше використовують феноменологію, герменевтику, синергетику, постмодернізм тощо [296, с. 11].

Беззаперечним є позиція вченої, оскільки у виборі об'єкта і предмета дослідження варто використовувати всі можливі варіанти методологічних засад. Наша позиція, до речі, кореспондується з думкою А. А. Вознюка, який вважає, що дослідник, якщо вірно застосовує підібрану методику, то він досягає внутрішньої єдності, достовірності, об'єктивності, репрезентованості та повноти дослідження. Це, зі свого боку, постійно вимагає від дослідника звертатися до кваліфікації наукових методів [133, с. 21].

Цікавою і сучасною працею є наукова робота М. О. Ларченко «Кримінологічне моделювання та прогнозування злочинної поведінки», в якій авторка пропонує розглядати методологічні засади та практику застосування індивідуального прогнозу в кримінології. Оскільки в зарубіжній кримінології методи дослідження ділять на біологічні та соціально-біологічні, вчена пропонує вивчати злочинну поведінку, виділяючи наступні п'ять ознак (кожна з яких може бути різного ступеня інтенсивності): а) прийняття власної соціальної ситуації; б) презирство до оточуючого середовища; в) підозрілість, недовіра; г) деструктивні тенденції; г) емоційна нестабільність та імпульсивний характер [230, с. 221].

Подальший аналіз запобігання злочинності у сімейній сфері показав, що всі вищевказані вченою ознаки мають ґрунтовні стосунки у житті українського подружжя і підтверджують нашу гіпотезу про те, що дослідження злочинності у сімейній сфері передбачає: емоційне ставлення подружжя один до одного; виховання дитини, яке генетично передається з покоління в покоління; внутрішні переконання та спільна єдність на процеси, які відбуваються в суспільстві, спільна фінансова безпека тощо.

Окремо ми звернули увагу під час нашого дослідження на думки А. М. Бойка. До речі, вчений звертає увагу наукової спільноти на те, що у разі використання методологічних компонентів з інших галузей наукових знань або теоретичних положень, висновків чи статистичних узагальнень з інших галузей знань слід пам'ятати, що всі вони повинні відповідати одним і тим самим концептуальним методологічним підходам. Це пов'язано з тим, що саме методологічна неузгодженість, яка може виникнути у разі порушення цієї вимоги, на думку вченого, може негативно вплинути на результати дослідження та їх інтерпретацію [93].

Більше того, на нашу думку, методологічна неузгодженість має певний стосунок і до методів пізнання злочинності у сімейній сфері. Наприклад, завдяки застосуванню методу спостереження ми можемо з'ясувати роль наслідків від посягань кривдника або кривдниці у сімейно-побутовій сфері. І

водночас бачити, наскільки оціночні судження, наприклад, працівників Національної поліції України на вчинене в сім'ї кримінальне правопорушення впливають на поведінку жертви від цього кримінального правопорушення.

В. М. Дрьомін у власних напрацюваннях зазначає, що «механізм інституціоналізації кримінальних практик у кримінологічній літературі практично не вивчений. Помилково ототожнюються процеси та механізми інституціоналізації правомірних і кримінальних практик. Незважаючи на збіг низки їх ознак і властивостей, очевидний взаємозв'язок таких видів соціальних практик, так само є очевидною особлива соціальна і психологічна природа злочинності» [165, с. 389].

З такою позицією вченого варто погодитися, оскільки кримінальна практика саме злочинності у сімейній сфері також не є завершеною, а тому потребує широкого розуміння об'єкта і предмета дослідження, проведення потужного кримінологічного аналізу. Зокрема О. Г. Кулик слушно зазначає, що «у кримінології результати кримінологічного аналізу злочинності мають відігравати роль емпіричної бази для розробки загальнотеоретичних засад цієї науки, кримінологічних характеристик та заходів запобігання злочинам окремих видів» [226, с. 52].

Вивчаючи кримінологічний аналіз запобігання злочинності у сімейній сфері, варто зазначити, що її методологія – це сукупність готових методів пізнання даної злочинності, які і дають змогу її описувати та пояснювати, чому в одній сім'ї вчиняються кримінальні правопорушення, а в іншій – ні. Наведу один цікавий приклад. Їх по Україні вчиняється щоденно. І причина зовсім банальна.

Так, у місті Києві нещодавно правоохоронні органи затримали раніше судимого чоловіка, якого підозрюють у вбивстві свого батька. На місці події слідчі встановили, що батько отримав несумісні із життям поранення під час раптового сімейного конфлікту з сином, який прийшов додому напідпитку. Зверніть увагу на сімейний конфлікт. Син повернувся додому напідпитку.

Батьку це не сподобалося. Замість того, щоб викликати наряд поліції, батько розпочав виховувати і дорікати сину. Результат цього сімейного конфлікту. Син взяв ножа, спокійно, свідомо зарізав рідного батька, а матір – поранив [337].

Гадаю, що вбивство рідної людини – це не просто конфлікт у сімейній сфері. Тут варто дивитися на всі складові цього конфлікту. Те, що йому загрожує покарання в місцях несвободи – це факт і наслідки його злочинної поведінки. А звідкіля в нього з'явилася така агресія? Куди він повернеться після звільнення? Яке майбутнє в цього кривдника?

Ці та інші питання завжди стоять на порядку денному у діяльності правоохоронних органів. А тому краще запобігти, ніж розслідувати і притягати до кримінальної відповідальності особу кривдника або кривдницю за вчинення у сімейно-побутовій сфері кримінального правопорушення.

Оскільки запобігання злочинності у сімейній сфері має свій об'єкт, предмет і методи дослідження, вивчає тенденції та закономірності її вчинення, причини й обставини, що її обумовлюють, особу кривдника або кривдниці, інтегрує і переробляє напрацювання інших галузей знань для потреб практики запобігання такій злочинності, ми доходимо висновку, що методологічні засади – це той інструментарій пізнання, коли ми завдяки методам дослідження можемо досягнути певного результату.

Отже, розв'язання проблем запобігання злочинності у сімейній сфері неможливе без використання комплексу знань зі сфери конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права. Правовідносини, що вивчають ці юридичні науки, виступають об'єктом злочинних посягань, а отже, можуть виступати і предметом нашого дослідження.

Водночас використання дослідником методів дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері показує, що вони потребують своєї обґрунтованості, оскільки в кримінологічній науці не існує універсального методу, а тому їх використання вченим пов'язано з необхідністю проводити

комплексне дослідження, а це в свою чергу дає змогу досліднику здійснити порівняння уже проведених досліджень, окремо здійснити висновки.

Варто наголосити, що наша позиція в цьому питанні не одинока. Так, В. В. Кузнецов у власному дослідженні пише, що цінність й унікальність кожної дисертаційної роботи залежить від вибору вченим методів дослідження, з'ясуванні їх сутності й призначення [221, с. 36–37].

З такою думкою варто погодитися, оскільки проведений нами аналіз наукових праць вітчизняних науковців показав, що кожна з них – це власний науковий продукт, із власною методологічною базою. І те, що здебільшого вони використовують тотожні методи дослідження, не говорить про їх повторюваність, а навпаки систематизує в єдину систему методологічних засад.

Методологічне підґрунтя нашої дисертації становить система загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало змогу забезпечити достовірність одержаних результатів дослідження, їх репрезентованість і повноту. Зокрема *діалектичний метод* забезпечив комплексне дослідження злочинності у сімейно-побутовій сфері (розділи 1–3).

Однією із переваг застосування діалектичного методу, на думку А. І. Богатирьова, є те, що за його допомогою визначається і теоретично відображається історичний шлях становлення розвитку дослідження злочинності взагалі, а тому злочинність у сімейно-побутовій сфері не є винятком [84, с. 51]. До речі, вчений у власному дослідженні більше схиляється до позиції відомого правника О. М. Костенка, який взагалі пропонує свою альтернативу діалектичному методу – концепцію модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму. Сутність цього методу полягає у застосуванні каральних і некаральних засобів, указуючи кожному своє місце в системі протидії злочинності відповідно до його ролі [196, с. 31–38].

Дискусійною є позиція А. П. Закалюка, який вважав, що «до методичних положень (методів)», що безпосередньо впливають із загального діалектичного методу пізнання, належать філософські закони: розвитку та взаємозв'язку явищ, процесів, проявів життєдіяльності у природі та суспільстві; єдності та боротьби протилежностей як рушійні сили передумов та стимулів розвитку, переходу кількісних змін у якісні, заперечення тощо, а також категорії: причини і наслідку; загального, особливого та одиничного; необхідного і випадкового; змісту і форми та ін. На підставі цих законів та категорій філософії, передусім пов'язаних із діалектичним методом, опрацьовуються теоретичні підвалини інших методів наукового пізнання» [172, с. 99].

Отже, перевагою діалектичного методу у проведенні нашого дослідження злочинності у сімейній сфері є те, що за його допомогою ми визначили генезис теоретичних і практичних підходів до запобігання такій злочинності, розкрили поняття та зміст цього інтегрованого явища з іншими явищами і соціальними процесами, які відображають стан і тенденцію злочинності у даній сфері.

Варто підтримати позицію вітчизняного вченого-кримінолога О. М. Джужі про те, що завдання будь-якого дослідження, а наше не є винятком, полягає в тому, щоб за допомогою методів дослідження розкрити соціальну сутність явища, встановити закономірності його розвитку, форми вираження зовні тощо. Тому під методологією вчений розуміє систему певних теорій, які виступають як керівний принцип. Завдання наукового аналізу – засіб реалізації вимог цього аналізу [220, с. 22].

За допомогою системного методу виокремлено та обґрунтовано запобігання злочинності у сімейній сфері крізь призму наукових праць вітчизняних учених (підрозділ 1.1). Варто наголосити, що цей метод, як зазначає Є. М. Блажівський у науковій праці «Моніторинг протидії злочинності в Україні», тісно пов'язаний зі *структурно-функціональним* аналізом, з яким його зв'язує оперування поняттями структура і функція,

акцент на вивчення різноманітних зв'язків об'єкта. Більше того, системний підхід, на думку вченого, є як методологічною орієнтацією, так і певною точкою зору, з якою розглядається об'єкт вивчення, а також принципом, що керує загальною стратегією дослідження [83, с. 51].

Отже, застосування даного методу у дослідженні запобігання злочинності у сімейній сфері показує цілісність і об'єктивність використаних нами наукових праць вітчизняних дослідників у даній сфері. Цю думку поділяє і Н. С. Юзікова, яка вважає, що використання саме комплексного підходу до пізнання злочинності із застосуванням різних методів, системний не є винятком, дає можливість побудувати загальну стратегію дослідження й інтегрувати його результати у кримінологічну науку [356, с. 416].

До речі, в Україні за роки незалежності так і не розроблена стратегія запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері. На нашу думку, це пов'язано з тим, що українській сім'ї держава приділяє набагато менше уваги, ніж іншим суспільним інституціям. Логіко-юридичний метод дозволив визначити роль методологічних засад дослідження, його поняття та зміст (підрозділ 1.2, 1.3). Крім цього, він сприяв визначенню прогалів та суперечностей у взаємодії правоохоронних органів та громадськості щодо запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері.

Порівняльно-правовий метод (підрозділ 5.3) відповідно до проведеного нами дослідження забезпечив пізнання зарубіжного досвіду запобігання даній злочинності сучасними зарубіжними практиками. Водночас даний метод дозволив нам в процесі дослідження осмислити проблему злочинності у сімейно-побутовій сфері через призму інших методів дослідження і визначити шляхи впровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику правоохоронних органів.

До речі, застосування цього методу під час здійснення дослідження зарубіжного досвіду запобігання злочинності у сімейній сфері сучасними зарубіжними практиками дало змогу порівняти між собою застосування

різними суб'єктами запобіжної діяльності вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї.

Хоча ми маємо пам'ятати, що у застосуванні порівняльно-правового методу у дослідженні злочинності у сімейній сфері не слід ставити за мету цілковиту імплементацію зарубіжного досвіду, оскільки подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки запобігання конкретному виду кримінального правопорушення, що вчиняється кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Статистичні методи сприяли опрацюванню емпіричної бази про вчинення кримінального правопорушення як джерела надходження відомостей про предмет дослідження (підрозділи 2.1, 2.2). Використання статистичних методів сприяли виявленню недоліків вітчизняного законодавства, а також у поєднанні з компаративістським методом виявити кращі зарубіжні практики запобігання злочинності у сімейній сфері.

Варто підтримати думку І. М. Даньшина про те, що саме статистичні методи і кримінальна статистика дозволяють ученому отримати, обробити та проаналізувати інформацію про той або інший бік життя суспільства. До таких засобів учений відносить: 1) масове статистичне спостереження; 2) статистичні групування; 3) узагальнюючі та статистичні показники [153, с. 103].

Варто також зазначити, що завдяки статистичному методу нам вдалося узагальнити 240 кримінальних проваджень за домашнє насильство, що були розглянуті місцевими районними судами Дніпропетровської, Київської, Львівської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей протягом 2019–2023 рр.; узагальнено дані анкетування 250 працівників Національної поліції України цих областей.

Соціологічні методи використані під час здійснення опитування, інтерв'ювання, моніторингу населення та окремої сім'ї, тестування (підрозділи 3.1–3.3). Завдяки цим методам ми змогли зібрати великий фактичний матеріал, глибше пізнати соціальний аспект злочинності у

сімейно-побутовій сфері, визначити стан і динаміку даної злочинності в цілому та кримінальних правопорушень, які вчиняються в сім'ї зокрема. Вони також надали можливість виявити причини та умови злочинності у сімейній сфері та удосконалити заходи щодо її запобігання.

Особливої уваги заслуговує *метод кримінологічного моделювання*. Його використання дало можливість отримати відомості як про основні детермінанти цього виду злочинності, так і дало можливість виявити недоліки у роботі правоохоронних органів щодо запобігання злочинності у сімейній сфері.

До речі, М. О. Ларченко у власному дослідженні ґрунтовно підійшла до використання не тільки *методу кримінологічного моделювання*, а й *математичних методів*, що дозволило вченій вивчити, обробити і проаналізувати весь масив зібраного емпіричного матеріалу і значно спростило цей процес [230, с. 154].

Цікавою для нашого дослідження запобігання злочинності у сімейній-сфері є стаття Л. В. Іщенка «Фостерна сім'я як метод перевиховання неповнолітніх правопорушників». На думку вченого, а з нею варто погодитися, саме фостерний метод дозволяє на індивідуальному рівні забезпечити вплив на злочинність у сімейно-побутовій сфері шляхом влаштування дитини до фостерної (прийомної) сім'ї.

«Фостерна сім'я – альтернативна форма влаштування дитини в іншу сім'ю, що застосовується у випадках, коли через об'єктивні причини неможливо застосування таких пріоритетних форм влаштування дітей, як усиновлення чи опіка» [182, с. 192].

Кожен із вищезазначених у дослідженні методів передбачає застосування дослідником відповідних процедур і технік дослідження, вибір яких залежить від алгоритму завдання наукового пошуку. У нашому дослідженні ми використали комбіновані методи дослідження, що дозволило розширити основу розробки пізнання злочинності у сімейній сфері і дійти ґрунтовних висновків.

Отож, методологічний інструментарій розглядається нами з використання сучасних методів дослідження запобігання злочинності в сімейній сфері комплексно, саме такий підхід дозволяє узагальнити наукові напрацювання у цій сфері, з'ясувати її сутність, соціально-правову природу, провести кримінально-правовий та кримінологічний аналіз застосування правоохоронними органами, судом, органами місцевого самоврядування нових засобів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень в сім'ї, запропонувати кримінологічній теорії розробити сучасну кримінологічну модель запобігання злочинності в сімейній сфері.

Використані нами методи дослідження запобігання злочинності в сімейній сфері дають можливість створити науково обґрунтовані умови вивчення цього явища і водночас сприяють формуванню у кримінологічній теорії науково обґрунтованих заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Варто також зазначити, що стан наукового дослідження запобігання злочинності в сімейній сфері, її методологічний інструментарій показує і доводить необхідність проведення після нашої Перемоги над ворогом – державою-агресором російською федерацією – відповідних реформ суспільного життя, зміст яких повинен вплинути і на суспільні відносини у сімейній сфері.

При цьому ці реформи мають не просто вплинути на збереження української родини як головного осередка суспільства, а й сприяти покращенню життя і добробуту кожної сім'ї, створити умови для зменшення вчинення кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Завершуючи розгляд методологічних засад дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері, сформуємо авторське його визначення – це дорожня карта на сучасне інтегральне явище, зміст якого може бути розкритий відповідним набором методів, які в сукупності забезпечують методику пізнання проблеми, і яка дозволяє відобразити специфічну сутність

виду кримінального правопорушення, що вчиняється кривопорушником у сімейній сфері [106, с. 78–81].

Варто також наголосити, що дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері потребує інноваційного підходу до методологічного інструментарію як з позиції об'єкта, так і предмета вивчення. У процесі дослідження доведено, що кожен окремо взятий методологічний підхід під час вивчення злочинності у сфері сімейних взаємин зазвичай може бути реалізований багатовекторним шляхом застосування тих методів, які забезпечать досягнення наукового результату.

Насамкінець, для нашого дослідження методологічний інструментарій дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері відіграє важливу роль у пізнанні предмета і відкриває можливості подальшого його наукового пошуку.

1.3 Поняття та зміст запобігання злочинності у сімейній сфері

Науковий підхід до дослідження поняття та змісту запобігання злочинності у сімейній сфері передбачає її розгляд в якості підсистеми загальної злочинності, органічно з нею взаємопов'язана і в той же час володіє власною специфікою, зумовленою не тільки соціальною значущістю інституту сім'ї, а й особливим характером її запобігання. Злочинність у сімейній сфері має місце в усіх регіонах, незалежно від рівня їх розвитку і якості життя, тому ми її розглядаємо як кризову проблему, вирішення якої залежить від державної кримінологічної політики.

Оскільки поняття у філософському енциклопедичному словнику розглядається як спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі шляхом усвідомлення істотних характеристик її об'єктів або форма мислення, що характеризує відображення закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їх загальні і специфічні ознаки, ми, вивчаючи поняття та зміст

злочинності у сімейній сфері [344, с. 497–498], звернули увагу на визначення злочинності, яке було сформульовано В. В. Голіною, – це складне соціальне явище, причини й умови якого пов'язані як з генетичними схильностями людей до відхиленої, у тому числі і злочинної поведінки, так і з вадами та недосконалістю самого суспільства і ступенем його здатності формувати законослухняну поведінку [141, с. 14].

Отже, цитований нами автор схиляється переважно до соціальної, аніж до правової характеристики злочинності, хоча право також є соціальною категорією. З цього приводу вважаємо за доцільне звернутися до поглядів закордонних фахівців на аналізоване поняття, зробивши в подальшому відповідні порівняння та висновки.

Наприклад, ще в 1972 р. професор соціології Нью-Йоркського університету та консультант Комісії шт. Нью-Джерсі з питань протидії статевим злочинам П. Теппан стосовно злочинності наголошував на певній плутанині з цього важливого поняття. Важливого тому, що воно розмежовує предмет кримінологічного дослідження. На його погляд, кримінолог, який намагається допомогти у формулюванні витоків науки, опиняється у все більш сумнівному становищі.

Він вивчає засуджених злочинців, а потім спантеличується від наростаючої критики через те, що він вивчає зовсім не справжнього злочинця, а незначну частку нерепрезентативних і дурних нещасних осіб, які випадково потрапили в технічні юридичні складнощі. Стало популярно стверджувати, що засуджені не є належною категорією для емпіричних кримінологічних досліджень.

Отже, численні дослідження засуджених, здійснені ортодоксальними, нині ймовірно застарілими, кримінологами, не мають справжнього значення ні для описових, ні для наукових цілей. Виходить, що «геть застарілу кримінологію, натомість слід продовжувати нові пошуки та відкривати нові горизонти?» [46]. Ця позиція принаймні частково відображає знайому підозру та нерозуміння закону, що властиво непрофесійному соціологу.

Значною мірою це розкриває відчуття серед соціологів, що не будь-яка антисуспільна поведінка заборонена законом (що, мабуть, правильно), і що не всяка поведінка, яка порушує кримінальний закон, є насправді антисуспільною або не є такою для будь-кого. Серед деяких дослідників-початківців опозиція до традиційного визначення злочину як порушення закону виникає через їхнє бажання виявити та вивчити помилки, які, на їхнє початкове переконання, є абсолютними та вічними [46]. Інші фахівці, здійснивши огляд та узагальнення напрацювань західної і східної кримінологічної та соціологічної наук, дійшли таких висновків:

1. Девіантна поведінка є невід'ємною частиною соціального порядку. Певний тип девіантної поведінки можна спостерігати в кожному суспільстві. Злочинність починається саме з девіантної поведінки. Загалом злочином вважається порушення встановлених цінностей суспільства або законів держави. Злочин не може бути одним і тим самим у всіх суспільствах. Наприклад, у багатьох західних країнах дошлюбні та позашлюбні статеві стосунки, співмешкання (цивільний шлюб), гомосексуалізм тощо не заборонені ні законодавчо, ні соціально. Тоді як, наприклад, в деяких країнах Південної Азії (Бангладеш) це зазвичай вважається моральним злочином, і такі дії не сприймаються і не підтримуються ні державою, ні суспільством. Насправді, злочинність тісно пов'язана із соціальним і культурним сприйняттям.

У визначенні злочину індійський кримінолог Б. Бхушан (1989) зазначив, що злочин означає будь-яку поведінку, яка суперечить груповим нормам. Така поведінка не санкціонується жодною встановленою групою чи їх законами. Це антисоціальна поведінка, яка турбує окремих осіб або групи. Злочин належить до будь-якої поведінки, що суперечить групам моральних кодексів, для яких існують формалізовані групові санкції незалежно від того, чи є вони законами. Це антисоціальна поведінка, яка завдає шкоди окремим особам або групам.

Дж. Л. Гіллін та Дж. Ф. Гіллін у праці «Культурна соціологія» (1959) стверджують, що біологічно концепція злочину вкорінена у внутрішній здатності особистості. Із соціологічної точки зору відмінності особистості, які розвиваються на підставі досвіду, призводять до злочину. Згідно з цими авторами, ті, хто займається шкідливою діяльністю, на переконання впливових людей у суспільстві, вважаються злочинцями або неповнолітніми правопорушниками відповідно до соціологічного визначення. Соціологічно злочинець або неповнолітній правопорушник – це той, хто винний у вчинку, який, на думку групи, яка має владу нав'язати свої переконання, завдає шкоди суспільству і, отже, є неправомірним [22].

Спроби визначення злочину можна розглядати і з юридичної точки зору. Наприклад, американські фахівці Е. Г. Сазерленд і Д. Р. Крессі у книзі «Принципи кримінології» (1955) стверджують, що порушення закону є злочином. Де немає закону, там немає злочину. Коли закон приймається і виконується, діяння, яке раніше не було злочином, стає злочином [26].

Бангладеський соціолог Фазлур Рашид Хан спробував узгодити юридичні та соціологічні точки зору у визначенні злочину. Як зазначив він у своїй праці «Принципи соціології» (1969), загалом зрозуміло, що в будь-якому суспільстві поведінка людей, яка є антиморальною та антисоціальною, описується як кримінальна дія. Дії, заборонені законом, більшість суспільства вважає небезпечними та шкідливими для суспільства, що само собою зрозуміло [41].

2. Фактично злочин – це образлива для суспільства та заборонена законом і державою поведінка або дія. Злочин вважається осудним у суспільстві та карається законом. Певний вид злочинів у суспільстві відбувається кулуарно, надто приховано. Вчиняючи такі злочини, у більшості випадків злочинець може уникнути покарання. Це в основному корупція або «білокомірцева» злочинність, ухилення від сплати податків, отримання хабарів, привласнення коштів тощо.

При цьому, характеризуючи злочинність, зарубіжні фахівці виділяють навіть її функції та ознаки, як-от: є аномальною формою соціальної поведінки людини; завдає суспільну, особисту та ідеологічну шкоду; відносний, по суті, характер, тобто спостерігаються відмінності в її формі та масштабах відповідно до часу та суспільства; є серйозною загрозою для соціальної єдності та стабільності; пов'язана із соціальною структурою. Наприклад, злочинність індустріального суспільства відрізняється від злочинності аграрного; є результатом соціальної взаємодії та соціалізації; ступінь і тяжкість вчиненого визначається віком особи злочинця.

Відомі навіть приклади з історії, коли деякі особи вдавалися до злочинів (переважно терористичного спрямування), надихаючись, на їхній погляд, великими революційними, священними ідеалами в ім'я перебудови людства, інколи в такий спосіб приходячи до влади шляхом насильства або здобуваючи прихильність, має популістські та демагогічні гасла (напр., Червоний терор в Росії початку ХХ ст. чи нинішня ідеологія «русского мира», яка, як і попередня ерзац-релігія комунізму, знову вимагає жертв в умовах Великої війни проти України під приводом денацифікації й демілітаризації, але мета інша – реінтеграція пострадянського простору.

Більше того, психологічний тип правителів більшості тоталітарних держав-агресорів був сформований внаслідок вад і протиріч, що вплинули на них з дитинства і юності. Потерпаючи від насильства у сім'ї як в якості свідків, так і самих об'єктів, вони вже у зрілому віці з неймовірною точністю повторювали засвоєні стереотипи поведінки як щодо власних сімей, так і громадян очолюваних держав.

Наприклад, батько Сталіна багато пив і часто бив дружину. Діставалось від нього і маленькому Сосо. У 1932 р. «батько народів» знову овдовів (перша дружина померла від тифу) – після чергової сварки та в сукупності з попередніми приниженнями й образами його дружина Н. Аллілуєва покінчила з собою, залишивши йому, за словами дочки, «жахливий», повний

звинувачень лист. Сталін був приголомшений та розгніваний її вчинком, і на похорон не пішов [254].

Приклад іншого диктатора. 1943 року Управління стратегічних служб США – попередник ЦРУ – доручило гарвардському професору доктору Генрі Мюррею вивчити особистість Гітлера. У його 229-сторінковому звіті, болісному для читання, розповідається про дитину, яка страждала від тиранічного батька та була одержима власною матір'ю. Також у ньому розкриваються тривожні сексуальні вподобання Гітлера та його фізичні особливості. Психолог вважає, що відчуття неповноцінності Гітлера корениться в його дитинстві. Він був маленьким, хворобливим і тендітним хлопчиком, який відмовлявся ходити до школи, бо був не таким розумним та високим, як його однокласники. Мати Гітлера ще «поліпшила» ситуацію, дозволивши йому просто кинути навчання. З ним не займалися яким-небудь спортом та не долучали до роботи, кілька разів йому відмовляли у спробі приєднатися до австрійської армії. У проблемного хлопчика розвинулося збочене захоплення «грубою, фізичною силою, безжальним пануванням і військовим завоюванням». За словами доктора Мюррея, його хворі бажання виявлялися і в особистому житті: він любив принижувати жінок. Доктор Мюррей писав, що Гітлеру подобалося, коли жінки випорожнювалися на його очах, а також коли його били під час сексу. У звіті сказано: «Цю неміч ми маємо розцінювати як те, що спровокувало його непомірне прагнення до переваги». «Нездатний продемонструвати чоловічу силу перед жінкою, він намагався компенсувати це, демонструючи неперевершену силу перед чоловіками і світом» [345].

Можемо також пересвідчитися, що й більшість нинішніх авторитарних правителів, зокрема держав пострадянського простору, самі не будучи «взірцем» (а на публіці при цьому проголошуючи захист «традиційних сімейних цінностей» від «західних збоченців»), водночас ретельно оберігають таємниці свого подружнього, сімейного та позашлюбного життя

від «зайвої» суспільної зацікавленості, обростаючи таким чином різного роду чутками, плітками і домислами.

3. Злочинність є важливою і невід'ємною частиною суспільства. На думку шведського кримінолога Т. Еріксона, злочинні схильності існують і серед членів, які живуть у чернечих товариствах [39]. Французький соціолог-кримінолог Е. Дюркгейм називав злочин соціально нормальною діяльністю та невід'ємною частиною здорового суспільства, наполягаючи на тому, що злочинність навіть консолідує суспільство заради збереження й примноження вироблених ним відповідних цінностей, благ і чеснот [61].

У суспільстві здійснюються різні види кримінальних правопорушень. Закордонні соціологи та кримінологи виділяють п'ять видів злочинності: 1) злочинність неповнолітніх; 2) злочини на самознищення: наркоманія, тютюнопаління, ігроманія, проституція тощо; 3) «білокомірцева» злочинність: службова недбалість або зловживання, ухилення від сплати податків, кумівство, корупція, підробка документів, шахрайство, розтрата коштів, лжесвідчення, крадіжка або підробка торгових марок чи порушення авторських прав. До таких кримінальних правопорушень здебільшого причетні особи освічені, професійно та соціально сформовані; 4) організована злочинність. Дотримуючись «ланцюжка командування», кілька осіб у системі «синдикату» вчиняють такі злочини разом. Національні чи міжнародні мафії, терористичні угруповання, причетні до організованої злочинності, займаються контрабандою, наркотрафіком, торгівлею людьми, участю у збройних конфліктах (найманство), організацією проституції тощо. Злочини на основі «синдикату» також спостерігаються в різних державних службах, таких як візово-паспортна, охорона здоров'я, фармакологія, земельна служба; 5) кримінальні правопорушення, що є прямим порушенням закону і є караними. Такі кримінальні правопорушення вчиняються шляхом заволодіння майном або нападом на особу, сім'ю чи групу. Це в основному розкрадання, насильницьке захоплення, крадіжка, розбій, вбивство, тілесне ушкодження, зґвалтування, катування жінки, подружня зрада тощо.

Отже, кримінальні правопорушення, вчинені у сімейній сфері, можна віднести саме до цієї категорії, адже вони характеризуються насильницьким та корисливо-насильницьким спрямуванням. Девіантна поведінка постмодерного суспільства є злочином. Закони, звичаї, правила, обмеження тощо вважають певну поведінку злочином щодо миру, порядку та добробуту суспільства та людей. Особи скоюють злочини саме через суспільство. Подібно до того, як соціалізація робить осіб раціональними та етичними, саме через взаємодію деякі з них стають злочинними.

4. Камаль Ахамед стверджує, що традиційна конструкція «злочинності» є вузькою та надмірно обмежує кримінологічну роботу. Більшість кримінологів традиційно поклалися на «юридичну» концепцію злочину, яка визначає її як поведінку, що порушує кримінальний закон і підлягає санкціям з боку органів кримінальної юстиції під політичною владою держави. Однак провідні кримінологи неодноразово робили спроби вийти за вузькі рамки кримінального права і таким чином розробити більш інклюзивні соціальні визначення злочинності. Замість того, щоб злочин був діянням, яке суперечить елементарним, універсальним людським почуттям і яке є соціально шкідливим, це дія, яка вважається соціально шкідливою, вчиняється групою людей, яка має владу нав'язувати свої переконання [40].

Проблематика дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері розглядається нами шляхом визначення її поняття, яке в сукупності є пізнанням істини про її сутність і охоплює декілька головних напрямків. Одним з них є нормативно-правове регулювання процесу запобігання даній злочинності [108]. Воно складається на підставі існуючих суспільних відносин, відображаючи волю законодавця, потреби суспільства у сімейній сфері.

Наскільки національне законодавство відтворює правові норми відповідно до вимог захисту прав і свобод подружжя, настільки адекватно ми можемо говорити про предмет нашого дослідження. Важливим напрямком дослідження є виявлення причин і умов такої злочинності, оскільки вони

можуть бути пов'язані не тільки з соціальними, економічними передумовами життя родини, а й з генетичними схильностями людей до відхиленої, у тому числі і злочинної поведінки.

І це дуже важливо, оскільки наше дослідження кореспондується з думкою інших учених у сфері запобігання злочинності у сімейній сфері, таких як А. В. Савченко, В. В. Кузнєцов, Д. П. Москаль, М. В. Сийплові, які підтверджують наукову гіпотезу, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, може генетично бути схильною до його скоєння. Проведене нами дослідження злочинності у сімейній сфері також не спростовує, а навпаки підтверджує висунуту вченими гіпотезу генетичної спадковості [295].

Причому варто звернути увагу, що така спадковість може передаватися не тільки від матері або батька, вона має більш глибоке коріння свого існування. Цьому є підтвердження й опитаних нами працівників Національної поліції. На запитання: «Чи можете Ви підтвердити генетичну складову при вчиненні кримінального правопорушення кривдником або кривдницею?» – 85 % опитаних відповіли «так». Головна думка їх ґрунтується на виїздах за викликом «102» у ті сім'ї, де сімейні конфлікти є повсякденною нормою життя.

Генетики бачать більший сенс у пошуку генетичної основи для біологічних умов, таких як хвороби, ніж для соціальних явищ, таких як злочинність. Основна частина досліджень коренів злочинності вивчає соціальні фактори. Наприклад, «жорстока й непостійна дисципліна в тричотири рази частіше зустрічається в сімейній історії дітей, які стали правопорушниками, ніж серед тих, хто цього не зробив», – зазначив д-р Ф. Ерлз, психіатр-епідеміолог із Гарвардської школи охорони громадського здоров'я. «І якщо діти належать до певних районів, то ризик стати злочинцями у дітей у шість-вісім разів вищий».

Іншим ключовим фактором, як зазначив д-р Ерлз, є вербальний IQ дитини. «Злочинці в середньому мають вербальний IQ у шкільному віці

приблизно на вісім пунктів нижчий за норму». Типовий шлях до злочинної кар'єри для дитини, яка народилася в американському місті, за словами д-ра Ерлза, починається з пренатальних факторів, таких як вагітна матір, «яка вживає алкоголь і такі наркотики, як крэк, які мають шкідливий вплив на центральну нервову систему плода, що призводить до подальшого когнітивного дефекту» [32].

Ще одна поширена небезпека молодого життя в міських районах – це вплив високих рівнів свинцю через відлущену фарбу та автомобільні вихлопи. «Вплив свинцю, схоже, знижує IQ і погіршує концентрацію, а також робить дітей гіперактивними, саме така закономірність, на нашу думку, пророкує злочинність у підлітковому віці», – зауважив д-р Ерлз [32].

Коли такі діти приходять у перший клас, «вони не готові до навчання», – зазначив д-р Ерлз. «Вони більш агресивні, ніж інші діти, мають проблеми з поведінкою та низькі досягнення в читанні, модель, яка закріплюється до третього класу, після чого цих дітей позначають як проблемних і відправляють у спеціальні навчальні класи. Уже в третьому класі вони стигматизовані і перебувають у соціально невігідному становищі» [32].

Найбільше злочинів скоюється у віці від 14 до 18 років. У пізньому підлітковому віці серед осіб, яким вдається влаштуватися на роботу, закінчити навчання або одружитися, спостерігається різке падіння числа юнаків, які вчиняють злочини. Ті, хто не знайшов такої опори в житті, мають набагато більше шансів продовжити свою злочинну кар'єру в дорослому віці, зазначив д-р Ерлз [32].

Такі дослідники, як д-р Ерлз, прагнуть знайти моменти, коли додаткова допомога може зрушити молодих людей із правильного шляху до злочинного життя. «Ми повинні з'ясувати, де в цьому процесі ми можемо втрутитися найбільш ефективно» [32].

І менш як за 20 років після цих подій сформувався дещо інший погляд на генетичний чинник злочинності. Ті ж американські автори почали вважати, що заплямована історія використання біології для пояснення

злочинної поведінки змусила кримінологів відкинути або ігнорувати генетику та зосередитися на соціальних причинах: бідність, руйнівні залежності, зброя. Тепер, коли геном людини впорядковано, і вчені вивчають генетику таких різноманітних сфер, як алкоголізм і групова приналежність, кримінологи обережно повертаються до цієї теми. Невелика група експертів досліджує, як гени можуть підвищити ризик учинення злочину та чи можна таку рису успадкувати.

До речі, на зборах Американської асоціації сприяння розвитку науки А. Рейн, очільник кафедри кримінології в Університеті Пенсильванії та піонер у цій галузі, представив статтю, в якій показує, як зміни в частинах мозку дитини, які регулюють емоції (вважається, що це продукт генів і навколишнього середовища), виявилися гарним провісником злочинної поведінки в подальшому житті. Чим складніше генетичне дослідження, тим більше воно покаже важливість соціального контексту [19].

Розглядаючи сімейну сферу в процесі проведеного дослідження, ми звернули увагу на визначення, наведене Л. М. Барбарош, що таке домашня сфера, зокрема – це законодавчо врегульоване об'єднання людської спільноти на засадах верховенства права, *спільного проживання та виховання дітей, ведення спільного господарства, наявність спільних витрат, купівлі майна для спільного користування, участі у витратах на утримання житла, його ремонт тощо* [72, с. 183, 208].

Проаналізувавши дане визначення, ми дійшли висновку, що воно певним чином кореспондується з нашим дослідженням, але ми його розглядаємо крізь призму таких ознак: 1) осередок людей; 2) життя цих людей законодавчо виражено у формі подружжя або родинних зв'язків; 3) спільне проживання; 4) ведення спільного господарства; 5) єдиний сімейний бюджет; 6) спільне харчування; 7) утримання житла; 8) виховання дітей (як власних, так і всиновлених).

На підставі цих ознак нами сформульовано наступне визначення поняття «сімейна сфера» – це певний осередок людей, котрий засновано на

підставі чинного законодавства, виражений у формі подружнього союзу та родинних зв'язків, які проживають разом, ведуть спільне господарство, мають єдиний сімейний бюджет, спільно харчуються, утримують житло і виховують дітей (як власних, так і всиновлених);

Не менш важливим напрямком дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері є використання суб'єктами запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сім'ї відповідних правових настанов, що виявляються в їх впливі на практику запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері.

До речі, В. І. Тимошенко, В. І. Шакун у монографії «Теоретичні основи кримінології» доводять кримінологічній спільноті, що термін «попередження», «протидія», «запобігання» є дискусійним і малодослідженим. Отже, злочинність, на їхню думку, можна попередити, а не запобігти, оскільки запобігти можна окремому виду злочину або кримінальному проступку. Тому вони пропонують в теоретичних основах кримінології використовувати саме цей термін [326].

Враховуючи дискусійність даного питання, ми проаналізували вищевказану монографію, і дійшли висновку, що дійсно злочинність як суспільно небезпечне правове явище можна попередити, а вчиненому в сімейній сфері кримінальному правопорушенню кривдником або кривдницею можна запобігти.

Оскільки стаття 1 КК України передбачає серед основних завдань саме запобігання кримінальним правопорушенням, то ми у нашому дослідженні, дотримуючись чинного законодавства, використовуємо саме цей термін. Більше того, саме запобігання згідно з доктриною кримінального права характеризується як кримінально-правовими, так і кримінологічними засобами.

Розкриваючи поняття та зміст запобігання злочинності у сімейній сфері, ми виходили із кримінальних правопорушень, що закріплені у кримінальному

законодавстві і відносяться до сімейно-побутової сфери. Такими видами кримінальних правопорушень можна назвати:

– домашнє насильство (ст. 126¹ КК України), що являє собою вчинення кривдником (кривдницею) фізичних, словесних, моральних та економічних образ, залякування та примус для отримання влади одних членів сім'ї над іншими, і в результаті яких вчиняється кримінальне правопорушення;

– незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України) розглядається нами як примусове вчинення кривдником дружини або співмешканки до проведення абортів або стерилізації поза її волею. Варто також наголосити, що даний вид кримінального правопорушення поки що недостатньо розроблений;

– примушування до шлюбу (ст. 151² КК України) розглядається нами як кримінально-протиправне діяння, що передбачає злочинну поведінку з боку майбутнього подружжя шляхом будь-яких активних дій (обіцянки, подарунки, обман тощо), які повинні бути спрямовані саме на вступ до шлюбу. У розумінні Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами цей злочин полягає у примушуванні дорослого або дитини до вступу у шлюб; у заманюванні дорослого або дитини на території Сторони або держави іншої, ніж та, в якій він чи вона проживає, з метою примушування цього дорослого або дитини до вступу у шлюб;

– проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ст. 152, 153 та ін. КК України) розглядаються нами як протиправні дії кривдника або кривдниці, і які характеризуються аморальністю та цинічністю винних осіб, що принижують честь і гідність потерпілої особи та можуть завдати значної шкоди здоров'ю. Особливо небезпечні дані кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх, оскільки вони посягають на статево недоторканість та нормальний статевий розвиток. Не розкриваємо кримінально-правових ознак кожного із вищеназваних видів кримінальних правопорушень, оскільки це буде предметом наступного розділу.

Проте, на нашу думку, є невиправданим, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виокремлює лише один із видів злочинності у сімейно-побутовій сфері – домашнє насильство [278].

Усі інші види кримінальних правопорушень, передбачені КК України, мають пряму дію, оскільки вони постійно перебувають у сімейно-побутовій сфері. А тому їх вчинення посягає на суспільні відносини саме в цій сфері. Отже, вивчаючи злочинність у сімейно-побутовій сфері, варто наголосити, що кримінальні правопорушення, які вчиняються в цій сфері, утворюють зазначений вид злочинності.

Вважаємо, що варто звернути увагу на розуміння феномену сім'ї у вітчизняній кримінології. Наприклад, С. С. Костенко розглядає сім'ю як «особливий суспільний механізм, що передбачає стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, родиною, які пов'язані не лише спільністю побуту, але й співіснують на взаємній моральній відповідальності та взаємоповазі» [197, с. 164].

Сім'я як основна ланка суспільства є вільним, зареєстрованим у державних органах на засадах рівноправ'я союзом жінки та чоловіка, які пов'язані в біологічному, матеріальному і духовному відношеннях. Біологічний зв'язок між ними полягає у статевих зносинах та створенні нащадків. Матеріальний зв'язок має свій вияв у цілеспрямованій діяльності кожного з подружжя щодо здобуття засобів, які повинні забезпечити щоденні потреби сім'ї в харчуванні, одязі та житлі. Духовний зв'язок між подружжям надихає їх до взаємного зростання особистостей та сприяє вихованню дітей і відтворенню у них повноцінних особистостей [224, с. 23].

І очевидно, що постійні сімейні конфлікти, які межують із правомірними діями, позашлюбні стосунки, відсутність відповідальності за родину (фінансова, моральна тощо) призводять до руйнування того духовного зв'язку і формують суттєві деформації в сім'ї, які впливають на подальшу долю родини і призводять до невдоволення життям, підозрливості, ревностів та

сімейних конфліктів, що нерідко переростають у бійки та супроводжуються кримінально карними діями [242, с. 141–157].

Проблема запобігання злочинності у сімейній сфері дуже серйозно впливає на поведінку дітей, більше того, як показує наше дослідження, діти іноді відтворюють форми поведінки батьків, тому вплив сімейного середовища на майбутнього кривдника або кривдницю може виявитися під час спільного проживання в будь-який час у різних агресивних або насильницьких формах.

Це підтверджується дослідженнями й інших учених. Так, Н. С. Юзікова переконує, що «більшість сімей недостатньо реалізують свої виховні функції. Сімейні тяготи, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву внутрішньосімейних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок. Унаслідок зниження престижу сім'ї, нестабільності сімейних стосунків, відсутності необхідної культури сімейного життя, пияцтва батьків зростає кількість сімей, що розпадаються, та дітей, які потрапляють до спеціальних дитячих закладів, жебракують, поневіряються» [357, с. 254].

На думку І. П. Васильківської, недоліки сімейного виховання посідають провідне місце в системі факторів, які впливають на злочинну поведінку підлітка; сім'ї, що сприяють формуванню особистості неповнолітнього злочинця, поділяються на сім'ї з негативною морально-правовою характеристикою батьків і сім'ї з обмеженими виховними можливостями дорослих; необхідно створити в масштабах усієї країни систему цілеспрямованого поліпшення сімейного виховання як одного з головних аспектів запобігання злочинності неповнолітніх, а також надаються рекомендації з вдосконалення правової бази сімейного виховання у напрямі профілактики злочинів підлітків та вносяться пропозиції, що стосуються шляхів покращення виховання в родині на рівні загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання [124, с. 15]. До речі, цю точку зору підтримують й інші вчені-кримінологи.

Але ми вважаємо, що така теорія не має достатньо підтверджених даних, особливо в сучасних умовах, адже молодь все більше стає незалежною, і сімейні цінності для неї відходять на другий план. Учені-кримінологи вважають, що основними причинами вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми сьогодні є негативні умови формування особистості в сім'ї (спільне вживання алкоголю з дітьми, сварки при дітях, зростання у неповноцінних сім'ях тощо) [269, с. 136].

Водночас на майбутнє сім'ї негативно впливає наявність кримінального досвіду одного із членів сім'ї, а також вчинення домашнього насильства, особливо стосовно дітей. Оскільки злочинність у сімейній сфері створює передумови сімейного неблагополуччя в житті подружжя, вона також не дозволяє сім'ї виконувати свої інституційні функції, тим самим породжує неспроможність репродукувати своє майбутнє як на фізіологічному, фізичному, психологічному, так і інтелектуальному рівні.

У цьому контексті актуальними є слова відомого кримінолога академіка А. П. Закалюка, який у власних працях зазначав, що громадянська незрілість, моральні збочення неповнолітніх, тим паче вчинення ними суспільно небезпечних діянь мають викликати виняткову занепокоєність суспільства, держави, вимагають глибокого аналізу та вжиття всіх необхідних заходів для недопущення таких проявів, запобігання їх вчиненню, найбільш раціонального реагування на вчинені злочини, включаючи застосування покарання та альтернативи останньому [173, с. 167].

Отже, узагальнення результатів опитування постраждалих осіб від кривдника показує, що 54 % кривдників або кривдниць, які вчиняють кримінальні правопорушення в сім'ї, мають психічні, фізичні або сексуальні розлади [Додаток В]. Варто зазначити, що це складна проблема, оскільки дитина, яка живе і виховується у такій сім'ї, періодично може отримувати травми, у неї можуть з'явитися прояви агресивності до інших дітей; завищена або занижена самооцінка, виражена тривожність і прояви

неврівноваженості.

Більше того, за нашим дослідженням, сімейне неблагополуччя призводить до зниження або повної втрати інтересу до школи, затримки або різкого зниження рівня інтелектуального розвитку, відсутності друзів або навпаки перебування з друзями з таких же неблагополучних сімей тощо. Отже, якщо ми бачимо дитину зі схожими ознаками, варто замислитися над її причиною, намагатися її з'ясувати та по можливості допомогти.

Часто перший свій досвід насильства (фізичного, психічного, сексуального) діти отримують в сім'ї. Саме тому всі суб'єкти запобігання цьому виду злочинності повинні вживати вичерпних та своєчасних заходів реагування на будь-які прояви домашнього насильства.

Оскільки кримінальне правопорушення, вчинене кривдником або кривдницею, охоплює умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного, економічного або сексуального насильства, то воно автоматично погіршує подальші подружні відносини в сім'ї і призводять до її розпаду.

Варто також зазначити, що кожне кримінальне правопорушення, вчинене у сімейній сфері, несе в собі протиправні дії, спрямовані в першу чергу проти подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою кривдник (кривдниця) перебуває (перебував) у стосунках.

Національне законодавство не закріплює повноцінної дефініції поняття «сім'я». Єдиний нормативно-правовий акт кодифікованого характеру, а саме Сімейний кодекс України у ст. 3 розглядає сім'ю як первинний та основний осередок суспільства. Частина 2 цієї статті визначає, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [310].

Ми вважаємо, що повноцінна в усіх сенсах сім'я здатна змінити ставлення членів родини до оточуючих, все залежить від самої людини, її

життєвого досвіду, виховання в родині, а іноді і значущих життєвих ситуацій, які виникають у неї на роботі, серед оточуючих її людей. Водночас рутинне сімейне життя нерідко призводить до конфліктів серед подружжя, оскільки щодня спілкуватися, розуміти, співчувати, допомагати, вислуховувати, вирішувати сімейні проблеми під силу не кожному.

Буває, що в перші роки сімейного життя людину все задовольняє, і вона відчуває задоволення від свого подружнього статусу. Але згодом емоційна напруга зростає, втома накопичується, дрібні непорозуміння з чоловіком чи жінкою, їхніми родичами стають все частішими. І тоді сімейне спілкування починає вимагати надто великих ресурсів, непомірних інвестицій.

Особливо коли в сім'ї вчиняється перше кримінальне правопорушення, воно супроводжується відчуттям спустошеності, втратою смаку до життя, зникненням зацікавленості у стосунках, постійною роздратованістю, байдужістю як у кривдника, так і у кривдниці. Кожен із подружжя робить спробу захистити себе самотужки, а це не сприяє встановленню продуктивних контактів. На жаль, опитування респондентів сімейних конфліктів свідчить, що 75 % не готові сісти за стіл переговорів і домовитися, як будувати стосунки так, щоб зберегти сім'ю [Додаток В].

Отже, поки в сім'ї є стійке неприйняття, агресія, спрямована на кривдника або кривдницю, почуття ненависті, презирства, є відмова у визнанні, повній або частковій зміні чогось в родині, за нашим дослідженням, – це не лише замах на існування подружжя, а й реальна загроза вчинення кримінального правопорушення.

На жаль, держава та її інституції, зокрема правоохоронні органи, в більшості випадків констатують факт вчинення кримінального правопорушення в сім'ї, удосконалюють норми, які запобігають такій злочинності, проводять різні заходи на її упередження, не приділяючи уваги теоретичним і практичним напрацюванням вітчизняних науковців, кримінологів щодо ґрунтовного об'єктивного запобігання злочинності у

сімейній сфері.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», запобігання домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб, як: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [278].

Системний аналіз наведеного положення свідчить, що законодавець майже не залишив місця для маневру і поширив його дію на всіх осіб за умови спільного проживання. Більше того, вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї – це фізична, психологічна та економічна травма для членів сім'ї і особливо її жертви впродовж тривалого часу, а іноді й на все життя. Проведене дослідження засвідчило також випадки, коли жертва злочинності у сімейній сфері виправдовує кривдника або кривдницю, послуговуючись приказкою «б'є означає, що кохає». Так, узагальнення результатів опитування постраждалих осіб від кривдника показало, що 46 % опитаних готові пробачити кривднику або кривдниці за насильство, вчинене в сім'ї [Додаток В]. До речі, за нашим

дослідженням, саме це створює у подружжя підґрунтя самовпевненості в безкарності і як наслідок повторність.

Замовчується і майже не простежується в офіційній статистиці така категорія злочинів, як статеві злочини, вчинені в сім'ї. Як правило, ми дізнаємось про такі випадки у разі резонансних справ, а коли йде мова про сексуальне насильство чоловіка над жінкою, то це не дуже афішується. А це суттєво позначається на рівні латентності таких кримінальних правопорушень [200, с. 38].

М. Г. Кузнєцов вбачає, «що чинниками криміналізації домашнього насильства є: 1) вікові та статеві невідповідності подружжя; 2) незадовільні умови його життя та суттєва різниця соціальних ролей і статусів; 3) порушення нормальної структури сім'ї та ведення домогосподарства; 4) стан психічного та фізичного здоров'я; 5) недоліки соціально-психологічної комунікації подружжя, зокрема різниця в ціннісних орієнтаціях, рівнях емоційності; 6) зловживання алкоголем або наркотиками тощо» [224, с. 31].

На жаль, вчений з невідомих причин обійшов одну із найрозповсюджених проблем у сімейній сфері – це сімейний конфлікт. Оскільки за нашим дослідженням саме сімейний конфлікт відіграє вирішальну роль у вчиненні кривдником або кривдницею кримінального правопорушення. Ми вважаємо, що його вирішення зменшить навантаження вчинення тяжких злочинів у сімейно-побутовій сфері. Мабуть тому сімейний конфлікт кримінологи розглядають не просто як бар'єр (дефект) міжособистісного спілкування, а значно глибше, як наслідок позитивної чи негативної поведінки подружжя в період спільного життя і виховання дітей.

Загалом останнім часом нам видається очевидним, що з кримінологічної точки зору запобігання злочинності у сімейній сфері нарощує свою актуальність і гостроту. Враховуючи той факт, що злочинність взагалі – це інтегроване соціальне явище, ми вирішили виокремити кримінологічні ознаки запобігання злочинності у сімейній сфері, а саме:

злочинність у сімейній сфері була і залишається одним із різновидів злочинних посягань на життя та здоров'я людини шляхом вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення;

злочинність у сімейній сфері – це соціально-правове явище, яке проникло в саме серце суспільства, а тому сприймається ним, як негативне, оскільки саме воно завдає шкоди не тільки суспільству, а в першу чергу сім'ї як його основному осередку;

злочинність у сімейній сфері характеризується кримінально-правовими ознаками, оскільки до її складу входять певні види кримінальних правопорушень;

злочинність у сімейній сфері має місце тоді, коли кривдник або кривдниця вчиняє кримінальне правопорушення саме у сімейній сфері упродовж певного проміжку часу;

злочинність у сімейній сфері характеризується соціальним станом, динамікою, географією, тенденціями вчинення, детермінантом, кількісними і якісними характеристиками, латентністю та її жертвою;

злочинність у сімейній сфері має певні ознаки генетичної спадковості, яка передалася кривднику або кривдниці від різних поколінь родового дерева [15, с. 413].

До речі, В. В. Голіна, розкриваючи поняття «домашнє насильство» як один із видів кримінального правопорушення (ст. 126¹), пише, що домашнє насильство – це не випадковий факт людської деструктивності, а як відмінне за генезою стійке, масове, вкрай небезпечне явище, котре потребує (*ultra ratio*) державного втручання. А тому, на думку вченого, сам факт криміналізації домашнього насильства в Україні заслуговує позитивної оцінки. Але з точки зору відповідності такої криміналізації критеріям, що висувуються Євросоюзом, громадській сприйнятливості, ефективності виконання кримінальним законодавством функції забезпечення охорони людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України), законодавчої і

юридичної техніки формулювання ст. 126¹ КК України викликає певні заперечення [140, с. 38].

О. І. Богатирьова зазначає, що злочинність у сімейній сфері потребує об'єктивного, а також критичного аналізу криміногенної обстановки в сім'ї та результатів діяльності суду, прокуратури, адвокатури, підрозділів Національної поліції та громадськості щодо адекватного застосування ними засобів соціального та правового реагування, запровадження суворішого покарання за вчинення особою-кривдником домашньої злочинності [92, с. 23].

Відзначаючи належним чином напрацювання вітчизняних науковців у цій сфері, варто, як вважаємо, звернутися до думок представників закордонної кримінологічної науки стосовно причин та умов злочинності у сімейній сфері та запобігання їй.

Одним із найбільш загальноприйнятих висновків у кримінології та психології розвитку деяких країн є те, що проблеми поведінки в дитинстві є сильним провісником подальшої участі в антисоціальній поведінці. Результати різноманітних тривалих досліджень, які проводили А. Каспі, Т. Е. Мофіт, Р. Д. Конгер, К. Д. Конгер, Г. Х. Елдер, Ф. О. Лоренц, Р. Л. Сімонс, Л. Б. Вайтбек, свідчать, що діти, які виявляють агресивність і не дотримуються правил у початковій школі, піддаються ризику підліткової делінквентності та злочинності серед дорослих [18, 20, 21]. Ці результати вказують на те, що антисоціальні тенденції, як правило, проявляються в дитинстві. Коріння дорослого асоціального способу життя, здається, закладено в роки становлення людини. Батьки, зазвичай, розглядаються як головні агенти соціалізації в перші роки життя дитини.

Л. Г. Сімонс та Р. Д. Конгер завершили десятки досліджень, які розглядали зв'язок між поведінкою батьків і правопорушеннями. Було виявлено, що різні способи батьківської поведінки, включаючи батьківську теплоту, контроль і послідовну дисципліну, обернено залежать від шансів на те, що дитина стане правопорушником [53]. Керівною основою для більшої

частини цієї роботи була типологія батьківства, розроблена Е. Маккобі та Дж. Мартіном (1983) [43].

Вона значною мірою базується на роботі Д. Баумрінд (1971) і організована навколо двох вимірів батьківства: 1) чуйності і 2) вимогливості. Чуйність означає, наскільки батьки доступні, теплі, підтримують і налаштовані на потреби дитини. Вимогливість стосується ступеня, до якого батьки здійснюють контроль над дитиною шляхом нагляду, дисциплінарних зусиль та готовності постійно застосовувати стягнення за порушення очікуваної поведінки.

Ці два виміри батьківства можна використати для створення типології чотирьох стилів виховання. *Ліберальні* батьки відрізняються високою чуйністю, але низькою вимогливістю, тоді як *авторитарні* батьки є мало чуйними, але з високою вимогливістю. Батьки, які відрізняються *недбалістю*, мають низький рівень як чуйності, так і вимогливості.

Нарешті *авторитетні* батьки відрізняються як чуйністю, так і вимогливістю. Баумрінд стверджувала, що найкращим підходом до виховання є стиль, який демонструють авторитетні батьки. Іншими словами, діти потребують підтримки та піклування в поєднанні з вимогливістю та контролем. Згідно з цим твердженням три десятиліття досліджень показали, що авторитетне батьківство позитивно пов'язане зі шкільними досягненнями, психологічним благополуччям і соціальною адаптацією та негативно – з проблемами поведінки та правопорушеннями. Подальші докази важливості батьківства були надані тривалими дослідженнями, які показали, що агресія та проблеми поведінки в дитинстві передбачають правопорушення підлітків і злочинність дорослих.

Однією з ранніх кримінологічних теорій, яка включала стосунки «батьки-дитина» як частину пояснення девіантної поведінки, була теорія соціального контролю Т. Хірші (1969) [36]. Хоча багато дослідників вважають, що ця теорія почала розглядати важливість батьківської поведінки для пояснення проблем поведінки дитини, дослідження показали, що щось

більше, ніж зв'язок між батьками та дитиною, як припускає теорія соціального контролю, пояснює цей зв'язок. Пізніше була запропонована теорія самоконтролю.

У «Загальній теорії злочинності» Готтфредсон і Хірші (1990) [33] стверджували, що саме люди з низьким рівнем самоконтролю схильні до злочину. Вони описали людей із низьким рівнем самоконтролю як імпульсивних, безкомпромісних, егоцентричних, байдужих, схильних до ризику та байдужих до довгострокових наслідків. Такі особи схильні до злочину, що забезпечує негайне задоволення, тоді як вони уникають діяльності, яка вимагає багато часу, енергії та відкладеного задоволення. За словами Готтфредсона та Хірші, підлітки-правопорушники та дорослі злочинці ліниві, позбавлені самодисципліни та шукають легких шляхів отримати те, чого хочуть [33].

Готтфредсон і Хірші (1990) стверджували, що всі ми вступаємо у світ із низьким рівнем самоконтролю. Немовлята та діти, наприклад, імпульсивні та егоцентричні, вони хочуть негайного задоволення. Проте з часом більшість людей вчиться відкладати задоволення. Замість того, щоб піддатися своєму бажанню отримати негайну винагороду, вони виявляють самоконтроль і діють таким чином, що враховують наслідки своїх дій для себе та інших. Якщо це так, то звідки такий самоконтроль? Готтфредсон і Хірші стверджували, що відповідь передбачає виховання [33].

Окрім турботи та підтримки, основний вихователь дитини повинен встановлювати стандарти поведінки, стежити за поведінкою дитини та бути готовим дисциплінувати дитину, якщо стандарти не дотримуються. Коли вихователі роблять це послідовно, дитина вчиться самоконтролю. З іншого боку, діти не можуть розвинути самоконтроль, якщо їх виховують опікуни, які слабо піклуються, контролюють і дисциплінують.

Загалом дані різних досліджень свідчать про те, що самоконтроль пояснює лише частину зв'язку між вихованням дітей і антисоціальною поведінкою. Наявні дані свідчать про те, що історія злочину є складнішою,

ніж та, яку пропонують Готтфредсон і Хірші (1990) [33]. Тоді як теорія соціального контролю наголошує на впливі батьківської поведінки на дітей, теорія соціального навчання зосереджується на взаємному впливі, який існує між батьками та дітьми, і підкреслює важливість впливу однолітків, а також спосіб, яким батьки впливають на дружбу своїх дітей, вибір. Можливо найкращим прикладом дослідження, заснованого на цій точці зору, є Дж. Паттерсон (1982) .

За останні кілька років він і його колеги провели тривалі дослідження, пов'язані з тим, як сімейні процеси та процеси однолітків поєднуються, щоб викликати проблеми поведінки дітей і підлітків. Результати цієї дослідницької програми підтверджують їхню примусову модель антисоціальної поведінки, згідно з якою правопорушення та злочинність розвиваються у такий спосіб.

Процес починається з дратівливих, вибухових батьків. Незалежно від причин такої налаштованості, такі особи схильні до негативного сканування поведінки дитини так, що навіть нейтральні дії викликають критику та очорнення. Ці словесні образи часто викликають гнівну, зухвалу відповідь з боку дитини, яка відчуває несправедливі напади та погане поводження. Результатом є ескалація спіралі аверсивних обмінів, які діють, щоб посилити антисоціальну поведінку дитини та невміле виховання батьків. Важливо зазначити, що в сім'ях з асоціальними дітьми, принаймні в половині випадків, ці ескалації аверсивного обміну закінчуються капітуляцією батьків.

Батьки беруть участь у словесних запереченнях і погрозах, але практично не виконують їх. Дитина відповідає зухвало, а батьки зрештою відступають. Використовуючи принципи теорії соціального навчання, батьки поступаються дитині, тим самим позитивно посилюючи опозиційну та зухвалу поведінку дитини. Дитина дізнається, що якщо вона буде досить негідною, вона доб'ється свого. Крім того, діє негативне підкріплення, оскільки агресивна поведінка дитини нейтралізує або відвертає неприємні вторгнення батьків. Дитина поводиться агресивно, і батьки припиняють її

критику та погрози.

Водночас батьки отримують негативне підкріплення для того, щоб поступитися дитині. Як правило, коли батьки відступають, поведінка дитини покращується, а її агресивна поза змінюється більш приємною поведінкою. Крім того, батьки відчують покарання, коли намагаються дисциплінувати дитину. Будь-яка спроба виправити дитину викликає у неї дуже неприємну реакцію, особливо це характерно після 14 років, коли у дитини з'являється бажання приймати рішення за власним бажанням. І від того, яке виховання дитина отримала за ці роки, її сімейні відносини можуть у майбутньому проявитися як з позитивного, так і негативного боку.

Отже, якщо батьки привчають дитину і самі показують приклад агресії, неповаги один до одного, то в таких сім'ях діти навчаються використовувати агресивні дії, щоб змусити інших поступитися їм. Замість того, щоб вчитися просоціальній поведінці, спрямованій на вирішення проблеми, яка передбачає обмін і компроміси, ці діти навчаються використовувати гнів і непокору як спосіб вирішення проблем і отримання того, чого вони хочуть від інших.

Цей міжособистісний стиль, як правило, поширюється на взаємодію з однолітками. Примусова дитина наполягає на своєму; відмовляється йти на компроміс; використовує гнівну, агресивну поведінку, щоб змусити інших виконувати її бажання. У більшості випадків така поведінка винагороджується, оскільки звичайні діти часто піддаються цьому прояву войовничості та ворожості.

До речі, спілкування з однолітками, як правило, зміцнює образливий стиль міжособистісного спілкування, якого дитина навчилася вдома. Хоча поведінка асоціальної дитини часто призводить до негайної або короткострокової винагороди, довгостроковий ефект зазвичай зовсім інший. Звичайна молодь не хоче грати з кимось, хто використовує агресію та непокору, щоб добитися свого. Таким чином, тривалим наслідком агресивної поведінки асоціальної дитини є відторгнення звичайними однолітками.

За замовчуванням ці соціально відкинуті молоді люди встановлюють дружбу між собою, утворюючи девіантну групу однолітків. Тут важливо зазначити, що спілкування з однолітками-девіантами є основним шляхом, за допомогою якого примусовий стиль міжособистісного спілкування дитини переростає в правопорушення та злочинну поведінку.

Девіантна група однолітків забезпечує контекст для експериментування з різними девіантними формами поведінки. Це тренувальний майданчик для крадіжок у магазинах, вживання наркотиків, бійок тощо. Спілкування з іншими девіантними молодими людьми формує в асоціальної молоді установки, мотивацію та раціоналізацію, які сприяють участі в різноманітних незаконних діях.

Модель примусу не стосується того, як батьки впливають на вибір дитиною групи однолітків. Є досить вагомі докази того, що поведінка батьків впливає на вибір дитини щодо дружби. Попередні дослідження показують, що батьки часто використовують різноманітні стратегії для структурування приналежності своїх дітей до однолітків: вони заохочують своїх дітей приєднатися до однієї групи, а не до іншої; вони обирають школи, які відвідують їхні діти; і вони сприяють їхній участі в різних звичайних заходах, таких як організовані спортивні та інші позакласні заходи в школі. Подібні зусилля зменшують ймовірність того, що дитина спілкуватиметься з девіантними однолітками.

Наступна проблема – дискусії щодо тілесних покарань. Кілька сучасних теорій девіантної поведінки сходяться на тому, що ефективна поведінка батьків зменшує ймовірність правопорушення. Останніми роками Е. Е. Маккобі та Дж. А. Мартін стверджували, що існують переконливі докази ще одного узагальнення щодо впливу поведінки батьків на проблеми поведінки дитини [43].

Вони стверджують, що дослідження підтвердили: діти, які піддаються тілесним покаранням, перебувають в групі ризику злочинної поведінки. Фізична дисципліна має такий ефект, зазначають вони, тому що батьки, які

займаються такою поведінкою, ненавмисно вчать своїх дітей, що агресія та примус є законними підходами до вирішення проблем, а тілесні покарання розпалюють гнів і породжують спротив та непокору.

Отже, замість того, щоб стримувати погану поведінку, тілесне покарання діє на посилення антисоціальних тенденцій дитини. Р. Е. Хейман, А. М. Слєп вважають, вплив тілесних покарань у дитинстві є основною причиною правопорушень серед підлітків, злочинів і агресії дорослих [35].

На підставі таких аргументів Американська академія педіатрії та Американська психологічна асоціація зайняли тверду позицію проти використання будь-яких тілесних покарань. Наукова підтримка цієї позиції настільки сильна, що Конгресу слід наслідувати приклад кількох європейських країн і прийняти законодавство, яке забороняє дорослим застосовувати тілесні методи для дисциплінування дітей. На сьогодні законодавчо заборонені такі методи покарання в Австрії, Кіпрі, Данії, Фінляндії, Німеччині, Італії, Латвії, Норвегії та Швеції [29].

Натомість більшість американських батьків іноді застосовують тілесні покарання, щоб дисциплінувати своїх дітей. Дослідження М. А. Страус та Р. Дж. Геллес показало, що понад 90 % американських батьків били своїх дітей до 3–4 років [59]. Наслідки тілесних покарань є емпіричним питанням. Моральні заперечення – окрема тема.

Важливо відрізнити тілесне ушкодження від жорстокого фізичного покарання. У 1996 р. Конференція психологів розвитку визначила шльопання як підхід до фізичної дисципліни, який не завдає шкоди і застосовується відкритою долонею до кінцівок або сідниць. Щонайбільше таке покарання завдає лише незначного, тимчасового рівня фізичного болю. Більш суворі форми тілесних покарань, включаючи ляпаса, копняки, штовхання та удари предметами, вважатимуться образливими.

Наше дослідження показало, що моделювання часто призводить до дискримінаційного навчання, за допомогою якого ми вчимося розпізнавати (або розрізняти) обставини, за яких дія є або не є доречною. Розглянемо

приклад батьків, які застосовують незначні покарання (тобто удар по сідницях відкритою долонею) як крайній засіб покарання, коли дитина дошкільного віку погано поводить, але ніколи не застосовують тілесних покарань до своїх старших дітей і часто говорять про важливість того, щоб люди не проявляли насильства та агресивності один до одного.

Крім того, коли хтось з батьків б'є свого дошкільника, вони пояснюють важливість правила, яке порушила її дитина, і вказують, що маленьких дітей б'ють, коли вони кидають виклик батькам. У цьому випадку діти часто реагують гнівом, агресією та непокорю, коли бачать, що з ними повелися несправедливо.

Дослідження М. А. Страус показують, що тілесні покарання найбільш схильні сприйматися як законні, якщо вони м'які, застосовуються щодо маленьких дітей, застосовуються теплими та турботливими батьками та відбуваються в культурному контексті, який узаконює тілесні покарання. За таких обставин фізична дисципліна може діяти як стримуючий фактор для проблем поведінки дитини [58].

Натомість фізична дисципліна, ймовірно, викличе відчуття несправедливості та поганого поводження, якщо вона сувора і спрямована на старших дітей, відмову від батьків або відбувається в культурному контексті, який не схвалює тілесні покарання. За таких обставин фізична дисципліна може викликати войовничість, непокору та інші проблеми поведінки.

У дослідженні тілесних покарань Лука Фреміота зазначено, що зазвичай не розрізняють наслідки м'яких форм фізичного покарання та більш екстремальних форм, які можна вважати жорстокими. Кілька досліджень, які враховували суворість, однак виявили, що особи, які зазнавали помірних фізичних покарань, не мають великої ймовірності брати участь у антисоціальній поведінці, ніж ті, чий батьки не застосовували тілесних покарань, тоді як особи, які зазнавали суворих фізичних покарань, демонструють значно вищий рівень антисоціальної поведінки, ніж серед тих, хто не отримав покарання або помірне тілесне покарання [42].

Кілька досліджень показали, що діти, які зазнали фізичного насильства, схильні до різноманітних антисоціальних вчинків, включаючи правопорушення та зловживання психоактивними речовинами. Варто наголосити, що наслідки фізичної дисципліни можуть відрізнятися залежно від віку дитини. Хоча помірні порки можуть бути стримувальним фактором для дошкільнят, можна очікувати, що тілесні покарання посилять девіантну поведінку дітей старшого віку та підлітків [42].

Клінічні дослідження за участю дітей дошкільного віку виявили, що шльопання підвищує поступливість, а також ефективність тайм-аутів і міркувань, тоді як ті, які зосереджуються на поведінці батьків у пізньому дитинстві чи ранньому підлітковому віці, як правило, знаходять позитивний зв'язок між шльопанням та антисоціальною поведінкою.

Реакція дитини на фізичне покарання може залежати принаймні частково від якості стосунків, які вона має з вихователем. Тепло та підтримка батьків можуть бути в змозі використовувати тілесні покарання, щоб досягти поступливості дитини.

З іншого боку, тілесні покарання можуть сприяти непокорі та агресії, якщо їх застосовують холодні, суворі або незаангажовані батьки. Хоча небагато досліджень розглядали цю проблему, дані свідчать про те, що тілесні покарання, як правило, посилюють проблеми поведінки дитини, коли вони відбуваються в контексті проблемних стосунків між батьками та дітьми.

Ці негативні наслідки набагато менш імовірні, якщо фізична дисципліна відбувається в теплому та турботливому сімейному оточенні. Існують також відмінності в наслідках тілесних покарань за етнічною приналежністю. Дослідження Р. Дж. Сампсон показали, що фізична дисципліна ширше застосовується та сприймається афроамериканськими, ніж європейськими та американськими батьками [49].

Крім того, дослідження Р. Е. Хейман та А. М. Слєп показують, що європейські, американські діти часто сприймають фізичну дисципліну як вияв батьківської ворожості та зневаги, тоді як афроамериканські діти

схильні сприймати таку дисципліну, як дійсний вияв батьківської турботи. Кілька досліджень показують, що афроамериканські діти виявляють меншу агресію та непокору, а більше поступливі у відповідь на фізичне покарання, ніж європейські, американські діти. Виявляється, що тілесні покарання, як правило, не мають негативних наслідків, якщо сім'я є частиною культури, яка узаконює таку практику виховання дітей [35].

Отже, фізична дисципліна здатна сприяти поступливості та сприйматися як законна, коли (а) вона м'яка (наприклад, удар по сідницях відкритою долонею); (б) перебуває під опікою турботливих батьків; та (с) вік дитини від 2 до 6 років. Навпаки, фізична дисципліна, швидше за все, сприятиме непокорі та агресії, коли (а) вона сувора; (б) перебуває під наглядом суворого, неприйняттого батька; і (с) дитина є підліткового віку.

Однак рішення використовувати фізичні покарання для дисциплінування дітей пов'язане з більшим, ніж питанням ефективності; це також етичне питання. У той час як соціологи можуть вирішувати питання ефективності, робити моральні висновки поза межами науки. Зрештою, кожна особа повинна визначити обставини, якщо такі є.

Наступна проблема – структура сім'ї. З середини 1960-х рр. спостерігалось значне зростання багатьох типів підліткових проблем. Рівень підліткової злочинності, зловживання психоактивними речовинами, самогубств, відсіву зі школи та підліткової вагітності, наприклад, продемонстрували різке зростання протягом цього періоду.

Р. Дж. Сампсон зазначає, що зростання проблем дітей і підлітків відбувається паралельно зі зростанням розлучень, спільного проживання та народжень від матерів, які ніколи не були заміжніми, що відбулося в останні десятиліття. Дійсно, кілька досліджень показали сильний зв'язок між часткою домогосподарств, очолюваних жінками, та антисоціальною поведінкою підлітків і дорослих. У більшості цих досліджень вплив сімейної структури є таким же сильним або сильнішим, ніж такі змінні, як бідність або раса [49].

Незважаючи на те, що структура сім'ї є фактором ризику для проблем поведінки дитини, також є правдою, що результати серед дітей з неповних сімей і батьківських сімей дуже різняться. Докази свідчать про те, що більшість цих дітей не мають проблем з поведінкою. Насправді показники таких проблем поведінки зростають від 5 % серед дітей із цілісних нуклеарних сімей до 10–15 % дітей з неповних або розлучених сімей [34, 55].

Переважає більшість дітей з неповних сімей або батьківських сімей не мають проблем поведінки; отже, таке очікування найчастіше виявлялося б помилковим. Для точного прогнозування того, які особи є найбільш уразливими до конкретного фактора ризику, зазвичай потрібно знати механізми, за допомогою яких цей стан спричиняє свої шкідливі наслідки.

Отже, якщо ми хочемо визначити дітей з неповних сімей і батьків, які мають найбільший ризик проблем з пристосуванням, нам потрібна інформація про те, яким чином структура сім'ї підвищує ймовірність труднощів у розвитку дитини. Дослідження П. Р. Амато показують, що здебільшого стрес у сім'ї та порушення батьківського виховання пояснюють, які діти можуть виявляти проблеми з поведінкою [5].

Враховуючи те, що різноманітні форми сім'ї є неминучою рисою сучасного суспільства, існують певні суперечки, пов'язані з проведенням досліджень щодо наслідків варіацій у структурі сім'ї. Результати таких досліджень часто використовуються політичними групами, які виступають проти різноманітності та гендерної рівності.

Крім того, більшість батьків, які розлучаються, безсумнівно, роблять це як останній засіб, і добробут їхніх дітей викликає у них велику стурбованість. Дослідження П. Р. Амато чітко встановили зв'язок між структурою сім'ї та підвищеним ризиком проблем у розвитку. Однак цей ефект досить помірний і, здається, значною мірою пояснюється тим фактом, що стреси, пов'язані з батьками-одинаками, розлученими батьками та прийомними сім'ями, як правило, погіршують якість виховання дітей [5].

Наступна проблема – вплив бідності та умов сусідства. Хоча сім'я може бути основним агентом соціалізації дітей, вона не існує у вакуумі. Сім'ї включені в ширше соціальне середовище, яке може або підвищувати, або підірвати ефективність батьківства. Здатність сім'ї ефективно виконувати свою функцію соціалізації сильно залежить від соціального контексту, в який вона включена. Цей контекст складається із соціальних інститутів, таких як економіка, державний устрій, церква та сусідство чи громада. Цінності, політика та цілісність цих соціальних систем обов'язково впливають на функціонування та ефективність сімей.

На жаль, є переконливі докази того, що діти, які ростуть у бідних сім'ях, піддаються підвищеному ризику різноманітних негативних наслідків у розвитку, включаючи проблеми поведінки та правопорушення. Дослідження Г. Х. Броди, Р. Д. Конгер, Ф. К. Гіббонс, В. М. М'юрі, М. Геррард, Р. Л. Сісонс вказують на те, що бідність, як правило, руйнівна впливає на якість батьківства, і це одна з головних причин того, що бідність збільшує шанси дитини на девіантну поведінку. Кілька досліджень показали, що батьки, які перебувають в економічному стресі, надають менше підтримки та моніторингу та вищий рівень непослідовної і суворої дисципліни, ніж батьки, які є більш заможними [8, 20, 55].

За нашим дослідженням, існує кілька причин, чому фінансові труднощі негативно впливають на поведінку батьків. Принаймні частково менш ефективне батьківство, яке демонструють бідні батьки, є наслідком того, що вони заклопотані та поглинені труднощами і стресами повсякденного життя. З огляду на ці занепокоєння, вони часто мінімально залучаються до ролі батьків, доки серйозна чи кричуща погана поведінка дитини не змусить їх діяти. Такі провини, швидше за все, вимагатимуть жорсткої відповіді, тому демонстрована модель батьківства буде непослідовною та вибуховою.

Психологічний стрес, пов'язаний з економічними труднощами, також збільшує ймовірність неефективного батьківства. Економічне напруження здатне сприяти дратівливому, агресивному психологічному стану, який

зменшує теплоту та посилює ворожість до інших, у тому числі до своїх дітей. Нарешті, батьки, які страждають на депресію, частіше, ніж батьки, які не страждають від стресу, будуть незадоволені соціальними стосунками, включаючи стосунки зі своїми дітьми. Дослідження М. П. Джонсон, К. Дж. Ферраро показали, наприклад, що депресивні матері схильні сприймати своїх дітей як важких, і батьки більш схильні до суворого або карального виховання, якщо сприймають своїх дітей як важких [38].

Отже, попередні дослідження показують кілька способів, якими занепокоєність і психологічний стрес, що супроводжують фінансові труднощі, мають тенденцію зменшувати теплоту та контроль, одночасно посилюючи непослідовність і ворожість. Такий підхід до виховання ставить дитину під загрозу проблем поведінки та правопорушення.

Наступна проблема – зв'язок між дитячою та дорослою злочинністю. Дослідження М. Хесрінгтон та М. М. Стенлей-Хаган показують, що асоціальна поведінка дітей є одним із найкращих показників антисоціальної поведінки дорослих. Діти, які в початковій школі виявляють агресивність і не домовляються, піддаються ризику підліткової девіації та злочинності серед дорослих [34].

Цей висновок вказує на те, що коріння асоціального способу життя дорослої людини, здається, закладено в роки становлення людини. Надзвичайно зрідка трапляється, що людина, яка була зразковою дитиною та підлітком, раптом починає вдаватися до злочинної поведінки, ставши дорослою.

Звичайно, зв'язок між проблемами поведінки в дитинстві та антисоціальною поведінкою дорослих далеко не ідеальний: багато дітей-правопорушників виростають звичайними дорослими. Отже, що пояснює зв'язок між минулим і майбутнім злочином?

Кримінологічна література містить два зовсім різні погляди на антисоціальну поведінку протягом життя. Теорія самоконтролю Готтфредсона та Хірші (1990) [33] стверджує, що відмінності в самоконтролі

встановлюються до 10 років і залишаються досить стабільними протягом усього життя. Методи виховання опікунів і меншою мірою темперамент дитини розглядаються як основні детермінанти її самоконтролю. Ця теорія розглядає варіації в рівнях самоконтролю як основне пояснення індивідуальних відмінностей в антисоціальній поведінці протягом життя.

Підхід Р. Семпсона та Дж. Лауба (1990) до життєвого циклу, з іншого боку, стверджує, що стабільність антисоціальної поведінки протягом усього життя є наслідком девіантної поведінки на ранніх стадіях розвитку, яка підриває стосунки та діяльність, які є важливими джерелами контролю протягом наступного періоду [50].

На додаток до опису причинно-наслідкового процесу, який пояснює безперервність асоціальної поведінки, теорія життєвого шляху визначає події та обставини, які служать поворотними точками, що дозволяє особам з історією асоціальної поведінки прийняти більш традиційний спосіб життя. Іншими словами, кримінологи життєвого шляху стурбовані поясненням як стабільності, так і зміни антисоціальної поведінки [50].

За словами Р. Дж. Сампсона та Дж. Лауба, проблеми поведінки в дитинстві збільшують шанси на правопорушення в підлітковому віці, оскільки вони зменшують зв'язки з батьками, звичайними однолітками та школою. Точніше кажучи, у відповідь на спротив і непокору в дитинстві батьки часто зменшують свої зусилля щодо контролю та дисципліни. Непоступливе ставлення також збільшує ймовірність того, що дитина зазнає академічної неуспішності [50].

Нарешті, звичайні однолітки схильні відкидати важких дітей, збільшуючи ймовірність того, що вони потраплять у девіантну групу однолітків. Не обтяжені батьківським контролем, байдужі до школи та під впливом девіантної групи однолітків, ці асоціальні підлітки переходять від опозиційної/зухвалої поведінки до більш серйозних правопорушень.

Проте теорія життєвого шляху також зазначає, що багато дітей, які виявляють таку проблемну поведінку, не дотримуються цієї моделі.

Фактично тривалі дослідження С. Х. Бурт, Р. Л. Сімонс, Л. Г. Сімонс показують, що більшість асоціальних дітей продовжують вести звичайний спосіб життя. Наприклад, десь від 15 % до 20 % 10-річних хлопчиків є опозиційними та зухвалими. Вони агресивні, імпульсивні, егоцентричні та непоступливі; мають тенденцію бути відкинутими своїми звичайними однолітками; і є викликом для їхніх батьків та вчителів [17].

До 18-ти років невелика частина когорти, приблизно 10 %, є серйозними правопорушниками. Вони займаються бійками, прогулами, грабежами, продажем наркотиків тощо. Нарешті, дещо менша частка когорти, можливо 5 %, залучена до серйозних злочинів у віці 26 років. Їхня злочинна діяльність включає широкий спектр протиправних дій, таких як грабіж, крадіжка зі зломом, торгівля наркотиками, азартні ігри та проституція. Майже всі дорослі злочинці були серйозними правопорушниками в підлітковому віці, і практично всі серйозні злочинці-підлітки були опозиційними/зухвалими у віці 10 років.

Це не означає, що всі асоціальні діти виростають злочинцями. Лише близько половини всіх дітей з розладом поведінки продовжують чинити серйозні правопорушення в підлітковому віці, і лише близько половини всіх серйозних злочинців-підлітків переходять до розряду дорослих. Висновок про те, що багато асоціальних людей з плином часу приймають традиційний спосіб життя, суперечить теорії самоконтролю про те, що до 10 років вікно можливостей для соціалізації закривається, і ті, хто не набув самоконтролю, приречені на життя, повне правопорушень і злочинів [17].

Натомість дані свідчать про те, що антисоціальна поведінка демонструє як безперервність, так і зміни: деякі люди демонструють антисоціальну поведінку протягом усього життя, тоді як інші змінюються та приймають більш традиційний спосіб життя.

Є докази, що діти, які були дуже опозиційними, але згодом відчули покращення батьківського виховання, посилення шкільних зобов'язань або знизили взаємодію з девіантними однолітками, не виявляють більше проблем

поведінки в підлітковому віці, ніж хлопчики, які демонстрували незначну опозиційну поведінку в дитинстві.

Більше того, дослідження Л. Г. Сімонс, Р. Д. Конгер показали, що задоволеність роботою та віддані, щасливі романтичні стосунки та інші сімейні зв'язки опосередковують значну частку зв'язку між підлітковою делінквентністю та злочинністю серед дорослих [53]. Таким чином, проблемні підлітки, які здатні досягти цих успіхів, з більшою ймовірністю приймуть традиційний спосіб життя в дорослому віці, тоді як ті, кому це не вдасться, з більшою ймовірністю продовжуватимуть свій непростий шлях до дорослої злочинної поведінки [53].

Отже, нещодавні тривалі дослідження, як правило, більше підтримують перспективу життєвого шляху, ніж теорію самоконтролю. Ці дослідження пояснюють, чому деякі люди виявляють антисоціальну поведінку протягом усього життя, тоді як інші відмовляються від цього і ведуть більш традиційний спосіб життя. Дослідження загалом показали, що низька схильність до звичайних соціальних дій і стосунків пояснює значну частину взаємозв'язку між показниками самоконтролю в дитинстві та майбутньою девіантною поведінкою.

Ці дослідження також показують, що антисоціальні особи, які йдуть назустріч і розвивають тверду схильність до такої діяльності та стосунків, як правило, припиняють свій девіантний спосіб життя. Ці висновки узгоджуються з перспективою життєвого шляху, але суперечать теорії самоконтролю.

Наступна проблема – подружнє насильство (marital violence). У США перше загальнонаціональне дослідження сімейного насильства було проведено М. Страусом та його колегами (1974) [58]. Шістнадцять відсотків подружніх пар повідомили про насильницький інцидент у попередньому році, а 30 % повідомили принаймні про один інцидент у якийсь момент протягом шлюбу. Трохи більше 6 % вказали, що мали місце інциденти жорстокого насильства. На подив майже всіх, дані показали, що дружини

б'ють своїх чоловіків трохи частіше, ніж чоловіки своїх дружин. Ця закономірність була підтверджена багатьма дослідженнями.

Хоча цікаво, що це не слід сприймати як ознаку того, що жорстоке поводження чоловіка є серйозною соціальною проблемою, яку можна порівняти з жорстоким поводженням дружини. Цей тип стосунків між жінками та чоловіками зазвичай обмежується досить незначними актами насильства, такими як ляпаси чи штовханини, і навряд чи це пов'язано із тілесними ушкодженнями.

Зареєстровані звернення в поліцію, дані відділень швидкої допомоги та опитування кримінальної віктимізації показують, що жінки набагато частіше отримують серйозні травми від рук чоловіків. Вісімдесят відсотків нападів на партнера, про які повідомляється в Національному дослідженні жертв злочинності, стосувалися нападів чоловіків на жінок [30]. Чоловіки та жінки дуже відрізняються за розміром і силою, здатністю завдавати сильних ударів і здатністю захищатися або втекти.

М. П. Джонсон та К. Дж. Ферраро розрізняють два види насильства з боку інтимного партнера [38]. Перший тип, який називається звичайним насильством у подружжя, трапляється нечасто, не загострюється з часом і зрідка призводить до фізичних ушкоджень або психологічної травми. Це не той вид насильства, який більшість працівників соціальних служб, політиків або звичайних громадян мають на увазі, коли говорять про жорстоке поводження з подружжям або побиття.

Натомість суспільство стурбоване явищем під назвою «інтимний тероризм». Цей тип насильства є частим, постійним і важким, і він призводить до фізичних ушкоджень і емоційних травм. Саме у відповідь на цю соціальну проблему люди створили притулки, посилили обмежувальні приписи, запровадили політику обов'язкового арешту та запровадили програми лікування.

Дослідження Х. Дуглас вказують на те, що два типи чоловіків схильні займатися інтимним тероризмом. Перша група складається з чоловіків, які,

окрім жорстокого поводження з боку подружжя, вчиняють різноманітні антисоціальні вчинки. Для цих осіб жорстоке поводження з боку партнера є вираженням більш загальної антисоціальної орієнтації. Їхня антисоціальна поведінка, здається, значною мірою є наслідком того, що вони виростили в неорганізованій, насильницькій сім'ї.

На противагу цьому друга категорія кривдників демонструє ознаки пограничного розладу особистості та не бере участі в антисоціальній поведінці поза стосунками в парі. Їх інтимне насильство виглядає як вираження страху та гніву щодо відторгнення, а не як компонент більш загальної антисоціальної орієнтації. Деякі дані свідчать про те, що ці кривдники часто виростили в сім'ї, яка характеризується емоційним і фізичним насильством [25].

Очевидно, батьки цих людей встановлюють правила та дотримуються послідовної дисципліни, необхідної для створення звичайного способу життя. Однак відмова та жорстоке поводження призводять до насильницького, бурхливого підходу до інтимних стосунків.

Потрібно ще багато чого дізнатися про типи чоловіків, які зазнають жорстокого поводження із партнером, і про фактори дитинства, які спричиняють таку поведінку. Враховуючи низький базовий рівень інтимного тероризму, складно створити вибірку учасників. Як наслідок, більшість досліджень зосереджено на поширеному насильстві в парах. Таким чином, ми знаємо набагато більше про незначні акти партнерського насильства, ніж про більш екстремальні форми насильства.

Наступна проблема – жорстоке поводження з дитиною. Попередні дослідження Р. Е. Хейман та А. М. Слєп показали, що дорослі мають тенденцію повторювати насильство, яке вони зазнали в дитинстві [35]. Це явище часто називають «циклом насильства». Хоча більшість жертв насильства в дитинстві не продовжують жорстоке поводження зі своїми нащадками, в них у 10–15 разів більше шансів бути насильницькими батьками, ніж у тих, хто не зазнавав жорстокого виховання.

Найпопулярнішим поясненням цього висновку є ідея моделювання з теорії соціального навчання. Передбачається, що діти спостерігають за поведінкою своїх батьків і вважають це нормальною або типовою батьківською поведінкою. Пізніше, досягнувши дорослого віку, вони, швидше за все, використовуватимуть ці сценарії рефлексивно та несвідомо у вихованні власних дітей.

Нещодавно Л. Г. Сімонс, С. Х. Бурт, Р. Л. Сімонс на підставі роботи кримінологів стверджували про альтернативне пояснення феномену циклу насильства. Ці дослідники стверджують, що жорстоке виховання сприяє розвитку загальної антисоціальної орієнтації замість того, щоб просто навчати дисфункціонального підходу до виховання.

Жорстоке батьківство розглядається як збільшення шансів на те, що людина виросте, щоб брати участь у широкому спектрі злочинних та девіантних дій, у тому числі жорстоких батьківських практик. Крім того, є докази того, що чоловіки, які стали жертвами жорстоких методів виховання, мають підвищений ризик вчинення насильства з боку інтимного партнера та сексуального примусу [54].

Ці дві точки зору пропонують дуже різні образи батьків-насильників. Ракурс моделювання зображує кривдників як звичайних громадян, звичайних у всіх відношеннях, за винятком їхньої образливої поведінки. Учені, які підтримують точку зору асоціальної орієнтації, з іншого боку, стверджують, що більшість жорстоких батьків далеко не звичайні; натомість батьки, які вживають екстремальних образливих практик, ймовірно, також мають історію причетності до різноманітних злочинних та девіантних дій. Тому подальші дослідження мають бути спрямовані на те, щоб визначити, яка точка зору є більш правильною.

Окремо варто звернути увагу на проблематику забезпечення прав дитини в умовах режиму воєнного стану в Україні. Ю. Завгородня з цього приводу зазначає, що саме повномасштабне вторгнення на територію України російської федерації у лютому 2022 року посилює актуальність

проблематики забезпечення прав дитини [170, с. 24].

Ця позиція вченої підтверджується даними Організації Об'єднаних Націй (станом на березень 2023 року). Від початку ескалації війни постраждала така кількість дітей (наголосимо, що йдеться про підтвержені дані, і з очевидних причин ця цифра фактично має бути значно вищою): вбито 501 дитину, близько тисячі дітей дістали поранення [338].

Крім цього, за даними різних органів державної влади в Україні, що відображені (дані) на офіційному порталі «Діти війни», станом на початок вересня 2023 року 503 дитини загинуло, 1119 – поранені, 1181 – зниклі, 13 є постраждалими від сексуального насильства та 19546 дітей депортовані або примусово переміщені [164].

Отже, за нашим дослідженням це є перевірені дані, але значна частина інформації про дітей (як і про дорослих) є невідомою через окупацію частини території України. Забезпечення прав дитини в умовах війни є складним, водночас і доволі важливим завданням, виходячи з того, що збройні конфлікти можуть серйозно загрожувати благополуччю дитини, правам дитини, інституту сім'ї тощо.

Додамо, що на окупованих територіях і прифронтових територіях як дорослі, так і діти можуть мати обмежений доступ до медичної допомоги, що призводить до загрози їхньому здоров'ю і життю. У цьому ж аспекті не можна не відзначити і подібну проблему з доступом до їжі та питної води. Воєнні конфлікти можуть призвести до перекриття гуманітарних шляхів доставки харчів та інших необхідних ресурсів, що може спровокувати голод [170, с. 24].

Варто також наголосити, що в умовах режиму воєнного стану багато дітей стають сиротами або втрачають свої родини, що призводить до ризику сексуальної експлуатації, торгівлі людьми та інших негативних наслідків, які породжують причини і умови злочинності у сімейній сфері [110, с. 24].

На необхідність дослідження злочинності у сімейній сфері та її запобігання вказали 75 % опитаних працівників Національної поліції, 45 %

опитаних прокурорів і 80 % голів об'єднаних територіальних громад [Додаток А].

Вищевикладене в даному підрозділі дозволило нам розглянути злочинність у сімейній сфері за допомогою групи ознак, котрі підтверджують нашу гіпотезу, що злочинність у сімейній сфері є важливою кримінально-правовою та кримінологічною проблемою. Серед таких ознак ми виділяємо:

- 1) суспільно небезпечні діяння (дію або бездіяльність);
- 2) кримінальна відповідальність за їх вчинення;
- 3) карні діяння посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканість та волю членів родини (кривдника або кривдниці);
- 4) фізичні, словесні, моральні, економічні та психологічні примуси;
- 5) сімейне кібернасильство;
- 6) залякування з метою отримання влади одного члена сім'ї над іншими.

На підставі вищенаведених ознак нами сформульовано наступне авторське визначення злочинності у сімейній сфері – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство.

Отже, злочинність у сімейній сфері – це кримінологічний феномен, який характеризується інтегрованим явищем, що вчиняється в умовах сім'ї. До речі, наша позиція є не поодинокую. Так, Н. В. Сметаніна у власному монографічному дослідженні «Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній кримінологічній науці» дійшла висновку, що вивчення злочинності є системним явищем, а тому має неабиякі наслідки.

Для цього слід: а) звернути увагу на ту систему, яка породжує злочинні прояви, що ще раз обґрунтовує необхідність загальносоціального запобігання, реакції держави на неї; б) концентрувати пошук ядра соціальної системи і тих її елементів, сфери буття і виробництва, які продукують злочинні прояви; в) побудувати конструктивну кримінологічну кваліфікацію

злочинів, яка була б адекватною до різних злочинних проявів, а також створити необхідні стратегії зменшення злочинних проявів [313, с. 55].

Усе вищенаведене говорить про складну як теоретичну, так і практичну складову запобігання злочинності у сімейній сфері, і значною перешкодою у цьому процесі є недосконале законодавство. Наприклад, під час виїзду на сімейний конфлікт поліція складає протокол на кривдника або кривдницю, і вони мають сплатити штраф, який входить у сферу сімейного бюджету. Тому перед тим, як підписати протокол, вони думають, варто їм це робити чи ні.

Інша проблема, один із подружжя викликає поліцію і подає заяву про вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення, в даному випадку поліція робить спробу ізолювати жертву кримінального правопорушення, а не самого кривдника. Наприклад, в Австрії, якщо кривдник або кривдниця погрожує чи завдає шкоди особі, яка мешкає у тому самому будинку, поліція виселяє кривдника зі спільного житла і забороняє йому туди повертатися, навіть якщо він є власником будинку.

На жаль, за нашим дослідженням досвід запобігання злочинності у сімейній сфері в Австрії не може бути використаний, оскільки кривдник або кривдниця, якщо має власне житло, то виселити їх може тільки суд, а для цього повинні бути відповідні підстави. До речі, обмежувальний припис судді кривднику або кривдниці передбачає заборону:

- контактувати з дітьми, які постраждали від домашнього насильства;
- наближатись на визначену відстань до домівки постраждалої людини, місця її навчання, роботи чи інших місць, які відвідує ця людина;
- кривднику або кривдниці комунікувати з жертвою будь-яким чином – листуванням, дзвінками тощо як особисто, так і за допомогою сторонніх людей.

В процесі проведеного нами дослідження було встановлено проблемні питання, через які неможливе виконання судового рішення щодо виховання дитини суб'єктами кримінального правопорушення у сімейній сфері в умовах правового режиму воєнного стану. Серед таких проблемних питань варто

виділити:

- проживання одного з кривдників окремо. Це коли мати або батько взагалі проти того щоб дитина мала можливість бачитися з одним із них, що в принципі протирічить сімейному вихованню дитини;

- виїзд дитини закордон. Ця проблема, особливо проявилася в умовах правового режиму воєнного стану. Батько, не може виїхати закордон, оскільки йому заборонено законом. І його участь у вихованні дитині може проходити в режимі ОНЛАЙН або спілкування по мобільному телефону;

- проживання дитини на тимчасово неконтрольованій території. Ця проблема теж пов'язана з умовами правового режиму воєнного стану, і є найбільшою для сім'ї. Найгірше, коли дитину ворог вивіз у росію.

Висновки до Розділу 1

У даному розділі запропоновано принципово нове вирішення теоретичних та практичних проблем, що виявляється в науковому обґрунтуванні та розвитку теоретико-методологічних засад визначення поняття та сутності злочинності в сімейній сфері. Це дозволило нам:

- 1) визначити, наскільки стан дослідження злочинності в сімейній сфері був предметом вивчення вітчизняних учених за роки проголошення Україною незалежності. І наскільки сучасний стан в умовах режиму воєнного стану викликає неабияке занепокоєння в суспільстві, оскільки вчинення кримінального правопорушення кривдником або кривдницею в сімейній сфері негативно впливає на національну і кримінологічну безпеку в державі;

- 2) у межах вивчення предмета наукового дослідження в розділі наведено окремі положення про методологічні засади дослідження злочинності в сімейній сфері, виокремлено групу загальних та спеціальних методів дослідження, що є вихідними у запобіганні, протидії такій злочинності та запобіганні окремим її видам кримінальних правопорушень.

- 3) значну увагу приділено поняттю та змісту злочинності у сімейній

сфері, що дозволило сформулювати його визначення – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ

2.1. Види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері

Поняття кримінального правопорушення в законі про кримінальну відповідальність завжди залишалося універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових норм та інститутів як Загальної, так і Особливої частини КК України і дозволяє відмежувати злочин від інших правопорушень. Ми поділяємо позицію Ю. В. Бауліна та В. І. Борисова з приводу того, що злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є певною поведінкою, певним вчинком людини, в якому виявляється його свідомість та воля.

Така поведінка, як зауважують поіменовані вчені, може виявлятися у двох формах: дії та бездіяльності. Критерієм розподілу виступає фізична ознака: дія – це активна поведінка (в основі якої лежить певний рух людини); бездіяльність – пасивна поведінка (відсутність руху), яка виявляється в тому, що особа не виконує певних дій, які вона повинна і могла виконати [211, с. 48].

Соціальні завдання, які стоять перед кримінальним правом, за визначенням Є. Л. Стрельцова, багато в чому залежать від конкретного етапу соціального розвитку країни або країн [323, с. 103]. З такою позицією вченого варто погодитися, оскільки дослідження злочинності у сімейній сфері є складним процесом, особливістю формування сучасної кримінологічної моделі та перспектив удосконалення відповідних норм про відповідальність за кримінальні правопорушення, що вчиняються у сімейній сфері.

Кримінальні правопорушення в сімейній сфері мають різні родові

об'єкти і розміщені у різних розділах КК України. Вони не утворюють єдиної цілісної системи, що значно знижує можливості кримінального права щодо здійснення ефективної кримінально-правової охорони зазначеної сфери. Аналіз сучасних тенденцій суспільного розвитку нашої держави дозволяє прогнозувати подальше розширення кримінально-правової охорони в сімейній сфері.

Оскільки кримінальні правопорушення в сімейній сфері не віднесені до окремого розділу Кримінального кодексу України, вбачається за необхідне здійснити їх ідентифікацію, систематизацію та обґрунтування їх об'єднання в рамках окремого розділу з подальшим визначенням місця злочину у відповідному розділі у системі особливої частини КК України.

Надання зазначених пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального законодавства, забезпечить кримінально-правовий захист сім'ї, сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх (дітей) від суспільно небезпечних правопорушень, дасть змогу раціоналізувати цю категорію кримінальних правопорушень.

На жаль, проблеми сімейної злочинності традиційно є однією з найактуальніших сучасних проблем у всьому світі. Не оминула вона й Україну, в якій спостерігається стабільна динаміка до збільшення кількості випадків вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері. Ця категорія кримінальних правопорушень завжди мала суттєву питому вагу у загальній структурі злочинності.

Так, серед загальної кількості вбивств та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень відповідні кримінальні правопорушення, що вчиняються у сімейній сфері, становлять більше половини. Серед них: доведення до самогубства, катування, умисне знищення чи пошкодження майна. При цьому близько 40 % усіх тяжких насильницьких злочинів вчиняються в сім'ї. Потерпілі, які загинули або отримали тілесні ушкодження на ґрунті сімейних конфліктів, становлять основну частину жертв від насильницьких злочинів.

Особливо проблема кримінальних правопорушень у сімейній сфері

загострилася в період пандемії коронавірусу та з початком військової агресії РФ проти України. Ситуація необхідності фізіологічного виживання, в якій опинилася значна частина громадян України, призводить до того, що одним із способів реагування населення на соціально-економічні умови є його вимушена криміналізація. При цьому найбільш інтенсивно криміналізується саме сфера сімейних відносин [99, с. 6].

Проведений нами аналіз внеску вітчизняних учених у розробку теоретичних і прикладних аспектів проблем запобігання кримінальним правопорушенням в сімейній сфері свідчить про те, що на даний час, як і раніше, в науці відсутнє єдине розуміння низки питань, принципово важливих для встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Зокрема досі відсутнє універсальне поняття кримінального правопорушення у сімейній сфері та чітко не визначене коло кримінальних правопорушень, які охоплюються цією групою. Це пояснюється як тим, що такі правопорушення не складають окремої однорідної сукупності, так і відсутністю легальних, тобто законодавчих (правових) або теоретично обґрунтованих критеріїв, які дозволили б віднести те або інше кримінальне правопорушення до категорії, що досліджується.

Варто погодитися з І. О. Бандуркою про те, що злочинність в Україні, пронизуючи різні сфери суспільного буття, на жаль, не обійшла й сімейно-побутову (домашню, внутрішньосімейну) сферу. Фактично сьогодні це окремий напрям кримінології, що вивчає особу кривдника або кривдницю, причини й умови такої злочинності, шляхи і засоби її протидії та запобігання [67, с. 2].

Водночас, як зазначає Л. Крижна, в юридичній літературі навіть не виявляється стійкої назви злочинів, які вчинюються винним щодо членів своєї сім'ї, своїх родичів, близьких, знайомих [201, с. 19–22]. Проте всі дослідники сходяться в одному, що сімейна сфера поєднує у собі ті види

кримінальних правопорушень, коли між злочинцем і жертвою є тривалий і стійкий зв'язок через будь-які споріднені, близькі відносини.

Зауважимо, що розходження в назвах породжує відмінності в переліку злочинних діянь. Так, Л. Крижна злочини щодо членів сім'ї, родичів, близьких і знайомих винного розподіляє за соціальними і мотиваційними ознаками на два види:

1) що містять згадку про сферу злочинних вчинків: а) злочинність в сфері сім'ї; б) злочини, які вчинюються в сфері сімейно-побутових відносин; в) злочини, які вчинюються в сфері побутових відносин;

2) що містять згадку про їх мотивацію: а) злочини, які вчинюються з побутових мотивів; б) злочини на побутовому ґрунті; в) злочини, які вчинюються за мотивами чисто особистого характеру [201, с. 19–22].

Інша вітчизняна науковиця О. Белова пропонує поділяти кримінальні правопорушення в сімейній сфері на три види: 1) посягання на майнові сімейні відносини; 2) посягання на немайнові сімейні відносини; 3) посягання на відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх [76].

Ми в процесі дослідження звернули увагу на позицію В. В. Голіни, який акцентує увагу наукової спільноти на тому, що кримінальним правопорушенням у сімейній сфері доволі часто передують стійкі специфічні міжособистісні стосунки. Вони виникають й існують постійно, а зовні виявляються як взаємна ворожнеча, неприязнь, підозри, ревності [140].

У зв'язку з цим за видами конфліктних ситуацій Л. Крижна виділяє кримінальні правопорушення, як результат: 1) тривалого і гострого конфлікту, ініціатором якого був злочинець; 2) ситуаційно обумовленої конфліктної поведінки потерпілого; 3) аморального способу життя злочинця і потерпілого; 4) вирішення злочинцем внутрішнього особистісного конфлікту суспільно небезпечним способом в об'єктивно нейтральній ситуації [201, с. 19–22].

За суб'єктами, які вчиняють кримінальні правопорушення в сімейній

сфері, можна виділити кримінальні правопорушення, які вчиняють: 1) батьки, «нове» подружжя батьків, співмешканці батьків, особи, які замінюють батьків – усиновлювачі, опікуни; 2) рідні брати та сестри, які проживають, як правило, спільно з «жертвами»; 3) інші родичі.

За об'єктом кримінальних правопорушень в сімейній сфері маємо такі види кримінальних посягань: 1) з боку батьків стосовно дітей; 2) з боку одного з подружжя стосовно іншого; 3) з боку дітей і онуків стосовно їх родичів. За ознакою насилля можна виділити кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, які вчинені з використанням насильства, та злочини, які вчинені ненасильницьким способом. У свою чергу насильство в сімейній сфері має такі види:

1. Фізичне насильство – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, завдання шкоди його честі й гідності. Фізичне насильство може виражатись у завданні ударів, побоїв, поранень, іншому впливі на зовнішні покрови тіла людини за допомогою фізичної сили, холодної чи вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, речовин, а також у впливі на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тканин (наприклад, шляхом отруєння). Злочинні насильницькі дії розрізняють за розміром фізичної шкоди, завданої жертві.

2. Сексуальне насильство – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

3. Психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, що викликає емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та може завдати шкоди психічному здоров'ю [116, с. 71].

4. Економічне насильство – умисне позбавлення одним членом сім'ї

іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

В. Гальцова на підставі безпосереднього об'єкта умовно їх розподіляє на кримінальні правопорушення: 1) проти сім'ї; 2) проти неповнолітніх, їхніх прав та інтересів [138, с. 364].

До кримінальних правопорушень проти сім'ї належать: «Підміна дитини» (ст. 148 КК), «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» (ст. 168 КК), «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (ст. 169 КК), «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» (ст. 165 КК), а до кримінальних правопорушень проти неповнолітніх, їхніх прав та інтересів: «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (ст. 137 КК), «Експлуатація дітей» (ст. 150 КК), «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (ст. 150¹ КК), «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» (ст. 155 КК), «Розбещення неповнолітніх» (ст. 156 КК), «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» (ст. 164 КК), «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка або піклування» (ст. 166 КК), «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК), «Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (ст. 304 КК), «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» (ст. 323 КК), «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» (ст. 324 КК) [139].

З огляду на те, що 18 лютого 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (Ланцаротської конвенції) [56], ми звернули увагу на позицію І. Бандурки, котра зазначає, що «у КК України передбачено 53 склади діянь проти прав та законних інтересів дитини. Такими злочинами є посягання, спрямовані проти: 1) новонародженої дитини – ст. 117; ч. 2 ст. 135; ст. 148; 2) малолітніх – п. 2

ч. 2 ст. 115; ч. 1 ст. 135; ч. 2 ст. 136; ч. 2 ст. 146; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 299; ч. 3 ст. 307; 3) особи, яка не досягла статевої зрілості – ч. 1 ст. 155; 4) дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування – ст. 150; 5) осіб, які не досягли 16-річного віку – ч. 1 ст. 156; 6) неповнолітніх – ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ст. 137; ч. 2 ст. 140; ст. 141; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2, 3 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156; ст. 164; ст. 166; ст. 167; ст. 168; ст. 169; ч. 2 ст. 172; ч. 2 ст. 181; ч. 2, 3 ст. 300; ч. 2, 3 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ст. 304; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 309; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 317; ст. 323; ст. 324; ч. 1 ст. 442; 7) неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків – ст. 164» [69, с.3].

О. Сікан поділяє дії, які спрямовані проти прав, свобод та інтересів дитини, на декілька груп:

1) склади кримінальних правопорушень, які можуть бути скоєні стосовно будь-яких осіб, у тому числі й дітей: ст. 115, ст. 119, ст. 121, ст. 122, ст. 125, ст. 126, ст. 127 КК України та ін.;

2) склади кримінальних правопорушень, вчинення яких стосовно дитини визначено КК України як кваліфікуюча обставина, що тягне за собою більш суворе покарання: ст. 120, ст. 130, ст. 133, ст. 135, ст. 136, ст. 140, ст. 144, ст. 142, ст. 146, ст. 147, ст. 149, ст. 152, ст. 153, ст. 172, ст. 188, ст. 301-1, ст. 302, ст. 303, ст. 307, ст. 314, ст. 315, ст. 365-2, ст. 369-2 КК України;

3) склади кримінальних правопорушень, які можуть бути скоєні лише стосовно дитини, оскільки особу потерпілого від таких кримінально протиправних посягань, яким може виступати тільки дитина, передбачено їх основних складом: ст. 117, ст. 137, ст. 148, ст. 150, ст. 150⁻¹, ст. 155, ст. 156, ст. 156⁻¹, ст. 164, ст. 166, ст. 167, ст. 169, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України [306, с.71].

До речі, О. Беспаль, вивчаючи злочини, які посягають на життя та здоров'я дітей, у сфері сімейних відносин, виділяє три групи таких

кримінальних правопорушень. До першої групи авторка зараховує: 1) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121); 2) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122); 3) умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125); 4) побой і мордування (ст. 126); 5) катування (ст. 127); 6) погроза вбивством (ст. 129).

До другої групи віднесено такі злочини: 1) умисне вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115); 2) доведення до самогубства неповнолітнього (ч. 3 ст. 120); 3) ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або повідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам (ч. 2 ст. 136).

До третьої групи зараховано: 1) умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117); 2) завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство (ч. 1 ст. 135 КК); завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 КК) [77, с. 146].

Окремо також О. Сікан розглядає систему кримінальних правопорушень проти сім'ї. На його думку, вона складається з трьох груп: 1) кримінальні правопорушення проти особистих немайнових сімейних відносин; 2) кримінальні правопорушення проти майнових сімейних відносин; 3) кримінальні правопорушення проти нормального розвитку дитини.

До першої групи авторка відносить такі склади: домашнє насильство (ст. 126⁻¹ КК України); підміна дитини (ст. 148 КК України); примушування до шлюбу (ст. 151⁻² КК України); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України).

До другої групи: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України); ухилення від сплати коштів на утримання батьків (ст. 165 КК України); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України).

До третьої групи: неналежне виконання обов'язків з охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України); експлуатація дітей (ст. 150 КК України); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150⁻¹ КК України); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156⁻¹ КК України); примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії (ч. 3 ст. 301⁻¹ КК України); проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301⁻² КК України); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України); спонукування неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України); схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) [306, с.72].

Варто зазначити, що перераховані кримінальні правопорушення мають різні родові об'єкти і розміщені у різних розділах КК України:

ст. 126⁻¹ «Домашнє насильство», ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» – розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи»;

ст. 148 «Підміна дитини», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150⁻¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 151⁻² «Примушування до шлюбу» – розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи»;

ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156⁻¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей» – розділ IV «Злочини проти статевої свободі та статевої недоторканості особи»;

ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 165 «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків», ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 167 «Зловживання опікунськими правами», ст. 168 «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)», ст. 169 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» – розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»;

ст. 300 «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію», ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», ст. 301⁻¹ «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», ст. 301⁻² «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» – розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»;

ст. 323 «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу» та ст. 324 «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» – розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» [208].

Отже, такий підхід уявляється нам недосконалим, оскільки фактично не забезпечується необхідний кримінально-правовий захист сім'ї та неповнолітніх. Вони не утворюють єдиної цілісної системи, що значно знижує можливості кримінального права щодо здійснення ефективної кримінально-правової охорони сім'ї та неповнолітніх.

Серед найбільш системоутворюючих у сімейні сфері кримінальних правопорушень ми виділяємо ст 126-1 «Домашнє насильство» (76%), ст. 137

«Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (14%) ; ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»(6%), ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»(4%), ст. 151-2 КК України є: примушування особи до вступу в шлюб *0%) тощо) [Додаток Г].

Аналіз сучасних тенденцій суспільного розвитку нашої держави дозволяє прогнозувати подальше розширення кримінально-правової охорони сімейної сфери. На користь цього свідчить суттєве збільшення кількості сімейних відносин, урегульованих Сімейним кодексом України. Можна припустити, що у подальшому певна кількість сімейних відносин будуть поставлені й під кримінально-правову охорону.

Варто погодитися з позицією Д. М. Тичини про те, що на даний час шлюб може бути визнаний за рішенням суду недійсним, якщо він був зареєстрований за відсутності вільної згоди чоловіка або жінки. Згода особи не може вважатися вільною, наголошує дослідник, якщо особа перебувала у стані алкогольного або наркотичного, токсичного сп'яніння, або мала тяжкий психічний розлад [328, с. 529].

У контексті викладеного варто звернути увагу на статтю 151⁻² «Примушування до шлюбу», в якій законодавець передбачив кримінальну відповідальність особи, якщо вона буде примушувати іншу особу до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Згідно із Сімейним кодексом України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

Отже, кримінально караними діями за ст. 151⁻² КК України є: примушування особи до вступу в шлюб; примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; примушування особи до продовження

співжиття без укладання шлюбу; спонукання з метою вступу у співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає; спонукання з метою продовження співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає.

Вітчизняний кримінолог А. І. Богатирьов, розглядаючи злочинність у сімейній сфері, зауважує, що вона є серйозною і поширеною проблемою в Україні. На жаль, як пише дослідник, вона охоплює всі родинні зв'язки, але найнебезпечнішим її виявом є домашнє насильство над дітьми, а тому її розв'язання потребує обов'язкового втручання держави та громадськості.

Також, на думку вченого, дана злочинність цілком є обґрунтованим об'єктом кримінологічного дослідження, тому її можна розглядати як сукупність суспільно небезпечних дій або бездіяльності, що передбачають фізичні, психологічні, словесні, моральні та економічні образи й примус для залякування і отримання влади одних членів сім'ї над іншими [85, с. 202].

Отже, сімейне життя, де панують різновиди домашнього насильства, показує незахищеність її не тільки правоохоронними органами, а й органами територіальних об'єднаних громад, загострюють і без того складну психологічну та економічну проблему інституту сім'ї, що свідчить про різке збільшення розлучень у даній сфері. Більше того, протиправні дії кривдника або кривдниці в родині негативно впливають на життєву діяльність суспільства, завдають шкоди правам і свободам людини в Україні.

З огляду на такий стан варто звернути увагу на положення щодо криміналізації таких дій, як «примушування до шлюбу» (ст. 151² КК України). Безперечно, право на свободу, складовою якого є воля людини, належить до невід'ємних прав, які гарантуються та охороняються державою.

Оскільки шлюб в Україні ґрунтується на взаємній згоді жінки та чоловіка, ми вважаємо, що примушування до шлюбу заперечує дійсне бажання сторін вступити у шлюбні відносини. Тому, на наш погляд, суд може під час розгляду справи по суті встановити факт волевиявлення обох

сторін створити сім'ю. В іншому випадку без наміру створити сім'ю він визнається за рішенням суду недійсним.

Крім цього, ст. 151² КК України вступає в протиріччя з диспозицією інших норм КК України (ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» тощо).

Найбільш значущим протиріччям ст. 151² КК України є той факт, що саме по собі примушування особи до шлюбу без настання суспільно небезпечних наслідків не можна розглядати, як кримінальне правопорушення, а це означає, що за наявності достатніх підстав необхідно кваліфікувати за ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» тощо.

Отже, за вчинення багатьох описаних у запропонованій статті дій чинним КК вже передбачена кримінальна відповідальність, причому у певних випадках більш сувора, ніж передбачено у даній статті КК України. І ще однією негативною складовою даної статті є юридичні наслідки, які в подальшому обов'язково вплинуть на життя тієї особи, яка притягувалася до кримінальної відповідальності.

Варто також наголосити, що встановлення кримінальної відповідальності за примушування «до продовження примусово укладеного шлюбу, або «до вступу у співжиття без укладення шлюбу», або «до продовження такого співжиття» є набагато ширшою, ніж та, що передбачається Конвенцією, положення якої вимагають криміналізувати лише «примушування дорослого або дитини до вступу у шлюб».

Також потрібно звернути увагу, що встановлення у диспозиції частини першої запропонованої нової ст. 151² наслідків у виді завдання істотної шкоди потерпілому також не впливають зі змісту ст. 37 Конвенції, в якій йдеться про формальний склад правопорушення, за наявності якого відповідальність має наставати за винне діяння незалежно від настання

наслідків.

Оскільки ст. 151² КК України може призвести до надмірної криміналізації відносин, що на даний час достатньо врегульовані нормами чинного законодавства України, а також унеможливить виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, ми пропонуємо декриміналізувати дану статтю.

До речі, Г. Христова зазначає, що поняття «примушування до шлюбу» притаманне радше мусульманським країнам, а наскільки така практика є характерною для України, важко оцінити, адже ніхто таких досліджень не проводив [346]. З такою думкою варто погодитися, оскільки, з одного боку, дана норма так і не була предметом дослідження вітчизняними вченими, з іншого, – у вітчизняній судовій практиці відсутній бодай хоча би один вирок суду за ст. 151² КК України.

Отже, наша пропозиція полягає в тому, що дану норму законодавцю варто декриміналізувати, зменшивши і без того надмірну криміналізацію суспільних відносин у сімейній сфері, які вже врегульовані чинним законодавством. Відповідні пропозиції нами направлені до Комітету Верховної Ради України з питань молоді і спорту.

На користь такого висновку свідчить досвід зарубіжного кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти сім'ї. Зокрема у КК Республіки Болгарії – глава 4 «Злочини проти шлюбу, сім'ї та молоді», у КК Данії – глава 23 «Злочини проти сімейних відносин», у КК Литви – глава XXIII «Злочини і кримінальні проступки проти дитини і сім'ї», у КК Іспанії – розділ XII «Злочини проти сімейних відносин», у КК Італії – розділ XI книги 2 «Злочини проти сім'ї», у КК Франції – Книга 2, глава VН «Про посягання на неповнолітніх осіб та сім'ю», у КК ФРН – розділ 12 «Злочинні діяння проти громадянського стану, шлюбу та сім'ї», у КК Швейцарії – розділ 6 «Злочини і проступки проти сім'ї», у КК Швеції – глава 7 «Злочини проти сім'ї», у КК Польщі – глава

XXVI «Злочини проти сім'ї та опіки», у КК Норвегії – частина 2, глава 20 «Злочини, пов'язані з сімейними відносинами» та ін. [138].

У названих КК зустрічаються описи і таких пов'язаних із сімейними відносинами посягань, які невідомі вітчизняному кримінальному законодавству. Це зокрема: намагання позбавити іншу особу сімейного статусу або набути фіктивний сімейний статус; позбавлення неповнолітнього батьків чи опікунів; отримання викупу за дозвіл вступити в шлюб своїй неповнолітній дочці або родичці; багатоженство або полігамія; примушування жінки до вступу у шлюб або перешкоджання вступу у шлюб; жорстоке поводження з членами сім'ї; перелюбство і кровозміщення тощо [139, с. 195].

Статті зарубіжних КК умовно можна розділити на три групи: норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту шлюбу (заборона інцесту, примушування до шлюбу, двошлюбність та ін.); норми, спрямовані на кримінально-правову охорону інституту усиновлення та пов'язаних із ним відносин (заборона незаконного усиновлення (удочеріння), підміни дитини, порушення таємниці усиновлення та ін.); норми, присвячені кримінально-правовій охороні основних напрямів функціонування сім'ї, в яких, у свою чергу, виявляється і концентрується її сутність та соціальне призначення (виховна, репродуктивна, економічна, соціально-психологічна функції сім'ї) [305, с. 281].

КК України не поступається зарубіжним актам кримінального законодавства щодо наявності у його складі норм з охорони сім'ї, але безсистемність та «розпорошеність» відповідних складів кримінальних правопорушень за різними розділами Особливої частини КК України ускладнює комплексне сприйняття та негативно впливає на здійснення належного кримінально-правового захисту.

Оскільки кримінальне законодавство України передбачає види кримінальних правопорушень (злочин або кримінальний проступок), але всі вони певним чином впливають на суспільні відносини у сімейній сфері, а

тому дозволяють застосувати до кривдника або кривдниці принцип диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та санкцій. Вищевикладене створює передумови для максимально ефективного застосування норм кримінального права.

У дослідженні запропоновано класифікацію зазначених кримінальних правопорушень за наступними критеріями: 1) потерпілий (жертва) чоловік, дружина, дитина; 2) суб'єкт (загальний або спеціальний); вина (умисні, необережні, змішані) настання суспільно небезпечних наслідків (склад може бути матеріальний або формальний).

Зважаючи на викладене, вважаємо досить слушною у визначенні напрямку розвитку кримінального законодавства України позицію В. Тулякова, який пропонує «під час розробки Кримінального кодексу нового типу встановлювати відповідальність винятково за «природні» злочини, які суперечать концепції соціального натуралізму, тобто в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу повинен бути перш за все покладений захист конституційних принципів та загальних принципів права, визнаних цивілізованими державами» [333, с. 213].

Такий підхід передбачає виділення в системі Особливої частини КК України розділу, присвяченого забороні кримінальних правопорушень проти сім'ї. Аналогічної позиції дотримуються П. Андрушка, О. Белова, В. Гальцова, І. Дегтярьова, Л. Дорош, Д. Євтеєва, І. Зінченко, С. Лихова, М. Мельник, В. Навроцький, О. Проць, З. Тростюк, Н. Юзікова та ін.

Ми також поділяємо дану позицію вітчизняних учених, оскільки упродовж років незалежності України низка законодавчих нормативно-правових актів була спрямована саме на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері. Водночас розрізненість у КК України кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення в сімейній сфері призводить до їх неправильної кваліфікації, підвищення рівня криміногенності у сім'ях, загрожує існуванню цілісності інституту сім'ї.

Узагальнюючи вищевикладене, доходимо висновку, що кримінальні

правопорушення, котрі вчиняються у сімейній сфері, варто розглядати, як суспільно небезпечні діяння (дію або бездіяльність), передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України, і за які кривдник або кривдниця може понести кримінальну відповідальність. Покарання за вчинені у сімейній сфері правопорушення можуть бути як позбавлення волі на певний строк, так і без позбавленням волі.

Отже, сім'я, як засноване на шлюбі та кровному спорідненні об'єднання людей, пов'язаних спільним побутом та взаємною відповідальністю, є базовою передумовою функціонування соціуму, невід'ємною ланкою у механізмі життєдіяльності та демографічного відтворення поколінь. Її значення є настільки важливим, що сім'ю іноді визначають як «першоелемент суспільства» [311, с. 29], що у своїй сукупності створює вирішальну конструкцію етносу, народу, нації [65, с. 52].

Цінність сім'ї, її особлива роль у розвитку соціуму і формуванні окремої людини визнаються міжнародно-правовими документами. Зокрема Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. проголошує, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави (ст. 16).

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. зазначає, що у зв'язку з фізичною та розумовою незрілістю дитина потребує особливої охорони, турботи і допомоги, у т. ч. належного правового захисту для повного і гармонійного розвитку її особистості; дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння (ст. 32). Задля розвитку цих та інших міжнародно-правових актів Конституція України проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ч. 3 ст. 51).

Останніми десятиліттями інститут сім'ї переживає кризу, про яку свідчать співвідношення кількості шлюбів і розлучень, зниження рівня народжуваності та фінансового забезпечення сімей, а у цілому зростання конфліктних ситуацій, що виникають в сім'ях. Як результат, сімейна сфера

протягом останніх років набула стійких криміногенних ознак. Вона втрачає свою захисну роль для населення, перетворюється на суспільно небезпечне середовище. У ньому між членами сімейно-побутової мікрогрупи все частіше виникають криміногенні конфлікти, що нерідко розв'язуються вчиненням злочинів проти особи. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність розглянути об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень в сімейній сфері.

Високо оцінюючи внесок дослідників у розробку теоретичних і прикладних аспектів проблем протидії кримінальним правопорушенням в сімейній сфері, слід вказати на те, що в даний час, як і раніше, в науці відсутнє єдине розуміння низки питань, принципово важливих для встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за даний вид правопорушень. Питання полягає насамперед в установленні всіх елементів складу злочину, серед яких об'єктивні ознаки є обов'язковим та важливим аспектом.

2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері

2.2.1. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері

Руйнація сімейних відносин, яка відбувається в умовах режиму воєнного стану в Україні, свідчить про нагальну потребу захисту сім'ї від внутрішніх і зовнішніх факторів, котрі негативно впливають на вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сімейній сфері. Варто погодитися з вітчизняними дослідниками про те, що проблема визначення кваліфікації об'єкта кримінального правопорушення у кримінально-правовій науці посідала і посідатиме одне з найважливіших місць [203, с. 82].

Отже, розгляд кримінальних правопорушень, що вчиняються в

сімейній сфері, не може бути розглянутий без їх особливості як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак. Причому об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, виступають завжди у єдності із суб'єктивними ознаками.

На це, до речі, неодноразово звертала увагу кримінально-правова наука. На нашу думку, саме єдність об'єктивних і суб'єктивних ознак дозволяє в процесі дослідження більш глибоко пізнати причини й умови вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

На даний час всі кримінальні правопорушення, що вчиняються у сімейній сфері, розміщені у різних розділах КК України, проте мають схожі родові об'єкти, пов'язані зі злочинним посяганням на суспільні відносини, що складаються в сімейній сфері, і поділяються на сімейні відносини і відносини, що забезпечують права та інтереси дітей.

Варто також наголосити, що обов'язковим потерпілим від кримінальних правопорушень, вчинених у сімейній сфері, є один з членів сім'ї, якому певним кримінальним правопорушенням заподіяно психічну, моральну, фізичну або майнову шкоду.

Варто погодитися з думкою А. А. Музики про те, що до обов'язкових ознак об'єкта злочину належать суспільні відносини, до факультативних – предмет злочину та потерпілий від злочину [255, с. 178–179]. Отже, в основу нашого дослідження покладена концепція об'єкта кримінального правопорушення – суспільні відносини. Слід зазначити, що вчення про об'єкт злочину є основою вітчизняної кримінально-правової науки і одночасно одним із найбільш спірних у науці.

При цьому ми виділяємо декілька підходів до об'єкта дослідження кримінального правопорушення, вчиненого у сімейній сфері. Перший підхід, коли об'єкт дослідження розглядається нами у сфері кримінально-правової охорони сімейних відносин. Другий відтворює дослідження крізь призму розуміння об'єкта дослідження як суспільних відносин, що регулюють

певний вид правомірної діяльності у сфері сімейно-шлюбних відносин. Третій відображає об'єкт дослідження у сімейній сфері завдяки сім'ї, чоловіка, дружини, дитини.

Безперечно, що такі підходи до визначення об'єкта дослідження є інноваційними, водночас вони суттєво не впливають на предмет кримінального правопорушення, оскільки за чинним кримінальним законодавством саме суспільні відносини перебувають під охороною кримінального закону.

З цього приводу варто підтримати позицію В. В. Кузнецова про те, що «суспільні відносини, які знаходяться під кримінально-правовою охороною, завжди є різновидом суспільних відносин, що регулюють певний вид правомірної діяльності» [221, с. 70–71]. Зважаючи на наведене судження, доходимо висновку, якщо кривдник або кривдниця посягає на життя і здоров'я члена сім'ї, то обов'язково має бути заподіяна суспільно небезпечна шкода у різних формах її прояву.

Не вступаючи в дискусію щодо концепцій визначення об'єкта кримінального правопорушення, візьмемо за основу ту, що визначає його як суспільні відносини, на які посягає злочин, спричиняючи їм певну шкоду і які поставлені під охорону кримінального закону [336]. Саме таке розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, і покладено в основу нашого дослідження.

Оскільки проблема визначення та кваліфікації об'єкта кримінального правопорушення у кримінально-правовій науці посідає одне з важливих місць, ми у власному дослідженні здійснили розподіл досліджуваних кримінальних правопорушень за безпосереднім об'єктом.

Варто також зазначити, що у кримінально-правовій доктрині існують різні погляди щодо поняття та видів об'єктів злочину. Не наводячи окремі позиції вітчизняних учених з цього приводу, ми є прихильниками того, що об'єктом кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, є суспільні відносини. А оскільки вони перебувають під кримінально-

правовою охороною держави, інститут сім'ї теж має бути під охороною.

До речі, таку позицію займає і А. В. Савченко, на думку якого, саме суспільні відносини, на які посягає злочин, яким заподіюється шкода або які ставляться під загрозу заподіяння суспільно небезпечної шкоди, перебувають під охороною кримінального закону [298, с. 79].

Отже, у науці кримінального права класифікують об'єкти кримінальних правопорушень найчастіше як загальні, родові, безпосередні [249, с. 24]. Така класифікація дає змогу визначити об'єкти кримінально-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення [351, с. 234]. У чинному КК України міститься низка норм, які передбачають кримінальну відповідальність за окремі кримінальні правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин. До таких варто віднести: ст. 126⁻¹ «Домашнє насильство», ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей», ст. 148 «Підміна дитини», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150⁻¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 151⁻² «Примушування до шлюбу», ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156⁻¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей», ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 165 «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків», ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 167 «Зловживання опікунськими правами», ст. 168 «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)», ст. 169 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)», ст. 301⁻¹ «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», ст. 301⁻² «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність», ст. 323 «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу», ст. 324 «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» [208].

Зазначимо, що в юридичній літературі досить неоднозначно вирішується питання щодо визначення їх родового об'єкта. Адже вказані кримінальні правопорушення мають різні родові об'єкти і розміщені у різних розділах КК України: розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», розділ IV «Злочини проти статевої свободі та статевої недоторканості особи», розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності», розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» [205], що в сукупності його варто розглядати як один із об'єднавчих факторів вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Цікавою є позиція В. Гальцова. Оскільки у чинному кримінальному законодавстві кримінально-правову охорону вказаних суспільних відносин законодавець не визнає на рівні родового об'єкта, а фактично ж у реальній дійсності вказані злочини, завжди пов'язані з посяганням на одну й ту ж групу суспільних відносин, що складаються у сфері сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх (дітей) [139, с. 194].

Зі свого боку, можемо зробити припущення, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, може бути сімейна безпека, яка являє собою стан захищеності всіх членів сім'ї, котрі спільно проживають в одному помешканні. На нашу думку, така позиція має право на існування і обговорення.

Так, за нашим дослідженням сімейна безпека може розглядатися, як різновид запобігання злочинності у сімейній сфері, а тому має ґрунтуватися: на нормах національного законодавства; основних положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та вимог Європейського суду з прав людини.

До речі, сімейна безпека з'явилася у зв'язку зі змінами соціально-

економічних і політичних процесів у ХХІ столітті, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і сімейній сфері.

Ураховуючи той факт, що рівень злочинності у сімейній сфері має виражену тенденцію до зростання, ми поставили перед собою завдання актуалізувати всебічне вивчення всіх взаємопов'язаних аспектів злочинності у сімейній сфері, на підставі яких може бути розроблено кримінологічну модель сімейної безпеки як чинника протидії та злочинності у сімейній сфері.

Глобалізаційні зміни у сфері соціально-економічних і політичних процесів, які відбуваються у ХХІ столітті, вимагають правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі і у домашній сфері.

На нашу думку, саме сімейна безпека може стати в пригоді запобігання злочинності у сімейній сфері, яка в країнах пострадянського простору вважалась сферою (*Terra incognita*). Тому не варто відкидати її минуле, яке виявлялось у різних видах злочинної поведінки кривдника або кривдниці і було закріплене в інших нормах КК України.

Більше того, за радянських часів така злочинність з ідеологічних мотивів не могла бути, а тому не могли бути і надбанням її публічності. За нашим переконанням злочинність у сімейній сфері викликана ерозією духовних цінностей.

Навіть сьогодні існує велика частка громадян, які вважають, злочинність – це приватна справа тільки членів родини. Хоча це не так. На домашню злочинність впливають такі показники, як: неналежне виховання дитини; безконтрольність її способів життя; прояви агресивності до інших людей; вчинення кримінального правопорушення тощо.

Прояви злочинності у сімейній сфері умовно можна розділити на три етапи: початковий – виникає на етапі формування сімейних стосунків, перед

укладанням шлюбу (у процесі зустрічей молодих людей вже можуть виникати конфлікти); середній етап – труднощі становлення сім'ї, викликані народженням дітей та виконанням сімейно-побутових обов'язків; завершальний – поява в родині кривдника, тобто особи, яка вчиняє відповідне кримінальне правопорушення.

У цьому контексті актуальними є слова академіка А. П. Закалюка, який у власних працях зазначав, що громадянська незрілість, моральні збочення неповнолітніх, тим паче вчинення ними суспільно небезпечних діянь мають викликати виняткову занепокоєність суспільства, держави, вимагають глибокого аналізу та вжиття всіх необхідних заходів для недопущення таких проявів, запобігання їх вчиненню, найбільш раціонального реагування на вчинені злочини, включаючи застосування покарання та альтернативи останньому [173, с. 467].

Для України проблема злочинності у сімейній сфері значною мірою пов'язана із забезпеченням дотримання прав і свобод у такій важливій для суспільства сфері як сім'я, а також належним забезпеченням з боку державних та недержавних інституцій особистої та публічної безпеки кожного члена сім'ї.

До речі, опитування населення науковою школою «Інтелект» у Дніпропетровській, Київській, Сумській, Черкаській та Чернігівській областях показало, що 90 % респондентів вважають, що сімейна безпека взагалі це приватна справа членів родини. Більше того, 50 % респондентів повною мірою проти визнання домашньої злочинності як проблеми в сім'ї, у зв'язку з тим, що вона і без того руйнує певні звичаї, традиції та устої сімейних відносин.

Усупереч цьому, О. І. Богатирьова навпаки переконана, що домашня злочинність – це не приватна справа тільки членів родини, вона, на жаль, зачіпає суспільні інтереси, що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави, її інституцій, суду, прокуратури, підрозділів Національної поліції України, громадськості, спеціальних заходів щодо її протидії та запобігання

у межах кримінального провадження [91, с. 123].

Варто зазначити, що в кримінологічній науці проблема безпеки в сімейній сфері, на жаль, не має такої досить широкої палітри поглядів, як на інші кримінологічні проблеми у сфері запобігання злочинності. Мабуть це пов'язано з тим, що чинне законодавство України не містить нормативно-правового терміна «безпека у сімейній сфері». Хоча саме захищеність жертви від кривдника в сім'ї досягається за допомогою права.

Більше того, вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері спонукає жертву злочину на побоювання і відчуття беззахисності перед кривдником, що у подальшому породжує більш тяжкі наслідки, адже непокаране зло повертається.

Загалом останнім часом нам видається дедалі очевиднішим, що держава розглядає безпеку в сімейній сфері лише крізь призму кримінально-правових заборон та приписів. До речі, про неї мало говорять і науковці, відсутні, зокрема, і дослідження. Хоча саме дослідники, як правило, знають, що будь-яка наукова проблема є предметною, оскільки формується на підставі конкретних об'єктів вивчення.

Проблема сімейної безпеки є актуальною не лише для нашої країни, вона актуальна і для зарубіжних країн. Проведений нами моніторинг світового досвіду щодо сімейної безпеки показує, що він позитивно може вплинути на стан сімейної безпеки в Україні, імплементація зарубіжних позитивних практик сприятиме зниженню рівня злочинів у сімейній сфері.

Отже, досліджуючи сімейну безпеку як складову запобігання злочинності у сімейній сфері, доходимо висновку про те, що висунута нами гіпотеза як ідея має пройти у своєму розвитку три стадії, а саме: 1) накопичення фактичного матеріалу про сімейну безпеку; 2) обґрунтування на цій основі припущення прийнятної теорії; 3) перевірка отриманих результатів на практиці, сформування наукового визначення сімейної безпеки.

Вищенаведене дозволяє змодельовати розв'язання цього питання,

спираючись на кримінологічну парадигму. Сімейна безпека – це такі умови сімейного буття, в яких усі члени родини захищені від зовнішніх і внутрішніх чинників злочинності у сімейній сфері. Сімейна безпека має спиратися не лише на правові норми, а й моральні та релігійні норми, а також на звичаї та традиції української сім'ї. Сімейна безпека – це стан захищеності сім'ї від кривдника або кривдниці правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносини, які забезпечують охорону життя, здоров'я, дотримання прав, свобод і законних інтересів людини, її духовних та матеріальних цінностей, майнових та немайнових прав, умов життєдіяльності на засадах суспільної моралі, звичаях та традиціях української сім'ї.

Отже, родовим об'єктом вказаних кримінальних правопорушень є суспільні відносини в сімейній сфері, які поділяються на сімейні відносини і відносини, що забезпечують права та інтереси дітей. Такої ж позиції дотримується О. Белова, яка під родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти сім'ї розуміє «сімейні відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх» [76, с. 17].

Дослідник С. Морозюк під родовим об'єктом злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних називає «сімейні та опікунські правовідносини» [253, с. 17]. Інша дослідниця, В. Гальцова, пропонує визначати суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї, родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень [138, с. 365–368].

Зазвичай прийнято вважати, що сімейні відносини – це суспільні відносини, які врегульовані нормами сімейного права. Відповідно до ст. 2 Сімейного кодексу України до них відносяться: сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку, утримання; сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком;

сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому [309, с. 54–58].

До сімейних правовідносин можна віднести відносини між особами, які склали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними (аліментні відносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та батьком (матір'ю), з яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між онуками та бабою, дідом, які не проживають разом тощо) [65, с. 52–55].

Слід зазначити, що сімейні відносини утворюють самостійну сферу суспільного життя, в якій формується здорова атмосфера для функціонування сім'ї й виховання дітей та є самостійним видом відносин, що мають власну структуру (суб'єкт, предмет та зміст).

Предметом таких відносин є юридичний факт, тобто вони виникають винятково на підставі волевиявлення особи, яка бажає виникнення, зміни або припинення сімейних відносин. Суб'єкти цих правовідносин пов'язані відносинами шлюбу (подружжя), спорідненості (батьки і діти, усиновлювачі та усиновлювані); сімейні відносини виникають не лише з прямої вказівки закону, а й за згодою сторін.

Зміст сімейних відносин становлять взаємні права та обов'язки суб'єктів майнового і немайнового характеру. Отже, сімейні відносини утворюють самостійну сферу соціально-правового життя, в якому вони складаються, є самостійним видом відносин, мають свій особливий суб'єктний склад, виникають, змінюються і припиняються винятково за власним волевиявленням особи.

На сім'ю покладається основний захист прав і свобод неповнолітніх. Відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей, значною часткою входять у якість необхідної складової частини в сімейні відносини. За законодавством України, «дитина» (неповнолітня) – це особа, яка є малолітньою, тобто такою, що не досягла 14 років, та неповнолітня особа від

14 до 18 років (ст. 6 Сімейного кодексу України). Зазначене відповідає тлумаченню терміна «неповнолітня особа», що міститься у п. 12 ст. 3 КПК України: «неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років».

Обов'язок забезпечити нормальний розвиток дитини чинне законодавство покладає насамперед на її батьків, осіб, які їх замінюють, а в окремих, передбачених законом випадках, – на інших членів сім'ї [308, с. 52–55].

Отже, сімейні відносини, права та інтереси неповнолітніх (дітей) становлять єдиний блок суспільних взаємопов'язаних, взаємодоповнюваних відносин. Оскільки на дану групу відносин посягають злочини, що мають суттєву схожість за соціальною сутністю – завжди і в усіх випадках спричиняють шкоду суспільним відносинам у сфері сім'ї та прав і інтересів неповнолітніх: їх фізичному, інтелектуальному, духовному становленню та вихованню – є підстави їх розглядати як родовий об'єкт, а злочини, що на них посягають, відносити до самостійної групи злочинів [139, с. 194].

Наступним етапом нашого дослідження є розгляд безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється у сімейній сфері. Оскільки додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, посягання на які не впливають суттєво на застосування судом до кривдника або кривдниці порушення обмежувального припису, тому його варто розглядати в структурі кримінального правопорушення як додатковий факультативний об'єкт.

Таким чином, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, що вчиняється у сімейній сфері, виступають конкретні суспільні відносини, що охороняються законом і зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення такого посягання. До речі, О. Белова за безпосереднім об'єктом пропонує поділяти кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх на три види: 1) посягання на майнові сімейні відносини; 2) посягання на немайнові сімейні відносини; 3) посягання на відносини, що забезпечують

нормальний розвиток неповнолітніх [76, с. 17].

Майнові сімейні відносини є безпосереднім об'єктом наступних кримінальних правопорушень: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України) та зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України) [208].

Безпосередній об'єкт кримінальних правопорушень у вигляді особистих немайнових сімейних відносин закріплено у таких статтях КК України: домашнє насильство (ст. 126¹ КК України), підміна дитини (ст. 148 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України) і незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України) [208]. Безпосередні об'єкти посягань на відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх поділяються на дві групи:

а) відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх, які виникають між останніми та особами, на яких у встановленому законодавством порядку покладено обов'язки щодо забезпечення такого розвитку – неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), злісне невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України), а також кваліфіковані склади статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України) й розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України);

б) посягання на відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх, які виникають між останніми та іншими членами суспільства або державою щодо забезпечення такого розвитку – експлуатація дітей (ст. 150 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України) та схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), а також статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 1 ст. 155 КК України) та розбещення неповнолітніх (ч. 1

ст. 156 КК України), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ч. 3 ст. 301⁻¹ КК України), проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301⁻² КК України) [208].

У багатьох випадках додатковим безпосереднім об'єктом зазначених складів злочинів виступає здоров'я члена сім'ї (ст. 126⁻¹, ст. 137, ст. 155, ст. 166, ч. 3 ст. 301⁻¹, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України), а факультативним об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна або статева недоторканність (ст. 126⁻¹, ст. 150⁻¹, ст. 156, ст. 301⁻² КК України) [208].

Наступним елементом складу кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, є об'єктивна сторона, яка розглядається нами як зовнішня характеристика процесу вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення. За визначенням П. А. Вороб'я, об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною закону, і яким цьому об'єкту заподіють шкоду або створюють загрозу її заподіяння [134, с. 12].

У зв'язку з цим кримінальні правопорушення у сімейній сфері з об'єктивної сторони посягають не просто на сімейні відносини, які перебувають під охороною закону, вони водночас заподіюють шкоду одному із членів сім'ї (чоловіку, дружині, дитині) або створюють загрозу її заподіяння. Особливо це виявляється у формі порушення права власності на майно, що належить іншому члену сім'ї або перебуває у спільній з ним власності, а також ненадання іншому члену сім'ї коштів на його утримання, передбачених законом або шлюбним договором.

Об'єктивна сторона посягань на немайнові сімейні відносини характеризується діями, що полягають у заподіянні їм шкоди шляхом домашнього насильства, злісного невиконання обов'язків з догляду за

дитиною з боку батьків, опікунів чи піклувальників, підміни дитини, розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння).

Отже, об'єктивна сторона досліджуваних нами кримінальних правопорушень у сімейній сфері виражається у фізичних, психологічних, економічних та сексуальних діях. Саме вищенаведені дії дозволяють нам відмежувати окремі кримінальні правопорушення, що вчиняються у сімейній сфері (наприклад, примушування до шлюбу ст. 151⁻² КК України).

Варто наголосити, що в окремих випадках об'єктивна сторона аналізованих нами кримінальних правопорушень містить обов'язкову ознаку у вигляді настання суспільно небезпечних наслідків (істотної шкоди здоров'ю потерпілого, смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків). Тому кримінальним правопорушенням вважається лише те умисне діяння, яке відображається в матеріальному світі та завдає шкоди суспільним відносинам та має відповідні об'єктивні ознаки.

П. Матишевський вказує, що «об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону діяння» [246, с. 147], що охоплює безпосередньо саме діяння (в активній формі – дія, пасивній – бездіяльність), злочинні наслідки та кримінально вагомий причинний зв'язок між діянням та наслідками [149, с. 31].

Об'єктивну сторону кримінальних правопорушень у сімейній сфері, тобто характеристику із зовнішньої сторони, утворює перш за все суспільно небезпечне діяння. У кримінальному праві термін «діяння» означає свідому, вольову, суспільно небезпечну поведінку людини, що виражається у формі дії або наслідків. Ці ознаки діяння обов'язкові для всіх злочинів і складають необхідну основу для встановлення об'єктивної сторони конкретного складу злочину.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері характеризується, як правило, суспільно небезпечною дією. Дія – це

активна форма поведінки, яка полягає у фізичних зусиллях. Дією є і проголошення слів. У рідкісних випадках вчинення вказаних злочинів можливе через бездіяльність.

Бездіяльність як пасивна форма поведінки полягає в невчиненні кривдником протиправних дій, котрі могли б бути вчинені у зв'язку з покладеними на нього обов'язками, зокрема щодо виховання дітей. Так, судовій практиці відомі випадки, коли мати навмисне йде на смерть своєї дитини, залишивши її без їжі й допомоги одну в замкненій квартирі на тривалий час. У цьому разі під час настання смерті дитини її бездіяльність можна обґрунтовано кваліфікувати як вбивство.

Як зазначає О. Белова, посягання на ці відносини може бути здійснено шляхом вчинення лише певних діянь, здатних за своїми властивостями заподіяти їм шкоди. Отже, об'єктивна сторона посягань на майнові сімейні відносини характеризується порушенням права власності на майно, що належить іншому члену сім'ї або перебуває у спільній з ним власності, а також ненаданням іншому члену сім'ї коштів на його утримання, передбачених законом або шлюбним договором [76, с.17].

Якщо об'єктивна сторона кримінальних правопорушень вчинених в родині містить обов'язкову ознаку у вигляді настання суспільно небезпечних наслідків, то відповідно між діянням та такими наслідками має бути причинно-наслідковий зв'язок (наприклад, ст. 137 КК України).

Простий склад даного кримінального правопорушення містить вказівку на те, що таке діяння має спричинити істотної шкоди здоров'ю потерпілого, під чим розуміємо фізичну шкоду (легкі тілесні ушкодження, які викликають короточасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності та середньої тяжкості тілесні ушкодження).

Крім того, шкоду фізичному, духовному (моральному), психосексуальному і етичному розвитку дитини). Кваліфікований склад утворює наслідки у вигляді смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків (наприклад, тяжкі тілесні ушкодження) [76, с. 17].

Варто також розмежувати правомірний примус як засіб сімейного виховання та протиправний вияв насильства щодо неповнолітніх у сім'ї. Як уявляється, критеріями розмежування вказаних дій слід вважати: наявність чи відсутність шкоди для здоров'я дитини; мету вчинення вказаних дій (в інтересах дітей чи у власних інтересах); відповідність етичним нормам, що склалися у суспільстві.

Слід зазначити, що важливою ознакою у досліджуваних нами кримінальних правопорушень, що вчиняються в сім'ї є потерпіли (жертва злочину або кримінального проступку). Відсутність такої ознаки як потерпілий виключає кримінальну відповідальність. Тому в окремих випадках законодавець формує диспозицію норми з вказівкою на потерпілого як обов'язкову ознаку складу (наприклад, дитина, неповнолітній, непрацездатні батьки тощо).

У процесі дослідження ми встановили, що розглянуті нами об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються в сімейній сфері, мають певні особливості, які пов'язані з об'єктом та об'єктивною стороною. Вказані кримінальні правопорушення розміщені у різних розділах КК України, проте мають схожі родові об'єкти, пов'язані зі злочинним посяганням на суспільні відносини, що складаються в сімейній сфері і поділяються на сімейні відносини і відносини, що забезпечують права та інтереси дітей.

У складах досліджуваних кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, безпосереднім об'єктом можна вважати конкретні сімейні відносини, що охороняються законом і зазнають шкоди (можуть зазнати) у випадку вчинення таких посягань:

майнові сімейні відносини: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України) та зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України);

особисті немайнові сімейні відносини: домашнє насильство (ст. 126⁻¹

КК України), підміна дитини (ст. 148 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України) і незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України);

відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України), статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України) й розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), злісне невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України) та схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ч. 3 ст. 301⁻¹ КК України), проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301⁻² КК України).

Додатковим безпосереднім об'єктом зазначених складів злочинів виступає здоров'я члена сім'ї (ст. 126⁻¹, ст. 137, ст. 155, ст. 166, ч. 3 ст. 301⁻¹, ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України), а факультативним об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна або статева недоторканність (ст. 126⁻¹, ст. 150⁻¹, ст. 156, ст. 301⁻² КК України). Крім того, суд у прийнятті рішення щодо кривдника має звертати увагу на систематичність вчинення ним кримінального правопорушення у сімейній сфері.

У процесі проведеного нами дослідження ми звернули увагу на позицію О. Дудорова та М. Хавронюка, які, даючи тлумачення систематичності, відзначають, що вона «означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на

потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожного окремого діяння, так і від їх кількості» [166, с. 78].

Згідно з положеннями чинного КК України ознака систематичності згадується як у Загальній, так і в Особливій частині. У частині 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 КК України про систематичність йдеться в контексті систематичного вчинення особою правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення. Відповідно до практики застосування окремих статей КК України систематичним вважається вчинення особою трьох і більше правопорушень, за які її було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Дослідження об'єктивних ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, дозволяє нам виділити типові форми злочинної поведінки кривдника або кривдниці: 1) насильство; 2) непристойна поведінка; 3) знущання; 4) інше будь-яке порушення спокою тощо.

У разі встановлення всіх ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, принциповим є питання, чи довели кривдник або кривдниця вчинення кримінального правопорушення до кінця чи ні. Це важливо знати, оскільки, за нашим дослідженням, підрозділи Національної поліції України, котрі виїжджають за викликом на вчинене в сімейній сфері кримінальне правопорушення, на це особливої уваги не звертають.

Отже, об'єктивна сторона визначає, у чому полягає кримінальне правопорушення, вчинене у сімейній сфері, показує засоби і знаряддя його вчинення та наслідки, відтворює умови, місце, час та обставин, в яких кримінальне правопорушення настає.

Більше того, заявник або заявниця відмовляються писати заяву про вчинене кримінальне правопорушення, погоджуючись з профілактичною

бесідою поліцейських. Ті в свою чергу не поглиблюються у суть вчиненого кривдником або кривдницею кримінального правопорушення, виносять попередження і залишають місце події.

На нашу думку, дії осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у сімейній сфері, і працівників поліції, котрі виїхали на місце його вчинення, свідчать про закінчений замах на таке кримінальне правопорушення, оскільки всі учасники цього дійства визнали сам факт вчинення кримінального правопорушення.

Тому, як уявляється, працівники поліції неправильно визначили вид замаху (як незакінчений, що випливає з вказівки на ч. 3 ст. 15 КК України у формулі кваліфікації злочину). Отже, правильна кваліфікація працівниками Національної поліції України вчиненого у сімейній сфері кримінального правопорушення позитивно впливає на прийняття рішення щодо визначення виду покарання до кривдника або кривдниці. Особливо це стосується обмежувального припису, коли суддя на підставі зібраних доказів працівниками поліції обмежує кривдника або кривдницю в їхніх правах.

2.2.2. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері

Розкриваючи зміст об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, варто зазначити, що обов'язковими для будь-якого кримінального правопорушення поряд з об'єктивними елементами (об'єкт та об'єктивна сторона) є також і суб'єктивні елементи (суб'єкт та суб'єктивна сторона). Останні, за нашим дослідженням, розкривають внутрішню характеристику кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Варто зазначити, що у разі порушення кримінального провадження щодо вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері відсутність одного із вищенаведених елементів або додаткових чи факультативних ознак

свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Оскільки проблема сімейних відносин завжди викликала багато дискусій і особливо в наш час, ми поставили завдання розкрити суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, які вчиняються кривдником (кривдницею) в сімейній сфері. Водночас, визначаючи актуальність зазначеної проблеми, варто було б виокремити її особливості суб'єкта й суб'єктивної сторони злочину і кримінального проступку, вчинених у сімейній сфері.

Сім'я є першоосною суспільства, соціумом для реалізації природніх потреб її членів, тому саме в сім'ї зароджуються і формуються мотиви поведінки особистості. Ця аксіома підтверджується усім ходом генези людської цивілізації. Вона залишається актуальною і у XXI столітті.

Більше того, воєнний стан в Україні та військова агресія російської федерації, її масштаби, глибина та наслідки негативно позначилися на становищі українських сімей, які опинилися на грані кризи і значною мірою втратили здатність виконувати свої основні функції. Відповідно, що не могли не загостритися негативні процеси, які знаходять вияв у значному зростанні сімейно-побутової злочинності та її суспільної небезпеки.

Зважаючи на рівень суспільної небезпеки таких злочинів і кримінальних проступків, правоохоронні органи виконують важливе завдання щодо протидії та запобігання досліджуваному виду кримінальних правопорушень. Застосування кримінального законодавства за кримінальні правопорушення в сімейній сфері, враховуючи особливості їх суб'єктивних ознак, має низку складних питань.

З урахуванням наукових публікацій і практичного застосування до кривдника (кривдниці) відповідного покарання, передбаченого Кримінальним кодексом України ми в даному дослідженні розглянули суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень в сімейно-побутовій сфері [118, с. 209].

Важливим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, що вчиняється у сімейній сфері, є внутрішнім проявом суспільно небезпечного діяння, що дає уяву про психічні процеси, які відбуваються у свідомості винної особи під час вчинення правопорушення.

Необхідною умовою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення в сімейній сфері є встановлення відповідних ознак суб'єктивної сторони. Суб'єктивна сторона містить дві групи юридичних ознак: обов'язкові й факультативні. До обов'язкових ознак належить вина, до факультативних – мотив та мета. Автор визначає форми вини, її зміст, мотиви вчинення зазначених кримінальних правопорушень.

На сьогодні залишається дискусійним питання визначення вини в кримінальних правопорушеннях у сімейно-побутовій сфері з формальним складом. КК України визначає зміст умислу та необережності по суті лише щодо кримінальних правопорушень з матеріальним складом (до суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків). Поза правовим регулюванням залишилося визначення змісту вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом, тобто в таких, де настання суспільно небезпечних наслідків лежить поза межами складу кримінального правопорушення.

До речі, сімейні відносини завжди викликали серед українських учених багато дискусій, як позитивного так і негативного характеру. Особливо вони проявили себе в умовах правового режиму воєнного стану, коли багато сімей вимушені були виїхати за кордон, змінилися стосунки між чоловіком і дружиною, а там де в сім'ї були скандали, конфлікти, різні види насильства, взагалі втратили сенс на продовження сімейних відносин.

Тому застосування кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення в сімейній сфері,

враховуючи особливості їх суб'єктивних ознак, є складним та водночас необхідним і має вагоме значення для забезпечення охоронної функції держави.

Варто наголосити на тому, що в даний час, як і раніше, в науці відсутнє єдине розуміння з низки питань, принципово важливих для встановлення та реалізації кримінальної відповідальності за даний вид правопорушень. Аналіз елементів складу цих кримінальних правопорушень також є вкрай актуальним. Окрему групу таких елементів утворюють суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, до яких належать суб'єкт та суб'єктивна сторона. Ці ознаки є вкрай важливими через те, що кваліфікація кримінальних правопорушень в сімейній сфері відбувається саме з урахуванням їх специфіки.

Обов'язковим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення є суб'єкт. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом визнається фізична осудна особа, що вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно суб'єкт характеризується такими обов'язковими ознаками, як особа фізична, осудна, яка досягла певного віку.

Суб'єкта кримінального правопорушення, що володіє вказаними ознаками, називають загальним [207, с. 166]. У науці кримінального права виділяється також суб'єкт спеціальний, який, крім загальних (обов'язкових) ознак, наділений додатковими, що передбачені у статті Особливої частини КК України [260, с. 66].

У науковій літературі зазначається, що таким суб'єктом кримінального правопорушення може бути «особа, наділена кримінальним законом особливими (спеціальними) властивостями (ознаками), які характеризують, наприклад, її правовий стан: громадянин України – ст. 111 КК України або іноземець – ст. 113 КК України; службове становище – ст. 364 КК України; родинні відносини, наприклад, мати – ст. 117 КК України, батько або мати – ч. 2 ст. 155 КК України, батьки – ст. 166 КК України; колишню

антисоціальну діяльність, наприклад, судимість – ч. 2 ст. 133 КК України тощо» [209, с. 45].

Ці ознаки можуть бути прямо вказані у законі або безпосередньо впливати із тлумачення статті. Так, у диспозиції ст. 166 КК України міститься вказівка на спеціальних суб'єктів цього злочину – це батьки, опікуни та піклувальники, на яких покладено обов'язки з догляду за дитиною або недієздатною, обмежено дієздатною особою. Таким чином, додатковою (спеціальною) ознакою цих суб'єктів є соціальна роль (догляд за потерпілими), сімейні відносини з дитиною та відносини опіки та піклування з особою, визнаною недієздатною (обмежено дієздатною).

Щодо соціальної ролі, то ця ознака полягає в тому, що на особу законом покладено обов'язки з догляду за дитиною та повнолітньою особою, визнаною недієздатною або обмежено дієздатною. Крім цього, особа повинна перебувати у відносинах сімейного характеру з дитиною або у відносинах опіки та піклування з повнолітнім. Відповідно особа, що не володіє вказаними ознаками, не може бути притягнутою до кримінальної відповідальності за ст. 166 КК України.

Аналіз складів кримінальних правопорушень в сімейній сфері показує, що законодавець передбачає їх вчинення як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Так, загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, може виступати суб'єктом: ст. 148 КК України, ст. 150 КК України, ст. 151⁻² КК України, ст. 155, ст. 156 КК України, ст. 156⁻¹ КК України, ст. 168 КК України, ст. 169, ч. 3 КК України, ст. 301⁻¹ КК України, ст. 301⁻² КК України, ст. 304 КК України.

Спеціальними суб'єктами кримінальних правопорушень у сімейній сфері виступають:

особи, які є членами сім'ї та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних

відносин та відносин щодо нормального розвитку неповнолітніх;

особи, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також особи, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення;

члени сім'ї – батько, мати дитини, а також її усиновителі – у разі ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України); повнолітні дочка, син – у разі ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України); батьки, опікуни чи піклувальники – у разі злісного невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України);

близькі родичі, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього – у кваліфікованих складах статевих зносінах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України) та розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України);

опікуни чи піклувальники – у разі зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України).

Незважаючи на те, що у законі прямо визначено коло суб'єктів, у науці це питання є предметом дискусії. Так, наприклад, А. Бабій, О. Бантишев буквально тлумачать диспозицію ст. 166 КК України та до кола суб'єктів відносять лише батьків, опікунів та піклувальників. Усиновителів додають до цього переліку П. Андрушко, К. Голдзінський, І. Зінченко, М. Мельник, О. Семенюк.

Крім батьків, опікунів та піклувальників, до суб'єктів цього злочину О. Белова відносить ще й патронатних вихователів. Широке коло суб'єктів пропонують М. Гнетнев, О. Готін та М. Мазур, а саме: батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, службові особи органу опіки та піклування, працівники чи посадові особи закладів охорони здоров'я, навчальних закладів або закладів соціального захисту населення, прийомні батьки, патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу.

Починаючи дослідження суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень в сімейній сфері, слід зауважити, що вона має важливе юридичне значення. Як складова частина підстави кримінальної відповідальності, вона дозволяє відмежувати злочинне діяння від незлочинного, оскільки не є злочином спричинення суспільно небезпечних наслідків за відсутності вини, а також необережне діяння, що карається лише за наявності умислу.

Під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення у науці кримінального права розуміють категорію, що характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення та виражає психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків [123, с. 329–331].

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, які вчиняються у сімейній сфері, є завершальним етапом і розкриває її внутрішню сторону, тобто психічну діяльність кривдника або кривдниці, що відображає їхнє свідоме ставлення до суспільно небезпечного діяння та його наслідків. У межах вчиненого кривдниками кримінального правопорушення у сімейній сфері варто виділити вини як обов'язкову ознаку, а також мотив, мету, емоційний стан як факультативні ознаки.

Як зауважують автори навчального посібника «Практикум з кримінального права України (Загальна частина)» (за заг. ред. В. Шаблистоного), значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зводиться до того, що: вона є елементом складу злочину або кримінального проступку і входить до підстави кримінальної відповідальності; ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення; від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину або кримінального проступку; вона допомагає розмежувати кримінальні правопорушення, а також відмежувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень [276, с. 155].

Для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила

кримінальне правопорушення, необхідним є встановлення відповідних ознак суб'єктивної сторони. Правильне встановлення форми вини та особливостей інших ознак суб'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення проти сім'ї має велике теоретичне і практичне значення, оскільки може впливати на відмежування кримінально караної поведінки від правомірної, виступати підставою для індивідуалізації покарання за діяння, які можуть бути вчиненими як умисно, так і з необережності [135].

У кримінальному праві в загальноприйнятому розумінні суб'єктивна сторона кримінального правопорушення структурно складається з двох груп юридичних ознак: обов'язкових та факультативних. До обов'язкових ознак відноситься вина, до факультативних – мотив та мета [150].

Згідно зі ст. 62 Конституції України гарантується невинуватість особи, доки її вину не буде доведено у законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, що свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення. Це обумовлює почати вивчення суб'єктивної сторони саме з вини.

Соціальна сутність вини полягає в негативному ставленні суб'єкта до суспільних відносин, що становлять основний безпосередній об'єкт; до встановлених нормативно-правовими актами обов'язків з догляду; до усталених у суспільстві норм, правил поведінки з підопічними особами.

Особливо важливе значення під час встановлення вини має її форма. Остання визначається закріпленням у законі співвідношенням психічних елементів (свідомість і воля), які утворюють зміст вини, тобто відмінностями в інтенсивності та визначеності інтелектуальних та вольових процесів, наявних у психіці суб'єкта кримінального правопорушення.

Згідно зі ст. 24, 25 КК України вина може бути виражена у формі умислу або необережності. Водночас у науці виділяють ще змішану (складну, подвійну) форму вини, яка поєднує ознаки як умислу, так і необережності.

Не вдаючись до глибокого змістовного аналізу змісту обов'язкових та факультативних ознак суб'єктивної сторони, одразу ж відзначимо, що

вивчення диспозиції статей КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, не містять прямої вказівки на форму вини. Тому питання визначення форми вини вирішується шляхом аналізу суб'єктивних ознак складів цих кримінальних правопорушень.

Такий аналіз свідчить, що більшість простих складів кримінальних правопорушень в сімейно-побутовій сфері вчиняються з прямим умислом (ст. 126⁻¹, ст. 148, ст. 150, ст. 150⁻¹, ст. 151⁻², ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 165, ст. 167, ст. 168, ст. 169, ст. 301⁻², ст. 304, ст. 323, ст. 324 КК України). Прямий умисел включає в себе інтелектуальну ознаку (усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння) і вольову ознаку (бажання вчинити саме ці дії).

Більшість зазначених кримінальних правопорушень характеризується формальним складом, тобто ознакою об'єктивної сторони передбачено лише суспільно небезпечне діяння, тоді як суспільно небезпечні наслідки винесені за межі складів цих діянь.

Додатковим підтвердженням винятково умисного характеру окремих кримінальних правопорушень в сімейно-побутовій сфері є вказівка на «злісність» як обов'язкової ознаки таких діянь (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків). Також підтверджувати умисність дій може вказівка на корисливі мету та мотиви того чи іншого діяння (зловживання опікунськими правами) [307].

Окремо слід звернути увагу на кримінальні правопорушення, вчинені кривдником або кривдницею у сімейній сфері, основний склад яких сформульований як формальний та його ознакою є вина у формі прямого умислу, а кваліфікований (особливо кваліфікований) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і може характеризуватися або умисною, або подвійною формою вини.

Мова йде про спричинення істотної шкоди для здоров'я, фізичного

розвитку або освітнього рівня дитини при експлуатації дітей (ч. 2 ст. 150 КК України), спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків при статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 168 КК України), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 169 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 3 ст. 323 КК України) тощо [307].

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейній сфері, основний склад яких є матеріальним, може характеризуватися необережною або умисною формою вини: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), злісне невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України).

Вина у зазначених кримінальних правопорушеннях передбачає певне ставлення особи як до діяння (дії або бездіяльності), так і до його суспільно небезпечних наслідків. Тому ці діяння характеризуються як такі, що можуть бути вчиненим або винятково через необережність [260, с. 324], або з необережною чи змішаною формою вини [210, с. 408],

Однак існує й інша точка зору. На думку О. Белової, конструкція змішаної форми вини до вказаних кримінальних правопорушень застосовуватися не повинна, оскільки вона призводить до штучного розриву між складовими інтелектуального та вольового моменту умислу та необережності, а також не відповідає чинному кримінальному законодавству [76, с. 13].

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є мотив та мета. Верховний Суд України у п. 3 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 наголосив, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди з-поміж іншого повинні виходити з особливостей конкретного злочину, зокрема форми вини, мотиву і мети його

вчинення [174].

Навіть тоді, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Також серед кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері присутні склади злочинів, у яких обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виділяють спеціальний мотив і мету: «Підміна дитини» (ст. 148 КК України), «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (ст. 169 КК України).

Під мотивом у кримінальному праві розуміють такі обумовлені домінуючими на час вчинення злочину інтересами і потребами особи внутрішні спонукання, які викликають у нього рішучість вчинити злочин і керують ним у процесі вчинення злочинного діяння. Поведінка людини в конкретній ситуації мотивується не будь-якими або всіма можливими її мотивами, а тим більш сильним мотивом в їх ієрархії, який за даних умов найбільш за все пов'язаний з перспективою досягнення відповідного цільового стану.

Такий мотив, як зауважує Р. Вереша, активізується, стає дієвим [127, с. 79]. А. Савченко пропонує визначити мотив кримінального правопорушення як інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [297, с. 14]. Отже, мотиви класифікуються на низькі (корисливий, помсти, хуліганський) та такі, що не мають властивостей низьких (цікавість, альтруїзм тощо) [207, с. 201].

До низьких мотивів вчинення правопорушень, що вчиняються в сімейній сфері, можна віднести: 1) егоїзм (особа зловживає спиртними напоями, переймається лише про їх добування, не працює, не займається пошуком роботи для того, щоб мати можливість забезпечити сім'ю);

2) байдужість до долі потерпілого (особу взагалі не цікавить процес існування, зростання та розвитку дитини); 3) неприязнь до іншого з батьків дитини [343, с. 230].

Судова практика свідчить, що часто кримінальні правопорушення в сімейній сфері вчиняються з мотивів небажання обтяжувати себе доглядом за дитиною, на ґрунті зловживання спиртними напоями та наркотичними речовинами тощо. Серед мотивів, що не мають властивостей низьких, можна виділити: відсутність кровного споріднення з потерпілим (наприклад, після усиновлення дитини у батька не виникли батьківські почуття до неї, він сприймає її чужою); релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому (мати перевела дитину на вегетаріанський спосіб харчування, оскільки вважала його корисним, але в організм дитини не потрапляло достатньо поживних речовин) тощо [343, с. 231].

Проте домінуючим серед мотивів вчинення кримінальних правопорушень в сімейній сфері є корисливий мотив (ст. 148, ст. 169 КК України). Вітчизняний криминолог А. Зелінський під корисливим мотивом розуміє «прагнення задовільнити будь-яку індивідуальну життєву потребу шляхом свідомого протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, які не належать винному, або шляхом звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат» [177].

Наприклад, корисливий мотив може бути присутній як при незаконній посередницькій діяльності, так і при інших незаконних діях щодо усиновлення (удочеріння), опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України [325, с. 112].

Мета відіграє важливе значення для вирішення питань кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, вчинене у сімейній сфері. По-перше, мета може бути передбачена в диспозиції статті (частині статті) Особливої частини КК.

У такому випадку вона виступає як обов'язкова ознака складу

кримінального правопорушення. По-друге, мета може не зазначатися в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК. У такому разі вона має факультативне значення та виступає як обставина, що обтяжує або пом'якшує покарання, впливає на ступінь тяжкості кримінального правопорушення та суспільну небезпеку особи винного, а через це повинна враховуватися при індивідуалізації покарання [335, с. 125].

Мета як ознака суб'єктивної сторони передбачена ст. 167 КК України («Зловживання опікунськими правами») як кримінально каране використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному. Винна особа прагне отримати вигоду майнового характеру за рахунок потерпілого.

Наведений вище аналіз суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень у сімейній сфері показує, що на сьогодні залишається дискусійним питання визначення вини у кримінальних правопорушеннях, які вчиняються у сімейній сфері з формальним складом.

КК України визначає зміст умислу та необережності по суті лише щодо кримінальних правопорушень з матеріальним складом (до суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків). Поза правовим регулюванням залишилося визначення змісту вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом, тобто в таких, де настання суспільно небезпечних наслідків лежить поза межами складу кримінального правопорушення.

Висновки до Розділу 2

1. Отже, кримінальний закон України містить значний перелік кримінальних правопорушень, які завдають шкоди суспільним відносинам у сімейній сфері. Поділ кримінальних правопорушень на види необхідний для реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Класифікація дозволяє згрупувати кримінально-правові норми таким чином, щоб вони максимально ефективно виявляли регулятивний і

охоронний потенціал кримінального права.

2. Щодо класифікації зазначених кримінальних правопорушень, то варто відзначити, що може бути запропоновано класифікацію зазначених кримінальних правопорушень за наступними критеріями: 1) потерпілий (жертва) чоловік, дружина, дитина; 2) суб'єкт (загальний або спеціальний); вина (умисні, необережні, змішані); настання суспільно небезпечних наслідків (склад може бути матеріальний або формальний).

3. Зважаючи на те, що кримінальні правопорушення у сімейній сфері не віднесені до окремого розділу Кримінального кодексу України, вбачається за необхідне здійснити їх ідентифікацію, систематизацію та обґрунтування їх об'єднання в рамках окремого розділу з подальшим визначенням місця злочину у відповідному розділі у системі Особливої частини КК України.

4. Урахування вказаних пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального законодавства належним чином забезпечить кримінально-правовий захист сім'ї, сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх (дітей) від суспільно небезпечних правопорушень, дасть змогу раціоналізувати цю категорію кримінальних правопорушень.

5. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, які вчиняються у сімейній сфері, характеризується: 1) прямим умислом щодо діяння; 2) умислом щодо діяння та наслідків; 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків; 4) необережною формою вини. На підставі цього у науці сформувався три підходи щодо характеристики форми вини при вчиненні кримінальних правопорушень у сімейній сфері: 1) змішана; 2) як змішана, так і умисна; 3) умисна або необережна. Діаметральна протилежність наведених позицій свідчить про невирішеність цієї проблеми.

6. Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони переважної більшості кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері. Мотиви поділяються на дві групи: низькі та такі, що не мають властивостей низьких мотивів. До першої групи відносяться: егоїзм;

байдужість до долі потерпілого; неприязнь до іншого з батьків дитини. Мотивами другої групи можна визнати: відсутність кровного споріднення з потерпілим; релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому.

7. Загальним суб'єктом кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Також цей злочин може бути вчинено спеціальними суб'єктами. Спеціальними суб'єктами виступають особи, які є членами сім'ї (та особи до них прирівняні) та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Серед спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, варто розглядати також повнолітніх осіб, тобто осіб, яким на момент вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері виповнилось 18 років, а також осіб, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення.

8. У кримінальному праві склалось два підходи щодо встановлення кола суб'єктів кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері: представники першого буквально тлумачать диспозиції відповідних статей КК України, а другого – значно розширюють цей перелік. Указане зобов'язує додатково приділити увагу цьому питанню.

9. Запропоновано законодавцю декриміналізувати ст. 151² КК України «Примушування до шлюбу», змінивши і без того надмірну криміналізацію суспільних відносин у сімейній сфері, які вже врегульовані чинним законодавством.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

3.1. Кримінологічна характеристика особистості, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері.

В умовах подальшої розбудови державності в Україні, здобуття нею статусу кандидата ЄС, упровадження європейських цінностей у суспільні відносини сім'ї багато соціальних питань потребують свого вирішення, не винятком є запобігання злочинності у сімейній сфері. Кримінологічний прояв злочинності у сімейній сфері спостерігається у різних суспільних сферах. Це і сімейний побут, з'ясування стосунків між чоловіком і дружиною, вміння розв'язувати конфліктні ситуації, взаємини між дітьми і батьками тощо.

З метою ґрунтовного кримінологічного аналізу злочинності у сімейній сфері ми відступили від класичного його розгляду в кримінологічній науці і поставили завдання детально дослідити особистість правопорушника, який вчиняє кримінальне правопорушення в сімейній сфері, а потім розглянути інші складові даної злочинності

Наш підхід ґрунтується на тому, що сім'я – це не тільки головний осередок суспільства, сім'я – це також живий організм, де відбуваються усі суспільні процеси, а тому сім'я має бути захищена державою. За нашим дослідженням, саме вчинення кривдником кримінального правопорушення в родині викликає суспільний резонанс, підриває устої сім'ї, викликає у членів родини фізичний, психологічний та моральний розпад [10, с. 164].

У кримінологічній науці точаться постійні дискусії стосовно визначення особи злочинця та формування кримінологічного портрету такої особи. Л. В. Самарай вбачає, що особа кривдника – це наслідок учинення протиправної діяльності, а не тип людини, який їй передує [300, с. 191].

Вітчизняний науковець А. Ф. Зелінський вважає, що особу злочинця

слід розглядати як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні особам, винним у злочинній діяльності того чи іншого типу [176, с. 22–23].

Відомий український кримінолог академік О. М. Костенко подає власне розуміння особи злочинця. Так, на думку вченого, людина є «тримірною» істотою і складається з прошарків: «фізична річ»; «біологічна істота»; «соціальна особистість». Саме на останньому прошарку визначається злочинна поведінка особи, її соціальна патологія, оскільки саме вона є проявом комплексу свавілля та ілюзій [180].

І. Г. Богатирьов зазначає, що поняття особи злочинця слід розглядати як сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину з низьким рівнем контролю над собою і винну в порушенні норм кримінального закону [87, с. 79].

Харківська школа кримінології під особою злочинця розуміє «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [153, 154].

О. М. Джужа зазначає, що під особою злочинця слід розуміти сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону в поєднанні з іншими (неособовими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [158, с. 94].

Ми вважаємо, що кривдник, який вчиняє кримінальні правопорушення у сімейно-побутовій сфері, – це сукупність соціально значимих властивостей і відносин особи, які характеризують її як таку, що вчиняє злочини у сфері сімейно-побутових відносин.

Для дослідження кривдника, який вчиняє кримінальні правопорушення

у сімейній сфері, вважаємо найбільш вдалою класифікацію, запропоновану А. Б. Благою, згідно з якою основними елементами структури особи злочинця зазначеної категорії є такі: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні [82, с. 92].

Зокрема соціально-демографічні ознаки особи кривдника або кривдниці під час вчинення кримінального правопорушення в сім'ї охоплюються відомостями про стать, вік, освіту, місце народження та проживання, громадянство та інші дані демографічного характеру. Вивчаючи стать кривдників у сімейній сфері, нами було встановлено, що більше кримінальних правопорушень у сімейній сфері вчиняють чоловіки, але є невеликий відсоток, коли кримінальне правопорушення вчиняє жінка.

Цьому є певне пояснення. По-перше, чоловіки вважають, що вони фізично сильніші, а тому дозволяють застосовувати силу. По-друге, багато жінок вимушені бути економічно залежними від чоловіка, особливо в період народження дитини. По-третє, чоловіки нечасто йдуть на компроміс під час сімейного конфлікту, особливо коли дружина зраджує чоловіка.

За нашим дослідженням, у зарубіжних країнах у вчиненні кримінальних правопорушень у сімейній сфері здебільшого також фігурують чоловіки, про що свідчать навіть нормативно-правові акти, які стали на захисті прав жінок, які потерпають від домашньої злочинності: Закон США «Про насилля проти жінок», «Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». Активність чоловіків в ролі кривдника пояснюється тим, що чоловіки більш імпульсивні, схильні до вживання алкоголю, фізично сильніші, менше обтяжені веденням домогосподарства.

Віковий ценз осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сімейній сфері, за нашим дослідженням, становить для жінок 25–35 років, для чоловіків – 30–40 років. Такий вік кривдників можна пояснити низкою причин. Так, В. В. Топчій наголошує, що найчастіше насильницькі злочини вчиняють особи середнього віку в період одруження та народження дітей;

фізичний стан у цьому віці не обмежений серйозними хворобами; в цьому віці кривдники найчастіше стикаються зі стресовими ситуаціями (на роботі, у колі друзів, у сім'ї), наслідками яких стають агресивність, конфліктність [331, с. 87]. Б. Головкін припускає, що такий віковий ценз зумовлений кризовими періодами особистого і сімейного життя [144, с. 45].

За нашим дослідженням, здебільшого вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері не пов'язано з освітою кривдника або кривдниці. Проте, якщо звернутися до позиції В. В. Топчія, він наголошує, що наявність вищої освіти не може гарантувати негативне ставлення до насильства стосовно членів сім'ї [331, с. 89]. Тому важливо вирізняти наявність освіти та освіченість, остання є невід'ємною складовою сімейного виховання, прищеплених ідеалів та саморозвитку особистості.

Важлива роль у сімейних відносинах належить місцю народження та проживання особи. Підтвердженням цього є проведене дослідження А. Б. Благою, яка стверджує, що переважна більшість осіб, які вчинили злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, були мешканцями міст, на другому місці – жителі сіл та селищ міського типу, на третьому – представники обласних центрів, на четвертому – селищ [82, с. 97].

Важливо також зазначити і громадянство особи, оскільки саме воно є вагомим критерієм у мультинаціональних шлюбах. Сучасний міжнародний простір не має меж, все більше шлюбів укладаються між представниками різних національностей та віросповідань. Через необізнаність українки стикаються з ситуаціями, коли фактом укладення шлюбу не набувають громадянства країни чоловіка-іноземця, адже через зміни в міграційній політиці багатьох держав шлюб не є достатньо підставою для отримання громадянства, а лише однією з них.

Слід враховувати такі важливі критерії для набуття громадянства, як ценз осілості, успішне складання іспиту на знання мови, в мусульманських країнах – прийняття іншої віри. Як результат, українки у шлюбах з іноземцями можуть залишатися емігрантками, і стикнувшись з домашньою

злочинністю, – замовчують її. А у разі появи дитини до моменту набуття українкою громадянства чоловіка ситуація ускладнюється, тому що чоловік і дитина є громадянами іноземної для українки країни, а в разі домашнього насилля вона стає ще вразливішою, бо об'єктом шантажу чоловіка часто стає дитина.

Наступна ознака – кримінально-правова, вона характеризується відомостями про склад вчиненого кримінального правопорушення у сімейній сфері, спрямованістю та мотивацією злочинної поведінки, одноосібним або груповим характером злочинної діяльності, формою співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивністю кримінальної діяльності, наявності судимостей тощо [215].

За дослідженнями А. Благої, кожен третій зі злочинців цієї категорії раніше вчиняв злочини, серед яких домінують злочини корисливої спрямованості, а саме крадіжки (36 %), грабежі (9 %), розбої (4 %), умисне знищення або пошкодження чужого майна (2 %), шахрайство та вимагання (1 %), а також злочини насильницької спрямованості (24 %), зокрема статеві злочини (6 %). Слід відзначити, що серед осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми, щороку майже кожна п'ята особа продовжує протиправну поведінку, повторно вчиняючи такі дії.

Проте аналіз вироків кримінальних проваджень за ст. 126¹ КК України дає нам змогу стверджувати, що 62 % осіб, які вчинили домашнє насильство, раніше до кримінальної відповідальності не притягувалися, 19 % з яких вважаються несудимими за ст. 89 КК України та 19 % – судимими [Додаток Г].

Серед осіб, які чинять кримінальні правопорушення у сімейній сфері у виді сексуального насильства, переважають особи, які вчинили зґвалтування й статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. На другому місці

– насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом [317, с. 61]. До числа найнебезпечніших і найскладніших за своїм механізмом вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері вітчизняні вчені безсумнівно відносять зґвалтування (ст. 152 КК України) та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) [299, с. 6]. На жаль, під час вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері близько 70 % кривдників перебувають у нетверезому стані [241, с. 390].

Дослідження кримінально-правових ознак особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сімейній сфері, ускладнюється тим, що даний вид правопорушення має високу латентність, через це криминологічний портрет кривдника складено на основі справ, які набули розголосу.

Щодо соціально-рольової характеристики кривдника або кривдниці у вчиненні кримінального правопорушення у сімейній сфері варто звернути увагу на функції індивіда, що зумовлені його становищем у системі наявних суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми й організаціями в різних сферах громадського життя (робітник або службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений або глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Ці дані, на думку А. Б. Благої, показують місце та значущість особи в суспільстві, яким ролям вона віддає перевагу, а які ігнорує, розкривають її соціальну чи антисоціальну орієнтацію [319].

Згідно зі статистичними даними А. Б. Благої, залежно від сімейних ролей злочинцями зазвичай стають чоловіки у 20,9 %, 15 % – дружина, 12,1 % – батько, 15,9 % – мати, 13,3 % – син, 2,4 % – дочка, 4 % – брат, 1,8 % – сестра, 1,3 % – дядько/тітка, 0,7 % – племінник/племінниця, 1 % – дід, 2,5 % – баба, 3,1 % – онук, 0,5 % – онука, 3,9 % – зять, 0,7 % – невістка, 0,5 % – тесть, по 0,3 % – свекор і свекруха. На момент вчинення злочину переважна більшість сімейних кривдників – 53,5 % не працювали і не навчались, 6 % не мали постійної роботи [82, с. 290].

На думку К. Филипенко, домашні кривдники більше всього часу проводять із друзями (66,6 %), менше вдома (26,6 %), із сусідами (10 %), колегами (5,3 %). Найкращим оточенням вони вважають друзів (70 %), родичів (14,6 %) та сусідів (15,3 %). Естетичне задоволення вони отримують від перегляду телебачення та користування інтернетом (75,3 %), від читання газет та журналів (22 %). 84,6 % вважають найбільш шанованою людиною друга [342, с. 67].

Якщо розглядати вид діяльності кривдників, то слід зазначити, що більшість з них безробітні (55,6 %), студентська молодь становить 41,6 %, далі представники робітничих професій – 17,9 %, учнівська молодь – 12,6 %, військовослужбовці – 7,7 %, державні службовці – 6,3 %, працівники правоохоронних органів – 6,1 %, підприємці – 5,4 %, працівники сільського господарства – 4,8 %, діячі культури і мистецтв – 3,4 % [300, с. 194]. Варто приєднатися до думки Л. В. Крижної про те, що серед кривдників, які вчиняють злочинність у сімейній сфері, найбільша доля припадає на неодружених (співмешканців) – 47,2 %, потім розлучені – 37,6 % та одружені – 15,2 % [202, с. 86].

Важливу роль у структурі особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері, відіграють морально-психологічні ознаки. Так, моральні властивості особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері, включають її світогляд, духовність, погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації.

При цьому, за нашим дослідженням, кривдники сімейних відносин відрізняються негативним або байдужим ставленням до виконання своїх громадських обов'язків, додержання правових норм, вибором незаконних засобів задоволення особистих потреб, егоїзмом, ігноруванням суспільних інтересів, вихованням дітей тощо.

Психологічна характеристика особи кривдника сімейних відносин включає особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Інтелектуальні властивості передбачають: рівень розумового розвитку, обсяг

знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів тощо. Наша позиція також кореспондується з іншими дослідженнями, які показують, що більшість осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у сімейній сфері, особливо насильницькі, характеризуються зниженим рівнем загальноосвітніх знань, вузьким світоглядом, а то й розумовою відсталістю, обмеженими здібностями до якоїсь суспільно корисної діяльності [213].

Ми поділяємо позицію тих вчених, які, вивчаючи проблему злочинності у сімейній сфері, наголошують на тому, що серед чинників протиправної поведінки кривдника або кривдниці і вчинення кримінального правопорушення в сім'ї можуть бути наступні категорії:

1) особливості особистості (ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування, низька самооцінка, репресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, стресостійкості, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації);

2) негативне ставлення до сім'ї та неадекватні очікування від її представників;

3) низький рівень соціальних навичок (відсутність навичок ведення переговорів, розв'язання проблем мирним шляхом, невміння приймати помірковані рішення, звертатися за допомогою до інших);

4) наявність розладів психологічного здоров'я (виражені психопатологічні відхилення, підвищена нервозність або репресивність, схильність до суїциду);

5) алкоголізм та/або наркоманія як психофармакологічна проблема, що спричиняє афективні порушення психіки (агресивність, гіперсексуальність, роздратованість, порушення координації, знищення самокритики тощо), наслідком яких є втрата контролю над власною поведінкою та незворотний процес деградації особистості;

6) проблеми з фізичним здоров'ям (патологічний перебіг вагітності,

перервана вагітність, важкі пологи, інвалідність тощо), що збільшує імовірність насильницьких виявів з огляду на потужний вплив на нервову систему;

7) нерозвиненість батьківських навичок і почуттів найчастіше спостерігається в молодих батьків, у яких труднощі виховання дітей викликають нервозність, репресивність, тривожність, страх, що знижують самооцінку та здатність справлятися з обов'язками батьківства, призводять до нервово-психічних розладів [259, с. 30].

Варто підтримати також і позицію О. М. Гуміна про те, що найбільший вплив на формування морально-психологічних якостей особистості здійснює сім'я та найближче оточення. Моральне формування особистості є результатом взаємодії дійсності та особистості [152, с. 175].

Науковці кримінологи наголошують на тому, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сімейній сфері мають занижену або завищену самооцінку, швидко роздратовуються, є агресивними, тривожними, закритими в собі, егоцентричними, грубими і мстивими. Для них характерне зневажливе ставлення до членів своєї родини, мають завищені очікування від них.

Більше того, за нашим дослідженням таким особам важко вести переговори, вирішувати проблеми мирно, знаходити компромісне рішення, просити допомоги в інших. У них часто спостерігаються психологічні відхилення, нервозні стани, апатії, схильності до суїциду та різноманітних залежностей. Такі залежності часто призводять до втрати контролю над поведінкою та поступової деградації. Фізичні вади та інвалідність також мають вплив на особистість злочинця, бо постійно відбиваються на нервовій системі особи.

На думку Ю. О. Лук'янової, цьому процесу сприяють різні фактори вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері: криза чоловічої гендерної ідентичності, складна економічна ситуація, табу на чоловічу «емоційність», подавлення дійсних емоцій, стрес, виховання в родині,

шкільне становлення, низький рівень інтересів та культури [241, с. 390]. Така позиція вітчизняної вченої кореспондується із результатами і нашого дослідження злочинності у сімейній сфері.

За нашим дослідженням, серед правопорушників у сімейній сфері (кривдник/кривдниця), більшість становлять особи чоловічої статі (82 %), інші (18 %) – особи жіночої статі; для більшості яких, що вчинили домашнє насильство, характерний вік від 30 до 50 років (57 %); серед них, які перебувають в офіційному шлюбі (80 %), інші (20 %) – проживають у цивільному шлюбі; характерним для них є невисокий рівень освіти (69 % мають незакінчену або середню освіту); серед кривдників, які вчинили домашнє насильство, переважають безробітні (30 %); особи, які зловживають алкоголем або наркотиками (15 %); хворі, переважно на туберкульоз, гіпертонію, венеричні захворювання, різні фізичні вади (38,6 %). Водночас у більшості кривдників домашнього насильства (61,4 %) не виявлено жодних хронічних (соматичних) захворювань. Установлено, що головним мотивом домашнього насильства є помста кривдника за колишні приниження, побиття, знуцання тощо (74 %). За мотивами ревності – 9,8 %, користі – 14,6 %. Інші мотиви становлять відповідно 2,4 %. Доведено, що значною детермінантою кривдника злочинності у сімейній сфері є: їх психічні відхилення (26,2 %); емоційна нестабільність (37,0 %); подвійні стандарти поведінки, які, з одного боку, перешкоджають засвоєнню кривдником моральних і правових норм, а з іншого, – ускладнюють сприйняття ним конкретної життєвої ситуації (36,8 %) [Додаток В].

А тому, виходячи з нашого дослідження, можна сформулювати наступний криміналістичний портрет особи кривдника, який вчиняє кримінальне правопорушення в сімейній сфері – це чоловік/жінка віком 30–40 років, які перебувають у шлюбі, із середнім рівнем освіти, є мешканцями сіл і міст, не дотримуються правових норм поведінки як в суспільстві, так і в сім'ї, мають проблеми із вживанням алкогольних напоїв, наркотичних речовин, неодноразово притягалися до адміністративної або кримінальної

відповідальності зі стереотипним уявленням щодо гендерних ролей, їм характерні афективні порушення психіки (у межах осудності) та вчиняли насильницькі акти стосовно своєї родини.

Вдале формування криміналістичного портрету особи кривдника, який вчиняє кримінальне правопорушення в сімейній сфері, є запорукою розроблення ефективної системи заходів запобігання злочинності у сімейній сфері. На нашу думку, найбільш дієвою є просвітницька діяльність стосовно заподіяння кривдником або кривдницею певної шкоди у сімейній сфері, адже в нашій державі наявна потужна законодавча база з її протидії та запобігання, втілюються міжнародні проєкти та програми для захисту жертв насильства, але обізнаність населення залишається на досить низькому рівні.

3.2. Стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері

В умовах режиму воєнного стану в Україні проблема вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері набуває нових, більш небезпечних проявів. Негативні наслідки кримінальних правопорушень у сімейній сфері виходять далеко за межі сукупної шкоди, яку завдає кривдник своїй сім'ї. Більше того, на нашу думку, складно вжити всіх заходів, щоб відшкодувати заподіяну шкоду, враховуючи, що вона завдається не матеріальним активам, які можна відновити, а часто життя і здоров'ю, яке не завжди відновлюється.

Тому у демократичних суспільствах злочинність у сімейній сфері розглядається як першочергове завдання правоохоронних органів. Реалії сьогодення в Україні вказують на нагальність потреби оптимізації механізмів запобігання вчиненню кривдником кримінального правопорушення у сімейній сфері.

На жаль, сучасний світ, в якому ми живемо, постійно генерує глибокі протиріччя і втрати. Водночас світова цивілізаційна криза основних форм

життєдіяльності сучасної людини, способу її самоорганізації вимушена все ясніше усвідомлювати, що проблеми інституту сім'ї найтіснішим чином пов'язані з кризою культури і моральної свідомості.

Варто нагадати, що українська сім'я у минулому столітті пережила велику вітчизняну війну, в якій від геноциду, голоду, епідемій та терактів загинули та постраждали десятки мільйонів людей. Можливо цими трагічними обставинами і пояснюється повсюдна втрата в свідомості людей цінності життя, терпіння і смирення один до одного.

Більшістю населення значною мірою були забуті традиції та звичаї дбайливого ставлення до життя і здоров'я, причинами погіршення якого є забруднення довкілля, хвороби, алкоголізм і наркоманія, особливо серед молоді, регулярні конфлікти в сім'ї тощо.

Деформація параметрів життя, руйнування державної системи фізичної культури, спорту і охорони здоров'я загострюють і без того складну проблему цінності життя і здоров'я нашої нації. За даними ВОЗ в Україні лише 40 % молодих людей практично здорові. Особливу стурбованість викликає порушення психіки і поведінки у підлітків.

Недооцінка даної ситуації державою та недостатнє вивчення пов'язаних з нею проблем без перебільшення ставить інститут сім'ї на межу виживання. Це обумовлено значною мірою умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підстав життя людей, впливу на інститут сім'ї фонових явищ тощо [101, с. 124].

Ми вступили в нову добу розвитку, тому поява такого негативного явища, як злочинність у сімейній сфері, дає підстави вести мову про те, що в Україні впродовж тривалого часу спостерігаються невтішні тенденції щодо місця і ролі Інституту сім'ї в громадянському суспільстві. Хоча весь процес становлення України як соціальної, демократичної, правової держави тісно пов'язаний із забезпеченням дотримання прав і свобод у такій важливій для суспільства сфері як сім'я.

На нашу думку, географія поширення злочинності у сімейній сфері багато в чому залежить від регіону країни. Так, результати опитування респондентів (87 %) підтвердили нашу гіпотезу про вплив географії на злочинність у сімейній сфері. Крім того, на злочинність у сімейній сфері впливає рівень урбанізації (85 %), що об'єктивно домінує в промислових і столичних регіонах. Найбільше випадків вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері виявлено у Дніпропетровській (11 212), Київській (9 499) та Вінницькій областях (7 818). Найменше виявлено випадків злочинності у сімейній сфері в Полтавській та Чернігівській областях (1 486) [додаток Г].

Вивчаючи кримінальні правопорушення у сімейній сфері, ми поділяємо позицію вітчизняних кримінологів, що це кримінологічне явище порушує права та законні інтереси людини та громадянина в суспільстві. А тому мабуть ніхто не буде заперечувати, що така злочинність у сімейно-побутовій сфері становить велику суспільну небезпеку. Серед її проявів кримінологи виділяють: бідність, бійки, сварки, регулярні конфлікти в сім'ї, алкоголізм, наркоманію, проституцію, звичаї, традиції [92, с. 22].

Негативні тенденції кримінальних правопорушень у сімейній сфері значною мірою пояснюються соціально-економічними чинниками, а також недосконалістю та нерегульованістю необхідної нормативно-правової бази, що регламентує та регулює діяльність сімейних відносин у домашній сфері. Водночас нечіткість, незавершеність і неузгодженість законодавчих актів, що регулюють сімейні відносини, створюють труднощі як для відповідного розуміння волі законодавців, так і для практичного застосування останньої, що негативно впливає на криміногенну обстановку у цій сфері.

Виходячи зі стану і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері за нашим дослідженням переважна їх більшість вчиняється без попередньої підготовки (42 %), у вечірній та нічний час (26 %), під час сварок і конфліктів (32%). В процесі дослідження встановлено зацікавленість правопорушників у збереженні «таємниці» вчинення кримінального

правопорушення в сім'ї (58 % жертв взагалі не бажали розголосу, оскільки відчували й особисту провину в тому, що сталося; 25 % – не довіряли Національній поліції та боялись осуду; 17 % – вважали, що це извичайне буденне життя. Серед опитаних у 2024 рр. жертв домашнього насильства велика кількість (64 %) наголосили, що в умовах правового режиму воєнного стану працівник Національної поліції, які прибували на виклик формально відносилися до заявника щодо насильств у сімейній сфері [Додаток В].

Кримінальні правопорушення у сімейній сфері – причому як з боку кривдника, так і з боку жертви – становлять одну з найбільших суспільних небезпек українського сьогодення. Одним із завдань кримінологічної науки на сучасному етапі її розвитку є узагальнення певного знання про те чи інше криміногенне явище з тим, щоб системно уявити характерні ознаки цього явища, які в свою чергу потребують поглибленого знання з метою розробки відповідної системи протидії та запобігання.

Висловлене стосується й проблеми кримінальних правопорушень у сімейній сфері – досить складному за своєю сутністю та проявами явищі, яке за різними оцінками вітчизняних учених набуває в Україні масштабного характеру. Що ми знаємо на сьогодні про кримінальні правопорушення у сімейній сфері?

У чому полягає цінностей сімейного буття, якщо в ній є вияви кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері? Чи є дієвими правові норми, які закріплені в кримінальному законі, здолати кримінальні правопорушення у сімейно-побутовій сфері та покарати кривдника? Чи готові правоохоронні органи України протидіяти кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері? Чи готова вітчизняна кримінологічна наука запропонувати суспільству модель протидії та запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері?

На ці та інші питання хоча б фрагментарно ми здійснимо спробу викласти власне бачення. Перш за все, ми повинні розуміти, на чому базується кримінологічна теорія кримінальних правопорушень у сімейній

сфері: на відкритому обговоренні даної проблеми в суспільстві через засоби масової комунікації (телебачення, радіо, інтернет) чи інформаційному її обмеженні в рамках наукових повідомлень на конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

З цього приводу ми опитали 2000 респондентів в Дніпропетровській, Київській, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях стосовно їхнього розуміння кримінальних правопорушень у сімейній сфері. Так, 89 % опитаних респондентів вважають, що кримінальні правопорушення у сімейній сфері в Україні є достатньо поширеним явищем, однак про їх масштаби вони мають поверхневе знання [Додаток Г].

Проте про домашнє насильство їм відомо набагато більше. Вважаємо, цьому є певне пояснення. По-перше, засоби масової інформації щоденно доносять до громадян України саме про домашнє насильство. По-друге, в усіх обласних центрах створено громадський рух щодо домашнього насильства. По-третє, працівники Національної поліції України проходять відповідну підготовку щодо протидії та запобігання саме домашньому насильству. І, останнє, на міжнародних, всеукраїнських конференціях, круглих столах учені різних галузей знань обговорюють проблему саме домашнього насильства в Україні, а не вчинення кривдником або кривдницею інших видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері.

З огляду на це, ми переконані, що проблема вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері вийде на новий виток обговорення серед наукової спільноти та громадянського суспільства. І хоча по суті кримінальні правопорушення у сімейній сфері у нашому соціумі з'явилися у 2017 році, коли законодавець вніс відповідні зміни і доповнення до Кримінального кодексу України, закріпивши у відповідних статтях кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства ст.126¹; примушування до шлюбу ст.151²; незаконне проведення абортів або стерилізації ст.134; згвалтування ст.152; сексуальне насильство ст.153

КК України, ми не можемо відкидати їх минуле, яке виявлялось у різних видах злочинної поведінки кривдника і було закріплене в інших нормах КК України.

Загалом останнім часом нам видається очевидним, що з кримінологічної позиції кримінальні правопорушення у сімейній сфері принаймні нарощують свою актуальність і гостроту. Враховуючи той факт, що злочинність загалом – це історично мінливе, соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальними законами діянь, що вчиняються на певній території, або серед членів певних соціальних груп упродовж певного проміжку часу, ми вирішили виокремити кримінологічні ознаки кримінальних правопорушень у сімейній сфері, а саме:

кримінальні правопорушення у сімейній сфері з'явилися в умовах нової економічної формації, у ХХІ столітті, як різновид злочинних посягань на життя та здоров'я людини;

кримінальні правопорушення у сімейній сфері як соціальне явище сприймається суспільством як негативне тому, що завдає шкоди не тільки суспільству, а в першу чергу сім'ї, як його основному осередку;

кримінальні правопорушення у сімейній сфері характеризуються кримінально-правовими ознаками, оскільки до їх складу входять чотири види злочину;

кримінальні правопорушення у сімейній сфері мають місце тоді, коли кривдник вчиняє злочин саме у сімейній сфері упродовж певного проміжку часу;

кримінальні правопорушення у сімейній сфері мають свій стан, динаміку, географію, тенденції вчинення, причини та умови, кількісні і якісні показники, жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються у сім'ї [14, с. 117–119].

О. І. Богатирьова у статті «Кримінологічна модель протидії та запобігання домашній злочинності» зазначає, що вона потребує об'єктивного, а також критичного аналізу криміногенної обстановки в сім'ї

та результатів діяльності суду, прокуратури, адвокатури, підрозділів Національної поліції та громадськості щодо адекватного застосування ними засобів соціального та правового реагування, запровадження суворішого покарання за вчинення особою-кривдником домашньої злочинності [92, с. 23].

З такою позицією вченої варто погодитися, оскільки вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї підриває підвалини Інституту сім'ї, а тому держава має адекватно реагувати на проблеми запобігання злочинності у сімейній сфері. За нашим дослідження серед багатьох проблем злочинності у сімейній сфері варто виділити її латентність. До речі, кримінальні правопорушення у сімейній сфері серед опитаних нами респондентів характеризуються високим рівнем латентності – 74 % [Додаток Г].

Термін «латентний» походить від латинського «*latens*» і визначається як «прихований», «невидимий». О. М. Джужа визначає латентну злочинність як «невиявлені або незареєстровані злочини, які не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності» [228, с. 219]. Інший учений Ю. В. Рень констатує, що латентна злочинність – це сукупність прихованих злочинних діянь, що скоєні на певній території та у певний проміжок часу, не врахованих, не зареєстрованих в установленому порядку, які реально були скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і відповідно не відображаються в офіційній статистиці [292, с. 45].

Вітчизняний дослідник О. Саско стверджує, що латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [302, с. 150].

Цікавою позиція для нашого дослідження є позиція О. В. Зайчука, котрий наголошує, що латентна злочинність – це злочинність, яку з тих чи

інших причин не встановлено, не виявлено і тому не було відображено в офіційному обліку відповідних державних органів, спеціально покликаних боротися із злочинністю [324, с. 186].

Узагальнюючи вищенаведені наукові позиції щодо латентної злочинності, ми розглядаємо латентну злочинність у сімейній сфері як сукупність прихованих злочинів, які мали місце в певній сім'ї, проте не були зафіксовані правоохоронними органами та не знайшли відображення в офіційних статистичних даних.

Щодо причин латентності вчинених кривдником або кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері варто розуміти сукупність обставин соціального, правового, особистого та іншого характеру, що перешкоджають виявленню, реєстрації та облікові злочинів, а також їх розкриттю, зокрема й забезпеченню повноти і всебічності їх розкриття. Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності у сімейній сфері

До об'єктивних належать середовище й обставини, в яких вчиняються кримінальні правопорушення у сімейній сфері, наприклад, віддаленість від населених пунктів або людських місць проживання. До суб'єктивних належать: небезпечність особи (кривдника або кривдниці), що вчинила кримінальне правопорушення у сімейній сфері, жертви кримінального правопорушення, які не повідомляють підрозділи Національної поліції України.

Ми вважаємо, що причини латентності у сімейній сфері мають глибоке історичне коріння, пов'язано це було з тим, що в радянські часи така злочинність з ідеологічних мотивів замовчувалася, крім того, ментальність значної частини українського суспільства була такою, коли прояви кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері не могли бути надбанням публічності.

У сучасному українському суспільстві латентність у сімейній сфері зумовлена необізнаністю суспільства про дії, які можна кваліфікувати, як

прояви кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері; фінансова залежність одного з подружжя; відсутність власного житла; залякування або шантаж постраждалої особи; сором афішування насилля в сім'ї; незрозуміння того, як уникнути агресії; невіра в те, що хтось може допомогти [105, с. 5].

Збільшенню латентності внутрішньо-сімейного насильства багато в чому сприяє те, що співробітники правоохоронних органів не визнають чимало форм насильства в сім'ї як кривдника, не роз'яснюють необхідність подачі заяви деколи через «відсутність принципу презумпції порядності потерпілого» [151].

За даними аналітиків DCAF, майже 40 % працівників системи кримінального правосуддя – поліцейських, прокурорів, суддів – вважають кримінальні правопорушення у сімейній сфері приватною справою. А 60 % впевнені, що жертви самі винні в тому, що з ними сталося. Крім того, за даними DCAF і Ла Страда, в Україні більше чотирьох п'ятих поліцейських і суддів розглядають випадки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, як «сімейну суперечку», очікуючи, що жертви пробачать кривдників заради збереження того, що в радянські часи називали осередком суспільства [355].

На жаль, за нашим дослідженням, кримінальні провадження щодо кривдника або кривдниці за вчинене кримінальне правопорушення вітчизняні суди часто розглядають без присутності жертви, а середня тривалість кожного судового слухання становить усього 7 хвилин. Навіть ті працівники карного правосуддя, які усвідомлюють серйозність проблеми, не завжди можуть якісно виконувати свою роботу, тому що вони обмежені в можливостях. Так, після звернення жертви кримінальних правопорушень у сімейній сфері в поліцію співробітники правоохоронних органів повинні передати інформацію по ланцюжку всім структурам, задіяним у роботі з такою категорією людей, іноді на це йдуть місяці.

Часто прохання про допомогу для тих, хто звернувся, стає додатковою травмою. Адже щоб притягнути кривдника до кримінальної

відповідальності, недостатньо викликати працівників поліції – потрібно звернутися до дільничного інспектора поліції за місцем проживання, взяти направлення на судмедекспертизу, зафіксувати факт завдання тілесних ушкоджень.

При цьому бюро судмедекспертизи є не скрізь, і вони працюють не цілодобово. А на зняття побоїв за законом відведено три дні. І якщо інцидент стався в п'ятницю ввечері, то в понеділок вранці вже може бути пізно. Крім того, закон лише зрідка стає на бік принижених і ображених. Тільки троє з десяти українських чоловіків, обвинувачених у насильстві стосовно членів своїх сімей, що тягне на кримінальний злочин, отримують реальні тюремні терміни [355].

Отже, латентність кримінальних правопорушень у сімейній сфері призводить до замовчування їх вчинення і знецінення даної проблеми, порушення психічного здоров'я жертви (зокрема дітей), деформації особистості жертви. Відсутність адекватної реакції на вчинення кривдником або кривдицею кримінального правопорушення у сімейній сфері призводить до морального розладу сім'ї, означає відмову від створення сучасного цивілізованого суспільства. Кримінальні правопорушення у сімейній сфері не можуть розглядатись як особисте діло кожної сім'ї, тому що його безкарність породжує розвиток злочинності загалом.

О. М. Гумін відстоює позицію, що для боротьби з латентною злочинністю потрібно проводити нижчезазначені заходи:

- 1) виховання громадян у дусі високої правосвідомості і законослухняності;
- 2) широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості та правової культури;
- 3) вдосконалення законодавства;
- 4) вдосконалення статистичного обліку;
- 5) забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих;
- 6) усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про

фактичну злочинність, підвищення вимогливості до додержання порядку, ведення статистичного обліку, шляхом посилення контролю над ними;

7) підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази;

8) систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинця;

9) розширення можливостей контролю за діяльністю правоохоронних та інших органів з боку громадськості;

10) забезпечення незалежності ЗМІ [151].

Погоджуючись з викладеною вище позицією, за нашим дослідженням, запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері може також передбачати:

1) проведення працівниками правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування інформаційно-роз'яснювальної роботи, переконуючи у неприйнятності насильства в сім'ї та необхідності протидії такому насильству;

2) забезпечення комплексного надання послуг, інформувати і навчати постачальників медико-санітарних послуг всебічно і чуйно реагувати на потреби осіб, які пережили насильство;

3) запобігання рецидиву насильства за рахунок раннього виявлення жертв насильства, направлення їх в належні служби і надання їм необхідної підтримки;

4) пропаганду гендерних норм, які повинні бути засновані на принципі рівноправності, в рамках навчання життєво важливих умінь і навичок та поширювати комплексні програми сексуальної освіти для молодих людей;

5) встановлення суворої санкції за вчинення домашнього насильства з обов'язковим матеріальним відшкодуванням шкоди [105, с. 6].

Отже, кримінальні правопорушення у сімейній сфері – це результати кримінологічної моделі стосунків між чоловіком і жінкою та членами

родини. Крім того, кримінальні правопорушення у сімейній сфері – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, які посягають на життя, здоров'я та тілесну недоторканність одного з членів родини проти їхньої волі.

Варто також наголосити, що високий ступень латентності вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері зумовлений підґрунтям радянської ідеології та сучасними деформованими поглядами на сім'ю. Для запобігання латентності кримінальних правопорушень у сімейній сфері потрібно мобілізувати та залучити фахівців Міністерства органів внутрішніх справ, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Верховний суд України, соціологів, медичних працівників та забезпечити їх комплексне та узгоджене реагування на проблему.

Вищенаведене нами дозволяє узагальнити наукові погляди щодо латентної злочинності у сімейній сфері і дійти наступних висновків. По-перше, латентна злочинність у сімейній сфері характеризується високим ступенем латентності, це зумовлене підґрунтям радянської ідеології та сучасними деформованими поглядами на сім'ю. По-друге, для запобігання латентній злочинності у сімейній сфері потрібно мобілізувати та залучити фахівців поліції, прокуратури, суду, органів місцевого самоврядування, соціологів, медичних працівників та забезпечити їх комплексне та узгоджене реагування на проблему.

По-третє, з метою запобігання латентній злочинності у сімейній сфері варто щоденно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу, переконуючи суспільство, його громадян у неприйнятності, наприклад, насильства в сім'ї та необхідності протидії такому насильству.

По-четверте, всебічно і чуйно реагувати на потреби осіб, які пережили насильство у сімейній сфері, запобігати рецидиву насильства за рахунок раннього виявлення жертв кримінальних правопорушень тощо. [105, с. 6].

3.3. Детермінанти кримінальних правопорушень у сімейній сфері

Будь-яке кримінальне правопорушення, яке вчиняється в сімейній сфері, має свої причини та умови. Тому серед завдань кримінологічної науки є визначення їх як загального, так і конкретного виду, адже це є запорукою розроблення дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Варто зазначити, що саме зростання правової обізнаності громадян, послаблення морально-соціальних важелів будь-якою ціною зберігати проблемний шлюб, зменшення бар'єрів повідомляти про випадки вчинення кримінального правопорушення у сім'ї спричинили їх популяризацію у сімейній сфері.

Слід відзначити, що злочини у сімейній сфері охоплюють не лише умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, які визначені ст. 126¹ КК України, а також за межами даної статті слід додати сексуальне, словесне насильство, примушування до шлюбу, отримання влади над одним із членів сім'ї.

Правильне визначення детермінант злочинності у сімейній сфері є вкрай необхідним для запобігання та протидії їй та мінімізації таких випадків. Оскільки в кримінологічній науці залишається дискусійним питання щодо визначення терміна вчинення кривдником (або кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері, ми не поділяємо позицію тих кримінологів, які вважають, що така злочинність пов'язана із домашнім насильством ст. 126¹ КК України [112, с.32].

На наш погляд, це не зовсім так, оскільки поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане із домашнім насильством» не є посиляльним у

розумінні законодавця, а має комплексний характер і регламентується в різних сферах суспільних відносин. Тому у встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, а не тільки з кваліфікації дій кривдника.

У даному дослідженні ми провели ґрунтовний аналіз поглядів вітчизняних учених на причини та умови злочинності. Варто зазначити, що будь-яка злочинність, й у сімейній сфері не є винятком, має причинний, генетичний та родовий зв'язок, сутність якого полягає у тому, що одне явище/подія за певних умов породжує друге, яке вважається наслідком цієї причини [109, с.175–181].

Продовжуючи нашу думку, Ю. С. Лимаренко розглядає під причинами та умовами злочинності комплекс зовнішніх і внутрішніх причин та умов, явищ та процесів, що пов'язані один з одним та у своїй сукупності обумовлюють злочинність та її прояви [232, с. 209].

Інший учений, Б. М. Головкін, вважає, що кримінологічна детермінація має закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, в тому числі злочинної [145, с. 1].

Цікавою для нашого дослідження є позиція І. Г. Богатирьова, на думку якого причини та умови злочинності як сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві [87, с. 91].

Слід відзначити, що детермінанти кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері, взаємопов'язані між собою, адже умови самі по собі не можуть породити злочин, а без наявності умов причина не може сформуватися чи реалізуватися. Розглянемо спочатку види причин і умов злочинності з позиції дуалістичного підходу як узагальненого поняття «криміногенні детермінанти».

Причини і умови злочинності за рівнем їх дії поділяють на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів

кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері; 3) причини і умови конкретних кримінальних правопорушень, вчинених кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Отже, причини і умови злочинності у сімейній сфері можна визначити як негативні соціально-економічні явища, які створюють, сприяють, видозмінюють та обумовлюють існування такої злочинності в сім'ї. За змістом детермінанти злочинності у сімейній сфері поділяють на: соціально-економічні, політичні, психологічні, виховні, біологічні, географічні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо [217, с. 120].

1) На першому місці хотілося б зазначити детермінанти у духовній сфері. Стосунки між чоловіком та жінкою зазнають знецінення, людські цінності перевернулись з ніг на голову, багато шлюбів укладаються з корисливим розрахунком, усе це в результаті призводить до проявів насильства у сім'ї.

2) Соціально-економічні детермінанти – постійне зростання цін, високий рівень інфляції, знецінення національної валюти, відсутність пропозицій роботи в маленьких містах та селах, ведення тіньового бізнесу, розкрадання бюджетних коштів чиновниками. Такі чинники зумовлюють колосальне розшарування суспільства, призводять до трансформації негативних наслідків бідності та зубожіння у сферу сімейних відносин і знаходять свій прояв у фізичному та психологічному насильстві на підставі матеріальних конфліктів.

3) Нормативно-правові детермінанти полягають у недосконалості нормативно-правового регулювання сфери сімейних відносин – наявність значної кількості колізій, прогалин законодавства. Небажання правоохоронних органів та органів правосуддя ставати учасниками домашніх конфліктів, через нечітке законодавче визначення кола їх обов'язків, сприяє високому рівню латентності даної категорії злочинів та зневірі у правовому захисті жертв злочинності у сімейній сфері.

4) Психологічні детермінанти криються у комплексах особи злочинця з

розладами психіки, які виливаються у знування над партнером. Невпевнені в собі люди, які зазнавали цькування та наклепів у дитячому чи підлітковому віці або мають попередній гіркий досвід подружнього життя, часто мають садистські схильності стосовно своєї половинки, таким чином кривдники намагаються самоствердитись.

5) Ситуаційно-віктимологічні детермінанти знаходять свій прояв у провокуючій поведінці жертви за певних обставин. До таких випадків можна віднести ситуації втрати самоконтролю під впливом алкогольних чи наркотичних речовин або роботу жертви у сфері шоу-бізнесу, модельному бізнесі, така діяльність передбачає можливу наявність прихильників, їхньої уваги, що може призводити до імпульсивних насильницьких дій з боку іншого з подружжя на ґрунті ревнощів.

6) Виховні детермінанти яскраво виражені у кривдників, які виховувались у сім'ях, де мало місце фізичне, психологічне, економічне та сексуальне насильство. За таких умов уже зріла особистість вважає таку модель сім'ї нормою і намагається відтворити її у своєму власному шлюбі стосовно партнера.

7) Географічні детермінанти пов'язані з різним рівнем правової обізнаності та культури жителів міст та сіл у питанні злочинності у сімейній сфері та її припинення.

За природою виникнення злочинності у сімейній сфері розрізняють об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні детермінанти. Вищеперераховані детермінанти розглянемо детальніше далі. Так, А. С. Лукаш запропонував класифікацію детермінант за рівнем поширення, розглядаючи їх на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях [239, с. 48]. Ми дотримуємось позиції, що детермінанти кримінальних правопорушень у сімейній сфері на макрорівні мають прояв в усталених поглядах на сімейні взаємини, державній політиці щодо злочинності у сімейній сфері, ментальності нації.

Детермінанти кримінальних правопорушень у сімейній сфері на

мікрорівні охоплюються тими тенденціями, які характерні для певного регіону або певної групи людей. Детермінанти кримінальних правопорушень у сімейній сфері на індивідуальному рівні визначають середовище існування кривдника, його виховання, стиль життя, коло інтересів.

Аналізуючи детермінанти злочинності у сімейній сфері за часом дії, їх слід поділяти на:

1) короткострокові – їх тривалість охоплюється рамками від кількох місяців до кількох років. У рамках кримінальних правопорушень у сімейній сфері їх можна визначати як епізодичні прояви різного роду насильства в сім'ї під впливом ревнощів, алкогольних чи наркотичних речовин;

2) середньострокові – діють в рамках певного етапу трансформації суспільства. Такі детермінанти знаходять відображення у панівних тенденціях в суспільстві, притаманних певним поколінням та їх цінностям. Кримінальні правопорушення у сімейній сфері здебільшого виявляються стосовно жінок через пануючі традиції патріархату в українських сім'ях, відсутність власного житла та доходу у жінки;

3) довгострокові – характеризуються глобальним характером, повинні розглядатись в масштабі різних історичних епох та різних країн [217, с. 140]. Трансформація та видозміна сімейних цінностей, поява гендерної політики в країнах ЄС. Чітке встановлення причин та умов кримінальних правопорушень у сімейній сфері має велике значення для виявлення такого виду злочинності на ранньому етапі, вчасного її припинення та розробки дієвого механізму запобігання та протидії.

За визначенням О. С. Сомика, причинами злочинності в найзагальнішому плані варто визнати сукупність об'єктивних і суб'єктивних детермінантів, що породжують злочинність як закономірний соціальний наслідок [316, с. 127]. А. П. Закалюк під причиною визначає явища (системи), які породжують, продукують інші явища (системи) – наслідки [172, с. 186]. На думку Л. Шмаль, причина – це така сукупність об'єктивних негативних криміногенних явищ і процесів, що безпосередньо детермінує злочинність

[354, с. 213]. О. М. Джужа, П. П. Михайленко вбачають, що причини – це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок [217, с. 160].

Слід звернути увагу на визначення С. Ф. Денисова та М. В. Пузиревського, які під причинами злочинності визначають інтегральну сукупність біопсихологічних аномалій і деструктивних явищ у соціальній організації суспільства, що породжують злочинність як свій закономірний наслідок [214, с. 213]. Б. М. Головкін зауважує, що під причинами злочинності слід розуміти криміногенну деформацію суспільної свідомості у виді антисоціальних поглядів, звичаїв, традицій, установок, що за певних умов закономірно породжують злочинність як свій наслідок [145, с. 5].

І. Г. Богатирьов зазначає, що причинами конкретного злочину виступають негативні риси та антигромадські установки особи [87, с. 80]. Інші вчені, А. Ф. Зелінський та Л. П. Оніка, вважають, що основна причина злочину криється в особистості самого злочинця, його морально-вольових якостях, які під дією зовнішніх соціальних чинників породжують готовність та рішучість до вчинення кримінального правопорушення [204, с. 4].

Отже, за наші дослідження причини вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері пов'язані з особистістю самого кривдника або кривдниці, їхніми морально-вольовими якостями, які під дією зовнішніх соціальних чинників породжують готовність та рішучість до вчинення кримінального правопорушення [178, с. 34].

Важливу роль у цьому процесі відграє криміногенна деформація суспільної свідомості; антисоціальні погляди – оціночні судження (стереотипи мислення) значної частини людей, що виражають прийнятне ставлення до кримінальних форм задоволення повсякденних потреб та інтересів; антисоціальні звичаї та традиції – успадковані від попередніх поколінь неписані правила поведінки, що визначаються нормою життя і діяльності, закріплюють неформальний порядок відносин між людьми у різних сферах.

Варто також відзначити і роль антисоціальної установки кривдника або кривдниці на вчинення кримінального правопорушення в сім'ї – це вироблена на основі негативного соціального досвіду колективна схильність упереджено сприймати події, явища, норми, цінності та пов'язана з нею підвищена готовність порушувати правові приписи й кримінально-правові заборони [145, с. 5]; психічні розлади (психоз, шизофренія, розумова відсталість). На нашу думку, саме під впливом розладів психіки у кривдників змінюється сприйняття реальності, і свої пориви агресії вони зганяють на своїх партнерах крізь призму таких процесів, як:

ревності – комплекс переживань у дійсній чи підозрюваній зраді коханої людини, що характеризується складною психологічною структурою її поведінки, наприклад, під час конфлікту;

типовими й дуже різноманітними емоційними реакціями та станами (заздрість, ненависть, тривога, гнів, відчай, жага помсти, пристрасть), сумнівами та підозрами, які виявляються дуже часто під діями алкоголю або наркотиків;

складними проявами в інтелектуальній та вольовій сферах, багатоманітністю форм поведінки, соціальною небезпекою;

пріоритет матеріальних потреб над духовними цінностями, соціальна нерівність;

знецінення партнера, якщо він має менші фінансові можливості, шантажування на матеріальній основі, нестача коштів для підтримання певного іміджу та рівня життя, що виявляється у формі економічного насильства;

незадовільні умови життя; правовий і моральний нігілізм; спростування важливості інституту сім'ї;

менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей мислення народу певної держави.

За нашим дослідженням, більшості українських сімей притаманний патріархат, жінка перебуває в повній або частковій залежності від чоловіка;

депресивні стани; зловживання алкоголем та наркотичними речовинами; відмінність в інтересах, життєвих орієнтирах та прагненнях подружжя, несумісність партнерів; різниця у світогляді та світосприйнятті подружжя; недоліки в роботі поліції, небажання брати участь у вирішенні сімейних конфліктів; тяжка хвороба та її наслідки в одного з подружжя; поширення культу насильства через телебачення, інтернет; погане виховання або його відсутність, невтішний приклад батьків у сім'ях, де має місце домашня злочинність; послаблення впливу релігії [109, с. 175–181].

Під час розгляду умов вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері нами проаналізовано погляди вітчизняних науковців на них. Так, академік А. П. Закалюк під умовами виявив різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок [172, с. 186]. Л. Шмаль вважає, що умови – це об'єктивні та суб'єктивні криміногенні факти реальної діяльності, що уможлиблює (формує причину, сприяє або не перешкоджає) певний вид злочинності [354, с. 213].

Вітчизняні дослідники С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський під умовами злочинності розуміють явища, що безпосередньо злочинність не породжують, але сприяють чи навпаки, перешкоджають породженню проявів злочинності [214, с.93].

Крім того, В. А. Журавль трактує умову як відносно пасивний фактор, який тільки сприятливо впливає на розвиток причинного зв'язку, але безпосередньо не породжує наслідки злочину [205, с. 141], а дослідниця О. М. Неживець визначає умови злочинності – такі суспільні явища, які безпосередньо не впливають на скоєння злочину, але є своєрідною умовою для механізмів формування і дії причини, полегшуючи і посилюючи їх функціонування. Від умов залежить вибір способу реалізації злочинного наміру та об'єкта злочинного посягання, розмір і характер завданого збитку, місце, час і скоєння злочину [261, с. 120].

Б. М. Головкін запропонував наступне визначення умов злочинності –

сукупність негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та прояву причин злочинності [145, с. 7]. А професор І. Г. Богатирьов під умовами окреслює всілякі недоліки в організаційній та управлінській діяльності різних галузей господарства і державного апарату [87, с. 95]. Отже, у кримінологічній науці серед учених-кримінологів нема єдиного погляду на умови злочинності, тому вони їх поділяють на суб'єктивні та об'єктивні.

Суб'єктивні умови – це негативні психологічні та моральні якості людей, що оточують злочинця, і своєю поведінкою сприяють учиненню ним протиправних дій. До суб'єктивних умов учинення злочинності в сімейній сфері слід віднести несприятливе сімейне середовище, в якому панує сімейне насильство та яке слугує первинним осередком для майбутнього кривдника; вади сімейного виховання; розбещення дітей з неблагополучних родин на етапі становлення особистості.

Об'єктивні умови – соціальні суперечності, які безпосередньо не залежать від свідомості та волі населення. Це бідність, злидні, відсутність нормальних умов існування, розшарування суспільства, ослаблення інституту сім'ї, знецінення ролі жінки, культивування насильства через інтернет, відеоігри [205, с. 126]. До речі, ми звернули увагу в нашому дослідженні, що Б. М. Головкін виділяє необхідні та достатні умови.

Необхідні умови – несприятливі умови життя і соціалізації різних верств населення, негативні явища і процеси, під впливом яких виникають криміногенні деформації елементів суспільної свідомості.

Достатні умови – певні події, ситуації, що «запускають» механізм спричинення і забезпечують закономірне настання результату (дійсності) [145, с. 2–7].

Інші вчені, О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб, до цієї кваліфікації ще додають супутні умови, котрі утворюють загальне тло подій і явищ, обставини місця і часу [217, с. 46].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що проведений аналіз злочинності у сімейній сфері згідно з дуалістичним підходом показав

детермінанти за змістом: соціально-економічні, політичні, психологічні, виховні, географічні, духовні, ситуаційно-віктимологічні, нормативно-правові.

За рівнем поширення: на макро -, мікро- та індивідуальному рівнях. За часом дії: короткострокові, середньострокові, довгострокові. Детермінанти, які характеризують дуалістичний підхід, відображають всю недосконалість сучасних родинних відносин та правової системи, адже незважаючи на всі можливості укладання гармонійних шлюбів, наявний високий процент сімейних відносин, які скеровані корисними мотивами, що врешті-решт призводить до економічної залежності одного з подружжя, відсутності взаємоповаги.

Значний вплив мають детермінанти, які трансформуються з гіркого досвіду одного з подружжя та переростають у садистські схильності стосовно партнера, наклепи, цькування. Превалювання сучасних поглядів на життя без обмежень та в задоволення призводить до знецінення сімейних цінностей, ревнощів у різних насильницьких проявах, втрати самоконтролю під впливом алкогольних чи наркотичних речовин. Важливим зовнішнім фактором є пасивна участь правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування на вчинення кривдником або кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері [109].

На підставі діалектичного підходу запропоновано визначення причин та умов злочинності у сімейній сфері, зроблено акцент на аналізі особистості злочинця, криміногенній деформації суспільної свідомості, психічних розладах одного з партнерів, ментальних особливостях українського суспільства, різниці в поглядах та світосприйнятті подружжя, популяризації насильства на телебаченні та в інтернеті, послаблення впливу релігійних канонів на сімейне життя.

За нашим дослідженням, щороку 600 представниць слабкої статі гинуть в Україні від домашнього насильства, це в 3,5 рази більше, ніж їх гине в ході бойових дій. Лише 10 % з 1 млн жінок, які піддаються насильству,

вирішуються говорити. Щодня поліція фіксує 348 фактів домашнього насильства, і в 70–80 % випадків його жертвами стають жінки. Рідше вчиняється насильство над чоловіками. Здебільшого це психологічне насильство, яке виявляється в наріканні, знецінюванні чоловіка, який втратив роботу.

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї. І більшість з них мовчать. У поліцію звертаються лише 10–15 % постраждалих. Так, за даними Українського інституту соціальних досліджень, лише 27 % жінок вважають образи проявом насильства і тільки 32 % подібним чином оцінюють приниження. Для 49 % респонденток насильство – це побої, а 56 % згодні вважати насильством зґвалтування [355].

Згідно з п. 3 ч. 1. ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство визначається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [278].

У сімейній сфері розрізняють причини злочинності на зовнішні та внутрішні. Зокрема зовнішні причини – це ті причини, які залежать не стільки від рішень або вчинків кривдника у сімейній сфері, скільки від супутніх явищ. Наприклад, сусіди розповідають, що кривдник зловживає алкоголем або наркотиками, а тому в його сім'ї щоденні сварки і виклики поліції. Переконавання деяких релігійних течій, в тому числі сект, де прийнято вважати насильство буденним явищем. Географічні, економічні, політичні

чинники.

Внутрішні причини злочинності у сімейній сфері – це ті причини, які залежать від членів сім'ї, чоловіка, дружини, дитини. Крім того, дані причини залежать від життєвого і сімейного досвіду чоловіка і дружини, їхнього психічного здоров'я, рівня самосвідомості, освіти і культури, наявності шкідливих звичок і способу життя:

Ми вважаємо, що причини латентності злочинності у сімейній сфері мають глибоке історичне коріння, пов'язано це було з тим, що в радянські часи така злочинність з ідеологічних мотивів замовчувалася, крім того, ментальність значної частини українського суспільства була такою, що прояви домашньої злочинності не могли бути піддані публічності.

До речі, за нашим дослідженням, в сучасному українському суспільстві латентність злочинності у сімейній сфері зумовлена необізнаністю суспільства про дії, які можна кваліфікувати як прояви вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення; фінансовою залежністю одного з подружжя; відсутністю власного житла; залякуванням або шантажем постраждалої особи; соромом афішування насилля в сім'ї; нерозумінням того, як уникнути агресії; невірою в те, що хтось може допомогти.

Збільшенню латентності злочинності у сімейній сфері багато в чому сприяє те, що працівники Національної поліції України не визнають чимало форм вчинення кримінальних правопорушень в сім'ї як злочини. Навіть ті працівники карного правосуддя, які усвідомлюють серйозність проблеми, не завжди можуть якісно виконувати свою роботу, тому що вони обмежені в можливостях.

Так, після звернення жертви домашнього насильства в поліцію її працівники повинні передати інформацію по ланцюжку всім структурам, задіяним у роботі з такою категорією людей, іноді на це йдуть місяці. Часто прохання про допомогу для тих, хто звернулися, стає додатковою травмою. Адже щоб притягнути кривдника до кримінальної відповідальності,

недостатньо викликати поліцію – потрібно звернутися до дільничного інспектора, взяти направлення на судмедекспертизу, зафіксувати факт завдання тілесних ушкоджень тощо.

Отже, латентна злочинність у сімейній сфері істотно спотворює: статистичні дані про кримінологічну ситуацію; реальний стан, структуру, характер, динаміку злочинності; розмір, характер завданої шкоди; зменшує ступінь достовірності прогнозів; перешкоджає реалізації принципу невідворотності відповідальності; підриває авторитет правоохоронних органів; перешкоджає ефективній протидії зростанню злочинності; знижує антикримінальну активність громадян; негативно впливає на економічне життя країни [270, с. 23]. Крім того, латентна злочинність у сімейній сфері створює в сім'ї тяжку психологічну обстановку, безкарність кривдника або кривдниці за вчинене кримінальне правопорушення, що у свою чергу заохочує їх до вчинення протиправного діяння.

В. Ф. Оболонцева вважає, що через латентизацію спричинена майнова і немайнова (моральна) шкода відшкодовується несвоєчасно або взагалі не відшкодовується. Це призводить до низької активності громадян у запобіганні злочинності взагалі, і злочинності у сімейній сфері зокрема. Що неминуче позначається на її ефективності. Безкарність кривдника або кривдниці у сімейній сфері зумовлює нові латентні кримінальні правопорушення, а кожне нове невраховане злочинне діяння збільшує масштаби цього порочного кола [264, с. 74].

О. О. Сидорчук підкреслює, що безкарна злочинність сприяє «звиканню» населення до кримінальних проявів, зниження рівня законності і моральної вимогливості в суспільстві, до ослаблення почуття нетерпимості до правопорушення і правопорушників. Отже, за цих умов одні громадяни відчують соціальну апатію, інертність і тривогу, інші – нервозність і нетерпимість [304, с. 186].

Ми хочемо наголосити, що латентність злочинності у сімейній сфері призводить до замовчування такого виду кримінальних правопорушень і

знецінення даної проблеми, порушення психічного здоров'я жертви (зокрема дітей), деформації особистості жертви. Відсутність адекватної реакції на домашнє насилля призводить до морального розкладання сім'ї, означає відмову від створення сучасного цивілізованого суспільства.

Отже, злочинність у сімейній сфері не може розглядатись як особисте діло кожної сім'ї, тому що його безкарність породжує розвиток злочинності загалом [151, с. 186].

Зокрема, досліджуючи домашню злочинність, Л. М. Барбарош доводить те, що практично завжди така злочинність вчиняється вдома, без свідків, тому кримінальні правопорушення, що утворюють її сукупність, мають високий рівень латентності. Поряд з цим дослідниця обґрунтовує той факт, що незначна частка жертв домашньої злочинності звертається до правоохоронних органів із заявами і повідомленнями про кримінальні правопорушення, оскільки такі особи не бажають розголосу сімейних конфліктів, або з інших особистих мотивів, і це є проблемою, адже з цього випливає, що громадяни не довіряють своїй державі, а вона в свою чергу не спроможна забезпечити повний їхній захист від кримінально-протиправних посягань [73, с. 17–18].

З такою позицією вченої варто погодитися, оскільки злочинність у сімейній сфері негативно впливає на суспільні відносини, виховання дітей, родинні зв'язки, створює підвищену криміногенну ситуацію в органах місцевого самоврядування, територіальних об'єднаних громадах, збільшуючи кількісні і якісні показники загальної злочинності в Україні.

У процесі проведеного дослідження було встановлено складність ідентифікації дітей, які стали свідками вчинення в родині правопорушення. Це пов'язано з тим, що батьки забороняють дітям давати будь-яке пояснення працівникам Національної поліції щодо вчинення ними правопорушення, зокрема домашнього насильства. На підставі викладеного нами пропонується внести зміни в ст. 269 КУпАП про визнання такої дитини потерпілою у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Шляхом аналізу причин і умов злочинності у сімейній сфері протягом 2018–2023 рр. виділено основні чинники, які зумовлюють злочинність у сімейній сфері, зокрема: фізичне знущання (заподіяння тілесних ушкоджень, психічне приниження, примушування до тяжкої насильницької праці) (56,2 %); нехтування батьками своїми прямими обов'язками щодо природних потреб дітей (у харчуванні, одязі, житлі, навчанні, відпочинку, лікуванні) (26,2 %); (згвалтування, втягування до занять проституцією) (12,5 %); сімейне неблагополуччя (5,1 %); сексуальне насильство тощо [Додаток Г].

Проведений нами аналіз відповідей респондентів показує, що серед причин вчинення кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею на перше місце виходить: нестача коштів для повноцінного життя родини – 46 %, зловживання алкоголем або наркотиками серед членів сім'ї – 31 % опитаних, 28 % переймаються безробіттям та проблемами працевлаштування.

Висновки до Розділу 3

1. Доведено, що в умовах російсько-української війни проблема запобігання злочинності у сімейній сфері набуває особливого значення, оскільки саме ця проблема вимагає від вітчизняних учених новітніх підходів для її вирішення.

2. У процесі дослідження встановлено роль особи кривдника (кривдниці), яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері, що дозволило сформулювати авторський типовий портрет.

3. Аналіз стану, тенденції, географії вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері характеризується специфічною суспільною небезпекою, яка несе в собі суспільний резонанс і потребує своєчасного реагування з боку суб'єктів запобігання даної злочинності.

4. Визначено перелік причин та умов вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері. Доведено,

що злочинність у сімейній сфері має значну латентність, а тому її запобігання варто оцінювати з урахуванням даного критерію. Запропоновано встановити сувору санкцію за вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері з обов'язковим матеріальним відшкодуванням шкоди.

РОЗДІЛ 4

СУБ'ЄКТИ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

4.1. Національна поліція як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері

Проблема запобігання правопорушенням у сімейній сфері є однією з давніх проблем, яка залишається надзвичайно актуальною для нашого суспільства, а тому роль Національної поліції України у запобіганні цій злочинності є неоціненною, оскільки її заходи спрямовані на припинення, усунення небезпеки для життя і здоров'я всіх членів сім'ї.

Отож, серед завдань дослідження злочинності у сімейній сфері ми виділяємо Національну поліцію України як суб'єкт запобігання такій злочинності, що є неодмінною умовою зниження кримінальної ситуації в сім'ї та своєчасним застосуванням до кривдника або кривдниці кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, будучи первинним суб'єктом запобігання злочинності у сімейній сфері Національна поліція України має діяти адекватно, особливо при виїзді на виклик про вчинене кримінальне правопорушення, оскільки потерпіла (жертва) такого злочину вимушена шукати захисту від кривдника. А тому все починається з виклику поліції [117, с. 93].

Ухваленням Верховною Радою України Закону України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (далі – Закон України № 2227-VIII) Кримінальний кодекс України доповнено новими статтями, які передбачають склади кримінальних правопорушень.

Саме з ухваленням нового законодавства запобігання та протидія

злочинності у сімейній сфері стали одним із пріоритетних завдань Національної поліції України. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» одним із обов'язків поліцейського на всій території України незалежно від посади, яку він обіймає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про подію, що загрожує особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій, є вжиття необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції [284].

Стосовно звернень щодо домашнього насильства відповідно до розділу II Інструкції встановлено, що одним із напрямів діяльності дільничного офіцера поліції є вжиття заходів для запобігання вчиненню домашнього насильства та його припинення [280].

На жаль, за нашим дослідженням програми для роботи з кривдником є малоефективними. Пропонується введення інституту соціального супроводу дільничними офіцерами поліції сімей, в яких великий ризик виникнення кримінального правопорушення, для яких нерідкі сімейні скандали, побутові конфлікти тощо.

Доведено, що специфіка, характер та масштаб роботи, яку проводять дільничні офіцери поліції, висувають низку обов'язкових вимог, основними з яких є точне та неухильне дотримання законодавства (відомчих нормативно-правових актів МВС України, міжнародно-правових документів) та права громадян; чітке знання і дотримання своїх прав і обов'язків, способів застосування заходів профілактики, грамотне їх використання, правильне і обґрунтоване застосування спеціальних засобів і зброї.

Отже, за нашим дослідженням, слід удосконалювати роботу дільничних офіцерів поліції в даному напрямі, оскільки вони найбільш наближені до населення, мають реальні можливості оперативного втручання в побутові конфлікти. Їхня робота з профілактики домашнього насильства теоретично повинна бути досить ефективною у разі належного її виконання.

Однак на практиці потенціал інституту дільничних офіцерів у сфері запобігання злочинності у сімейній сфері використовується недостатньо. Дільничний офіцер є представником поліції, який виконує покладені на нього завдання щодо боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку на закріпленій за ним в установленому порядку частині території, яку обслуговує Національна поліція України.

А вирішення сімейних конфліктів – це один із пріоритетних напрямів роботи дільничних офіцерів поліції, оскільки в разі невирішення мирним шляхом конфлікти можуть призвести до вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення. Отже, як бачимо, основним суб'єктом запобігання злочинності у сімейній сфері є дільничний офіцер поліції, то слід більш детально розглянути його діяльність у цьому напрямі.

Особливості, характер і масштаби роботи, що здійснюється дільничними офіцерами поліції, висувають низку обов'язкових для виконання вимог, основними з яких є точне та неухильне дотримання законів (відомчих нормативних актів МВС України, міжнародно-правових документів) та прав громадян; чітке знання і дотримання своїх прав і обов'язків, методів застосування профілактичних заходів, уміле їх використання, правильне та обґрунтоване застосування спецзасобів та зброї.

Зазначені загальні завдання, обов'язки і права знайшли відображення, уточнення і конкретизацію в Інструкції [280]. Зазначене положення наділяє дільничних офіцерів поліції низкою повноважень щодо спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, зокрема і тим, які пов'язані з насильством в сім'ї. Зокрема це робота за такими напрямками:

- 1) загальна профілактична робота – комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до вчинення правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян;

- 2) індивідуальна профілактична робота – комплекс заходів щодо конкретних осіб, схильних до вчинення правопорушень, та осіб, які

перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, з метою запобігання вчиненню ними злочинів та інших правопорушень.

Здійснюючи зазначені види профілактичної роботи, дільничні офіцери поліції (разом з іншими службами та підрозділами органів внутрішніх справ) беруть участь у: а) роботі з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній дільниці щодо охорони громадського порядку та громадської безпеки, профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю; б) виявленні, запобіганні, припиненні адміністративних правопорушень та злочинів, а також у розкритті злочинів, учинених на території адміністративної дільниці.

При цьому, відповідно до п. 4.7, 5.2 Положення, управління дільничних офіцерів поліції Департаменту громадської безпеки МВС України, а також відділи (сектори) дільничних офіцерів поліції з-поміж виконання інших завдань здійснюють інспектування, проведення контрольних перевірок, комплексні й інші виїзди у міськрайонні органи внутрішніх справ для вивчення стану службової діяльності, дисципліни та законності, фактичного забезпечення виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також надання їм методичної та практичної допомоги [280].

Одним із важливих напрямів роботи дільничних офіцерів поліції є саме запобігання домашньому насильству в сім'ї. Тим більше, що одним із критеріїв оцінки його є, згідно з п. 18.2 Положення, вміння використання у запобіганні правопорушенням можливостей, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Так, відповідно до п. 8.12 Положення, дільничні офіцери поліції мають право вживати стосовно кривдників, які вчинили домашнє насильство, зокрема, такі заходи:

- 1) виявляють причини і умови, що сприяють виявам домашнього насильства, вживають у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення;

2) беруть на профілактичний облік кривдників, схильних до вчинення домашнього насильства, та проводять запобіжно-виховну роботу з ними;

3) відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;

4) виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення домашнього насильства;

5) приймають та розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про домашнє насильство або про реальну загрозу його вчинення;

6) вживають відповідних заходів щодо припинення домашнього насильства, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення домашнього насильства;

7) повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення домашнього насильства або де було вчинено таке насильство, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;

8) виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом та контролюють виконання вимог захисних приписів;

9) направляють кривдників, які вчинили домашнє насильство до кризових центрів для проходження корекційної програми тощо [278].

До речі, в цьому аспекті єдині також і українські вчені, котрі розглядають проблему запобігання злочинності у сімейній сфері саме за допомогою діяльності підрозділів Національної поліції України (Л. М. Барбарош, І. Г. Богатирьов, Д. М. Тичина, М. С. Пузирьов та інші). Більше того, Національна поліція України, посідаючи особливе місце в системі захисту прав і свобод людини в Україні, є одним із головних суб'єктів запобігання та протидії вчиненню кримінального правопорушення у сімейній сфері. На жаль, значення діяльності підрозділів Національної поліції України щодо даної роботи сприймається суспільством дуже часто негативно. Це об'єктивна реальність, яка викликана трансформаційними процесами, які відбуваються сьогодні в країні, воєнні дії, перманентні

незавершені реформи тощо. Усе це негативно відображається на кінцевому результаті роботи підрозділів превентивної чи ювенальної поліції.

Без цього неможливо, на наш погляд, забезпечити якісно новий підхід діяльності підрозділів Національної поліції України, особливо в умовах режиму воєнного стану, який має бути обумовлений об'єктивними параметрами соціальної та кримінальної ситуації, рівнем цілеспрямованої взаємодії з іншими правоохоронними органами, прокуратурою, судом, органами місцевого самоврядування щодо запобігання вчиненню кримінального правопорушення у сімейній сфері.

У контексті викладеного ми підтримуємо позицію професора І. Г. Богатирьова, котрий пропонує систематично удосконалювати напрямки діяльності правоохоронних органів та органів самоврядування шляхом розробок потужних наукових, науково-методичних видань з питань запобігання злочинності у сімейній сфері [88, с. 8–9].

Розкривши зміст діяльності підрозділів Національної поліції України, ми у дослідженні також маємо розглянути загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та віктимологічні заходи запобігання поліцією злочинності у сімейній сфері. Оскільки ця проблема вітчизняними науковцями розкрита не в повному обсязі, і вона суттєво впливає на стан, динаміку, географію, про що мова йшла у третьому розділі дослідження, ми вирішили надолужити дані знання в цьому підрозділі.

Спочатку розглянемо заходи загальносоціального спрямування. Саме ці заходи, на думку А. П. Закалюка, розглядаються, як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика [172, с. 323]. Необхідність активізації наукових розвідок у цій сфері підтверджується значною емпіричною базою.

За такого підходу Л. М. Барбарош під загальносоціальним запобіганням злочинності в кримінології розуміє, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або

нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності [219, с. 143].

Проте Д. М. Тичина, досліджуючи запобігання домашньому насильству в Україні крізь призму загальносоціальних заходів, дійшов висновку і, ґрунтуючись на попередньому визначенні, запропонував власне визначення – це комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямовані на усунення або нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейній сфері [328, с. 406].

Водночас В. В. Голіна, розглядаючи загальносоціальні заходи запобігання злочинності, виділяє особливість впливу злочинності крізь призму соціально-економічних та культурно-виховних заходів. А тому їх планування і здійснення, зазначає дослідник, проводиться не заради протидії та запобігання злочинам (хоча і це мається на увазі), а для підвищення матеріального добробуту населення, його культурного рівня і свідомості [141, с. с. 20-21].

Беззаперечно, ми поділяємо позицію О. М. Джужі, на думку якого, загальносоціальне запобігання злочинності – це не просто соціальна реакція держави і суспільства на злочинність, це в першу чергу застосування заходів запобігання злочинності, котрі переслідують мету здійснювати позитивний вплив на формування особи всіх членів суспільства [159, с. 62].

Аналогічну оцінку змісту даного виду запобіжної діяльності дав і І. Г. Богатирьов, при цьому у власному дослідженні він наголошує, що криміналізація суспільства відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її діяльності, в тому числі і в сімейній сфері [216, с. 279].

Дані визначення розглядаються нами як перспективні, оскільки їх зміст передбачає системоутворювальні ознаки злочинності у сімейній сфері. Враховуючи, що вітчизняними ученими уже сформульовані ознаки такої злочинності, ми вважаємо за доцільне викласти власне бачення на поняття

загальносоціальних заходів злочинності у сімейній сфері і запропонувати науковій спільноті наступне поняття.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності у сімейній сфері – це система правових та кримінологічних засобів запобігання правоохоронними органами, судом, органами місцевого самоврядування кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері та спрямовані на усунення, подолання та ліквідацію детермінанта злочинності у цій сфері.

Дане поняття включає в себе наступні ознаки: по-перше, це фундаментальний масив нормативно-правових актів у сфері запобігання і протидії злочинності у сімейній сфері; по-друге, це система суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері; по-третє, це координація зусиль всіх правоохоронних органів та громадськості щодо запобігання і протидії вчиненню кривдником/кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері; по-четверте, це приділення значної уваги віктимізації членів родини, зокрема дітям та батькам. Серед недоліків загальносоціальних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері варто виділити такі:

наявність прогалів та колізій у нормативно-правових актах, що потребує постійного пошуку виходу із тієї чи іншої ситуації;

проблеми з координацією діяльності прокуратури з іншими правоохоронними органами, судом та органами місцевого самоврядування;

велика криза інституту сім'ї та моральних цінностей в умовах російсько-української війни тощо [103, с. 211].

З метою усунення недоліків загальносоціальних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері варто прислухатись до думок вітчизняних дослідників О. М. Бандурки та Л. М. Давиденко, котрі вважають, що подальший розвиток і удосконалення системи суб'єктів протидії злочинності вимагають визначення їх компетенції, прав і обов'язків, встановлення каналів зв'язку між ними; організації взаємодії; правового забезпечення [66, с.105].

Оскільки сім'я виступає найбільш «чутливим» соціальним інститутом,

який виконує роль своєрідного ретранслятора соціальних норм, звичаїв, традиції, саме тому внутрішні родинні стосунки, а також ставлення в сім'ї до дітей визначають значну кількість параметрів «суспільного здоров'я», демонструють готовність суспільства до прогресивних перетворень [288, с. 23].

Отже, незважаючи на значну кількість наукових розробок злочинності у сімейній сфері, проблема загальносоціального запобігання залишається однією з актуальних у кримінологічній науці.

Варто погодитися з думкою Л. М. Барбарош про те, що саме в кримінологічній науці повинно більше надаватися уваги проблемам запобігання домашньому насильству над дітьми, оскільки дитина є найбільш уразливою у сімейній сфері. На жаль, домашнє насильство над дітьми не дозволяє сім'ї виконувати свої інституційні функції, тим самим породжує неспроможність репродукувати своє майбутнє як на фізіологічному, фізичному, психологічному, так і інтелектуальному рівні [72, с. 230].

Усе це, як встановлено в ході нашого дослідження, є наслідком безсистемної запобіжної діяльності Національної поліції України, прокуратури, суду, органів місцевого самоврядування та низького використання загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, котрі вчиняються у сімейній сфері кривдником або кривдницею.

Ключовим нормативно-правовим актом, що визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [278].

Зазначеним законом закріплено низку завдань у сфері запобігання домашньому насильству, а саме:

- 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства;
- 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви,

причини і наслідки домашнього насильства;

3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;

4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини;

5) викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

6) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству [278].

Як і вимагає логіка юридичної техніки, згаданий законодавчий акт передбачає і широкий перелік заходів запобігання домашньому насильству, а саме:

1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства;

2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування;

3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашній

злочинності, зокрема формування небайдужого ставлення до її жертв, і насамперед постраждалих дітей;

б) усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки вчинення кривдником в сім'ї кримінального правопорушення, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

7) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [278].

Окрім законодавчих актів, в Україні ухвалена постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». Цим Порядком визначено механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності [273].

Згадана постанова прийнята на реалізацію положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а тому вона як відтворює, так і доповнює згаданий законодавчий акт. Наприклад, постанова повторює засади, на яких ґрунтується діяльність суб'єктів із запобігання та протидії насильству, а саме:

гарантування постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту

недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

належна увага до факту насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

врахування непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

визнання суспільної небезпеки насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів;

повага та неупереджене, небайдуже ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

конфіденційність інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення насильства;

добровільність отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб;

врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;

ефективна взаємодія суб'єктів із громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями, засобами масової інформації, іншими заінтересованими юридичними та фізичними особами;

недопущення дискримінації за будь-якою ознакою під час реалізації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [273].

Незважаючи на об'ємність заходів, що закріплені в постанові, вона містить і недоліки. Наприклад, на часі є потреба в розмежуванні повноважень суб'єктів запобігання з метою посилення їх участі у цьому процесі. Це може стосуватися розмежування компетенції, уточнення порядку взаємодії та вирішення спорів щодо компетенції.

Такі зміни зможуть не тільки покращити взаємодію суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері, а й створять передумови ефективності здійснення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та віктимологічних заходів у межах повноважень та в спосіб, визначений чинним законодавством.

Саме тому ми розглядаємо у нашому дослідженні Національну поліцію України як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері шляхом реалізації основних функцій держави (правозахисна, правоохоронна, соціальна), що засвідчує рівень захисту інституту сім'ї від фізичних, психологічних, економічних посягань з боку кривдника або кривдниці на їх права і свободи.

Наша позиція цілком кореспондується з думкою В. Б. Авер'янова, який вважає, що загальносоціальне запобігання злочинності полягає в тому, що воно розглядається як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади держави [63, с. 5–8].

Отже, якщо погодитися з позицією В. Б. Авер'янова, то Національна поліція України фактично шляхом своєї діяльності сприяє разом з іншими суб'єктами запобігання злочинності у сімейній сфері запобіжному впливу на причини та умови вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у даній сфері.

Серед заходів загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері варто звернути увагу на шкідливий характер впливу на інститут сім'ї фонових явищ, які є причинами й умовами злочинності у сімейній сфері, це алкоголізм, наркоманія, проституція тощо.

Цікавою для нашого дослідження є пропозиція вітчизняної ученої

Л. М. Барбарош «передбачити застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням кривдника і жертви домашньої злочинності, врегульованого п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України, де законодавець передбачив у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених у сім'ї, можливість укладання угоди про примирення за ініціативи потерпілої (потерпілого). А тому у кримінальному провадженні за ст. 126¹ Кримінального кодексу України даний інститут заслуговує на певну увагу з боку вітчизняних учених з метою його подальшого удосконалення» [72, с. 240].

Це дуже важливо в контексті проведеного нашого дослідження, оскільки в його основі покладена найголовніша конструкція загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері – це збереження інституту сім'ї як правовими, так і соціальними заходами, а тому Національна поліція України як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері має відігравати особливу роль серед всіх інших правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування [103, с. 214].

На завершення розгляду загальносоціального запобігання поліцією злочинності у сімейній сфері варто наголосити, що в кримінологічній науці детермінантами (причини та умови) вітчизняними науковцями розглядаються як: події, явища, процеси; стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, підстави для інших, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин [219, с. 69], а під детермінацією злочинності розуміють сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві [219, с. 71].

Саме корелянти відтворюють кореляційний зв'язок, який згодом, у міру визначення його природи, можна конкретизувати в інший вид зв'язку (обумовлення, опосередкування тощо) [172, с. 191].

Узагальнюючи попередні результати кримінологічних досліджень, а також наш досвід спостереження, можна виокремити такі детермінанти

кримінальних правопорушень у сімейній сфері:

соціально-психологічні – традиції, звички, мотивації як групові, так і індивідуальні;

економічні – безробіття, низький рівень розвитку економіки, що призводить до втрати членами сім'ї достатніх засобів для існування;

соціальні, котрі негативно впливають на жертву кримінального правопорушення, зокрема правил, традицій та способу життєдіяльності, яка закладена родиною;

сексуальні тощо.

Окремо серед детермінант злочинності у сімейній сфері варто виділити небажання кривдника або кривдниці повідомляти правоохоронні органи про вчинення стосовно нього/неї кримінального правопорушення. На жаль, за нашим дослідженням, – цей детермінант становить понад 50 % [Додаток В]. На нашу думку, цьому слугує і поведінка самих правопорушників, а також недостатня роз'яснювальна робота працівників Національної поліції України, оскільки на них чинним законодавством покладено забезпечити належну інформаційну безпеку серед населення країни.

Отже, проведений аналіз загальносоціального запобігання поліцією злочинності у сімейній сфері дозволив встановити його позитивні сторони і виокремити недоліки, котрі варто усунути на теоретичному і практичному рівні. Зокрема теоретичний рівень має забезпечити наукову складову загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, котрі вчиняються у сімейній сфері, на підставі методологічного інструментарію для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Практичний рівень виражається у тому, що розроблені нами в процесі проведеного дослідження науково обґрунтовані положення дозволили правоохоронним органам, суду, органам місцевого самоврядування запропонувати комплекс заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, котрі створюють умови для вчинення кривдником або кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері.

Необхідно звернути увагу на те, що в Україні відбулась адміністративно-територіальна реформа, і об'єднання територіальних громад призводить до порушення раніше налагоджених процесів взаємодії населення та суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері. Окрім цього, необхідно пам'ятати, що значна частина територіальних громад перебуває в умовах ведення активних бойових дій, і питання співпраці між іншими суб'єктами запобігання злочинності у сімейній сфері є набагато складнішими, особливо в тих громадах, які перебували і продовжують перебувати в окупації. Негативно на цих процесах позначається збільшення навантаження на органи Національної поліції України, які поряд із традиційними завданнями, вимушені виконувати й інші, не властиві для них (ведення бойових дій, відбиття нападів тощо).

Розглядаючи спеціально-кримінологічні заходи запобігання поліцією злочинності у сімейній сфері, ми у нашому дослідженні звертаємо увагу на те, що проблема злочинності у сімейній сфері стала вкрай поширеним та найбільш небезпечним явищем. Це пов'язано з військовою агресією російської федерації проти України та умовами трансформаційних процесів у всіх сферах суспільного життя, де, на жаль, інститут сім'ї став певним індикатором соціальних норм, звичаїв, традицій та поведінки як кривдника, так і кривдниці.

Отже, запобігання злочинності у сімейній сфері неможливе без застосування поліцією спеціально-кримінологічних заходів, оскільки розробляються вони і проводяться відповідно до кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері. Ратифікація Стамбульської конвенції сприяла приєднанню України до країн цивілізованого вибору, в яких домашнє насильство є кримінальним правопорушенням і заборонене законом.

У кримінології існує традиційний підхід до визначення заходів запобігання кримінальним правопорушенням, вони поділяються на загальні, спеціальні та індивідуальні. Дискутувати про ефективність тих чи інших заходів запобігання досить складно, але, враховуючи те, що спеціально-кримінологічне

запобігання являє собою сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [219, с.144], можна припустити, що завдяки саме їх спеціальності вони дають найбільшу ефективність.

Наприклад, спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності застосовують як до, так і після вчинення кримінального правопорушення, є засобами, які мають винятково цільове запобіжне значення, застосовуються паралельно з іншими засобами запобігання злочинності, але частіше після них [172, с. 328–329]. Напевно така їх дія і відносить їх до спеціально-кримінологічних заходів.

Погляди на розуміння спеціально-кримінологічного запобігання злочинам є різними. Наприклад, В. В. Голіна спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності називає заходи, що здійснюють руйнівний вплив на явища та процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки [141, с. 21].

Спрощене визначення спеціально-кримінологічних заходів наводять автори навчального посібника «Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами» – діяльність державних органів і громадських організацій щодо реалізації заходів, спрямованих на те, щоб у суспільстві не вчинялися злочини, і адресовані усім членам суспільства [159, с. 62].

До речі, спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності у сімейній сфері, на відміну від загальносоціальних, мають більш практичний характер і спрямовані вони на виявлення та усунення (блокування, нейтралізацію) причин, умов, інших детермінант злочинності у сімейній сфері.

Отже, варто коротко резюмувати, спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється в межах заходів випередження (усунення можливих причин злочину), відвернення злочинів (недопущення їх вчинення) і припинення

(зупинка злочинів на стадії готування). Специфічність кримінальних правопорушень у сімейній сфері полягає в тому, що найефективніше працюють заходи випередження і недопущення, адже до таких злочинів практично не готуються, вони, як правило, вчиняються в умовах емоційності тощо.

В. І. Шакун, розглядаючи кримінологічний вектор українських реформ, зазначає, що відсутність стабільного джерела доходів, а також безробіття, безпритульність неповнолітніх, хворих на алкоголізм і наркоманію створили таку ситуацію, коли держава фактично втрачає контроль над цими негативними процесами, що позначаються на стані суспільно-економічних і правових відносин [349, с. 9]. Підтримуючи позицію вченого, ми у нашому дослідженні встановили, що вищенаведені вченим фонові явища негативно впливають на сам інститут сім'ї, особливо на конфлікти, котрі виникають у сім'ї, і призводять до вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення.

Резюмуючи різноманітні погляди на розуміння спеціально-кримінологічного запобігання, зазначимо, що органи Національної поліції України є саме тими суб'єктами у сфері запобігання, які повноцінно виконують спеціально-кримінологічні заходи запобігання.

До речі, ці заходи ґрунтуються на загальносоціальному запобіганні. Завдяки потенціалу в запобіганні злочинності у сімейній сфері поліція посідає особливе місце в цій системі. У процесі нашого дослідження ми звернули увагу на дослідження Л. В. Гончара, на думку якого, сучасна сім'я відчуває значні утруднення в реалізації виховної функції. Серед загалу батьків переважає низький і середній рівень педагогічної культури, побутують хибні погляди на сутність батьківсько-дитячих взаємин, не завжди морально виправданими виявляються пріоритети і цінності, яким надається перевага у сімейному вихованні. Це у свою чергу актуалізує подальші наукові розвідки з проблем сімейного виховання, зокрема формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин [148, с. 119].

На жаль, ми вимушені констатувати, що підрозділи Національної поліції України не завжди звертають увагу під час виклику про вчинене

кримінальне правопорушення в сім'ї саме на проблеми сімейних конфліктів. На це, до речі, звертає увагу і В. В. Топчій, на думку якого, «сама кримінологічна діагностика злочинності сприяє вибору таких заходів не вільно, а виходячи з вимог необхідності і достатності, що пов'язано з належною комунікацією застосування заходів різними суб'єктами запобіжної діяльності» [331, с.79]. Якісна діагностика сприятиме вибору належних засобів впливу на сімейні конфлікти, які можуть бути дуже різноманітними, незважаючи на те, що, на перший погляд, вони є дуже схожими. Все це залежить від особистісних якостей людей, що конфліктують, рівня їх відносин тощо.

О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв вважають, що саме поведінка жертви може не тільки перешкоджати вчиненню кримінального правопорушення в сім'ї, а й бути нейтральною, або сприяти його вчиненню, або бути виконавцем [160, с.17]. І. Г. Богатирьов вважає, що в структурі насильницької поведінки кривдника (кривдниці) переважають родинно-побутові конфлікти, соціальні зв'язки [88, с. 8].

Поділяючи думки вищевказаних учених, що фонові явища є причиною вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері, ми вважаємо, що саме підрозділи Національної поліції України спроможні забезпечити запобігання злочинності у сімейній сфері заходами спеціально-кримінологічного запобігання. Серед них ми виділяємо:

1. Заходи профілактичного характеру.

Вони здійснюються поліцією та іншими суб'єктами запобігання шляхом поширення відомостей через засоби масової комунікації про проблеми злочинності у сімейній сфері шляхом телефонів довіри для населення країни, мета яких надати первинний захист жертві злочинності у сімейній сфері.

Завдяки заходам спеціально-кримінологічного запобігання правоохоронні органи, зокрема підрозділи Національної поліції України:

щоденно здійснюють збирання й узагальнення інформації про

кримінальні правопорушення, що вчиняються в сім'ї, вживають заходів щодо взяття кривдника на профілактичний облік;

проводять аналіз джерела негативного впливу на членів сім'ї (п'янство, наркотики, безробіття, зрада, відсутність матеріальних статків, дитяча безпритульність тощо) і на підставі цього приймають відповідні рішення.

Оскільки запобігання злочинності у сімейній сфері щодо дітей викликає у держави занепокоєння, а також знижує довіру до державної політики у даній сфері, варто у кримінологічній науці цій проблемі більше приділяти увагу. Важливу роль у заходах профілактики спеціально-кримінологічного запобігання злочинності у сімейній сфері відіграє створення програми довіри громадян до правоохоронних органів. На жаль, сьогодні це дуже складне питання у кримінологічній науці, оскільки російсько-українська війна внесла свої корективи у систему реформування правоохоронних органів. Незважаючи на проблеми, у нас є уже такі програми.

Позитивним прикладом може бути мережа поліцейських мобільних груп проти насильства – «Поліна». До складу мобільних груп входять працівники превенції – це дільничні офіцери поліції, працівники ювенальної превенції, представники карного розшуку та екіпаж патрульної поліції, який може діяти віддалено [184, с. 45]. За даними Національної поліції України станом на 2020 рік було створено 54 такі мобільні групи. Окрім впливу на правопорушника, представники мобільних груп можуть надавати психологічну, медичну та правову допомогу постраждалим.

2. Заходи правового характеру.

Зазначені заходи стосуються переважно вирішення сімейних конфліктів і можуть бути предметом обговорення на службових нарадах. Їх основу складають обмежувальні заходи до кривдника або кривдниці. Застосування до кривдника або кривдниці адміністративної та кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в сім'ї.

Як показує дослідження, саме правові заходи спеціально-

кримінологічного запобігання позитивно впливають на поведінку правопорушника, створюють тиху, спокійну обстановку в сім'ї, виключають вчинення кривдником або кривдницею фізичного, психологічного і сексуального насильства.

Важливим моментом у запобіганні злочинності в сімейній сфері є своєчасне, обґрунтоване і справедливе призначення кривднику або кривдниці покарання за вчинене кримінальне правопорушення у сім'ї.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що кривдник або кривдниця після вчинення адміністративного правопорушення в сім'ї може бути затриманим на три години (з 19 грудня 2024 року можливе затримання за ст.173-2 КУпАП до 12 годин). На нашу думку, це недостатньо, оскільки особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, має усвідомити факт його вчинення в сім'ї, а тому вносимо пропозицію, що для даної особи передбачити затримання на 24 години. Саме цей час виключить продовження вчинення протиправних дій з боку кривдника або кривдниці у сімейній сфері.

Теорією кримінального права закріплено низку таких принципів кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, як: законність, рівність громадян перед законом, принцип вини, справедливості та гуманізму, тому суб'єкти запобігання злочинності у сімейній сфері мають у своїй діяльності керуватися ними. У випадку їх недотримання наслідки можуть бути різними.

Серед головних заходів правового характеру можна виділити наступні:

1) заходи адміністративної відповідальності, що мають як каральний, так і соціально-оздоровчий характер (адміністративний арешт або адміністративне затримання);

2) примусове лікування алкоголізму та наркоманії, спрямоване не лише на поліпшення стану здоров'я особи, а й на запобігання вчиненню протиправних вчинків унаслідок алкогольної або наркотичної деградації особистості;

3) припинення порушень обмежень, накладених на особу внаслідок

ведення нею протиправної діяльності (наприклад, унаслідок умовного засудження чи умовно-дострокового звільнення) тощо [222, с. 183].

3. Заходи професійного характеру. Серед них ми виділяємо:

професійний і культурний рівень персоналу Національної поліції України, оскільки вони перші прибувають на місце вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері;

створення мобільних груп, їх підготовка щодо запобігання злочинності у сімейній сфері. До речі, такі мобільні групи мають бути створені при кожному Головному управлінні Національної поліції України, а її керівник – входить в координаційну нараду прокуратури;

розгляд проблемних питань запобігання злочинності у сімейній сфері під час службової підготовки поліціантів.

Отже, ефективна діяльність підрозділів Національної поліції України щодо проведення спеціально-кримінологічних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сімейній сфері хоч і має низку особливостей, але здійснюється як система запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, і може розглядатися як один з видів спеціального запобігання, на чому наголошує А. Б. Блага [218, с. 39].

Окремим видом діяльності Національної поліції України як суб'єкта запобігання злочинності у сімейній сфері варто виділити віктимологічне запобігання злочинності у сімейній сфері. Оскільки в кримінологічній літературі можна зустріти не тільки віктимологічне запобігання, а й, наприклад, віктимологічну профілактику кримінальних правопорушень, що вчиняються в сім'ї (О. М. Джужа, Д. М. Тичина, Л. М. Барбарош та інші).

Ми у нашому дослідженні використовуємо такий напрям запобігання злочинності у сімейній сфері, як віктимологічне запобігання. За нашим дослідженням, цей напрямок характеризується:

шляхом застосування до потенційної жертви заходів, які спрямовані на профілактику алкоголізму та наркоманії в сім'ї;

проведення різноманітних інформаційних (просвітницьких) кампаній,

спрямованих на широке інформування потенційних жертв про їхні права і правові наслідки для правопорушника.

Незважаючи на те, що будь-які заходи, спрямовані на запобігання злочинності у сімейній сфері, є такими, що можуть вторгтися у приватне життя, не варто покладатися на прохання жертви не вживати обмежувальні приписи. Обмежувальний припис стосовно кривдника – це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Передувати обмежувальному припису можуть заходи переконання.

Переконання – провідний метод виховання, переконувати – означає добре знати особистий досвід засудженого, вміти викликати до себе прихильність засудженого. Необхідно, щоб вимоги суспільства перетворювалися на особисті переконання засуджених, ставали мотивами їхньої поведінки.

В арсеналі заходів впливу на кривдника чи кривдницю є й інші. Наприклад, це метод надання допомоги кривднику. Стаття 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає перелік спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству:

терміновий заборонний припис стосовно кривдника;

обмежувальний припис стосовно кривдника;

взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;

направлення кривдника на проходження програми для кривдників [278].

Варто також зазначити, що злочинність у сімейній сфері набуває безпекового значення в умовах режиму воєнного стану, коли багато родин вимушені були залишити країну, і сьогодні своєчасне їх повернення створює серйозну проблему збереження сім'ї. Ми поділяємо занепокоєння вітчизняних учених, котрі у власних дослідженнях пропонують провести

докорінні зміни законодавства та правозастосовної практики з метою збереження сім'ї та її належної охорони з боку держави. Особливого значення в цьому контексті набуває розробка науково обгрунтованої кримінологічної моделі запобігання та протидії злочинності у сімейній сфері.

Маємо надію, що після нашої перемоги над державою агресором наукові здобутки вітчизняних науковців стануть в пригоді для покращення добробуту родини і створять підґрунтя зменшення кількісних і якісних показників вчинення в сімейній сфері кримінальних правопорушень [114, с.135].

Оскільки проблема злочинності у сімейній сфері в Україні виникла не сьогодні, вона і раніше була предметом наукових розвідок українських вчених, і значною мірою спричинена умовами перехідного періоду нашого суспільства, а тому була міцно прихована заборонаю втручання держави в особисте та приватне життя людей.

На цьому неодноразово наголошували вітчизняні учені у власних публікаціях і зауважували про те, що самі члени сім'ї не бажали виносити цю проблему на осуд суспільства. Типовою стала ситуація, коли на виклик жертви домашнього насильства прибуває патруль Національної поліції України або дільничний поліцейський, і остання, як не прикро, виправдовує кривдника, пробачає його і не вдається до спроб правового захисту. Такі факти щоденно обговорюють працівники поліції під час службових нарад, завдяки чому напрацьовується практика запобігання злочинності у сімейній сфері.

Найнебезпечніше, як показує дослідження, після залишення поліцією квартири, де відбувся сімейний конфлікт, він знову повертається у то русло, з якого все починалося. Цикл вчинення протиправного діяння кривдником у сімейній сфері повторюється, а тому його інтенсивність постійно зростає. І жертва вимушена знову звертатися до поліції. Беззаперечно, що переважна кількість заяв та повідомлень щодо вчинення в сім'ї кримінального правопорушення надходить від жінок, проте, за нашим дослідженням, до

поліції останніми роками почали звертатися і чоловіки.

На нашу думку, це пов'язано з тим, що працівники поліції все частіше почали ставити кривдниць на профілактичний облік. Щорічне збільшення вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері показує аналіз роботи Національної поліції у 2020 році. Так, за даними Національної поліції України до них надійшло 208 784 заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, пов'язані з домашньою злочинністю. У тому числі поліцейськими складено понад 132,7 тис. адміністративних протоколів за фактами вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (стаття 173⁻² Кодексу України про адміністративні правопорушення) [175].

Підрозділами ж дізнання Національної поліції за 2020 рік розпочато 210 кримінальних проваджень за фактами виявлення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено статтею 390-1 Кримінального кодексу України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників». Отже, з 2019 року в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення відображається чисельність випадків домашнього насильства (ст. 126⁻¹ Кримінального кодексу (КК) України) й обліковано 1 068 таких фактів, у 2020 році число цих кримінальних правопорушень зросло понад удвічі і дорівнювало 2 213, а у 2021 році – ще на 9,9 % до 2 432. І хоча у 2022 році відбулося значне зменшення таких випадків до 1 498 (–38,4 %), у наступний 2023 рік – 2 633 (+70,7%) [279].

Це свідчить про те, що особи, яким судами встановлюються обмежувальні заходи, часто не дотримуються встановлених обмежень та повторно ставлять під загрозу життя та здоров'я потерпілих осіб. Тобто умисно не виконують покладені на них обмеження.

Слід зазначити, що завдання протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері з боку Національної поліції України передбачає і створення

умов його раннього виявлення та своєчасної корекції, де ефективно має функціонувати інститут дільничних офіцерів поліції.

На них покладені обов'язки щодо своєчасного реагування на кримінальні правопорушення, вчинені в сімейній сфері, сімейно-побутових конфліктів. Також варто відзначити необхідність введення інституту соціального супроводу дільничними офіцерами поліції сімей, в яких існує великий ризик виникнення вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері, для яких нерідкі сімейні скандали, а побутові конфлікти – це норма поведінки приватного життя.

У зв'язку з викладеним наголошуємо на тому, що дане положення вимагає також законодавчих і кадрових рішень. Зокрема удосконалення потребує робота дільничних офіцерів поліції в даному напрямі, оскільки вони найбільш наближені до населення, мають реальні можливості оперативного втручання в побутові конфлікти. Їхня робота із запобігання злочинності у сімейній сфері теоретично повинна бути досить ефективною у разі належного її виконання.

Однак на практиці потенціал інституту дільничних офіцерів у сфері запобігання злочинності у сімейній сфері використовується недостатньо. Оскільки Національна поліція України обслуговує в установленому порядку частини території, де працюють дільничні офіцери поліції, їх спільне завдання не тільки забезпечити належний громадський порядок, а й своєчасно запобігти вчиненню кривдником (або кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Серед пріоритетних напрямів роботи дільничних офіцерів поліції і Національної поліції України є вирішення сімейних конфліктів – це один із пріоритетних напрямів роботи працівників Національної поліції, які першими виїжджають на виклик вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення.

Для ефективною запобіжної діяльності працівників Національної поліції України запропоновано: спеціалізоване навчання та підвищення кваліфікації,

зміцнення виконавської дисципліни, удосконалення правового регулювання їх діяльності (54 %); розробка та впровадження методики типової діагностики виявлення детермінант злочинності у сімейній сфері для правильного обрання обмежувального припису (46 %) [Додаток А].

Варто також погодитись з думкою О. Д. Коломойця, що діяльність державних органів у досліджуваній сфері не повною мірою відповідає реаліям сьогодення, оскільки на практиці не забезпечує в повному обсязі захист прав жертви злочинності у сімейній сфері відповідно до міжнародних положень та норм вітчизняного законодавства. Зокрема це стосується відсутності дієвого механізму, який би припиняв домашнє насильство відразу після звернення жертви [191, с. 204].

Окремо варто звернути увагу і на проблему вчинення кримінального правопорушення в сім'ї дитиною. На думку В. О. Іщенко, дитина-кривдник визначається як особа, яка не досягла 18 років та вчинила зокрема таке кримінальне правопорушення, як домашнє насильство у будь-якій формі [182, с. 195]. Отже, ми переконані, що одним із реальних кроків у вирішенні зазначеної проблеми може бути здійснення заходів щодо підвищення рівня взаємодії і координації всіх державних органів та налагодження тісної співпраці органів Національної поліції із громадськими організаціями.

Прикладом такої взаємодії є створення в містах України громадської організації «Сусідська варта», як одна з моделей комунікації поліції і громади. «Сусідська варта» покликана налагодити комунікацію мешканців будинків із поліцією для підвищення безпеки в громадах.

Метою комунікації є те, що громадяни зможуть повідомляти поліцію про проблеми у сфері безпеки та спільно з поліцією шукати вирішення для їх подолання. А поліція у плануванні своєї роботи з питань безпеки має враховувати думку самого населення. У жовтні 2019 року Міністерство юстиції України започаткувало нову форму протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері «Сімейні радники».

До речі, їх діяльність спрямована на забезпечення захисту прав

громадян у сфері сімейного права. Радники у запобіганні злочинності у сімейній сфері – це комунікатори між людьми, які потребують допомоги, і тими інституціями, які забезпечують надання цієї допомоги, які самі раніше були в складних життєвих ситуаціях. Також вони на місці з'ясовуватимуть ситуацію щодо кожного конкретного випадку й одразу розв'язуватимуть проблему, а не відкладатимуть питання подалі в шухляду.

Відтепер сімейні радники співпрацюватимуть з юристами системи безоплатної правової допомоги, фахівцями державної виконавчої служби Мін'юсту, психологами, співробітниками Міністерства соціальної політики, Національної поліції і за потреби – з представниками інших органів влади.

Фактично сімейні радники визначатимуть проблеми громадян у соціальних мережах, надаватимуть інформацію щодо захисту їхніх прав, організовуватимуть спеціалізовану та професійну допомогу державних органів влади. На жаль, на папері та в пресі ця система дуже красиво представлена, а в реаліях жертви сімейного конфлікту оббивають пороги поліцейських дільниць, де їм ніхто не може допомогти.

Враховуючи вищезазначене, сформульовано авторське визначення сімейного радника – це особа, яка має вищу освіту, володіє знаннями з права, психології та педагогіки, має практичний досвід роботи з правопорушниками, тісно взаємодіє з державними і недержавними інституціями щодо надання допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих ситуаціях.

З огляду на викладене пропонується створити сімейний суд або закріплення у кримінальній палаті за суддею обов'язку розглядати кримінальні правопорушення у сімейній сфері. Покласти на суддю обов'язок за вчинення кримінального правопорушення до кривдника (кривдниці) застосувати також різноманітні виховні заходи впливу, як: відшкодування шкоди працею на користь жертви злочинності у сімейній сфері або громади, вибачення перед членами родини, умовне покарання, відвідування реабілітаційного центру тощо.

Важливо відзначити, що для всебічного вивчення особистості та потреб кривдника злочинності у сімейній сфері суд може звернутися до психологічної експертизи. Вона має бути обов'язковою у випадку застосування до кривдника або кривдниці покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Отже, проблема запобігання злочинності у сімейній сфері є однією з давніх проблем, яка залишається вкрай актуальною для нашого суспільства, а тому роль Національної поліції України в запобіганні такій злочинності є вкрай важливою, оскільки саме її діяльність спрямована на припинення, усунення небезпеки для життя і здоров'я всіх членів родини.

Окремого дослідження потребує також інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням кривдника і жертви домашньої злочинності, врегульований п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України, де законодавець передбачив у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у сімейній сфері, можливість укладання угоди про примирення за ініціативи потерпілої (потерпілого).

Ураховуючи, що кримінальні правопорушення, вчинені у сімейній сфері, практично мають невелику тяжкість, працівники Національної поліції України мають можливість застосувати до кривдника такої злочинності інститут звільнення від кримінальної відповідальності шляхом укладання угоди про примирення.

Цьому є певні об'єктивні причини. Оскільки в умовах режиму воєнного стану в Україні суттєво змінилися сімейні відносини (дружина з дітьми за кордоном, а чоловік – на фронті), практика Національної поліції України щодо запобігання злочинності у сімейній сфері набуває особливого значення і потребує свого удосконалення.

До речі, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, до початку широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну тільки у 2021 році в Україні було обліковано 2 432 фактів вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері, зокрема у виді домашнього

насильства (ст. 126⁻¹ КК України) [206]. І як не парадоксально, судова практика пішла саме шляхом застосування до кривдника інституту звільнення від кримінальної відповідальності за допомогою укладання угоди про примирення за ініціативи самої жертви цього злочину. Український учений О.О. Шкута вивчаючи кримінально-правову практику щодо угоди про примирення між кривдником і жертвою дійшов висновку, що таку угоду укладають всього 29% [352, с. 255]. За нашим дослідженням цей процент набагато більше, оскільки ми під час дослідження охопили 6 регіонів [Додаток Б] .

У процесі ознайомлення із судовими рішеннями у кримінальному провадженні за ст. 126⁻¹ Кримінального кодексу України нами було встановлено поодинокі випадки саме указування суддею у мотивованій частині судового рішення про те, що дана угода укладається за ініціативи потерпілої від такої злочинності. Таким чином, якщо суд не дотримується п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України і в мотивованій частині не зазначає, що дана угода укладається за ініціативи потерпілої від злочинності у сімейній сфері, ми можемо припустити, що укладення цієї угоди не було добровільним. Більше того, у деяких судових рішеннях усупереч положенням КПК України зазначалося, що укладення угоди ініційовано її сторонами [128].

Отже, суд під час розгляду кримінального провадження за ст. 126⁻¹ Кримінального кодексу України має обов'язково встановити ініціатора укладення угоди і факт добровільності її укладення. Це означає, що резерви для його вдосконалення як у нормативній, так і правозастосовній площині запобігання злочинності у сімейній сфері є. Цікавою в контексті нашого дослідження є пропозиція вчених щодо проведення судового розгляду кримінального провадження за ст. 126-1 Кримінального кодексу України у спрощеному порядку.

Ми не підтримуємо таку пропозицію, оскільки в переважній більшості випадків проведення судового розгляду кримінального провадження за ст. 126⁻¹ Кримінального кодексу України в спрощеному порядку на підставі

положень ч. 3 ст. 349 КПК України суд зобов'язаний враховувати і ті обставини вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення, які ніким не оскаржуються, оскільки жертва домашнього насильства не завжди правильно розуміє зміст таких обставин. А тому, на нашу думку, суд уже позбавляє жертву домашнього насильства права на оскарження цих обставин в апеляційному порядку.

Підтвердженням такої думки є приклад Луганського районного суду Житомирської області, яким було ухвалено вирок за результатами спрощеного судового розгляду кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 126¹ КК України, хоча, як вбачається зі змісту його мотивувальної частини, обвинувачений систематично вчиняв домашнє психологічне та фізичне насильство стосовно своєї дружини в присутності малолітніх дітей, спричиняючи фізичні та психологічні страждання [129].

4.2. Прокуратура України як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері

Прокуратура України, незважаючи на те, що прямо до наданих Конституцією України та законами України функцій і повноважень безпосередню не здійснює діяльність стосовно протидії й запобігання злочинності у сімейній сфері, однак фактично саме органи прокуратури сприяють запобіжному впливу на детермінанти вчинення кривдником кримінального правопорушення в сім'ї шляхом ефективної реалізації основної функції із захисту прав і свобод людини у різних сферах її діяльності, а тому цілком заслужено можуть визначатися як суб'єкти протидії й запобігання злочинності у сімейній сфері.

Цікавим видається й те, що на відміну від Національної поліції України, яка є безумовним правоохоронним органом, органи прокуратури мають більш глибокий зміст своєї діяльності з охорони й захисту прав і

свобод людини в Україні.

Так, статтею 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» органи прокуратури є правоохоронним органом. Водночас стаття 131⁻¹ Конституції України визначає, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виняткових випадках і в порядку, що визначені законом.

Указана стаття віднесена до Розділу VII «Правосуддя» Основного закону, що дозволяє допустити, що законодавець наділив прокуратуру в Україні не лише правозастосовними та правоохоронними функціями, а й більш важливою роллю, фактично зробивши мостом між правоохоронними органами і органами судової влади, вклавши в основу діяльності не тільки охорону прав і свобод людини в Україні, а й захист та забезпечення реалізації цих прав і свобод.

З цього приводу заслуговує на увагу думка Л. М. Барбарош, що прокуратура України, посідаючи особливе місце в системі правоохоронних органів, наділена правом охороняти права людини в Україні, а тому покликана відіграти провідну роль у координації антикриміногенного потенціалу правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням загалом, і в домашній сфері зокрема [74, с. 78].

Зважаючи на це, необхідним видається дослідження прокуратури України як провідного органу з протидії й запобігання злочинності у сімейній сфері крізь призму вжитих нею заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного напрямів. Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Законом України «Про прокуратуру», здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. У

своїй діяльності керується принципом верховенства права, здійснює координацію діяльності правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності, у тому числі у сімейній сфері.

Так, завданнями такої координації відповідно до наказу Офісу генерального прокурора є розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на підставі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій; підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження; розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності [282].

Термін «координація» походить від латинських слів «со» (спільно) й «ordinatio» (упорядкування), тому за своєю суттю він означає не просто узгодження, а узгодження, вироблене і встановлене спільно з декількома самостійно існуючими групами або системами. Координація – це узгодженість дій. Координаційна діяльність прокуратури передбачає установлення зв'язку та контакту з іншими учасниками запобігання злочинності [183, с. 34].

І як ми вже звертали увагу вище, саме прокуратуру визначено головним суб'єктом, відповідальним за координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру».

Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки одним із стратегічних пріоритетів розвитку передбачає «Ефективну координацію діяльності у сфері протидії злочинності та функціонування системи

кримінальної юстиції загалом». Досягнення ефективної координації, на думку розробників Стратегії, можливе шляхом виконання таких заходів:

координування розробки та впровадження кримінально-правової політики задля злагодженої роботи органів прокуратури та відповідних органів правопорядку; забезпечення сучасних підходів до протидії злочинності;

організація збирання та аналізу повних достовірних даних для визначення пріоритетів кримінально-правової політики;

розроблення та прийняття на основі пріоритетів кримінально-правової політики спільних для органів правопорядку ключових показників ефективності (КПІ) і рекомендацій щодо застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства;

розвиток спроможності та посилення функцій аналітичних підрозділів органів прокуратури, які координуватимуть процес розроблення та виконання пріоритетів кримінально-правової політики, а також адаптуватимуть їх відповідно до змін криміногенної ситуації;

удосконалення механізмів координації протидії злочинності. Формат та інституційна структура;

налагодження регулярної та ефективної взаємодії з усіма ключовими державними й недержавними партнерами з метою вдосконалення системи кримінальної юстиції та органів правопорядку. Удосконалення формату взаємодії у межах координаційної функції прокуратури й інших механізмів регулярної координації та співпраці з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, судами, органами досудового розслідування, органами місцевого самоврядування з метою виявлення та спільного розв'язання актуальних проблем у системі кримінальної юстиції України [322].

Отже, можна дійти висновку, що прокуратура в Україні, реалізуючи свою координаційну функцію, є головуючим суб'єктом за напрямом запобігання злочинності в цілому і у сімейній сфері зокрема та відповідальною за ефективне здійснення такої діяльності насамперед перед

суспільством.

На думку І. С. Ковальчук, неможливо виділити такого принципу роботи зі зверненнями, як забезпечення єдиної методики і методології, а також координація діяльності органів, які розглядають звернення. По-перше, тому, що методика може істотно відрізнятись залежно від характеру звернень, а, по-друге, майже всі звернення вирішуються органами прокуратури самостійно, а не в координації з якимись іншими органами [227, с. 51]. Проте ми вважаємо, що такий підхід є дещо звуженим. Українське суспільство є ще далеким від повноцінної правої обізнаності, особливо в частині повноважень прокуратури в силу того, що значна частина українців зростала в колишньому радянському союзі і вони ще пам'ятають «всесильну роль прокуратури». А отже, значна частина звернень, у тому числі про вчинення кримінальних правопорушень, може надходити до прокуратури, відповідно до компетенції такі звернення спрямовуються за належністю, а варто було б передбачити координуючу функцію прокуратури в таких випадках для здійснення контролю за станом їх виконання.

Як бачимо, прокуратура виступає координаційною ланкою, оскільки їй делеговано частину управлінської компетенції. Відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28 «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» [282], визначено, що основною формою координації є проведення координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів, проте, окрім цього, вона може здійснюватися також в інших формах, а саме:

шляхом проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів;

створення міжвідомчих робочих груп;

здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності;

обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності,

проведення спільних аналітичних досліджень;

розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування;

розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів;

розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності;

ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

За наявності підстав керівництвом органів прокуратури за участю правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку.

Вибір форм та періодичності здійснення заходів із координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності забезпечується керівництвом відповідного органу прокуратури з урахуванням пропозицій керівництва правоохоронних органів, а також сукупності об'єктивних чинників, які характеризують стан, структуру, динаміку злочинності, інших факторів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень.

За взаємною згодою суб'єктів координаційної діяльності відповідні заходи можуть здійснюватися у режимі відеоконференцз'язку або із застосуванням інших засобів комунікації з додержанням вимог законодавства щодо захисту інформації [282].

Як бачимо, наказ передбачає досить широкий перелік форм координації від суто управлінських до навіть ініціативних на здійснення наукових досліджень у сфері запобігання злочинності.

Водночас проведене анкетування прокурорів керівного складу органів прокуратури різних рівнів засвідчило, що усі опитані застосовували таку координаційну форму, як проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів; 87 % створювали міжвідомчі робочі групи; 64 % здійснювали спільні виїзди у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності; лише 16 % обмінювались аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень; усього 2 прокурори здійснювали розробку спільних наказів, а також підготовку листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування; 21 % здійснювали заходи із виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню; 61 % здійснювали взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організацію та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів; 1 прокурор розробляв пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності; жоден з опитаних у своїй діяльності не ініціював проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності [Додаток Б].

Украї актуальною видається теза про необхідність «систематично удосконалювати напрями діяльності правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування шляхом розробки потужних наукових, науково-методичних видань із питань запобігання домашній злочинності» [88, с. 8–9].

Вона і підтверджується результатами нашого дослідження. Адже найбільш ефективним респонденти вважають проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів (97 %), створення

міжвідомчих робочих груп (90 %), здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності (79 %), доволі ефективним визнали розробку спільних наказів, а також підготовку листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування (78 %), взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів (69 %). Малоєфективними опитані визнали ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності (83 %) та розробку пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності (61 %). Крім того, жоден респондент не запропонував нову форму у координаційній діяльності органів прокуратури України [Додаток В].

В юридичній літературі є пропозиції закріпити координуючу функцію на рівні законодавчого акта, а не підзаконного. Такі пропозиції видаються вкрай радикальними з точки зору як нормотворення, так і оперативності та гнучкості цієї діяльності, адже закон – державний нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найбільш важливі суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів цих відносин.

Питання, які передбачається вирішити в законі, належать відповідно ст. 92 Конституції України до питань, що визначаються винятково законами України; відносини, що мають бути врегульовані, є стабільними та важливими у суспільстві; чітко визначити необхідність ухвалення закону та цілі, що мають бути досягнуті з його прийняттям, а саме – можливі наслідки дії майбутнього закону: економічні, політичні, соціальні тощо [274, с. 5].

Зважаючи, що за своєю суттю координаційна діяльність є багатогранною та специфічною, вважаємо визначення основних засад цієї діяльності у формі закону є передчасним, а зважаючи на особливий порядок,

визначений Конституцією України, внесення змін до законів, координаційна діяльність втрачатиме різноманіття та оперативність й гнучкість у реалізації в умовах сьогодення. Прокурор повинен володіти вичерпною інформацією про закономірності розвитку міжособистісних конфліктів у сім'ї, що дозволить йому виділити типові шляхи запобігання злочинності у сімейній сфері і скоординувати з іншими органами (Національна поліція, суд, органи місцевого самоврядування) диференційовані профілактичні заходи, оптимальні для особи кривдника.

Здійснюючи координацію діяльності правоохоронних органів, прокурор не підміняє органи державної влади, не виступає як організатор боротьби зі злочинністю тому, що це завдання і справа держави, її відповідних органів влади. Наприклад, О. М. Литвинов здійснив таку класифікацію видів координації профілактики злочинів. Зокрема:

за адміністративно-територіальним критерієм: координація суб'єктів профілактики на державному, регіональному та місцевому рівнях;

предметно-цільова або відповідно до напрямів координації: координація профілактики злочинності; координація профілактики окремих видів або груп злочинів; координація профілактики серед окремих категорій населення. У межах означеного виду координації окремо слід відзначити координацію профілактики злочинності серед неповнолітніх та рецидивної злочинності;

за ступенем однорідності функцій суб'єктів: відомча або координація дій суб'єктів з однаковою компетенцією (проводиться серед складових елементів певної структури або серед структурних елементів певної системи), міжвідомча координація (охоплює діяльність органів та установ з різною компетенцією);

за часовими характеристиками: постійна і тимчасова;

щодо системи профілактики злочинів: внутрішня (здійснюється спеціальними органами управління профілактикою злочинів) і зовнішня (здійснюється органами влади);

за суб'єктним складом: тактична (покладена на сучасному етапі на відповідних прокурорів і проводиться серед правоохоронних органів, до яких іноді залучаються контролюючі органи та суди); стратегічна (має бути покладена на виконавчу владу із залученням правоохоронних, інших державних органів та установ, громадських формувань тощо);

за обсягом упорядкування системи профілактики злочинів: загальна (упорядкування зазнають усі складові компоненти системи) та часткова (упорядкування зазнають лише окремі компоненти системи) координація;

за характером підстав для координації: регламентована (є норма закону, яка містить питання організації координації), за вказівкою вищих органів (є вказівка керівництва про необхідність налагодження координації без належної правової регламентації), ініціативна (є лише розуміння необхідності координації, яка здійснюється за погодженням учасників) [234, с. 85 –86, 92]. Така розширена класифікація координації діяльності у сфері запобігання злочинності загалом і у сімейній сфері зокрема безперечно повинна ґрунтуватися на основоположних принципах, а саме:

незалежність кожного правоохоронного органу, на який покладено обов'язок запобігання злочинності у сімейній сфері, у межах наданих повноважень;

чітка визначеність компетенції і зона відповідальності правоохоронного органу як під час запобігання злочинності у сімейній сфері, так і під час реалізації узгоджених рішень, рекомендацій та проведення спільних заходів;

вільність в ініціації ідей кожного суб'єкта координаційної діяльності в ухваленні спільних рішень, постановці питань, внесенні пропозицій, розробці рекомендацій і заходів щодо запобігання злочинності у сімейній сфері;

окресленість мети і заходів, які ставляють за мету суб'єкти координації, зокрема в обранні форми координації;

максимальна гласність у висвітленні результатів проведеної роботи у засобах масової інформації, зважаючи на захист персональних даних та

інших обмежень, передбачених законодавством; проведення просвітницької й агітаційної роботи.

Також варто пам'ятати, що у Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності також закріплені основними засадами (принципи) координації, ними є:

верховенство права;

законність;

незалежність і рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблем у сфері протидії кримінальним правопорушенням, ініціюванні, розробці, узгодженні та реалізації заходів, спрямованих на їх вирішення;

обов'язковість виконання узгоджених заходів та контроль за їх реалізацією;

системність і повнота використання різних форм координації;

публічність, гласність і відкритість координаційних заходів, оприлюднення їх результатів у встановленому законодавством порядку в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав і свобод людини та громадянина, державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом [282].

Якщо узагальнити нормативно закріплені, а також науково обґрунтовані принципи координації прокуратури щодо запобігання злочинності у сімейній сфері, то можна дійти висновку, що вони також поділяються на групи: загальні (законність, верховенство права, гласність, рівність суб'єктів координаційної діяльності) та спеціальні (погодженість, самостійність, системність, відповідальність).

Незважаючи на великий перелік обов'язків щодо координації діяльності правоохоронних органів у запобіганні злочинам, роль прокуратури не знижує важливості інших правоохоронних органів і не підпорядковує їх контролю прокуратури.

Вищевикладене дозволяє нам надати власне тлумачення поняття

координації щодо протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері крізь призму діяльності прокуратури України, під яким ми розуміємо комплекс узгоджених заходів, спрямованих на протидію вчиненню кривдником кримінального правопорушення в сім'ї, запобігання вчиненню повторних таких правопорушень, забезпечення допомоги жертві насильства з одночасним притягненням винної особи до юридичної відповідальності.

Відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» від 07.08.2020 № 365 для визначення загальних засад організації діяльності органів прокуратури щодо забезпечення ефективного виконання покладених на них функцій з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави наказано забезпечувати комплексний підхід до оцінки діяльності органів прокуратури з огляду на якість та ефективність реалізації покладених функцій, фахове вирішення питань, що належать до компетенції прокуратури, забезпечення додержання Конституції та законів України у здійсненні прокурорських повноважень, належної організації роботи, повноти та своєчасності вжиття заходів для усунення порушень закону, реального захисту та поновлення порушених прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, відшкодування завданих збитків [277].

Тобто за змістом функції прокуратури кримінологічна діяльність органічно взаємопов'язана та взаємодіє із завданнями щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема у сімейній сфері досі на законодавчому рівні така діяльність прокурора не визнана, попри її очевидність у теоретико-практичному вимірі.

Наявність цього недоліку у правовому регулюванні діяльності прокуратур згадувалась в різних наукових працях, її «необхідно усувати терміново, бо спеціально-кримінологічне запобігання злочинам є обов'язковим атрибутом кримінального процесу будь-якої демократичної країни світу і посідає в ньому чільне місце» [359, с. 215].

Ґрунтуючись на теоретико-практичному досвіді діяльності органів

прокуратури, можемо стверджувати, що вона відіграє суттєву роль у запобіганні кримінальним правопорушенням загалом і в сімейній сфері зокрема. Незважаючи на те, що в науковому плані роль прокуратури в цих процесах не вивчена належним чином.

Відомо, що «запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика» [172, с. 323].

Емпіричним шляхом нашого дослідження підтверджується необхідність активізації наукових пошуків з означеної проблематики. Так, 49 % постраждалих осіб від кривдника вважають допустимою ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп, 35 % – низькою. Зі свого боку, 68 % працівників прокуратури – значною і 32 % допустимою [Додаток В].

З огляду на думки респондентів, можна дійти висновку, що злочинність у сімейній сфері специфічна за визначеною метою, а предметом діяльності правоохоронних органів з її запобігання, виявлення причин і умов, сприятливих для їх вчинення, видається конкретизованою з чітким вектором спрямування.

Настав час, коли органи державної влади мають встановлювати та забезпечувати виконання публічного договору між державою та суспільством, і прокуратура як головний захисник прав і свобод людини у цих відносинах посідає провідну роль, а створення та реалізація кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері покладається саме на них.

До прикладу можна навести соціальний устрій в Україні, який має негативну спадщину у вигляді радянського союзу, де держава виносилась у суспільстві на перше місце, а тому домашнє насильство у радянській сім'ї було звичайним явищем, адже ані держава, ані правоохоронні органи не вважали це проблемою і, як наслідок, відповідні заходи теж не вживались.

Слушно з цього питання висловився І. Г. Богатирьов: «її криміналізація відбулася у зв'язку зі змінами у XXI ст. соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав

та інтересів людини і громадянина у різних сферах її діяльності, в тому числі і в домашній сфері» [216, с. 279]. Ми цілком підтримуємо таку точку зору, адже вирішення проблем, пов'язаних із домашнім насильством, і винесення їх на рівень держави свідчить про зміни пріоритетів та цінностей.

Варто підтримати сучасних фахівців у сфері прокурорського нагляду за додержанням законів України щодо запобігання насильству над дітьми в тому, що «саме в умовах трансформації всіх сфер суспільного життя в Україні сім'я виступає найбільш «чутливим» соціальним інститутом, який виконує роль своєрідного ретранслятора соціальних норм, звичаїв, традицій. Саме тому внутрішньородинні стосунки, а також ставлення в сім'ї до дітей визначають значну кількість параметрів «суспільного здоров'я», демонструють готовність суспільства до прогресивних перетворень» [199, с. 23].

При цьому ми переконані, що проблемі запобігання домашньому насильству над дітьми як невід'ємній частині злочинності у сімейній сфері в кримінологічній науці приділено недостатньо уваги, попри те, що дитина у цих правопорушеннях видається найбільш уразливою і незахищеною. З огляду на це, роль прокурора визначається ще більш значущою у системі запобігання злочинності у сімейній сфері.

Крім того, наслідком цього є і неналежне використання заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням. З цього приводу наша думка кореспондується з думкою інших учених про те, що модель загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері не має обмежуватись тільки покаранням.

Безумовно, воно є складовою, первинною ланкою такої моделі, проте повною мірою не розкриває її, адже покарання без його невідворотності є формальним осудженням таких дій з боку держави. Саме тому, на наше переконання, загальносоціальне запобігання злочинності у сімейній сфері є важким багатофакторним явищем, яке потребує значних зусиль з боку правоохоронних органів, зокрема і прокуратури, яка, як ми вже зазначали, посідає у ньому провідну роль.

Наразі Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» регулюється зміст запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, яким визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [278]. Зокрема у розділі III «Запобігання домашньому насильству» у ст. 18 передбачено завдання у сфері запобігання домашньому насильству, серед яких:

1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства;

2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, вияви, причини і наслідки домашнього насильства;

3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;

4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини;

5) викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

6) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству.

Серед заходів запобігання ст. 19 Закону передбачає:

1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства;

2) організацію і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності

законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування;

3) організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, виявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашній злочинності, зокрема формування небайдужого ставлення до її жертв, і насамперед постраждалих дітей;

6) усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки вчинення криміналом в сім'ї кримінального правопорушення, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

7) організацію та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [278]. Зазначені заходи запобігання є очевидними і мають сприяти роботі органів прокуратури щодо запобігання домашній злочинності.

Вагому роль у роботі прокуратури щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері відіграють міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною. Одним із таких документів є Стамбульська конвенція, яка набрала чинності для України 1 жовтня 2022 року. Як відомо, Конституція України визнає чинні міжнародні договори на території України, і вони є частиною національного законодавства. Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та

законами України. Тобто у своїй діяльності щодо запобігання злочинності у сімейній сфері прокуратура зобов'язана керуватися нормами Стамбульської конвенції. А ратифіковані міжнародні договори не можуть суперечити Конституції України і входять до системи нормативно-правових актів та є неухильними в дотриманні прокуратурою в запобіганні вчиненню кримінальних правопорушень у сімейній сфері.

Невід'ємним наслідком запобігання злочинності у сімейній сфері має стати нейтралізація причин та умов (детермінантів). Варто зазначити, що в кримінології академік А. П. Закалюк зауважував, що саме корелянти відтворюють кореляційний зв'язок, який згодом, у міру визначення його природи, можна конкретизувати в інший вид зв'язку (обумовлення, опосередкування тощо) [172, с. 191].

Отже, за результатами нашого дослідження можна визначити такі причини та умови (детермінанти), що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сімейній сфері кримінальних правопорушень, як-от:

а) соціально-психологічні причини, які виявляються у різних формах, насамперед на рівні їх буденної психології як частини буденної свідомості;

б) особливість оточення і окремих соціальних груп, в яких відсутня рівність партнерів, прислуховування до думки члена сім'ї, бажання виходу за рамки установлених правил їхнього соціуму;

в) специфічність умов негативного впливу на жертву кримінального правопорушення, зокрема правил, традицій та способу життєдіяльності, що закладена родиною;

Із цього приводу варто підтримати позицію вітчизняних учених, які вважають, що «аналіз змін, що відбулись останнім часом у моральній, духовній, ідеологічній та інших життєво важливих сферах нашого суспільства, дає підстави стверджувати, що серед населення України відбувалось та, на жаль, досі триває переорієнтація цінностей, які сформувались і впроваджувались цілими поколіннями наших предків (чесність, справедливість, гуманність, порядність, працьовитість та інші суспільні чесноти), сьогодні як на

індивідуальному, так і на масовому рівнях підміняються безкультурністю, нахабством, аморальністю тощо» [94, с. 3].

г) інфантильність жертви правопорушення у сімейній сфері, її небажання повідомляти правоохоронні органи про вчинення кривдником кримінального правопорушення в сім'ї;

г) індиферентність з боку підрозділів превентивної поліції у разі отримання відомостей про вчинення такого правопорушення і вжиття відповідних заходів щодо його запобігання (припинення або усунення наслідків);

д) високий рівень віктимності жертв.

У контексті цього варто наголосити, що кримінальні правопорушення у сімейній сфері належать до кримінологічної категорії латентних правопорушень. Результати соціологічних опитувань свідчать, що значна частина (70 %) жертв бажають примиритися із кривдником [245, с. 42].

Тому зауважимо, що є вкрай важливим, аби кожне повідомлення про факт вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері належно перевірялось під безпосереднім контролем з боку прокуратури. Кожен такий підтверджений випадок має належним чином фіксуватися, всебічно і у повному обсязі розслідуватись під процесуальним керівництвом прокурора, відповідального за цей напрям. Водночас, як встановлено вже в дослідженні, держава не приділяє питанню запобігання прокуратурою домашній злочинності достатньої уваги, перекладаючи цю відповідальність на громадські організації.

Зважаючи на зазначене, ми переконані, що загальносоціальні заходи в перспективі мають позитивно вплинути на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, а органи прокуратури України мають стати флагманом для всієї правоохоронної системи.

Ураховуючи методологічні підходи у кримінології щодо досліджуваного у дисертаційній роботі питання, вважаємо за доцільне навести авторське визначення поняття «загальносоціального запобігання прокуратурою

домашньої злочинності», зроблене Л. М. Барбарош. Так, на думку вказаної вченої, це «комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що реалізуються прокуратурою як суб'єктом запобіжної діяльності та спрямовані на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у домашній сфері» [71, с. 251].

Відзначаючи здобутки поіменної вченої, варто відзначити, що за результатами нашого дослідження таке розуміння загальносоціального запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері у повному обсязі не відображає ролі прокуратури у запобіганні злочинності у сімейній сфері. Так, у межах нашого дослідження надаємо авторське тлумачення поняття «загальносоціальне запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері» – це вжиття прокуратурою комплексу організаційно-правових, координаційних та інформаційних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов злочинності у сімейній сфері.

Формування авторських дефініцій має не лише теоретичне значення, а й суто практичне, воно допоможе визначити оптимальний комплекс заходів, спрямованих на подолання основних причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів у сімейній сфері.

Так, у вітчизняній кримінології під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності розуміють сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [219, с. 144].

На думку українських науковців, особлива спрямованість на виявлення причин та умов вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері визнається головною особливістю та її профілюючою ознакою, адже за своїм змістом спеціально-кримінологічне запобігання передбачає, щоб особа ще на стадії задуму вчинити у сімейній

сфері кримінальне правопорушення відмовилася від його виконання.

В. В. Голіна вважає, що цей вид запобігання злочинності у сімейній сфері «здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи:

а) кримінологічної профілактики (профілактики випередження, обмеження, усунення, захисту);

б) відвернення злочинів (активної специфічної запобіжної діяльності держави та її інституцій, громадськості і громадян, розраховане як на необмежене коло, так і на конкретних осіб, що замислюють вчинення злочинів, домовляються про це заздалегідь, позитивно сприймають злочинний спосіб життя і кримінальну субкультуру, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності);

в) припинення злочинів (виявлення осіб, які готують вчинення злочину або намагаються безпосередньо його скоїти (замах на злочин), і вжиття до таких осіб відповідних заходів» [142, с. 35–39].

Л. В. Барбарош дійшла висновку, «що спеціальна діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у домашній сфері має здійснюватися у формі координаційної роботи з іншими правоохоронними органами шляхом реалізації кримінологічної профілактики, відвернення та припинення даних правопорушень, включаючи й кримінального характеру, що ґрунтується на нормативно-правовій основі та спрямована на недопущення виникнення і розвитку детермінант, які породжують і обумовлюють їх вчинення» [73, с. 230].

Цілком визнаючи ґрунтовність здобутих результатів дослідження поіменної вченої, нам видається така позиція дещо звуженою, з обмеженим поглядом на спеціально-кримінологічну діяльність прокуратури крізь призму координаційної діяльності.

В Україні створена і діє повноцінна система правоохоронних органів, яка спроможна ефективно виконувати завдання щодо запобігання кримінальним

правопорушенням у сімейній сфері. Якщо в розрізі ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» на поліцейського покладений обов'язок вжиття необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомлення про це найближчого органу поліції, то прокуратура, виходячи із своїх основних функцій, виконує заходи із спеціально-кримінологічного запобігання з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Зокрема безпосередньо така робота здійснюється ювенальними прокурорами, діяльність яких регламентована наказом Генерального прокурора України від 04.11.2020 № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». Основними принципами роботи на вказаному напрямі є:

отримання дітьми інформації про їхні права, забезпечення вільного доступу дітей до правосуддя та можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав;

забезпечення найкращих інтересів дитини;

повага до гідності дитини та її захист від дискримінації;

захист дитини від усіх форм насильства, зловживань, включаючи сексуальні, особливо з боку батьків, опікунів (піклувальників) чи інших осіб, які турбуються про дитину, а також її експлуатації.

Окрім того, прокуратура, як ми вже зазначали, відіграє провідну роль в системі охорони прав людини в Україні, покликана координувати антикриміногенний потенціал діяльності правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням загалом і в сімейній сфері зокрема.

Учені визначають серед проблем запобігання злочинності у сімейній сфері проблему притягнення кривдника або кривдниці до кримінальної відповідальності, і особливо застосування до нього обмежувального припису, спираючись на проблематику процесу збирання доказів та притягнення кривдника до кримінальної відповідальності за порушення обмежувального

припису (ст. 390¹ КК України), особливо в частині заборони наблизитися до постраждалої особи на визначену відстань, коли інших доказів, окрім свідчень постраждалої відсутні[73, с. 232].

Разом з тим з такою позицією важко погодитись, адже статистика зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування наводять на роздуми про зворотне. Так, лише в умовах війни в Україні у 2023 році зареєстровано 393 кримінальні правопорушення за ст. 390¹ КК України, з яких у 357 особам повідомлено про підозру, стосовно яких до судів направлено 342 обвинувальні акти, що становить 87 % від зареєстрованих правопорушень, а в розрізі з іншими кримінальними правопорушеннями такий рівень притягнення винних до кримінальної відповідальності є надзвичайно високим.

Так, є труднощі щодо розслідування таких злочинів, однак за загальною методикою розслідування кримінальних правопорушень в органі досудового розслідування достатньо засобів, зокрема свідчення свідків, отримання через тимчасовий доступ до відомостей про місцезрештування засобів зв'язку винного, дані з камер зовнішнього відеоспостереження тощо, що може використовуватись як доказ у цих кримінальних провадженнях. Тому прокурор як процесуальний керівник у цих провадженнях має вживати усіх заходів задля виконання завдань кримінального процесуального законодавства у здійсненні досудового розслідування.

Водночас Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» покладає на органи Національної поліції України обов'язок здійснювати контроль за виконанням кривдниками таких спеціальних заходів протягом строку їх дії. Відповідно до наказу Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400 «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах» прокурори здійснюють нагляд в установах виконання покарань, виховних та виправних колоніях, дільницях слідчих ізоляторів на території виправних колоній, виправних центрах, на державних підприємствах, в арештних домах,

органах пробації, що здійснюють виконання судових рішень у кримінальних справах [257].

Таким чином, у контексті нашого дослідження видається цілком аргументованою необхідність закріплення повноважень і обов'язків прокурора під час нагляду та загального контролю за виконанням винним визначених судом обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. На нашу думку, вказане відповідає головній меті діяльності прокуратури – захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Оскільки загальна координаційна робота прокуратури вже була досліджена нами в цьому розділі, вважаємо за доцільне проаналізувати координаційну роботу прокуратури крізь призму спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері.

Під час реалізації кримінологічної профілактики щодо запобігання злочинності у сімейній сфері важливе значення відіграє координаційна роль прокуратури, що забезпечить реалізацію спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам у сімейній сфері за рахунок якісної взаємодії визначених суб'єктів.

Координація – це спільне розроблення та практична реалізація узгоджених заходів зі своєчасного виявлення, розкриття, припинення та запобігання злочинів і корупційних діянь, усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, які спрямовані на зміцнення законності та правопорядку [185, с. 39].

Таким чином, прокурор може здійснювати координацію діяльності всіх правоохоронних органів, задіяних у процесі запобігання злочинності. Водночас нами вбачається, що прокуратурою мають вживатися і заходи запобігання злочинності у сімейній сфері, а досліджений нами стан координації прокуратурою діяльності правоохоронних органів у цій галузі засвідчив потребу подальшого нормативного врегулювання й дієвого впровадження у практику розроблених положень.

Варто зауважити, що аналізом законодавства України встановлено, що в системі прокуратури безпосередньо координація правоохоронних органів здійснюється винятково керівництвом прокуратури, однак ми переконані, що таку діяльність має здійснювати і рядовий прокурор. Вважаємо, вказане дозволить цілеспрямовано вирішувати нагальні проблеми запобігання злочинності, зокрема у сімейній сфері.

Це положення впливає із вимог ст.25 Закону України «Про прокуратуру», у ч. 2 якої зазначено, що Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [286].

Отже, мета такої координації полягає у розробці та впровадженні у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на підставі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження; розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності [282].

Кримінологічна діагностика домашньої злочинності сприяє вибору таких заходів не довільно, а виходячи з вимог необхідності і достатності, що пов'язано з належною координацією заходів різних суб'єктів запобіжної діяльності [331, с. 89]. Звідси випливає необхідність здійснення ефективної координації прокуратури, у тому числі і здійснення спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері, що має елементи діагностики.

Переконані, що діяльність прокуратури щодо координації суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері не повинна бути формальною. Заходи кримінологічної профілактики мають гарантувати особам, постраждалим від злочинності в сімейній сфері, безпеку й захист основоположних прав і свобод людини з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Саме тому спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у сімейній сфері не обмежується лише координаційною діяльністю.

Наприклад, сутність такої профілактики як частини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в сімейній сфері полягає у нагляді прокурора за дотриманням прав і свобод людини під час прийняття працівниками Національної поліції від потерпілої особи (жертви кримінального правопорушення) заяви; забезпечення надання потерпілій особі невідкладної домедичної допомоги; наданні оцінки потреб жертви кримінального правопорушення у захисті, передбаченому законодавством, і необхідності проходження нею реабілітаційної програми; відповідності вжитих заходів стосовно кривдника характеру вчиненого правопорушення, їх співрозмірності завданій шкоді потерпілій особі, зокрема доцільності проведення профілактичної бесіди з кривдником або забезпечення проходження реабілітаційної програми, або притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

На практиці такі дії прокурором здійснюються щоденним вивченням журналу єдиного обліку повідомлень, заяв про кримінальні правопорушення, а також матеріалів справ за результатами розгляду цих повідомлень, заяв.

Водночас прокурори часто нехтують такими діями та не приділяють достатню увагу. Зокрема про це вказують і 82 % респондентів.

Крім того, безпосередньо спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері прокурор здійснює під час процесуального керівництва досудового розслідування цих правопорушень, ефективність якого полягає у притягненні винного до кримінальної відповідальності.

Так, на практиці прокурорами часто в обвинувальному акті (наприклад, за обвинуваченням особи у вчиненні злочинів, передбачених ст. 115 чи ст. 121 КК України) обставин, що обтяжують покарання, передбачених п. 6⁻¹ ч. 1 ст. 67 КК України, не зазначається, хоча за встановленими органом досудового розслідування фактичними обставинами провадження очевидно, що це злочин, пов'язаний із домашнім насильством.

Зокрема, ухвалою Слацького районного суду Миколаївської області від 13.02.2023 кримінальне провадження за ч. 1 ст. 125 КК України за фактом завдання обвинуваченим тілесних ушкоджень співмешканці закрито на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України – у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення. Незважаючи на те, що кримінальне правопорушення пов'язане з домашнім насильством, обставину, яка обтяжує покарання, передбачену п. 6⁻¹ ч. 1 ст. 67 КК України, в обвинувальному акті не зазначено, що залишилося поза увагою процесуального керівника, яким не вжито заходів щодо зміни обвинувачення в суді. Ухвала підлягала оскарженню, однак підстави для її оскарження в апеляційному порядку, зважаючи на межі пред'явленого кривднику обвинувачення, та не зазначення в обвинувальному акті підтверджувальних фактів щодо пов'язаності кримінального правопорушення з домашнім насильством, відсутні [272].

З приводу підстав для закриття кримінального провадження в порядку, встановленому п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, Верховний Суд висловив декілька правових позицій стосовно цієї категорії справ. Так, у постанові від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 Верховний Суд зазначив, що поняття

«злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яке вживається в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, охоплює не лише склад злочину, передбачений ст. 126¹ КК України, а й інші суспільно небезпечні діяння, які мають ознаки домашнього насильства. Коли особі пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, і він мав можливість захищатися від цього обвинувачення, то кримінальне провадження не може бути закрито у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [271].

Розглядаючи кримінальне провадження у справі № 496/4142/14-к, Верховний Суд установив, що обов'язковою умовою визнання судом злочину – незалежно від його родового чи безпосереднього об'єкта – пов'язаного з домашнім насильством, є відображення зазначеного у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, обвинувальному акті) із встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних стосунків або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо). Зазначення в обвинувальному акті ступеня родинних стосунків або спорідненості між потерпілим та винуватцем не доводить факт вчинення ним кримінального правопорушення, пов'язаного саме з домашнім насильством.

Отже, у разі відсутності в обвинувальному акті формулювання щодо вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, кривдник може уникнути кримінальної відповідальності, а кримінальне провадження стосовно нього може бути закрито, тобто, відчуваючи безкарність, останній може не лише продовжувати вчиняти кримінальні правопорушення у сімейній сфері, а й розширяти коло потенційних потерпілих та тяжкість правопорушень.

Також прокурори здійснюють спеціально-кримінальне запобігання злочинності у сімейній сфері під час публічного обвинувачення. Так, вироком Ніжинського міськрайонного суду особу визнано винною у тому,

що вона, діючи в порушення вимог ст. 28 Конституції України, вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», умисно вчинила домашнє насильство, яке виразилося у систематичному вчиненні психологічного насильства стосовно своєї дружини, з якою перебуває у сімейних відносинах та проживає в одному будинку, що призвело до психологічних страждань потерпілої, тобто у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, і призначено покарання у виді громадських робіт на строк 150 годин. Не погодившись з рішенням суду, прокурор подав апеляційну скаргу, в якій просив скасувати вирок місцевого суду та ухвалити новий, яким засудженому призначити покарання за ст. 126¹ КК України у виді громадських робіт на строк 150 годин та на підставі п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України застосувати до винного обмежувальний захід, відповідно до якого покласти на нього обов'язок пройти програму для кривдників на строк 1 місяць, вказавши, що під час ухвалення вироку місцевим судом не розглядалося питання необхідності та доцільності застосування обмежувальних заходів обвинуваченому. Вироком Чернігівського апеляційного суду апеляційна скарга прокурора задоволена [131].

Як слушно зазначили О. М. Джу́жа та Є. М. Моїсеєв, «саме поведінка жертви може не тільки перешкоджати вчиненню кримінального правопорушення в сім'ї, а й бути нейтральною, або сприяти його вчиненню, або бути виконавцем» [160, с. 14].

Досліджуючи зв'язок між кривдником і жертвою злочинності в сімейній сфері, їх правову природу і роль у розвитку сімейних відносин, І. Г. Богатирьов дійшов висновку, що «у структурі насильницької поведінки кривдника (кривдниці) переважають родинно-побутові конфлікти, соціальні зв'язки» [88, с. 8].

Видається очевидним, що виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, засвідчує про всебічність та повноту проведеного досудового розслідування злочинності у сімейній сфері.

Вказане дозволяє розкрити механізм події кримінального правопорушення у сімейній сфері, охарактеризувати особу кривдника, встановити обтяжливі чи пом'якшувальні покарання обставини, тобто мають пряме відношення до предмета доказування, визначеного у ст. 91 КПК України.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до завдань у сфері запобігання домашньому насильству належать, зокрема, визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства; підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства [278].

Крім того, метою Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р, є розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів [194], включаючи і можливості прокуратури.

Водночас варто зазначити, що оскільки КПК України не вимагає, щоб прокурор займався запобіжною діяльністю, він позбавлений можливості вимагати від органів досудового розслідування, щоб вони виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень і умови та вживали заходів до їх усунення. На думку В. М. Юрчишина, вказане видається суттєвим недоліком, який необхідно терміново усунути, бо спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням є обов'язковим атрибутом кримінального процесу будь-якої демократичної країни світу і посідає в ньому чільне місце [358, с. 156].

Погоджуючись з думкою поіменованого вченого, ми переконані, що з метою виконання завдань, визначених вище у законодавчих актах, прокурор як процесуальний керівник, виконуючи свою функцію спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в сімейній сфері, має забезпечувати на стадії досудового розслідування встановлення причин та

умов такої злочинності. Встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення в сімейній сфері, має обов'язково належати до обставин, які підлягають доказуванню шляхом доповнення цим положенням ст. 91 КПК України, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні. Таке доповнення, без сумніву, сприятиме активізації запобіжної діяльності прокурора й зміцненню захисту прав і свобод людини.

Водночас на противагу такій тезі А. А. Десятник вважає, що включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування недоцільне, навіть шкідливе для правоохоронної діяльності, адже:

1) причини й умови вчинення злочину ніколи не входили до предмета доказування, визначеного у ст. 64 КПК 1960 р. як предмет доказування, а тільки виявлялися, встановлювалися відповідно до статей 23, 231 цього Кодексу;

2) включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування в прямій постановці дасть можливість учасникам кримінального процесу висунути стороні обвинувачення претензії, що вони не в повному обсязі доказали вказані причини та умови. Тим самим буде затягуватися досудове розслідування та судовий розгляд, адже причини та умови включають у себе багато обставин та фактично безмежні. У повному обсязі їх доказати практично неможливо в обмежені строки досудового провадження. Тому автор висловив пропозицію передбачити в окремих статтях КПК норму про те, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення встановлюються, а не доказуються [155, с. 250].

Також деякі науковці заперечували можливість включення причин та умов вчинення злочину до предмета доказування, аргументуючи це тим, що ця обставина не зазначена у статті кримінально-процесуального закону, яка перераховує всі обставини, що входять до предмета доказування [236, с. 103].

Звичайно, що ця проблема не проста, і хоча така позиція науковця

заслуговує на увагу, однак погодитись з нею ми не можемо на підставі наведених вище аргументів.

Крім того, встановлення причин й умов вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері, на нашу думку, є обов'язковим, зважаючи що у розрізі ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві тих країн, де причини та умови, які сприяли вчиненню правопорушення, включені у предмет доказування, передбачені норми, які регулюють питання про вжиття органом досудового розслідування та прокурором заходів щодо їх усунення. Як приклад, можна навести ст. 204 КПК Республіки Казахстан, ст. 217 КПК Республіки Молдова.

Через це цілком логічним видається питання про застарілість і рудиментарність процесуальної запобіжної діяльності у рамках кримінального процесу, відголосом законодавства радянських часів. Відповідаючи на нього, необхідно навести думку Ч. Беккарія, який зазначив, «...що краще запобігати злочинам, ніж карати за них. Це становить мету будь-якого доброго законодавства» [75, с. 56].

Підсумовуючи зазначене, вважаємо, що запобіжна діяльність прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень дійсно важлива та потрібна з визначенням її обсягу, але в мірі, яка б не шкодила досудовому розслідуванню, захисту прав і свобод людини й

невідворотності притягнення кривдника до кримінальної відповідальності.

Завдяки аналізу кримінологічних опрацьовувань та власних емпіричних досліджень нам вдалось визначити спеціально-кримінологічні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері, зокрема:

перевірка повідомлень, заяв до правоохоронних органів про факти вчинення правопорушень у сімейній сфері;

аналіз резонансних фактів вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї, що призвели до тяжких наслідків;

моніторинг засобів масової інформації, соціальних мереж для встановлення фактів вчинення кривдником правопорушень у сімейній сфері;

аналіз інформації від соціальних служб, громадських організацій та медичних закладів про неблагополучні сім'ї, факти дитячої безпритульності, наркоманії, психічних захворювань в одного з членів сім'ї тощо.

Не останню роль для спеціально-кримінологічного запобігання злочинності у сімейній сфері відграє якісне інформування у засобах масової інформації про проблеми вчинення кримінального правопорушення в сім'ї, зокрема про важливість повідомлення до правоохоронного органу про кожний випадок такого правопорушення, правильність звертання за допомогою, включаючи телефони довіри, мета яких – надати первинний захист жертві домашньої злочинності,

Отже, ми переконані, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності в сімейній сфері не обмежується координаційною діяльністю прокуратури, а розповсюджується на всі сфери діяльності прокурора, адже ця діяльність спрямована на захист прав і свобод людини.

У контексті нашого дослідження визначаємо *спеціально-кримінологічне запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері як комплекс теоретико-прикладних координаційно-профілактичних заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов злочинності у сімейній сфері та недопущення її повторного вчинення кривдником.*

Оскільки дитина є найбільш уразливою у сімейній сфері, вчинення

кримінального правопорушення у сімейній сфері стосовно дитини ставить під питання існування інституту сім'ї. Крім того, з точки зору кримінології вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері стосовно дитини є не лише фактичним злочином, а може виступати як детермінант подальшої злочинності. Наприклад, кривдник стосовно дитини може стати жертвою насильства від іншого члена сім'ї, який, намагаючись захистити дитину, сам вчиняє протиправні діяння.

До спеціально-кримінологічних заходів запобігання домашній злочинності можна віднести: терміновий заборонний припис стосовно кривдника (кривдниці); обмежувальний припис стосовно кривдника (кривдниці); взяття їх на профілактичний облік та проведення з ними профілактичної роботи; направлення кривдника (кривдниці) на проходження програми для кривдника [278].

Очевидно, що законодавче закріплення таких заходів і їх застосування до кривдників сприятиме зниженню рівня злочинності у сімейній сфері, а їх виконання не тягне будь-яких негативних наслідків. Натомість у разі невиконання кривдником цих заходів може бути підставою для притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 91¹ КК України суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК України, від кримінальної відповідальності чи покарання. Водночас, на наше переконання, саме прокурор під час судового розгляду, здійснюючи свою функцію спеціально-кримінологічного запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері, в інтересах потерпілого від цих правопорушень зобов'язаний ініціювати перед судом застосування до винного цих обмежень.

У своїй діяльності під час визначення потреби у застосуванні до кривдника спеціально-кримінологічного та індивідуального профілактичного заходу прокурор має встановити пов'язані з нею криміногенні фактори, які

тісно пов'язані з кримінологічною характеристикою кривдника, ми умовно поділили на такі групи, як-от:

соціально-демографічні (стать, вік, освіта, місце народження і проживання, національність та громадянство, віросповідання, інші відомості демографічного характеру);

кримінально-правові (спрямованість і мотивація злочинної поведінки, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо);

соціальні ролі і статус (працевдатність чи непрацевдатність, трудова зайнятість, робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, роль у сім'ї тощо);

морально-психологічні характеристики (виховання, рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта або вузькість поглядів, зміст і різноманітність інтересів, темперамент, ступінь емоційного збудження, сила і темп реагування на різні зовнішні подразники, ситуації тощо).

На перший погляд, роль цих критеріїв може видатись незначною, водночас ми переконані в їх важливості для правильності обрання методу впливу на кривдника. Наприклад, в залежності від віку особи має враховуватися сталість його життєвих поглядів, зокрема чим молодше кривдник, тим легше корегувати його переконання; встановлення умов виховання в сім'ї дозволить зрозуміти бачення кривдника чи жертви на правомірність вчинення насильства в сім'ї; те ж саме стосується і віросповідання, зокрема мусульманству притаманний безапеляційний патріархат; характеризує особу кривдника і його трудова зайнятість.

Розглянуті нами критерії, що характеризують особу кривдника, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності, кожен з цих критеріїв є важливим для прокурора під час встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері та обрання заходів, які можуть застосуватись до кривдника.

Крім того, заслуговує на увагу прокурора й кримінологічна характеристика жертви кримінальних правопорушень у сімейній сфері як

окремий вид діяльності спеціально-кримінологічного запобігання. Таку діяльність можна назвати віктимологічною профілактикою кримінальних правопорушень, що вчиняються в сім'ї.

Фактично алгоритм роботи прокурора з жертвою кримінального правопорушення у сімейній сфері подібний до роботи з кривдником, з такою ж методикою визначення критеріїв особи лише з відмінністю у застосуванні засобів, що використовуються до жертв, замість покарання – реабілітація.

Варто зазначити, що такі заходи пов'язані з певним вторгненням у сферу приватного життя, а тому важливо під час обрання методу та застосування заходу чітко встановлювати межі допустимого впливу, доцільності та рівності порушених прав жертви та обмеження прав кривдника, зокрема вжиття примусових заходів можливе лише стосовно певної категорії осіб, зазначених у законі.

Так, до методів, що можуть позитивно вплинути на поведінку кривдника, ми відносимо метод переконання. За результатами нашого дослідження, застосування цього методу спрямовує формування в особи позитивних уявлень про суспільство, корекцію негативних соціальних орієнтацій шляхом використання педагогічних і психологічних прийомів впливу.

Більш ефективним, хоча складнішим у застосуванні, нам видається метод надання допомоги, який пов'язаний з реалізацією конкретних заходів, спрямованих на особистісний розвиток особи, її працевлаштування або навчання, поліпшення її соціально-побутових умов, формування сприятливого мікросоціального середовища. Якщо ж ці методи виявилися неефективними, до особи застосовується примус, що є винятковою компетенцією поліції і суду.

Оскільки довіра населення до прокуратури вища, аніж до правоохоронних органів, важливими у цьому напрямі видаються особисті прийоми прокурорів, на яких жертви злочинності у сімейній сфері зможуть повідомляти про випадки таких правопорушень, отримати належний захист

та допомогу.

Водночас перспективним напрямом спеціально-кримінологічного запобігання є формування довіри громадян до діяльності органів прокуратури. Як свідчать результати опитування, презентовані громадською організацією «Адвокат майбутнього» в прес-центрі «Укрінформу», більшість громадян України мають довіру до діяльності прокуратури (61 %), а повну довіру – 11 %. Очевидно, цей результат не може задовільнити повністю і може бути покращений.

4.3. Заходи запобігання злочинності у сімейній сфері

Злочинність в Україні, пронизуючи різні сфери суспільного буття, на жаль, не обійшла і сімейну сферу, особливо в період воєнного стану. І хоча злочинність у сімейній сфері – це окремий напрям кримінології, що вивчає особу кривдника, причини й умови такої злочинності, шляхи і засоби її запобігання та протидії, ми маємо розуміти, що саме така злочинність руйнує основи державності, якою є сім'я.

Оскільки злочинність у сімейній сфері та її генезис належать до числа тих питань, які потребують не тільки кримінологічного аналізу сучасного стану, а також вироблення на цій основі пропозицій для вдосконалення законодавства у вказаній сфері, вона також є вкрай важливою і сучасною проблемою [86, с. 250]. Адже дана злочинність, вироблення напрямів її запобігання та протидії потребують окремого ретельного вивчення з урахуванням усіх особливостей сьогодення.

Варто наголосити, що введення воєнного стану в Україні 24.02.2022 року особливо не вплинуло на проблему запобігання та протидії злочинності у сімейній сфері, оскільки основна увага держави була прикута до допомоги внутрішньо переміщеним особам, учасникам бойових дій та їхнім сім'ям. Однак проблема злочинності у сімейній сфері не зникла, а навпаки загострилась.

І якщо до початку вторгнення РФ на територію нашої країни в усіх об'єднаних територіальних громадах щодо запобігання злочинності у сімейній сфері була налагоджена комунікація між усіма суб'єктами, що опікуються допомогою особам, постраждалим від неї, то за умов воєнного стану та активних бойових дій співпраця дещо припинилася, особливо в умовах окупації.

Хоча за дослідженням наукової школи «Інтелект» юристи об'єднаних територіальних громад, працівники правоохоронних органів завжди готові надати допомогу постраждалим від злочинності у сімейній сфері, в тому числі й в отриманні чи продовженні дії обмежувального припису стосовно кривдника. Прикладом є справа № 398/3369/22. Так, 03 жовтня 2022 року суд Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області в цивільній справі № 398/595/22 ухвалив рішення у справі, яким дійшов висновку про достатність доказів для продовження обмежувального припису із застосуванням заходів тимчасового обмеження на строк шість місяців [13, с. 125].

Зокрема суд заборонив кривднику наближатися на відстань 100 метрів до місця проживання, навчання та інших місць частого відвідування постраждалої, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею, в тому числі вести листування, телефонні переговори або контактування з нею за допомогою інших засобів зв'язку особисто і через третіх осіб [293].

Вважається, що в Україні вітчизняними кримінологами не ставилося однозначного питання щодо виокремлення злочинності у сімейній сфері як нового напрямку в кримінології, це не означає, що злочинність у сімейній сфері повністю замовчувалося, а науковці оминали її дослідження. Навпаки, за роки незалежності України такі дослідження набули системного характеру.

За останні п'ять років ситуація різко змінилася, й сьогодні з боку засобів масової інформації, державних і громадських інституцій інтерес до проблеми злочинності у сімейній сфері різко зріс. А це в умовах

криміналізації даної сфери свідчить про його актуальність, теоретичну та практичну значущість.

До речі, саме у XXI столітті злочинність у сімейній сфері міцно вкоренилася у свідомості людини. За таких умов проблема вчинення злочинів у сім'ї сьогодні пов'язана із найважливішим завданням української держави – захистом прав людини і прав дитини, оскільки від цього залежить майбутнє нашої держави.

Більше того, проведені дослідження в указаній сфері свідчать, що проблема в сім'ї, зміна сімейних традицій і звичаїв, незахищеність членів сім'ї від кривдника в умовах воєнного стану породжує в суспільстві неповагу до закону, відтворює свавілля до правової культури, охоплює собою вчинення низки інших злочинів тощо.

Звертає на себе увагу також проблема неналежної організації з боку правоохоронних органів запобіжної роботи в царині запобігання злочинності у сімейній сфері та відсутність науково обґрунтованих рекомендацій з цього приводу. Оскільки сучасна правова доктрина, міжнародне право та європейська конвенційна спадщина сконцентровані в практиці Європейського суду з прав людини, ми маємо розуміти, що основоположними правами кожної людини є невід'ємне право на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу до її честі та гідності, а заборона тортур, примусової праці та дискримінації становить основу правового статусу людини в цивілізованому суспільстві.

Це означає, що будь-яка особа незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від злочинних посягань кривдника або кривдниці в даній сфері. Такий підхід поклав на державу позитивні зобов'язання створити ефективну систему протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері.

Враховуючи той факт, що вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї може носити малозначність діяння, ми пропонуємо заборонити припинення кримінального провадження за

ознакою малозначності діяння. Дана позиція нами ґрунтується на положеннях кримінального законодавства, міжнародного права та інституційного захисту особи в сімейній сфері.

Варто наголосити, що вирішальна роль в системі запобігання злочинності у сімейній сфері належить саме суду як єдиному органу, уповноваженому притягати кривдників до різних видів юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у даній сфері. До речі, провідна роль суду в механізмі запобігання злочинності у сімейній сфері підкреслюється й міжнародними стандартами в цій сфері.

Отже, з'ясування змісту вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері в умовах режиму воєнного стану має важливе значення не тільки з точки зору наукового пізнання, а й з точки зору практичної значимості його запобігання. До того ж запропонований нами навчальний курс «Злочинність у сімейній сфері в Україні: теорія та практика» можна вважати виправданим, у зв'язку із значною поширеністю вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сім'ї, а також бажанням загострити інтерес до неї з метою подальших теоретичних і практичних розвідок з означеної проблематики.

Отже, проблема запобігання злочинності у сімейній сфері певним чином кореспондується і з проблемами функціонування правоохоронних органів, такими як-от:

недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням;

неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення працівниками правоохоронних органів насильницьких злочинів;

низька професійна службова робота з особами, котрі схильні до вчинення насильницьких злочинів під час виконання службових обов'язків;

професійна деформація працівників правоохоронних органів в

Україні [96, с. 568].

Торкаючись питання запобігання злочинності у сімейній сфері, варто зазначити, що саме поняття «злочин», запропоноване раніше вітчизняними вченими, є доволі умовним, оскільки їх представники по суті вивчають різні аспекти цього соціального явища [220, с. 53].

Враховуючи той факт, що правоохоронні органи України – не ізольований соціальний механізм в державі, а органічна складова частина нашого суспільства, тому своєчасне проведення заходів запобігання злочинності у сімейній сфері викликає у суспільстві серед платників податків неабияку зацікавленість діями щодо своєчасного впливу на поведінку кривдника або кривдниці в сім'ї.

Більше того, два роки війни російської федерації проти України глибоко вплинули на соціально-економічні та воєнно-політичні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Не оминули ці процесі, на жаль, й інститут сім'ї. Отже, вчинення у сімейній сфері кримінальних правопорушень як кривдником, так і кривдницею дуже серйозно впливає на стан, динаміку і географію злочинності в цілому.

Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а як її нейтралізувати, на жаль, кримінологічна наука поки що не запропонувала.

У кримінологічній науці існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин, не бажаючи цього робити. Можливо, така думка має право на існування, мабуть її слід дослідити, але чому люди, які свідомо прийняли рішення створити сім'ю, прожили певний час у шлюбі, дозволяють собі вчиняти насильницькі дії: катування, мордування, приниження членів сім'ї.

За нашим дослідженням, кривдник або кривдниця чітко розуміє та усвідомлює, що такі дії злочинні, але вибирає саме злочинну дію. Можливо

причина в іншому. І. Г. Богатирьов наводить цікавий приклад ціни злочинності: «злодій, який вчиняє крадіжку, теж розуміє, що вчиняє злочин, і так до безкінечності. То що це, теж випадковість» [89, с. 87].

Як нам видається, у нас відсутня реальна статистика, яка шкода (пряма чи побічна) завдається кривдником або кривдницею у сімейній сфері. А тим цифрам, які ми отримуємо від офіційної статистики, вірити, на наше переконання, не слід, тому що вони не відповідають індексу тих втрат і тій шкоді, яких зазнає жертва злочинності у сімейній сфері.

Ми підтримуємо позицію Р. С. Веприцького про те, що узагальнену методику обчислення ціни злочинності слід починати з окремого регіону, міста, району, населеного пункту та для конкретних видів злочинів, зокрема економічних, корисливих, насильницьких та інших [126, с. 31].

Цікавою для нашого дослідження є позиція вітчизняних кримінологів В. В. Голіни і Б. М. Головкина, які вважають, що статистична ілюзія про насильницьку злочинність викривляє уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні [219, с. 67], а вона, на жаль, як соціальне правове явище розповсюджується на всі регіони нашої країни і, як не прикро, не останнє місце в цьому посідають правоохоронні органи, працівники яких мають забезпечувати своєчасне запобігання злочинності у сімейній сфері.

Водночас є помилкою, коли держава покладає запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сімейній сфері лише на правоохоронні органи, тому що ефективність їх діяльності також залежить від багатьох факторів і соціальних умов. О. М. Литвинов у власних дослідженнях пише про те, що завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити соціальні умови і правові правила співіснування, гармонізувати суспільні відносини, знімаючи соціальні протиріччя і зміцнюючи солідарність суспільства. Не вирішивши даного завдання, важко очікувати підвищення соціальної активності населення у протидії злочинності, його правової підтримки [235, с. 1].

О. М. Костенко зазначає, що високий рівень правопорядку в суспільстві

можливий тільки тоді, коли громадяни бачать у державних органах гарантів їхньої безпеки, відчувають не на словах, а на ділі зацікавленість правоохоронних органів у розгляді й вжитті заходів щодо будь-якого правопорушення. Укриття злочинів від реєстрації з метою підвищення показників розкриття, незаконні відмови в порушенні кримінального провадження, вчинення працівниками злочину та інше «професійне» маніпулювання статистикою завдають колосальної шкоди правосвідомості населення і підштовхують суспільство до прірви правового нігілізму [196, с. 150].

Отже, в розробці дорожньої карти запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері, слід враховувати наступні компоненти:

вид вчиненого кримінального правопорушення (від невеликої тяжкості до більш тяжкого і особливо тяжкого);

класифікація вчинення насильницьких злочинів з урахуванням історичного, правового, фінансово-економічного, політичного, ідеологічного, морального, медичного та соціально-психологічного критерію;

вид шкоди (пряма чи побічна), яка завдана кривдником або кривдницею не тільки потерпілому, а й державі та суспільству в цілому;

сума відшкодування шкоди, завданої кривдником або кривдницею на підставі позовних заяв. Це важливий компонент, оскільки засвідчує, що в Україні він поки що недостатньо відпрацьований [96, с.569].

За даними вітчизняних кримінологів, вчинення кривдником або кривдницею у сімейній сфері кримінального правопорушення набуває в умовах режиму воєнного стану в Україні особливого значення, оскільки їх вчинення в умовах війни – це суспільно небезпечне явище, яке зберігає свою тенденцію до криміналізації суспільства, становить особливу кримінологічну небезпеку у сфері сімейних відносин, завдає великої шкоди не тільки родині, а й державі та її громадянам.

До речі, цікавою є позиція Є. В. Фесенка, який у власних працях

зазначає, що проблема цінностей у світовій філософії небезспірна, а злочинне діяння завжди спрямоване проти найважливіших цінностей, які бере під захист кримінальне законодавство [341, с. 49].

Слід також звернути увагу і на позицію С. С. Мірошніченка, який доводить у власному дослідженні про необхідність удосконалення державою механізму протидії злочинності, оптимізації інтеграційних зв'язків між такими його елементами, як цілі, завдання, функції, методи діяльності, через комплексне вирішення питань реалізації принципу верховенства закону, прав і свобод людини і громадянина [251, с. 149].

До речі, кримінологічний аналіз розвитку злочинності у сімейній сфері в умовах режиму воєнного стану в Україні показує, що однією з найгостріших проблем є вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сімейній сфері. Насильство у сімейній сфері є в більшості випадків латентним, оскільки як кривдник, так і кривдниця не завжди бажають, щоб працівники Національної поліції або суд застосовували до них заходи впливу, а тому іноді приховують факти такого насильства.

Хоча, за нашим дослідженням, довіра населення до правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування залежить від належного виконання ними покладених державою й суспільством обов'язків захистити інститут сім'ї. Отже, злочинність у сімейній сфері вкрай негативно впливає не лише на інститут сім'ї, а й на державу в цілому, будучи одним із внутрішніх індикаторів, за яким суспільство оцінює стан соціальної та кримінологічної безпеки та мікроклімату в родині.

Такий стан справ багато в чому пояснюється тим, що вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сімейній сфері природно сприяє падінню авторитету державної влади, її інституцій, наділених законом забезпечити запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері. Серед рівнів запобігання злочинності у сімейній сфері ми виділяємо:

загальносоціальне запобігання злочинності у сімейній сфері – це продумана державна соціальна політика, яка спрямована на підняття авторитету роботи правоохоронних органів у вирішенні завдань щодо запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї;

спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у сімейній сфері – це цілеспрямовані дії держави на криміногенні детермінанти, які пов'язані з окремими видами кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в сім'ї;

індивідуально-профілактичне запобігання злочинності у сімейній сфері – це індивідуальний вплив держави та працівників правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування на кривдника або кривдницю у зв'язку з вчиненням ними кримінального правопорушення в сім'ї;

віктимологічне запобігання злочинності у сімейній сфері – це діяльність державних та громадських інститутів, спрямована на виявлення та нейтралізацію факторів, що формують віктимну поведінку у кривдника або кривдниці у зв'язку з вчиненням ними кримінального правопорушення в сім'ї шляхом виявлення у них підвищеного ступеня віктимності щодо потенційної жертви під час вчинення кримінального правопорушення.

Незважаючи на те, що у підрозділі 4.1, 4.2 проведеного нами дослідження ми використали до кожного суб'єкта запобігання злочинності у сімейній сфері його заходи запобігання, ми вирішили виокремити підрозділ 4.3 «Заходи запобігання злочинності у сімейній сфері». Такий методологічний підхід використано нами в цьому підрозділі з метою уніфікації запобіжної діяльності щодо запобігання злочинності у сімейній сфері, яка здійснюється різними суб'єктами на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

Стратегія запобігання злочинності у сімейній сфері спрямована на локалізацію кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері. Оскільки дана злочинність сьогодні має досить

високу активність, її запобігання на всіх кримінологічних рівнях – загальносоціальних, спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних та віктимологічних – має створити систему заходів, які пом'якшують наслідки вчинення кривдником або кривдницею вчинення кримінального правопорушення в сімейній сфері.

Безперечно, що саме заходи запобігання злочинності у сімейній сфері передбачають забезпечення суб'єктів запобіжної діяльності стійкістю у прийнятті рішення щодо кривдника або кривдниці за вчинене кримінальне правопорушення, усвідомлення громадськістю й обізнаність з цього напрямку.

Зростання злочинності одночасно тягне за собою розвиток багатьох негативних явищ суспільного життя. Тому розробка ефективних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері та їх вчасне застосування є запорукою подолання розвитку злочинності конкретного виду та злочинності в цілому [104, с. 185].

Перш ніж переходити до характеристики заходів запобігання злочинності у сімейній сфері, хочемо відзначити, що механізм запобігання злочинності виступає одним з головних напрямків протидії та запобігання злочинності взагалі. Оскільки ці два терміни кореспондуються між собою, ми в нашому дослідженні протидію злочинності визначаємо як поєднання запобігання проявам злочинності і кримінально-правового реагування, обумовлене сутністю та змістом самої злочинності.

В.В. Сокурєнко наголошує, що протидія злочинності являє собою цілеспрямовану комплексну діяльність, що здійснюється як державними органами, господарськими і громадськими організаціями, так і громадськими формуваннями, а також окремими громадянами. На його думку, протидія злочинності базується на нормативно-правових засадах внутрішньої та зовнішньої політики держави, складовою частиною якої є кримінологічна політика, що визначає теоретичні основи, напрями, цілі, методи запобіжного впливу на злочинність [314, с. 13].

На думку С. Г. Міщенко, протидія злочинності за своїм характером є

правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багатофункціональне та різноаспектне поняття, що охоплює собою практично всі сфери державної діяльності [252, с. 10]. О. М. Бандурка сформував наступні завдання протидії злочинності:

- виявлення причин вчинення злочинів і умов, що їм сприяють;
- застосування заходів з усунення встановлених причин і умов або їх нейтралізації (блокування);
- виявлення осіб із протиправною поведінкою, що має тенденцію переростання у вчинення злочинів;
- коригуючий вплив на цих осіб з метою недопущення вчинення ними злочинів шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів;
- застосування заходів, спрямованих на зниження серед громадян ризику стати жертвами злочинних посягань;
- обмеження дії негативних явищ і процесів, супутніх злочинності;
- мобілізація всіх позитивних сил суспільства на створення атмосфери нетерпимості до будь-яких форм злочинної поведінки;
- усунення недоліків у діяльності суб'єктів протидії злочинності;
- підвищення ефективності діяльності з протидії злочинності [68, с. 73].

Для реалізації політики протидії злочинності у сімейній сфері в Україні норми, які регулюють дану проблематику, закріплені в ч. 1 ст. 3 Конституції України, ст. 126⁻¹ та ст. 127 КК України, Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Законі України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Стосовно запозичення міжнародного досвіду у нормотворчу діяльність, нещодавно, 20.06.2022 р., Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Підписання та подальшої імплементації в законодавство України потребують Рекомендації

Ради Європи «Запобігання та боротьба з сексизмом» (CM/Rec(2019)1) та Конвенція Міжнародної організації праці № 190 про викорінення насильства та домагань на робочому місці.

Проблемним є питання реагування на випадки вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері в сім'ях військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (працівники поліції, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів, особи рядового та начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України).

Така ситуація призводить до дискримінації членів родин таких осіб, адже жертва розуміє, що немає сенсу звертатись за правовою допомогою у цих ситуаціях, розгляд таких справ буде закрито на етапі самого звернення. Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики висунуто пропозицію проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо зміни установленого порядку притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі».

Запобігання злочинності в широкому розумінні – це історично сформована система подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам є діяльністю, спрямованою на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [265, с. 145].

А. П. Закалюк вважає, що запобігання злочинності – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім, причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію,

а за можливістю – усунення їхньої дії [172, с. 324].

На думку В. В. Голіни, запобігання злочинності – це соціальна політика держави та діяльність громадськості, спрямовані на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення, поступового витіснення (загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [141, с. 16].

А. Марієнко трактує запобігання злочинності, як сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [244, с. 193].

Український учений О.О. Шкута вивчаючи запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням робить висновок, що – це багатогранний процес, який включає в себе: внесення змін до кримінального законодавства для підвищення рівня відповідальності за насильницькі кримінальні правопорушення; здійснення профілактичних заходів спрямованих на попередження насильницьких кримінальних правопорушень (патрулювання громадських місць, перевірку неблагополучних сімей, моніторинг потенційно небезпечних осіб); використання сучасних технологій для підвищення рівня безпеки (використання тривожної кнопки, додатків до мобільних телефонів, що дозволяють швидко викликати допомогу, встановлення камер відеоспостереження у громадських місцях для попередження і фіксації насильницьких кримінальних правопорушень) [353, с. 651].

З такою позицією вченого можна погодитись, оскільки учений І.Г. Богатирьов зауважує, що запобігання злочинності у сімейній сфері – це система заходів, що здійснюються правоохоронними органами, судом, органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами,

установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [87, с. 274].

В. Куц пропонує розглядати механізм запобігання злочинності у двох площинах: динамічній та статичній.

1) Динамічна складова містить наступні заходи запобігання злочинності:

1.1. профілактика злочинності.

Профілактика злочинності (гр. *prophylakticos* – запобіжний) – сукупність заходів, спрямованих на виявлення, обмеження чи нейтралізацію факторів злочинності, суспільної небезпеки особи злочинця, а також на усунення чинників виникнення та розповсюдження окремих видів та форм злочинів [289, с. 19].

До речі, вчений у власних дослідженнях наголошує, що профілактика націлена на нейтралізацію криміногенних передумов можливого правопорушення або діяльності з усунення та нейтралізації причин його можливого вчинення, а також умов, що сприяють цьому [229, с. 108].

У кримінології термін «профілактика злочинності» використовують як у широкому, так і вузькому сенсі. У широкому сенсі під профілактикою розуміють діяльність усіх суб'єктів профілактичної діяльності (як спеціальних, так і тих, чиї основні функції не пов'язані з правоохоронною діяльністю), націлену на протидію детермінантам злочинних проявів. Аналіз наукової літератури дає змогу дійти висновку, що під профілактикою злочинів у вузькому сенсі слід розуміти діяльність саме спеціальних суб'єктів, що полягає у розробленні й здійсненні заходів, спрямованих на виявлення й усунення детермінант злочинності, а також здійсненні превентивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Втілення загальної профілактики здійснення злочинів у сімейно-побутовій сфері, по-перше, стримує людей від скоєння злочинів, по-друге, що досить важливо, виключає можливість стати потерпілим від протиправних дій.

1.2. попередження злочинності.

А. Ф. Зелінський зауважує, що попередження злочинності – це система заходів щодо зниження росту злочинності шляхом усунення її причин та умов (кримінологічна профілактика), а також запобігання та припинення конкретних злочинів [177, с. 140].

І. Г. Богатирьов під попередженням скоєння злочинів розуміє найбільш ефективний, дієвий шлях боротьби зі злочинністю, оскільки заходи попередження направлені, в першу чергу, проти причин, які породжують злочини, і умов, що сприяють їх здійсненню [87, с. 249]. А. С. Чуйков визначає попередження злочинів, як вплив на чинники, які спричиняють появу та розвиток злочинності в певній сфері, який блокує такі чинники та поступово їх знищує [348, с. 434].

На думку В. Куца, попередження являє собою сукупність заходів, безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, які мають злочинні наміри, замислюють вчинення злочину. На рівні індивідуального запобігання злочинам попередження проявляється як інформування потенційного злочинця про нераціональність спланованого ним кримінального правопорушення. Головною ознакою цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір вчинити злочин. З позиції кримінального права це означає, що попередженням злочину є діяльність суб'єктів запобігання на стадії виявлення умислу на його вчинення [229, с. 109].

1.3. припинення розпочатого злочину.

В. Куц слушно зауважує, що припинення розпочатого злочину має місце за умови, що відбувається готування до вчинення злочину невеликої тяжкості, передбаченого ч. 1 ст. 14 КК України. Якщо готування до злочину

охоплюється змістом ч. 2 ст. 14 КК України, тоді припинення розпочатого злочину слід кваліфікувати не як засіб запобігання, а як правове реагування на вчинення кримінального правопорушення [229, с. 105].

II) Статична складова репрезентує різноманітні засоби запобігання. Вони можуть мати різну суспільну природу і лише деякі з них є предметом кримінології та юриспруденції (засоби оперативно-розшукової профілактики чи попередження кримінальних правопорушень або обвинувальний вирок суду (засіб), проголошення якого є потужним заходом запобігання злочинності, переважно у виді попередження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень) [229, с. 106].

Запобіжні заходи можна класифікувати за наступними критеріями:

За масштабом: заходи, які здійснюються у територіальному розрізі; заходи, які здійснюються на окремому об'єкті; заходи, націлені на групу осіб;

За змістом: заходи соціально-економічного характеру; заходи соціально-демографічного характеру; заходи технічного характеру; заходи екологічного характеру; заходи правового характеру та інші;

За суб'єктами: заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами;

За об'єктами: відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані.

В. В. Голіна виокремлює залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності:

Загальносоціальне запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проєктів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-кримінологічних запобіжних заходів [141, с. 62].

Схожу точку зору на термін «загальносоціальне запобігання» висловив О. М. Джужа. Під загальносоціальними заходами він розуміє діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, розроблення заходів, спрямованих на їх усунення й нейтралізацію. Цю діяльність здійснюють державні органи, громадські організації, вона зачіпає інтереси всіх членів суспільства [157, с. 111].

І. М. Копотун зауважує, що загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням – це позитивний розвиток суспільства в цілому, вдосконалення його економічних, політичних, соціальних та інших інститутів, що об'єктивно сприяє усуненню з життя кризових явищ і диспропорцій, які живлять злочинність [188, с. 327–328].

М. В. Колодяжний наголошує, що загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах. Тому цей рівень запобігання злочинності передбачає вироблення такого соціально-психологічного механізму в суспільстві, який би давав можливість блокувати деструктивну поведінку та усувати причини та умови, що сприяють їй [190, с. 163].

О. М. Литвинова вважає, що заходи загальносоціального (державного) характеру – це сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямовані на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [233, с. 114].

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері становлять наступні заходи:

шляхом просвітницької діяльності формування розуміння здорової родини та гармонічних взаємовідносин;

організація роботи телефону довіри та психологічної допомоги особам,

які знаходяться у токсичних взаємовідносинах;

проведення вебінарів для вироблення стереотипу правильних взаємовідносин;

публікації в соціальних мережах на тему домашнього насилля та шляхів його подолання;

створення спільнот із запобігання злочинності у сімейній сфері [104, с. 189].

Більшість кримінологів схильні виокремлювати віктимологічну профілактику в окремий напрямок загальносоціальної профілактики. На думку О. М. Джужі та В. В. Василевича, віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних можливостей, а також розроблення або вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від злочинів та подальшої віктимізації [212, с. 27].

Є. П. Гайворонський припускає, що віктимологічна профілактика – це цілеспрямований спеціалізований вплив на осіб з неправомірною чи аморальною поведінкою та фактори, що зумовлюють віктимність, пов'язану з такою поведінкою, а також на фактори й осіб, позитивна поведінка яких тією чи іншою мірою є віктимно небезпечною для них [136, с. 104].

І. Г. Богатирьов зазначає, що основним завданням віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень у сімейній сфері є створення системи ефективного соціального захисту всіх громадян від можливої віктимізації, зміна сформованої практики поведінки з потерпілими та іншими жертвами злочинів [91].

Для цього необхідно розробити або удосконалити чинне законодавство, створити нові державні та недержавні структурні підрозділи, соціальні служби, фонди допомоги, реабілітаційні центри та інші організації із захисту

жертв злочинів, організувати підготовку спеціальних кадрів для такої роботи.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері передбачає систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [87, с. 270].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення [141, с. 20].

Спеціально-кримінологічні заходи покликані виконувати такі завдання: контроль рівня злочинності всередині держави; вивчення зарубіжного досвіду протидії певному виду злочинності, а також наукових досліджень стосовно цього виду злочинності; розробку та безпосереднє виконання операцій, спрямованих на викорінення злочинних проявів; моніторинг проведених заходів; формування в пересічних громадян законослухняної моделі поведінки [157, с. 267].

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері становлять наступні заходи: створення науково-дослідницьких установ з питання вивчення кримінальних правопорушень у сімейній сфері; ініціювання законотворчої діяльності стосовно протидії кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері; розроблення дієвого механізму кримінального прогнозування та програмування кримінальних правопорушень у сімейній сфері; проведення

всеукраїнських соціальних програм, які націлені на формування обізнаності у населення про кримінальні правопорушення у сімейній сфері; залучення ЗМІ в інформуванні населення про стан кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, її детермінанти, права жертв такого злочину; створення фондів з надання фінансової та моральної підтримки особам, які стали жертвами кримінальних правопорушень у сімейній сфері [104, с. 190].

Безсумнівно, як зазначає Д. М. Тичина, застосування заходів щодо обмеження громадян у доступі до спиртного (зокрема у нічний час) суттєво позначаються на зниженні домашнього насильства [328, с. 424]. З даною позицією вченого варто погодитися, оскільки велика кількість вживання алкоголю членами сім'ї негативно впливає на організацію відпочинку, дозвілля не лише дітей, а й дорослих. За нашим дослідженням, до речі, це стосується як дружини, так і чоловіка.

Щодо індивідуального профілактичного запобігання злочинності у сімейній сфері, ми дотримуємося позиції вітчизняного кримінолога В.В. Голіни, котра полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення злочину, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи [141, с. 35].

Проведене нами дослідження засвідчило, що індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері передбачає такі заходи:

1) заходи переконання – процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисупільних установок. Заходи переконання реалізуються шляхом проведення особистих бесід, за допомогою яких роз'яснюються наслідки, міра покарання у разі вчинення домашньої злочинності;

2) заходи соціальної допомоги – соціальна реабілітація, надання соціального житла, соціальна підтримка незахищених верств населення, організація центрів соціально-психологічного впливу та спеціальних консультаційних пунктів;

3) обмеження – профілактичний контроль за місцем проживання або

роботи особи з боку правоохоронних органів чи громадськості (наприклад, головою ОСББ);

4) примус виражається у правообмеженні та репресивній діяльності [104, с. 190].

Отже, заходи запобігання злочинності у сімейній сфері є дієвим важелем впливу на поведінку кривдника або кривдниці. Механізм такого запобігання нами розглянуто у двох площинах: динамічній (профілактика, попередження, припинення розпочатого злочину) та статичній. Запобіжні заходи класифіковано за наступними критеріями: за масштабом, за змістом, за суб'єктами, за об'єктами, залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності.

Подолання в Україні всіх форм злочинності у сімейній сфері можливе шляхом постійної підтримки державою, органами місцевого самоврядування, громадськістю та іншими суб'єктами науково обґрунтованих заходів запобігання досліджуваним злочинам (46,7 %); проведення ґрунтовних наукових досліджень з проблем домашнього насильства та впровадження їх у соціальну практику (26,1 %); підготовки у вищих навчальних закладах волонтерів з метою їхньої співпраці з державними і недержавними інституціями для запобігання домашньому насильству (27,2 %) тощо.

Слід зазначити, що для ефективного запобігання злочинності у сімейній сфері необхідне формування відповідної суспільної свідомості. Для цього потрібно розповсюджувати ідею громадського осуду вчинення в сім'ї кримінального правопорушення та необхідності його запобігання шляхом залучення освітніх інституцій та засобів масової інформації (76,7 %) [Додаток Б].

Запропоновано загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, запровадження та втілення яких є запорукою мінімізації та успішної протидії та запобіганню злочинності у сімейній сфері. Наголошується також і на заходах віктимологічної

профілактики, яка на думку О. М. Джужі, Д. М. Тичини, має бути побудована на трьох контурах зворотного зв'язку в структурі віктимологічної моделі [161, с. 119].

На нашу думку, кожен контур віктимологічної моделі у запобіганні злочинності у сімейній сфері характеризується своїми показниками запобіжної діяльності, а тому їх врахування суб'єктами запобігання злочинності у сімейній сфері дозволяє, по-перше, мати зворотний зв'язок між суб'єктами у застосуванні заходів запобігання; по-друге, здійснювати корисний відбір необхідної інформації з метою накопичування досвіду запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Беззаперечно, що процес створення безпекової моделі віктимологічного запобігання у сімейній сфері є основою діяльності суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері з виявлення об'єктивних і суб'єктивних причин і умов вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в родині.

Ми погоджуємося з українськими вченими, що програмування віктимологічного запобігання злочинності, а сімейна сфера не є винятком, – важлива теоретична і практична проблема [195, с. 14], оскільки її реалізація дає змогу створити дієвий механізм для суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері і забезпечити віктимологічну безпеку в сім'ї.

Отже, заходи віктимологічного запобігання злочинності у сімейній сфері мають ґрунтуватися на правових засадах захисту інституту сім'ї від вчинення кривдником/кривдницею кримінального правопорушення, які закріплені у нормативно-правових актах, а також створенні самостійної віктимологічної програми як державного документа, в якому будуть визначені заходи, спрямовані на спеціальний об'єкт запобігання, тобто реальних жертв кримінального правопорушення, що вчиняється у сімейній сфері.

Висновки до Розділу 4

1. Ураховуючи вищезазначене, слід визнати, що без вирішення проаналізованих у дисертаційній роботі проблем рівень та ефективність запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері й надалі будуть залишатися нерезультативними і такими, що не відповідають істинному захисту прав і свобод людини та повною мірою не забезпечують реалізацію мети і завдань Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

2. Вищенаведене засвідчує відсутність цілісної державної стратегії кримінально-правової охорони сім'ї, що знижує співпрацю і координацію правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування щодо запобігання, виявлення й припинення вчинення з боку кривдника або кривдниці кримінального правопорушення у сімейній сфері.

3. Правові засади запобігання злочинності у сімейній сфері мають визначатися на конституційному рівні. Міжнародно-правові засоби також відіграють важливу роль в цьому процесі і не обмежують національне законодавство забезпечити правоохоронні органи, суд, органи місцевого самоврядування впливати на загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності у сімейній сфері, оскільки велика кількість документів, прийнята саме на міжнародному рівні, позитивно впливає на кривдника (кривдницю) кримінального правопорушення, якщо вони застосовуються суб'єктами запобігання даної злочинності.

4. Доведено, що наявна нормативно-правова база в Україні, що регулює діяльність правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинності у сімейній сфері на рівні загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів, свідчить про наявність у правовій регламентації низки проблем соціального, економічного, психологічного характеру.

5. Виокремлено заходи спеціально-кримінологічного запобігання

злочинності у сімейній сфері. Це заходи, які спрямовані на виявлення джерел (осередків) криміногенного впливу на сім'ю, на захист дитини від такої злочинності, на постановку кривдника (кривдниці) на профілактичний облік, на підтримку сім'ї в складних економічних умовах, на співпрацю правоохоронних органів з судом та органами місцевого самоврядування і громадськістю. У процесі дослідження виокремлено заходи запобігання злочинності у сімейній сфері: загальносоціальне; спеціально-кримінологічне та індивідуально-профілактичне запобігання. Зазначено також вплив віктимологічного запобігання на злочинність у сімейній сфері.

6. Доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері буде ефективним лише у разі взаємодії всіх суб'єктів запобігання такій злочинності, їх узгодженого спільного планування, колективного обговорення проблем та надання допомоги один одному в процесі запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері.

РОЗДІЛ 5

НАУКОВА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

5.1. Поняття та зміст кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері

Рух України до європейської інтеграції зумовлює необхідність упровадження істотних змін до гуманізації українського законодавства відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також вимог Європейського суду з прав людини, а також у кримінально-правову та кримінологічну політику держави щодо спектра проблем протидії та запобігання домашній злочинності.

Варто зазначити, що злочинність у сімейній сфері – це не випадковий факт людської деструктивності, це високий рівень кількісних і якісних показників вчинення кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею у сімейній сфері.

Оскільки дана злочинність має виражену тенденцію до зростання, ми поставили перед собою завдання актуалізувати усебічне вивчення всіх взаємопов'язаних аспектів, на підставі яких може бути розроблено кримінологічну модель та дієві механізми її протидії та запобігання.

Варто наголосити, що запобігання злочинності у сімейній сфері як об'єкт кримінологічного моделювання не було предметом окремого дослідження, ми вирішили у даному підрозділі розробити дорожню карту такого моделювання і запропонувати науковій спільноті розгорнути дискусію щодо пошуку шляхів запобігання злочинності у сімейній сфері.

Крім того, злочинність у сімейній сфері в Україні – це реальність, про яку не варто замовчувати, а тому запровадження кримінологічної моделі запобігання такій злочинності є одним із напрямів реалізації кримінологічної

політики у сфері протидії та запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї.

До речі, вчені, досліджуючи феномен злочинності, дійшли висновку, що у зарубіжних країнах функціонують різні кримінологічні моделі запобігання злочинності, які визначають кримінологічну парадигму цих держав, історичний досвід боротьби зі злочинністю, провідні наукові концепції, що формують головні напрями протидії та запобігання злочинності [287, с. 211].

Модель – це умовний образ, що відображує суттєві властивості досліджуваного об'єкта (або процесу) так, що його вивчення породжує нову інформацію про об'єкт, який моделюється. Сутність моделювання соціальних процесів, явищ, на думку Н. В. Сметаніної, полягає в умовному відтворенні досліджуваних об'єктів з наступним вирішенням задач за аналогією [312].

Саме дослідження європейського досвіду запобігання злочинності у сімейній сфері показало, що криміналізація останньої є вкрай важливою у демократичній правовій незалежній державі. Розглядаючи кримінологічну модель запобігання злочинності у сімейній сфері, варто наголосити, що її криміналізація відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ столітті соціально-економічних і політичних процесів, які вимагали водночас кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах її життєдіяльності, в тому числі й у домашній сфері.

Варто підтримати В. В. Голіну щодо виключення статті 173⁻² «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» із Кодексу України про адміністративні правопорушення, а ст. 126⁻¹ КК України викласти у новій редакції. Ми поділяємо також думку вченого про те, що у щорічному Єдиному звіті про кримінальні правопорушення повинен бути окремий розділ «Домашнє насильство», в якому відображаються усі прояви домашнього насильства. Як зауважує вчений, у суспільстві буде чітке

уявлення про його кількісно-якісні показники (рівень, коефіцієнт, структура, динаміка) [140, с. 38].

Отже, наша цільова настанова кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері потребує об'єктивного, а також критичного аналізу криміногенної обстановки в сім'ї та результатів діяльності суду, прокуратури, адвокатури, підрозділів Національної поліції та громадськості щодо адекватного застосування ними засобів соціального та правового реагування, запровадження суворішого покарання за вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї [97, с. 179].

Проте соціальний контроль за злочинністю у сімейній сфері має ґрунтуватися не стільки на силових методах і прийомах впливу, скільки на використанні інтелектуального потенціалу, спрямованого на створення науково обґрунтованої, теоретично узгодженої кримінологічної моделі запобігання такій злочинності.

Більше того, зазначена модель запобігання злочинності у сімейній сфері є не просто комплексом різноманітних форм, методів та заходів, її можна визначити як частину соціального контролю з боку держави за поведінкою інституту сім'ї в громадянському суспільстві.

Тому кримінологічна модель загалом – це комплексне поняття, яке відображає теорію і практику конкретної діяльності, спрямованої на недопущення вчинення з боку особи кривдника або кривдниці злочинності у сімейній сфері або її припинення на різних стадіях її розвитку.

Кримінологічна модель запобігання злочинності у сімейній сфері – це сучасний метод моделювання і є цінним саме тому, що він дозволяє досліднику отримати знання про злочинність у сімейній сфері не тільки шляхом безпосереднього її вивчення, а й шляхом дослідження її моделі.

На жаль, так сталося, що інститут сім'ї в Україні у XXI столітті став набагато вразливішим і незахищеним від злочинних посягань, ніж було раніше. Рівень злочинності у сімейній сфері та значна кількість чинників, які сприяють її існуванню, зумовлюють необхідність формування системи

запобігання ганебному для нашого громадянського суспільства явищу.

У теорії кримінального права та кримінології певним чином уже напрацьовано своєрідну модель запобігання злочинності у сімейній сфері, яка є одним із шляхів реалізації ранньої профілактики впливу на особу кривдника. Ця модель включає в себе: мету та заходи протидії та запобігання; об'єкт запобіжного впливу; суб'єкти запобіжної діяльності.

Першим елементом кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері є мета, яка має бути реальною, а не фейковою. Ми підтримуємо позицію вітчизняної вченої І. В. Однолько про те, що головна мета заходів запобігання злочинності полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище та стійкий правопорядок, що гарантували б зниження рівня злочинності до мінімального, відповідно до економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування суспільства [265, с. 141].

Ми переконані, що головна мета запобігання злочинності у сімейній сфері полягає в наданні з боку державних та недержавних інституцій допомоги інституту сім'ї в самореалізації, а не в контролі за нею. Злочинність у сімейній сфері, на жаль, спричинена комплексом негативних явищ і процесів різного походження, які ми розглядаємо як об'єкти запобіжного впливу. За результатами проведеного науковою школою «Інтелект» дослідження злочинності у сімейній сфері було встановлено, що панівною в її запобіганні вважається система профілактики, причому на ранній її стадії [245].

Цілком обґрунтованою в кримінологічній моделі запобігання злочинності у сімейній сфері є необхідність розробки потужної системи сімейної безпеки, що може бути партнером державної системи безпеки у виконанні спільних завдань і потужним резервом у забезпеченні дотримання прав і свобод людини, громадянина в Україні. На жаль, в Україні нині систему сімейної безпеки не сформовано, реально функціонують лише окремі її елементи.

Хоча саме сімейна безпека передбачає фізичний, економічний, психологічний та сексуальний стан захищеності жертви злочинності у сімейній сфері від особи-кривдника, відшкодування завданої шкоди, захист життєво важливих інтересів людини, її життя та здоров'я. Важливою складовою у сімейній безпеці є те, що Закон передбачав створення Єдиного державного реєстру випадків злочинності у сімейній сфері [115, с. 20].

Зокрема до Реєстру вносяться відомості: про постраждалу особу; про кривдника; дата та місце вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері; потреби постраждалої особи; вичерпний перелік заходів, здійснених у зв'язку з виявленням випадку вчинення особою-кривдником кримінального правопорушення в сім'ї, та їх результат.

На жаль, злочинність у сімейній сфері багато жертв сприймають як невідворотне явище в житті, і не повідомляють про нього. Інших потерпілих, які мають мужність звертатися по допомогу до органів влади, інколи відсилають назад, не сприймаючи їх серйозно. Інші не можуть знайти захист і справедливість через слабкість правової бази. Саме сімейна безпека сім'ї має стати тим імпульсом, який сформує нульову толерантність до такої злочинності і покаже, що кожна людина має право на гідне ставлення та захист.

Ми поділяємо позицію вітчизняного дослідника А. В. Вавриша про те, що суб'єктів запобігання злочинам можна умовно об'єднати в групи за місцем у державній і суспільній системі, виокремивши з-поміж них: державні; неурядові (недержавні), серед яких комерційні чи некомерційні структури, громадські об'єднання та спеціалізовані формування; громадян.

За іншими критеріями, зокрема завданнями, компетенцією та змістом запобіжної діяльності, дослідник розрізняє: органи влади загальної компетенції (їх установи, організації, підприємства); неспеціалізовані; частково спеціалізовані; спеціалізовані органи. Відповідно до Конституції України, забезпечення законності, правопорядку, громадської безпеки, а отже, й запобігання злочинам є обов'язком держави та її

суб'єктів [121, с. 139].

Щодо спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері, варто підтримати позицію вітчизняних кримінологів, які відносять до них саме правоохоронні органи, для яких завдання та функції профілактики належать до основних, пріоритетних. Це органи суду, прокуратури, Національної поліції, юстиції, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи. До системи спеціалізованих органів належать і деякі спеціалізовані громадські об'єднання (формування), організації недержавних форм власності, що надають охоронні послуги [181, с. 171].

Отже, під час розробки та запровадження у вітчизняну кримінологічну науку кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері варто звернути увагу на проблему доказування фактів вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері і особливо на систематичне вчинення особою-кривдником або кривдницею фізичного, економічного, психологічного або сексуального насильства.

Розглядаючи дану проблему, ми звернули увагу на позицію О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, які, даючи тлумачення систематичності, відзначають, що вона «означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожного окремого діяння, так і від їх кількості» [166, с. 78].

О. В. Степаненко, досліджуючи ознаку «систематичності», відзначає, що аналіз коментарів до вказаних статей, наукової літератури та судової практики дає можливість зазначити, що систематичність у вказаних випадках характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (два/три і більше раз), але й їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих. Вказане утворює якісний критерій систематичності. Лише за наявності як кількісного, так і

якісного критерію можна стверджувати, що насильство має систематичний характер [321].

Досліджуючи систематичність як ознаку об'єктивної сторони домашнього насильства як різновиду злочинності у сімейній сфері, П. Біленко зазначає, що систематичність полягає в багаторазовому (три і більше раз), тривалому (протягом року) вчиненні діянь, передбачених диспозицією ст. 126¹ КК України [78, с. 33].

Важливою складовою кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері є віктимологічна характеристика жертви кримінального правопорушення, що вчиняється у даній сфері. З цього приводу Д. М. Тичина зазначає, що як комплексна кримінологічна проблема злочинність у сімейній сфері дотепер досліджена не повною мірою [328, с. 229]. І з таким висновком ученого варто погодитися, оскільки кримінологічна модель запобігання злочинності у сімейній сфері була б не повною без характеристики потерпілих від кримінальних правопорушень у сімейній сфері.

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну суттєво зросла кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень з ознаками домашнього насильства. За десять місяців 2023 року кількість зареєстрованих випадків зросла майже на 50 % порівняно з тим же періодом 2022 року.

Середньомісячна кількість облікованих кримінальних правопорушень у 2023 році є більшою на 27 випадків, ніж у 2021 році. Констатується, що домашнє насильство зростає під час і після війни, оскільки рівень стресу збільшується, сім'ї переміщуються, а травмовані учасники бойових дій повертаються додому. Це може призвести до спалаху фізичного, психологічного та сексуального насильства вдома.

Отже, проблема злочинності у сімейній сфері значною мірою пов'язана із забезпеченням дотримання прав і свобод людини не тільки в сім'ї як основному осередку суспільства, а також і в інших сферах суспільного життя. Оскільки проблема злочинності у сімейній сфері

належним чином не забезпечується з боку державних та недержавних інституцій, і взагалі вона тривалий час замовчувалася, ми визнаємо дану проблему актуальною і недостатньо дослідженою. Більше того, злочинність у сімейній сфері з ідеологічних мотивів не могла бути, а з іншого боку, ментальність значної частини українського суспільства була такою, коли прояви насильства в родині не могли бути надбанням публічності.

На даний час українські вчені у різних галузях знань, не винятком є і кримінологи, шукають алгоритм подолання злочинності у сімейній сфері, все ясніше усвідомлюючи, що дана проблема найтіснішим чином пов'язана з кризою правової культури, моральної свідомості, алкоголізмом, наркоманією, проституцією, цивільними стосунками тощо. Інститут сім'ї вступив у протиріччя уявлень про здоровий спосіб життя, питання до шлюбних відносин, моральних і релігійних цінностей. Значною мірою були забуті традиції та звички дбайливого ставлення до родини, батьків, дітей та ін.

Деформація матриці сімейного життя, незахищеність її державними інституціями загострюють і без того складну проблему насильства у сімейній сфері. Серед її деструктивних факторів ми виділяємо різке збільшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених у даній сфері. А це в свою чергу дезорганізує життєву діяльність суспільства, завдає шкоди правам і свободам людині в Україні.

Проблема злочинності у сімейній сфері в українському суспільстві має велику актуальність. За даними правоохоронних органів України на обліку за вчинення насильства в сім'ї перебуває близько 90 тисяч осіб. Щорічно близько 5000 неповнолітніх стають жертвами злочинних посягань, в тому числі й з боку батьків або осіб, що їх замінюють чи займаються вихованням, з них 400 гинуть, 2000 одержують тілесні ушкодження; реєструється понад 5000 сексуальних злочинів, що включають розбещувальні дії дорослих осіб стосовно малолітніх дітей, сягає тисячі кількості згвалтувань; рятуючись від жорстокого поводження, щорічно закінчують життя самогубством приблизно

700 дітей і підлітків, а півтори тисячі залишають сім'ї.

Також згідно з офіційною статистикою 35 % жінок, які звертаються до лікарень «швидкої допомоги», перебувають там через тілесні ушкодження, пов'язані із знуцанням в сім'ї; 50 % всіх безпритульних жінок та дітей пішли з домівок, тікаючи від насильства в сім'ї; 50 % дітей з неблагополучних сімей, які зазнавали насильства в сім'ї, схильні до зловживання наркотичними засобами та алкоголем; близько 40 % усіх зареєстрованих вбивств відбувається саме в сім'ях; насильство в сім'ї є причиною 95 % справ про розлучення; існує також і той факт, що сексуальне насильство в сім'ї над жінками і малолітніми та неповнолітніми дітьми є доволі частим явищем і має високий рівень латентності [179].

Особливої актуальності злочинність у сімейній сфері набула сьогодні, адже військова агресія виступає своєрідним каталізатором поширення цього негативного соціально-правового явища. Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора статистика злочинності у цій сфері характеризується наступною динамікою. За 2021 (довоєнний) рік обліковано 2431 кримінальне правопорушення, зареєстроване за ознаками ст. 126⁻¹ КК України [167]. У 2022 році простежується суттєвий спад облікованих кримінальних правопорушень за ст. 126⁻¹ КК України – 1496 [168].

Проте вже за 10 місяців 2023 року таких кримінальних правопорушень обліковано 2292 [169], ми спостерігаємо тенденцію до зростання, за підсумками року кількість облікованих кримінальних правопорушень перевершить довоєнний 2021 рік.

Зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень у перший рік війни пояснюється тим, що населення України перебувало у шоківому стані від воєнних дій, а також тим, що велика частина українців стали вимушеними мігрантами та вибули до інших країн. Наведені статистичні дані вказують на актуальність вивчення цієї проблеми та пошуку шляхів її вирішення в сучасних умовах.

Науковим підґрунтям для розуміння та дослідження злочинності у

сімейній сфері стали праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Наприклад, А. Б. Блага [80] досліджувала поняття і зміст координації діяльності та взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Визначила основні проблемні питання, які виникають у зв'язку із виконанням такими суб'єктами своїх повноважень.

О. Джафарова, І. Іщенко, Д. Кіріка, М. Качинська, І. Рязанцева [45] вивчали профілактичну діяльність Національної поліції України з питань протидії домашньому насильству в сучасному сценарії. Найбільшу увагу громадськості привертає те, що насильство відбувається в сім'ї, часто зачіпає жінок. Це насильство, як правило, є прихованим (прихований злочин), оскільки і злочинець, і жертва намагаються зберегти в таємниці акт від громадськості [44].

Понятійно-категоріальні аспекти термінологічного апарату таких понять, як «насильство», «домашнє насильство», «правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» вивчені у роботі С. Шевченка [350]. Правову природу термінів «насилля в сім'ї» і «домашнє насилля» розглядала Т. М. Малиновська [243], вказана авторка також аналізувала значення цих термінів як з позиції міжнародно-правових актів, так і на національному рівні. Б. М. Головкін досліджував вплив сімейно-побутових конфліктів на рівень умисних вбивств [143], проте на той час національне законодавство України навіть не містило такого кримінального правопорушення, як «домашнє насильство», а кримінологи його розглядали як «фонове явище», відзначав А. А. Васильєв [122]. Існують спроби дослідити такий феномен, як побутова злочинність [23].

Пропонуються різні інноваційні Концепції запобігання домашньому насильству на період 2024–2030 рр., зокрема щодо консолідації зусиль державних органів із запобігання домашньому насильству, вдосконалення законодавчого та інституційного забезпечення такого запобігання, налагодження дієвої взаємодії та координації, а також нейтралізації порушень конституційних прав і свобод громадян та правопорядку як

гарантії соціально-політичної стабільності в державі; поліпшення умов життя всіх членів суспільства та створення атмосфери спокою і безпеки в морально-психологічному плані; усебічного сприяння розвитку громадянського суспільства та всіх його інститутів [327].

Зарубіжні вчені більш активно досліджують проблеми сімейно-побутової злочинності. Так, Р. Л. Сімонс, С. Х. Бурт і Л. Г. Сімонс [54], використовуючи моделювання структурних рівнів (SEM) із вибіркою з 760 студентів коледжу, перевірили різні гіпотези щодо того, як суворі тілесні покарання та конфліктні стосунки з батьками збільшують ризик того, що чоловіки будуть схильні до участі у сексуальному насильстві на побаченнях. Отримані результати свідчать, що сімейно-побутові конфлікти збільшують шанси того, що молодий чоловік спрямує насильство на свого партнера.

Е. Алдарондо наголошує, що удосконалення способів реагування на домашнє насильство вимагає отримання доказів про природу насильства і зловживання, яке відбувається, і як воно змінюється з часом [3]. Учені з усього світу шукають найкращі позитивні практики (моделі) запобігання домашньому насильству. Одна із моделей належної практики була розроблена з використанням результатів дослідження ефективності трьох проєктів з адвокації домашнього насильства, вона запропонована А. Пармаром і А. Сампсоном [4]. Р. Генріон [48] відзначає, що у Франції підтримка жертв насильства продовжує прогресувати протягом останнього десятиліття і є рідкісним прикладом політичної спадкоємності. На думку Л. Фреміюта, одним із способів запобігання домашньому насильству є лікування насильників з метою захисту потерпілих, адже вченими доведено, що насильники, як правило, не зупиняються, а продовжують свою протиправну діяльність частіше та інтенсивніше [42].

Х. Дуглас підкреслює, що важливим аспектом запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері є робота представників поліції. Від її ефективності залежить подальша безпека жертви. Досвід спілкування жертви з поліцією є важливим фактором у визначенні того, чи

будуть вони звертатися до поліції знову, причому негативний досвід зменшує ймовірність того, що жертва звернеться в майбутньому до поліції [25].

Загалом можна констатувати, що ця проблема є актуальною для будь-якої країни світу. І очевидно вона набуває більшої актуальності для України в умовах збройної агресії росії проти України.

Практика розвитку кримінального законодавства знає багато випадків, коли суспільно небезпечні діяння, які не належали до кримінально караних, згодом визнавалися законодавцем кримінальним правопорушенням. Причинами таких змін у законодавстві кримінологи називають: а) підвищення суспільної небезпеки певних діянь; б) необхідність усунення прогалин у законодавстві; в) появу нових суспільних відносин, що потребують охорони за допомогою норм кримінального права. Поряд з тим, щоб законодавство працювало і було ефективним у протидії та запобіганні злочинності, кримінально-правова заборона повинна бути соціально та кримінологічно прогнозованою на результат. З огляду на такий стан протидії та запобігання домашній злочинності, законодавець виправдано доповнив Кримінальний кодекс України:

1) ст. 126⁻¹ «Домашнє насильство», тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, – карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

2) ст. 151⁻² «Примушування до шлюбу», тобто примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого

співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Крім того, законодавець вніс відповідну редакцію до ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації», тобто примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

3) ст. 152 КК України «Зґвалтування», тобто вчинення особою чоловічої чи жіночої статі дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування), – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років; ст. 153 КК України «Сексуальне насильство», тобто вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство), – карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

На жаль, різке збільшення злочинності у сімейній сфері відбувається на тлі російсько-української війни та зростання загальної злочинності в Україні. Більше того, жодного дня не минає без повідомлення у засобах масової комунікації про насильство у сімейній сфері. А це в свою чергу дезорганізує життєву діяльність суспільства, завдає шкоди правам і свободам людини в Україні.

Після вторгнення росії в лютому 2022 р. кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства в Україні спочатку скоротилася, оскільки мільйони людей втекли від бойових дій. Але оскільки сім'ї повертаються у свої старі будинки або переселяються в нові, кількість випадків 2023 року

різко зростає.

Понад десяток посадовців і експертів, які працюють у цьому секторі, повідомили Reuters, що збільшення стало результатом зростаючого стресу, економічних труднощів, безробіття та травм, пов'язаних із конфліктом. За їхніми словами, у переважній більшості випадків жертвами є жінки. Зростання саме через психологічну напругу і через масу труднощів. Більшість експертів і професіоналів у цій галузі сказали Reuters, що вони побоюються, що проблема погіршиться, оскільки війна триватиме, і триватиме ще довго після закінчення конфлікту через травмованих військових, які повертаються з фронту [31].

Дослідження показали, що домашнє насильство, яке непропорційно впливає на жінок, зростає під час і після війни, оскільки рівень стресу зростає, сім'ї переміщуються, а травмовані учасники бойових дій повертаються додому. Це може призвести до спалаху фізичного, психологічного та сексуального насильства вдома. Зазвичай про це не повідомляється. Оскільки військовослужбовців сприймають як героїв, які захищають країну, є небажання критикувати тих, хто також є кривдником [62].

За словами самих військових, українська система психічного здоров'я може впоратися лише з невеликою частиною потреб, і більшість солдатів роблять помилку, намагаючись впоратися з нею самотійно, як інколи вони це роблять. Військові та ті, хто їх лікує, кажуть, що Україна тільки починає боротися з кризою психічного здоров'я, яка є глибокою і триватиме роками [60].

Українські вчені І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, О. І. Богатирьова, вивчаючи домашнє насильство в Україні як кримінологічну проблему, зазначають, що при якісній інтерпретації причинно-наслідкового зв'язку із вчиненням домашнього насильства варто виділити кримінальне правопорушення як результат тривалого і гострого конфлікту, ініціатором якого був кривдник або кривдниця; ситуаційно обумовленої конфліктної

поведінки потерпілого; аморального способу життя злочинця і потерпілого; вирішення злочинцем внутрішньоособистісного конфлікту суспільно небезпечним способом в об'єктивно нейтральній ситуації [23].

Сімейне насилля, на думку А. Ф. Капської [318], є формою деструктивної соціальної взаємодії в сім'ї, що відображає її загальне неблагополуччя і порушення в ціннісно-нормативній сфері індивідів. Насилля в сім'ї є чинником соціального ризику, що спричиняє поглиблення соціально-психологічної та моральної відчуженості, взаємну недовіру і ворожість стосовно інших членів сім'ї, брутальність і жорстокість у спілкуванні.

Залежно від форм прояву насильства у сімейній сфері законодавець виокремлює:

1) фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

2) психологічне насильство – форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність спричинили у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

3) економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші

правопорушення економічного характеру;

4) сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що містить будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності [278].

За критерієм впливу мотиваційної складової розрізняють:

1) імпульсивне насильство як безпосередня реакція на ситуацію, обумовлену емоційною нестриманістю;

2) інструментальне насильство, що використовується як засіб досягнення злочинної мети;

3) «насильство заради насильства», яке є самоціллю, а не засобом досягнення цілей;

4) змушене насильство – результат невиконання вимог певного суб'єкта;

5) насильство як прояв індивідуальної чи групової солідарності, що реалізує прагнення зберегти або підвищити свій престиж у групі;

6) «агресивний драйв», спричинений перешкодами у цілеспрямованих діях суб'єкта або деструкцією його самооцінки;

7) насильство через емоційну напругу, спровоковане комплексом чинників, які здійснюють на суб'єкта шкідливий вплив;

8) «неочевидні» насильницькі діяння – це ті, що не мають мети заподіяння шкоди і тому не завжди рефлексуються суб'єктом насильства [332].

Серед причин вчинення насилля у сімейній сфері слід виокремити:

особистість самого злочинця, його морально-вольові якості, які під дією зовнішніх соціальних чинників породжують готовність та рішучість до вчинення кримінального правопорушення [178];

криміногенна деформація суспільної свідомості:

антисоціальні погляди – оціночні судження (стереотипи мислення) значної частини людей, що виражають прийнятне ставлення до кримінальних форм задоволення повсякденних потреб та інтересів;

антисоціальні звичаї та традиції – успадковані від попередніх поколінь неписані правила поведінки, що визначаються нормою життя і діяльності, закріплюють неформальний порядок відносин між людьми у різних сферах;

антисоціальні установки – це вироблена на основі негативного соціального досвіду колективна схильність упереджено сприймати події, явища, норми, цінності та пов'язана з нею підвищена готовність порушувати правові приписи й кримінально-правові заборони [145];

психічні розлади (психоз, шизофренія, розумова відсталість). Під впливом розладів психіки у кривдників змінюється сприйняття реальності і свої пориви агресії вони зганяють на своїх партнерах;

ревності – комплекс переживань при дійсній чи підозрюваній зраді коханої людини, що характеризується складною психологічною структурою: типовими й дуже різноманітними емоційними реакціями та станами (заздрість, ненависть, тривога, гнів, відчай, жага помсти, пристрасть), сумнівами та підозрами, складними проявами в інтелектуальній та вольовій сферах, багатоманітністю форм поведінки, соціальною небезпекою;

пріоритет матеріальних потреб над духовними цінностями, соціальна нерівність, знецінення партнера, якщо він має менші фінансові можливості, шантажування на матеріальній основі, нестача коштів для підтримання певного іміджу та рівня життя, незадовільні умови життя;

правовий і моральний нігілізм;

спростування важливості інституту сім'ї;

менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей мислення народу певної держави. Більшості українських сімей притаманний патріархат, жінка перебуває в повній або частковій залежності від чоловіка;

депресивні стани;
зловживання алкоголем та наркотичними речовинами;
відмінність в інтересах, життєвих орієнтирах та прагненнях подружжя,
несумісність партнерів;
різниця у світогляді та світосприйнятті подружжя;
недоліки в роботі поліції, небажання брати участь у вирішенні
сімейних конфліктів;
тяжка хвороба та її наслідки в одного з подружжя;
поширення культу насильства через телебачення, інтернет;
погане виховання або його відсутність, невтішний приклад батьків у
сім'ях, де має місце домашня злочинність;
послаблення впливу релігії [109, с. 178].

До умов вчинення насилля у сімейній сфері відносяться:
несприятливе сімейне середовище, в якому панує сімейне насильство
та яке слугує первинним осередком для майбутнього кривдника;
вади сімейного виховання;
розбещення дітей з неблагополучних родин на етапі становлення
особистості;
бідність, злидні; відсутність нормальних умов існування;
розшарування суспільства;
ослаблення інституту сім'ї; знецінення ролі жінки;
культивування насильства через інтернет та відеоігри [109, с. 179].

Варто також звернутися до думок представників закордонної кримінологічної науки стосовно причин та умов злочинності у сімейній сфері. Так, виділяють наступні детермінанти насилля у сімейній сфері:

вплив бідності та умов сусідства. Діти, які ростуть у бідних сім'ях, піддаються підвищеному ризику різноманітних негативних наслідків у розвитку, включаючи проблеми поведінки та правопорушення. Попередні дослідження вказують на те, що бідність, як правило, руйнівню впливає на якість батьківства, і це одна з головних причин того, що бідність збільшує

шанси дитини на девіантну поведінку. Кілька досліджень показали, що батьки, які перебувають в економічному стресі, надають менше підтримки та моніторингу та вищий рівень непослідовної і суворої дисципліни, ніж батьки, які є більш заможними [8];

депресії. Батьки, які страждають на депресію, частіше будуть незадоволені соціальними стосунками, включаючи стосунки зі своїми дітьми. Кілька досліджень показали, наприклад, що депресивні матері схильні сприймати своїх дітей як важких, і такі батьки більш схильні до суворого або карального виховання [55];

жорстоке батьківство. Чоловіки, які стали жертвами жорстоких методів виховання, мають підвищений ризик вчинення насильства з боку інтимного партнера та сексуального примусу («інтимний тероризм») [54];

укорінення антисоціальної поведінки. Необтяжені батьківським контролем, байдужі до школи та під впливом девіантної групи однолітків, асоціальні підлітки переходять від опозиційної/зухвалої поведінки до вчинення більш серйозних правопорушень. Отже, більшість асоціальних дітей виростають злочинцями [17];

порушення структури сім'ї. Зростання проблем дітей і підлітків відбувається паралельно зі зростанням розлучень, спільного проживання та народжень від матерів, які ніколи не були заміжніми, що відбулося в останні десятиліття [49].

Для профілактики кримінальних правопорушень у сімейній сфері, на наш погляд, слід:

проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу, переконуючи у неприйнятності насильства в сім'ї та необхідності протидії такому насильству;

забезпечувати комплексне надання послуг, інформувати і навчати постачальників медико-санітарних послуг всебічно і чуйно реагувати на потреби осіб, які пережили насильство;

запобігти рецидиву насильства за рахунок раннього виявлення жертв

насильства, направлення їх в належні служби і надання їм необхідної підтримки;

пропагувати гендерні норми, засновані на принципі рівноправності, в рамках навчання життєво важливим умінням і навичкам та поширювати комплексні програми сексуальної освіти для молодих людей;

накопичувати фактичні дані про ефективні методи роботи, а також про масштаби проблеми шляхом проведення опитувань та анкетувань населення або включення тематики домашнього насильства в загальнопопуляційні демографічні та медико-санітарні обстеження;

встановити сувору санкцію за вчинення домашнього насильства з обов'язковим матеріальним відшкодуванням шкоди [105, с. 3].

Пропонуємо внести обґрунтування стосовно запровадження нового функціоналу в «Дії». Нами запропоновано і обґрунтовано розмістити на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функцію про надання одному із партнерів при створенні сім'ї інформації щодо майбутнього партнера на предмет його судимості та вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері. До речі, у лютому 2023 року Міністерство цифрової трансформації запустило на порталі «Дія» нову послугу, в межах якої українці можуть подати заяву про державну реєстрацію шлюбу.

Водночас нам видається доцільним та вкрай важливим з точки зору запобігання злочинності у сімейній сфері можливість одного з партнерів дізнатись про вчинення іншим партнером домашнього насильства, наявність у нього адміністративної чи кримінальної відповідальності за вчинені правопорушення у сімейній сфері. Допускаємо, що для виконання вимог законодавства про захист персональних даних такі відомості можуть розкриватися партнеру після погодження заявки про укладання шлюбу другим партнером. Водночас після розкриття таких відомостей кожна зі сторін матиме можливість відмовитись від укладання шлюбу.

Зауважимо, що у Великій Британії діє «Закон Клер», згідно з яким будь-хто може звернутися в поліцію із спеціальним запитом з метою

перевірки партнера на предмет наявності «насильницького минулого». Органи поліції здійснюють перевірку за таким запитом та інформують заявника про її результати. Очевидно такий досвід можна використовувати з огляду на те, що він не потребує додаткових ресурсів, оскільки бази домашніх насильників почали формувати в Україні з моменту ратифікації Стамбульської конвенції.

Отже, сім'я є основою побудови могутньої нації та правової держави. Через вторгнення російської федерації на територію України українським сім'ям було кинуте виклик: залучення чоловіків до захисту Батьківщини, вимушена еміграція жінок з дітьми, істотна зміна умов життя, ці та багато інших факторів провокують породження злочинності у сімейно-побутовій сфері.

Таким чином, злочинність у сімейній сфері – це кримінологічний феномен, який характеризується інтегрованим явищем, що вчиняється в умовах сім'ї, передбачає фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими а також вчиненням кривдником або кривдницею певного виду кримінального правопорушення. Пошук шляхів подолання даного явища та пропозиція заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері є фундаментальними для побудови моделі здорової родини, цей пріоритет є базовим для інтеграції в європейську сім'ю.

Кримінологічна модель протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері – це наукове пізнання про географію, динаміку, рівень, кількісні та якісні показники вчинення особою-кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері. Алгоритм такого моделювання включає себе:

моніторинг кримінологічної ситуації; постановку цілей, завдань і шляхів (способів) розв'язання проблем насильства у сімейній сфері на засадах ефективності, доцільності, результативності, попередню апробацію та впровадження прийнятого (прийнятих) рішення (рішень) в правотворчу і

правозастосовну практику;

розробку державної концепції протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні, яка ґрунтується на міжнародних стандартах охорони прав і свобод людини, апробованої вітчизняною і зарубіжною практикою;

співпрацю суб'єктів протидії та запобігання кримінальному правопорушенню у сімейній сфері із розробленням та впровадженням в діяльність уповноважених інституцій сектору безпеки комплексу науково обґрунтованих правових, інформаційно-аналітичних, культурних, виховних і поведінкових інструментів (рішень, методик, рекомендацій), спрямованих на моніторинг злочинності у сімейній сфері;

визначення напрямів імплементації кращих світових моделей охорони сім'ї та зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, врахування яких сприятиме мінімізації сімейно-побутового насильства, застосування обмежувального припису;

шляхи удосконалення системи протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим кривдником або кривдницею у сімейній сфері, на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуально-профілактичному й віктимологічному рівнях, у тому числі з урахуванням правового режиму воєнного стану, внутрішнього переміщення й маргіналізації населення [14, с. 252].

Розкриваючи поняття та зміст кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері, варто звернути увагу на погляди вчених щодо самої кримінологічної моделі дослідження злочинності у сімейній сфері. Зокрема, П. Г. Лузан у власному дослідженні зазначає, що вчені-кримінологи практично не використовували особистісно-орієнтованого підходів до методики запобігання злочинності у сімейній сфері. Як відомо, мета будь-якого дослідження полягає в тому, щоб обґрунтувати, що нова методика навчання є більш ефективною, порівняно з чинною, традиційною методикою [238, с.167].

Крім того, методика дослідження злочинності у сімейній сфері

потребує врахування наступних чинників: ставлення держави, її інституцій, громадськості до проблем сім'ї; важливість й масштабність завдань запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері; особливості сімейних відносин на стадії створення сім'ї та на стадії розлучення; взаємовплив загальної злочинності на рівень, динаміку, географію та причини злочинності у сімейній сфері, наявність високої латентності вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері тощо.

У контексті викладеного ми в процесі дослідження звернули увагу на позицію В. В. Голіни, В. П. Ємельянова, В. Д. Водніка та інших про те, що особливістю будь-якої кримінологічної роботи є наукова обґрунтованість її висновків даними конкретних досліджень [142, с. 7].

Отже, методика кримінологічного дослідження злочинності в сімейній сфері визначає успіх чи невдачу всього дослідження, коли мова йде про вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї. З огляду на зазначене, ми у нашому дослідженні підтримуємо А. І. Богатирьова в тому, що кримінологічна методика дослідження передбачає чотири етапи: підготовка й організація; розроблення методики дослідження; проведення дослідження; аналіз матеріалу і його узагальнення [84, с. 62].

Водночас, розглядаючи проблему злочинності у сімейній сфері шляхом застосування математичного (комп'ютерного) моделювання, ми наближаємо наше дослідження до більш точного його виміру. В контексті викладеного варто звернути увагу на позицію О. Ю. Бусол про те, що використання математики в дослідженні пояснюється тим, що об'єкти кримінологічних досліджень є масовими явищами, яким властиві статистичні закономірності, і їх кількісна сторона може бути подана в математичній інтерпретації. До того ж під час кримінологічних досліджень вивчення, обробка й аналіз масиву зібраного емпіричного матеріалу за допомогою математичних методів є навіть необхідними, тому що значно спрощують цей процес» [120, с. 219].

Дослідження злочинності у сімейній сфері має на меті вивчити кримінально-правову та кримінологічну характеристики шляхом встановлення кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в сімейній сфері, аналізом об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують види кримінальних правопорушень, вивчення стану та тенденцій, основних причин і умов їх вчинення, особи та жертви злочинності у сімейній сфері, напрацювання відповідних заходів її запобігання.

5.2. Зарубіжний досвід запобігання злочинності у сімейній сфері

Отже, завершуючи розгляд нашого дослідження, ми переходимо до вивчення зарубіжного досвіду запобігання злочинності у сімейній сфері, де маємо: висвітлити зарубіжні підходи до вирішення проблем запобігання та протидії даній злочинності; виокремити заходи запобігання та нейтралізації вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення в сім'ї; запропонувати вітчизняному законодавцю кращі зарубіжні практики запобігання злочинності у сімейній сфері.

Наукове дослідження злочинності у сімейній сфері буде більш репрезентованим, ґрунтовним і виваженим, коли ми звернемося до зарубіжного досвіду, зокрема положень міжнародного законодавства, кримінальної та кримінологічної доктрини, судової практики, застосування порівняльно-правового методу. Все це в сукупності дасть нам можливість виокремити спільні ознаки, властивості, відмінні риси, недоліки та позитивні рішення зарубіжної судової системи щодо запобігання вчиненню кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Оскільки проблема запобігання злочинності у сімейній сфері є загальносвітовою, Україна як соціально-правова держава не є винятком, а тому її соціальна спрямованість має виражатися у відповідному обслуговуванні громадянського суспільства, створенні необхідних та достатніх умов для запобігання вчиненню кривдником або кривдницею

кримінальних правопорушень у сім'ї шляхом реалізації економічних, соціальних та культурних прав людини, гарантуванні її соціального захисту та соціальної безпеки, на основі принципів справедливості, пропорційності та гармонічного поєднання (балансу) інтересів суспільства і сім'ї.

Зауважимо, що проведене нами дослідження злочинності у сімейній сфері засвідчує, що у різних країнах наслідками такої злочинності можуть бути психічні, фізичні, економічні та сексуальні травми, які можуть стати загрозою для життя і здоров'я не тільки подружжя, а також і їхніх дітей. Отже, злочинність у сімейній сфері – це не тільки вітчизняна проблема, це також і міжнародна проблема.

Незважаючи на те, що сім'я часто функціонує як важливе джерело опіки та підтримки, також є факт, що багато категорій злочинної та антисоціальної поведінки вкорінені в сімейних процесах або спрямовані на членів сім'ї. Більшість людей зважають на той факт, що жорстоке поводження з подружжям і дітьми є частиною повсякденного життя багатьох сімей, однак інші зв'язки між родинами та злочинністю вивчені недостатньо.

Із цього приводу вартими нашої уваги мають бути результати деяких напрацювань американських фахівців, що об'єднують дослідження з кримінології, психології сім'ї та соціології щодо ролі сімейних процесів в етіології² правопорушень та злочинної поведінки. Теорія та дослідження у сфері злочинності та правопорушень дедалі більше підкреслюють важливість сімейних процесів у поясненні розвитку девіантної поведінки. Теорія соціального контролю Хірші (1969) [37], перспектива життєвого шляху в розвитку злочинності Семпсона та Лауба (1992) [50], модель соціального навчання Ейкерса (1973) [2] і загальна теорія злочинності Готтфредсона та Хірші (1990) [33], наприклад, визначають поведінку батьків як причину правопорушень. Крім того, кримінологи почали зосереджуватися на проблемах, пов'язаних із сім'єю, таких як шлюбне насильство, жорстоке поводження з дітьми.

² Термін узятो з медицини. Розділ науки, що вивчає причини хвороб.

Для більшості американців культурний ідеал сім'ї наголошує на прихильності, консенсусі, гармонії та турботі. Однак у сім'ї є й інший бік. Незважаючи на те, що сім'я часто функціонує як важливе джерело опіки та підтримки, також є факт, що багато категорій злочинної та антисоціальної поведінки кореняться в сімейних процесах або спрямовані на членів сім'ї.

Більшість людей певною мірою усвідомлюють цей факт. Дійсно, якщо запитати, чому деякі люди вчиняють злочини, пересічна людина швидше за все дасть пояснення, яке зосереджуватиметься на тому, як девіантна особа виховувалась під час дорослішання. Крім того, за останні два десятиліття спостерігається підвищення обізнаності громадськості про домашнє насильство.

Більшість людей зважають на той факт, що жорстоке поводження з подружжям і дітьми є частиною повсякденного життя багатьох сімей; однак інші зв'язки між сім'ями та злочинністю менш зрозумілі. Мало людей усвідомлюють, наприклад, різні способи, за допомогою яких злочинна поведінка особи або участь у системі кримінального правосуддя має тенденцію порушувати життя інших членів сім'ї, або про роль, яку часто відіграють подружні партнери у сприянні чи стримуванні свого подружжя у вчиненні злочину.

Соціологи визначили терміни девіантної поведінки в сім'ї різними способами. Незважаючи на те, що сім'я є основним соціальним інститутом у всіх суспільствах, її форма, як правило, значно відрізняється від однієї культури до іншої. «Сім'я» – це абстрактна фраза, яка використовується для позначення низки форм і практик, які обслуговують загальний набір соціальних і психологічних потреб для групи з двох або більше людей, які мають спорідненість або емоційні зв'язки.

Враховуючи широке розмаїття форм, мабуть, найпростішим і найпрямішим підходом до вивчення сімей є зосередження на двох основних стосунках, присутніх у більшості сімей: 1) стосунках батьків і дітей; 2) відданих стосунках між двома дорослими. Осередок «батько – дитина» та

доросла пара є фундаментальними компонентами сім'ї, і конкретна сім'я може мати одну або обидві ці одиниці відносин.

Соціальна девіація – це будь-яка думка, почуття або поведінка, які вважаються небажаними групою людей, оскільки вони порушують соціальні норми, які поділяють члени групи щодо того, як людина повинна поводитися. Нинішнє обговорення зосереджено на таких діях, як дитяча агресія, підліткова злочинність, дорослі злочини та жорстоке поводження з дітьми та подружжям, оскільки вони стосуються сімейних процесів.

Дослідники часто називають осіб, які так поведуться, асоціальними. Такі дії суперечать просоціальній поведінці, яка враховує потреби та проблеми інших і тим самим сприяє благополуччю групи.

З іншого боку, антисоціальна поведінка є егоїстичною, ворожою та руйнівною і загрожує цілісності групи. Вираження антисоціальної поведінки, як правило, змінюється залежно від віку. Антисоціальна поведінка в молодшому шкільному віці, як правило, складається з таких дій, як знущання над іншими, брехня, відмова виконувати прохання дорослих, прояв надзвичайної злості та образи, навмисне дратування інших, злопам'ятність і мстивість. Злочинність у підлітковому віці складається з антисоціальних дій, які є незаконними, наприклад, ініціювання фізичних бійок, крадіжок у магазинах, грабежів, підпалів, знищення майна або немедичне вживання наркотиків.

Нарешті, існує антисоціальна поведінка, яка виявляється в дорослому віці. Це може включати широкий спектр кримінальних дій, таких як пограбування, крадіжка зі зломом, фізичний напад, шахрайство, сексуальні домагання і домашнє насильство. Особи, які беруть участь у таких діях, також часто демонструють різні прояви девіантної поведінки, які є антисоціальними, але не протизаконними. Це включає в себе такі дії, як брехня, зрада, статева розпуста, зловживання психоактивними речовинами та загальна безвідповідальність.

Отже, як вважаємо, зв'язок між сім'єю та антисоціальною поведінкою дітей, підлітків і дорослих і є визначальним чинником злочинності на сімейно-побутовому ґрунті. Сім'я є основним соціальним інститутом, який існує в усіх суспільствах. Крім того, що сім'я забезпечує своїх членів їжею та притулком, вона є середовищем, у якому діти освоюють фундаментальні соціальні навички та задовольняють свої емоційні потреби.

Сімейні стосунки пропонують дітям контекст для вивчення моральних цінностей, самоконтролю, любові до інших і довіри до них. Сім'ї також задовольняють емоційні потреби та потреби у спілкуванні дорослих. Незважаючи на те, що люди в сучасному суспільстві перебувають під впливом багатьох джерел, окрім сім'ї, сімейні фактори, ніж будь-які інші, пояснюють більше розбіжностей у рівнях антисоціальної поведінки.

Початком запобігання злочинності у сімейній сфері в зарубіжних країнах, за нашим дослідженням, варто вважати результати активності жіночого руху, які на міжнародному рівні відобразилися у хронології конференцій, у текстах декларацій і конвенцій Організації Об'єднаних Націй (ООН), резолюцій регіональних міжнародних організацій, інших міжнародних документів останніх десятиліть, серед яких, насамперед, слід виділити Конвенцію ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок [283].

Проте, на нашу думку, дана Конвенція не є правовим імперативом. Найважливішим тут є питання: чи знає подружжя про цю Конвенцію, і наскільки держава через свої державні і недержавні інституції, громадськість може її реалізувати, ефективно використати на практиці згідно з поставленими цілями і завданнями. Враховуючи, що у світі щоденно в сім'ї вчиняються кримінальні правопорушення, дієві результати Конвенції у різних країнах мають свої результати.

Наприклад, у жовтні 2022 року Комітет ООН визнав численні досягнення України у сфері гендерної рівності: це й ухвалення законів про запобігання домашньому насильству, внесення змін до законодавства щодо

кримінальної відповідальності стосовно домашнього насильства, введення у законодавстві поняття гендерно зумовленого насильства, прийняття низки державних стратегій та національних планів, ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнього насильства [192].

Ратифікація Стамбульської конвенції, на думку вітчизняних учених, «убезпечить українське законодавство від політичних впливів, що можуть виявлятися у скасуванні чинних законів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» [95, с. 44]. Сучасні глобалізаційні процеси свідчать, що зміна політичного вектору може впливати і на зміну законодавства. Прикладом може слугувати Грузія, де впродовж цілого півріччя йде боротьба щодо ухвалення закону про так званій «іноземний вплив». Саме зараз в країні-агресорці лунають думки про необхідність скасування законодавства про запобігання домашньому насильству. Ми спостерігаємо, як російська федерація поступово деградує і скочується до тоталітарного ладу. Саме тому для України важливо підтримувати європейські цінності і дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, у тому числі таких, як Стамбульська конвенція [12, с. 19].

Грунтуючись на результатах нашого дослідження, а також вивченому зарубіжному досвіді, ми підтримуємо твердження Л.С. Березовенко та О.В. Косаревської, що «ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству створить можливість впровадження додаткових механізмів захисту прав постраждалих від гендерно обумовленого насильства, покриє наявні прогалини в українському законодавстві та дасть можливість Україні співпрацювати із міжнародним співтовариством, що є цінним для захисту прав українок не лише в Україні, але й за кордоном» [347, с. 53].

Під час проведення нашого дослідження ми звернули увагу на статтю М. О. Тучака, який вважає, що проблема насильства в сім'ї є найбільш гострою для економічно слабих розвинутих країн, при цьому жінки у цих

країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим. Відповідно до даних дослідника, насильство в сім'ї з боку родини зазначали хоча би один раз вимірюється від 15 % у Японії до 71 % в Ефіопії, 23 % у Швеції, 4 % у Сербії, 30–54 % у Бангладеш, Перу і Танзанії [334, с. 66–69].

Отже, осмислення нами світового досвіду протидії досліджуваному виду кримінальної деліквентності сприятиме імплементації в національне законодавство найкращих позитивних практик запобігання насильства в сім'ї. Адже це майже аксіома, що вивчення досвіду інших країн і побудова на його основі власних моделей запобігання злочинності сприяє як збереженню ресурсів, так і швидкій їх реалізації [189, с. 81–82].

О. Д. Коломєць, розглядаючи насильство, вважає, що це посягання на суспільні відносини, у ході яких одні індивіди (групи людей) за допомогою зовнішнього примусу, що являє загрозу життю, підкоряють собі інших, їх можливості, продуктивні сили, власність, волю [191, с. 202–208]. З такою позицією дослідника варто погодитися, оскільки злочинність у сімейно-побутовій сфері включає в себе і таку її форму, як насильство. Водночас, за нашим дослідженням, злочинність у сімейній сфері отримала свою негативну оцінку лише у 60–70-ті рр. ХХ ст. Це було пов'язано, насамперед, з визнанням у багатьох країнах світу рівноправ'я чоловіків і жінок.

Безпідставне втручання в особисте та сімейне життя, посягання на недоторканність житла, дискримінації за будь-якою ознакою отримали міжнародне визнання. Важливу роль при цьому відіграло прийняття таких міжнародно-правових актів, як: 1) Загальна декларація прав людини; Конвенція про політичні права жінок; 2) Декларація прав дитини; 3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; 4) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; 5) Декларація про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок; 6) Декларація про викорінювання насильства стосовно жінок; 7) Конвенція про згоду на вступ до шлюбу, мінімальний шлюбний вік та реєстрацію шлюбу; 8) Конвенція про

рівну винагороду чоловіків і жінок за рівноцінну працю; 9) Конвенція про охорону материнства; 10) Конвенція про рівне поводження та рівні можливості для працюючих чоловіків і жінок: працюючі із сімейними обов'язками; 11) Конвенція про дискримінацію у сфері праці та занять тощо.

Проведений нами аналіз масиву міжнародного правового регулювання запобігання злочинності у сімейній сфері показав, що міжнародні правові документи мають слабку сторону розв'язання зазначеної нами проблеми. Водночас у цих документах встановлено їх достатньо вузьку спрямованість, зокрема в них більше мова йде про гендерну рівність між чоловіком і жінкою, а також запобігання вчиненню насильства над дитиною.

Наприклад, у низці міжнародно-правових документів, прийнятих зокрема на Генеральній Асамблеї ООН, запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері розглядається у контексті боротьби за права і свободи людини. У принципі, якщо розглядати кривдника або кривдницю, які вчиняють кримінальне правопорушення в сім'ї, то можна з впевненістю довести, що їхні дії порушують право на нормальний розвиток людини, право на фізичну недоторканність тощо.

Найважливіше, що усі вищеперераховані міжнародно-правові договори, визнані Україною, мають обов'язкову юридичну силу та підлягають застосуванню судами України. Зміст базових категорій, що закладені в міжнародно-правових актах, конкретизується на рівні національного законодавства, а також прецедентним правом Європейського Суду з прав людини. З цього приводу варто звернути увагу на позицію А. О. Джужі про те, що Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прецедентне право Європейського суду з прав людини офіційно визнане джерелом права України (ст. 17 Закону) [156, с. 60–61].

Варто наголосити, що в зарубіжних країнах накопичений багатий досвід з цієї проблеми, оскільки вона є актуальною для всіх країн. У рішеннях IV Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 4–15 вересня 1995 р.),

інших міжнародних правових документах наголошується, що рівні права, можливості та доступ до ресурсів, рівний розподіл сімейних обов'язків між чоловіками і жінками і гармонійне партнерство між ними мають ключове значення для їхнього добробуту і добробуту їхніх родин, а також для зміцнення демократії [268].

Зазначений документ важко переоцінити, адже він вимагає підвищення рівня знань і розуміння причин, наслідків та механізмів запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері, розробку комплексного та міждисциплінарного підходу до вирішення даної проблеми, оскільки усі етапи цього процесу пов'язані із розвитком і соціалізацією людини.

Варто також наголосити, що проведене нами вивчення зарубіжного досвіду запобігання злочинності у сімейній сфері засвідчило, що в Європі завдяки активним діям міжнародних правозахисних організацій істотно розширилися уявлення про дотримання прав людини, зокрема змінилося розуміння відповідальності держави за вчинення особою-кривдником або кривдницею кримінального правопорушення.

ЄС та його країни-члени працюють разом, щоб запобігати та боротися з насильством щодо жінок та дівчат, захищати жертв та покарати правопорушників. Адже насильство щодо жінок і дівчат є одним із найбільш систематичних і поширених порушень прав людини в усьому світі. Не є винятком і країни ЄС. На жаль, кожна третя жінка зазнавала фізичного або сексуального насильства, переважно з боку інтимних партнерів.

Так, наприклад, під час пандемії COVID-19 зареєстровано значне зростання фізичного та емоційного насильства щодо жінок. Звіти свідчать про те, що в деяких країнах кількість дзвінків на телефонні лінії допомоги жертвам домашнього насильства зросла в п'ять разів.

Насильство в Інтернеті також зростає, націлене, зокрема, на молодих жінок і жінок у громадському житті, таких як журналісти та політики. Жінки також зазнають насильства на роботі: близько третини жінок в ЄС, які стикалися із сексуальними домаганнями, зазнали цього на роботі.

ЄС та його країни-члени працюють на різних фронтах, щоб покласти край гендерному насильству, захистити жертв цього жахливого злочину та покарати правопорушників.

Наразі в ЄС немає спеціального законодавства щодо насильства щодо жінок і домашнього насильства. Проте це питання охоплюється деякими директивами та постановами ЄС, зокрема у сферах судової співпраці у кримінальних справах, рівності між жінками та чоловіками й політики надання притулку.

Наприклад, директива ЄС, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту всіх жертв будь-яких злочинів, гарантує забезпечення прав жертв гендерного насильства на всіх стадіях кримінального процесу.

8 березня 2022 р. Європейська комісія запропонувала нову директиву щодо боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством. Пропозиція спрямована на забезпечення мінімального рівня захисту в ЄС від такого насильства. Нові правила криміналізують низку правопорушень, включаючи калічення жіночих статевих органів і кібернасильство.

Проведений нами аналіз практики ЄСПЛ щодо сімейного кібернасильства, то в її основі розглядається тільки одна з форм домашнього насильства, яка, серед іншого, виражається в наступних діях: «злам», «видання себе за іншу особу» (використання технологій для видання особи жертви, щоб збентежити чи присоромити її, наприклад, шляхом надсилання образливих електронних листів з електронної пошти жертви), «спостереження/відстеження» (переслідування та спостереження за діяльністю жертви в режимі реального часу; наприклад, GPS-відстеження), «переслідування/розсилання спаму» (використання технологій для постійного контакту, роздратування, погроз та/або залякування жертви), «вербування» (заманювання потенційних жертв у ситуації насильства) та «зловмисне розповсюдження» (маніпулювання та розповсюдження наклепницьких і

незаконних матеріалів, пов'язаних із жертвою; наприклад, погрози або витік інтимних фотографій/відео) [275].

До речі, вчені по-різному розглядають кібернасильство. Зокрема, І. Лубенець розглядає його, як «систематичні умисні дії з боку особи або групи осіб (частіше підлітків) із використанням інформаційно-комунікаційних засобів, спрямовані проти іншої особи (осіб), що характеризуються створенням ворожої, принизливої обстановки» [237, с. 178].

У свою чергу Л. Найдьонова розглядає кібернасильство, «як новітню форму агресії, що передбачає жорстокі дії з метою принизити людину за допомогою використання інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж» [256, с. 2].

Цікавим для нашого дослідження є розуміння кібернасильства Б.М. Головка – «як агресивні, навмисні дії, які здійснюються групою або окремою особою з метою приниження, залякування та цькування іншої особи за рахунок використання інформаційно-комунікаційних засобів» [147, с. 71].

О. В. Степаненко зазначає, що кібернасильство виявляється в тому, що це певний симбіоз, в першу чергу, психологічного та/або сексуального насильства, яке здійснюється із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Погоджуючись з даним висновком дослідника і його пропозицією доповнити ст. 126⁻¹ КК України «Домашнє насильство» ще однією формою – кібернасильство [320], ми в свою чергу виокремили ознаки сімейного кібернасильства, оскільки воно охоплює не тільки статтю 126⁻¹ КК України, а й інші кримінальні правопорушення, що вчиняються у сімейній сфері. Серед них:

використання засобів інформаційних технологій та/або інтернету; примушування до вступу в інтимні стосунки під загрозою з фото- або відеофіксацією статевого акту;

шантаж поширення «домашніх відео», інтимних фотографій в інтернеті за участю подружжя без його згоди;

встановлення GPS-спостереження за членом сім'ї; вхід у профіль партнера у соц. мережах, меседжерах, електронних скриньках;

написання коментарів/ведення переписок у соц. мережах/меседжерах від особи партнера іншим з подружжя тощо.

На підставі ознак сімейного кібернасильства нами сформульовано його авторське визначення – це усвідомлені умисні дії кривдника або кривдниці, котрі полягають у використанні новітніх технологій з метою фізичного, психологічного та економічного насильства.

Важливо наголосити, що 9 червня 2023 р. Європейська Рада (далі – Рада) погодила свою позицію стосовно запропонованої Директиви щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством.

А тому вже згадана нами Стамбульська конвенція від 2014 р., яка була підписана ЄС 13 червня 2017 р., дозволила у лютому 2023 р. Європейській Раді надати згоду Європейському парламенту на ухвалення рішення про укладення ЄС конвенції. 1 червня 2023 року Європейська Рада ухвалює рішення про приєднання ЄС до Конвенції. Це був прогресивний крок у запобіганні і протидії злочинності у сімейній сфері.

Злочинність у сімейній сфері по суті збігалася з визнанням принципу рівності жінок і чоловіків та його повним закріпленням у численних міжнародно-правових актах. До речі, проведений у дослідженні аналіз міжнародних правових актів показав рівні права жінок і чоловіків, визнання їхніх прав на життя, здоров'я, свободу та фізичну недоторканність, заборону тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання. Водночас, за нашим дослідженням, право жінки жити без насильства також підтримується міжнародними угодами, такими як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) і Декларація ООН про ліквідацію насильства щодо жінок (1993).

Зокрема у 2020 р. Єврокомісія ухвалила стратегію гендерної рівності на період 2020–2025 років. Стратегія передбачає амбітний набір заходів для припинення насильства щодо жінок і домашнього насильства. Цією стратегією ЄС підтвердив свою відданість щодо запобігання та боротьби з гендерним насильством; підтримки та захисту жертв; притягнення винних до відповідальності [28].

Варто наголосити, що саме під тиском громадськості у більшості країн Європи почалося державне субсидіювання кризисних центрів для жертв злочинності у сімейно-побутовій сфері. Оскільки попередні закони не враховували специфіку і складність злочинності у сімейно-побутовій сфері, то законодавець з метою її запобігання розпочав вносити різні зміни і доповнення до цивільного, адміністративного, кримінального законодавств, а більшість держав стали розробляти спеціальні закони, мета яких полягала у створенні правової бази для реалізації комплексного підходу до вирішення проблем запобігання злочинності у сімейно-побутовій сфері. Тепер такі закони діють у більшості держав Європейського Союзу.

Наприклад, Федеративна Республіка Німеччина, де проблема злочинності у сімейній сфері актуальна як ніколи. Саме тому серед найважливіших своїх завдань федеральний уряд називає ефективну боротьбу з насильством проти жінок, допомогу жертвам і послідовне покарання злочинців. Основна профілактична робота в цьому напрямі покладена на Федеральне міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок і молоді Німеччини (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend). До найбільш розповсюджених заходів поліцейського впливу на злочинність у сімейній сфері належать:

вилучення з квартири (будинку) особи, від якої виходить небезпека (Wohnungsverweisung);

заборона особі, від якої виходить небезпека, входити до квартири (будинку) (Rückkehrverbot);

вилучення з певного місця особи, від якої виходить небезпека (Platzverweis);

заборона перебування (появи) у визначеному місці особі, від якої виходить небезпека (Aufenthaltsverbot);

заборона вступу в контакт (словесний контакт на вулиці, по телефону, по електронній пошті тощо) особі, від якої виходить небезпека (Kontaktverbot);

в особливо тяжких випадках особа, від якої виходить небезпека, береться під варту (Ingewahrsamnahme) [11, с. 125].

Серед заходів запобігання злочинності у сімейній сфері з боку держави у Німеччині є турбота про майбутні покоління. Німецький вчений К. Зайт [51, с. 249–254] пише, що якщо діти бачили, як їхні батьки зазнавали відкритого насильства одне від одного, їхня психіка важко страждає. У більшості випадків вони сприймають насильство як основу сімейних взаємин, зазнають у майбутньому експлуатації та насилля з боку батьків.

Великого значення запобіганню злочинності у сімейній сфері надає інша Європейська країна – Велика Британія. Згідно із законом від 2004 року домашнім насильством є будь-який випадок загрози, насильства та жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового чи емоційного) між дорослими, які є або були співмешканцями або щодо членів сім'ї, незалежно від статі, сексуальної орієнтації [24].

Варто зазначити, що проблема злочинності у сімейній сфері змушує Велику Британію шукати оптимальні шляхи її запобігання. Головним органом запобігання такій злочинності є поліція, її основне завдання полягає в тому, як зробити так, щоб учасники сімейного конфлікту не перейшли законодавчу заборону.

Така форма роботи британської поліції є актуальною і для Національної поліції України, оскільки при виїзді на сімейний конфлікт працівники своїми діями можуть запобігти вчиненню кримінального

правопорушення, а можуть і навпаки, спровокувати його після складання протоколу або усного попередження.

Це дуже важливо розуміти, оскільки при виїзді на сімейні конфлікти працівники поліції мають бути готові до розв'язання будь-якої проблеми. Спочатку варто роз'яснити чинне законодавство, а потім вирішити, варто застосовувати норми адміністративного чи кримінального впливу на кривдника або кривдницю.

Досвід англосаксонських країн із запобігання злочинності у сімейній сфері показує, що дана проблема постійно перебуває під контролем держави, а тому саме держава забезпечує належне фінансування спеціалістів місцевих служб підтримки і національних телефонів довіри, які відповідають на всі види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. При цьому варто наголосити, що саме держава зацікавлена у наданні всілякої допомоги і підтримки жертвам кримінальних правопорушень, що вчиняються в сім'ї [11, с. 125].

До речі, за нашим дослідженням, у Великій Британії у великих містах створено 87 незалежних консультативних центрів, завданням яких є не тільки захистити жінку від сексуального насильства, а й надання їй допомоги у покаранні кривдника за примусовий шлюб. Досвід Великої Британії є дуже корисним і цікавим для нашої країни, оскільки КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу (ст. 151² КК України).

Дана стаття була введена в Україні вперше і розглядається, як кримінально-протиправне діяння, що передбачає злочинну поведінку з боку майбутнього подружжя шляхом будь-яких активних дій (обіцянки, подарунки, обман тощо), які повинні бути спрямовані саме на вступ до шлюбу.

Більше того, уряд Великої Британії регулярно фінансує консультативні центри, в яких проводиться не тільки робота з кривдником або кривдницею щодо сімейного конфлікту, а й прикладні дослідження причин і умов

злочинності у сімейній сфері та пропонуються державі відповідні заходи її запобігання.

На жаль, державний бюджет України не передбачає окремої статті на фінансування незалежних консультативних центрів, тому ми пропонуємо їх створювати і фінансувати із бюджету об'єднаних територіальних громад, а ті, в свою чергу, мають надавати законодавчі ініціативи за допомогою народних депутатів щодо надання додаткових повноважень поліції та прокуратурі щодо запобігання злочинності у сімейній сфері.

Важливим елементом загальнодержавної програми злочинності у сімейній сфері визнається у Великій Британії робота поліції. Завдяки «закону Клера» особа має право звернутися в поліцію з метою отримати інформацію про майбутнього партнера для сімейних стосунків, чи існує в нього «насильницьке минуле». Поліція проводить таку перевірку і повідомляє про це заявника[24].

Варто зазначити, що результати нашого дослідження не встановили такої практики на території України, коли громадяни, які вступають в шлюбні відносини, звертаються до поліції щодо спеціальної перевірки майбутнього партнера на предмет схильності його до різних проявів агресії, насильства, зловживання алкоголем, наркотиками. Вважаємо, що право громадянина на таке звернення не заборонено чинним законодавством, тому досвід британської поліції варто впровадити в роботу і Національної поліції України.

Цікавим для нашого дослідження є досвід запобігання злочинності у сімейній сфері Швеції, зокрема завдяки створенню широкого попиту щодо принципів гендерної рівності та підготовки основ для державної політики, яка спрямована на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у формуванні суспільства та власного життя, уряд Швеції започаткував чотири конкретні цілі: рівний розподіл влади та впливу на процес прийняття рішень; економічна рівність та рівний доступ до освіти; рівноправний розподіл

неоплачуваних послуг та домашньої роботи; припинення чоловічого насильства щодо жінок [27].

Так, першим серйозним кроком на рівні законодавства стало запровадження обмежувального припису, який був уведений відповідним Законом у 1988 році. Метою Закону було запобігання злочинам, спрямованим проти осіб, які піддаються переслідуванню та домаганню, а також створення для них почуття безпеки. Закон був розроблений гендерно нейтральним, але виходячи з його обґрунтування, зрозуміло, що Закон призначався для застосування в ситуаціях, коли жінка зазнала насильства чи загрози, перебуваючи у відносинах, або де людина переслідує і домагається жінку в інтимних відносинах, що вже закінчилися [47].

У 1998 році в КК Королівства Швеція був введений новий злочин – грубе порушення недоторканності жінки. До речі, було також введено нове визначення: «Сексуальне переслідування», яке означає таку небажану поведінку на основі статевої чи небажаної поведінки сексуального характеру, що порушує цілісність працівника на роботі [1].

Цікавим з погляду на досліджувану нами проблему злочинності у сімейній сфері є досвід Ізраїлю, де фізичне покарання у сім'ї виключено. Будь-яке фізичне насильство принижує людину, а погроза застосування насильства вважається психологічним насильством і розцінюється як злочин [11, с. 126].

Відповідно до Закону Ізраїлю «Про запобігання домашньому насильству», ухваленому ще у 1991 році (з подальшою редакцією у 2001 р.), не тільки чоловік має право звернутися до суду з проханням про отримання ордера на захист, щоб отримати заборону на проживання у квартирі (будинку) члена сім'ї, який виявляє насильство. У законі дається широке визначення члена сім'ї, що має право подати позов на отримання ордера на захист: розведений чоловік, бабуся чи дідусь, брати чи сестри, дитина чоловіка, брати і сестри чоловіка і дружини, дядьки і тітки, племінники, цивільне подружжя, а також пара однієї статі [255].

У процесі нашого дослідження ми звернули увагу і на досвід запобігання злочинності у сімейній сфері в Греції, зокрема Закон «Про боротьбу із домашнім насильством», насамперед спрямований на захист основних прав жінок та дітей, протидію фізичному та сексуальному насильству, а також на забезпечення підтримки і допомоги жертвам домашнього насильства [11, с. 126].

Відповідно до його положень заподіяння шкоди здоров'ю (спричинення тілесних ушкоджень, побоїв тощо) у сім'ї вважається обтяжуючою обставиною (так само, як і посягання на жінку, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності), криміналізовані сексуальне насильство стосовно подружжя, інтимного партнера та тілесні покарання дітей, запроваджені заходи захисту (як юридичного, так і фізичного) жертв домашнього насильства, заборонний припис (згідно з яким виключається доступ кривдника для місця проживання/перебування жертви та (або) її близьких родичів, навчання дітей тощо) і програма психологічної корекції для кривдників [64, с. 12].

Цікавим для нашого дослідження злочинності у сімейній сфері став досвід Франції, де щорічно проводиться моніторинг з дослідження інтенсивності виявів домашнього насильства. Саме цей вид кримінального правопорушення змусив керівництво держави проводити кардинальні кроки задля викорінення таких негативних тенденцій. До речі, моніторинг ситуації виявів домашнього насильства у Франції започатковано досить давно, і на теперішній час від 200 тис. до 2 млн жінок у Франції є жертвами домашньої злочинності, 400 щорічно вмирають від побоїв, завданих чоловіком у сім'ї, тобто більше однієї жінки щодня [6].

Дані дослідження показали, що причинами вчинення кривдником кримінального правопорушення у сімейній сфері є певні стереотипи, які панують у родині, де домінує чоловік, особливо це виявляється у Франції, яка традиційно є мультикультурною та відкритою для імміграції [11, с. 126].

Вивчення нами запобігання злочинності у сімейній сфері у Сполучених Штатах Америки (США) показує, що ця проблема превалує за значущістю над іншими напрямками запобігання та протидії злочинності. Американський досвід боротьби з домашнім насильством характеризується наявністю у кримінальному законодавстві спеціальних норм, детальною регламентацією правозастосовної діяльності поліції, прокуратури, судів, існуванням потужної соціальної структури із захисту жертв такого насильства [57].

Так, на відміну від українських кримінально-правових стандартів, федеральне законодавство США дуже широко підходить до питання щодо охорони прав, свобод та інтересів особи, передусім тих, які загрожують її життю, здоров'ю, честі, волі, гідності, статевій свободі та статевій недоторканності. Як і в інших країнах світу, в США виділяють низку форм домашнього насильства: емоційне (психологічне), зовні виражене (фізичне), сексуальне. При цьому, як показує проведене дослідження, у зазначеній державі, на відміну від інших, приділено значну увагу деталізації ознак кожного з видів насильства у сім'ї [137, с. 12].

Ми солідарні з думкою вчених та спеціалістів, які вважають, що вчинення кривдником злочинності у сімейній сфері повинно бути обтяжуючою виною обставиною.

Завершуючи аналіз закордонної практики запобігання злочинності у сімейній сфері, слід констатувати, що подальша інтеграція України до ЄС та Євроатлантичного безпекового простору, вочевидь, відкриє більше можливостей для України як кандидата на членство і, зрештою, країни-члена на вирішення проблеми запобігання та протидії злочинності у сімейній сфері.

Однак є чимало інструментів, якими можна скористатися вже сьогодні. Наприклад, різні країни ЄС підготували національні плани боротьби з домашнім насильством. Ці плани включають кампанії з підвищення обізнаності по всьому Європейському Союзу. Одна п'ята країн ЄС вважає це ефективним інструментом для підвищення обізнаності про домашнє насильство.

Такі ініціативи з підвищення обізнаності можуть мати важливий вплив як на національному, так і на регіональному рівні. Більшість із них просуваються неурядовими організаціями, потім державними органами чи державними установами, а іноді – науково-дослідними установами. Це свідчить про те, що громадянське суспільство все ще швидше реагує на такі виклики, як домашнє насильство, і навіть сьогодні в Україні є багато активних громадських організацій, які займаються цією проблемою.

Ще одна річ, яка була б корисною для України, – це подальший розвиток послуг щодо надання підтримки жертвам домашнього насильства, таких як безпечне середовище, юридична підтримка та усунення шкоди від насильства. Такі варіанти включають вислуховування, поради, адвокацію, притулок, самодопомогу, консультування, захист, судове переслідування та доступ до активної діяльності. Для досягнення цієї мети потрібне додаткове фінансування, і незважаючи на те, що нинішня ситуація ускладнює доступ до державного фінансування, важливо також проводити адвокацію в цьому напрямку.

Нарешті, навчальні курси можуть мати значний вплив, незалежно від того, чи вони спрямовані на широку громадськість, професіоналів, тренерів, чи на жертв домашнього насильства. Крім того, дипломні програми з гендерного насильства, які існують у деяких європейських країнах, були б ефективними для навчання нового покоління фахівців.

Попри всі перепони в Україні, процес запобігання злочинності у сімейній сфері уже розпочато. Люди зрозуміли, що мовчання – не найкращий засіб запобігти вчиненню кримінального правопорушення в сім'ї. Проведене нами дослідження засвідчує, що ми повинні вголос говорити про цю проблему, щоб кардинально змінити ситуацію в Україні. НДО та інші представники громадянського суспільства продовжують працювати над цією проблемою, і держава має йти їх шляхом. Перспективи впровадження нових інструментів, наприклад, з домашнім насильством є обнадійливими. Це буде непросто, але разом ми зможемо [7].

У зв'язку з цим нашої уваги буде варта ще одна проблема – вплив війни на злочинність у сімейній сфері в Україні. Через вторгнення держави-агресора РФ у лютому 2022 р. кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства в Україні спочатку скоротилася, оскільки мільйони людей виїхали за кордон або перемістилися в межах України у більш безпечне місце. Але кількість випадків 2023 року різко зросла, згідно з раніше не опублікованими даними Національної поліції, перевіреними Reuters.

За перші п'ять місяців 2023 року зареєстровані випадки зросли на 51 % порівняно з тим же періодом 2022 року, свідчать дані. Вони були більш ніж на третину вищими за попередній рекорд 2020 року, який експерти пов'язували з карантинами через пандемію.

Згідно з даними, із січня по травень 2023 року поліція зареєструвала 349 355 випадків домашнього насильства, порівняно з 231 244 за той же період у 2022 році та 190 277 за перші п'ять місяців 2021 року. Більшість експертів і професіоналів у цій галузі сказали Reuters, що вони побоюються, що проблема погіршиться, оскільки війна триватиме, і триватиме ще довго після закінчення конфлікту через травмованих військових, які повертаються з фронту [31].

Дослідження показали, що злочинність у сімейній сфері непропорційно впливає впершу чергу на жінок, оскільки рівень стресу зростає, сім'ї переміщуються, а травмовані учасники бойових дій повертаються додому. Це може призвести до спалаху фізичного, психологічного та сексуального насильства вдома. Зазвичай про це не повідомляється [62]. А тому впоратися самотужки з цими явищами дуже складно. Військові та ті, хто їх лікує, кажуть, що Україна тільки починає боротися з кризою психічного здоров'я, яка є глибокою і триватиме роками [60].

Більше того, війна в Україні і пов'язана з нею найбільша від Другої світової війни міграційна криза неабияк загострила проблеми сімейного та гендерно зумовленого насильства.

Відповідно до звіту міжнародної неурядової організації «Центр репродуктивних прав», ті, хто пережив зґвалтування та сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом в Україні, які втекли до Польщі після повномасштабного вторгнення, зіткнулися з майже неможливими умовами щодо небажаної вагітності та сексуального здоров'я.

Оскільки українським чоловікам призовного віку здебільшого заборонено залишати країну, більшість дорослих біженців – жінки. Партія «Право і справедливість» або «ПіС» запровадила деякі з найбільш драконівських заходів проти абортів у Європі, що спричинило масові протести останніми роками.

Кілька жінок померли в Польщі через неліковані ускладнення вагітності, такі як септичний шок. Для українських жінок-біженок «перспектива продовження вагітності внаслідок зґвалтування часто є неспроможною; проте замість того, щоб полегшити терміновий доступ до абортів, коли це необхідно, польське законодавство перешкоджає їхньому доступу до лікування», – йдеться далі у звіті.

Незважаючи на те, що аборт у Польщі є законним, якщо вагітність стала результатом сексуального насильства, на практиці виняток є ілюзорним. Перш ніж жінкам, які пережили насилля, буде надано допомогу, вони повинні звернутися до поліції та отримати довідку прокурора протягом 12 тижнів після вагітності.

Згідно з опитуванням Центру репродуктивних прав, жінки, які зазнали сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні, як правило, не повідомляють про насильство іншим, щоб отримати допомогу у вигляді абортів в Польщі. Натомість вони шукають ліки для абортів в Інтернеті або виїжджають за межі Польщі для лікування.

Після прибуття до Польщі багато українських біженців були шоковані, дізнавшись, що аборти по суті є незаконними та недоступними. «Для біженців часто було незрозуміло, що основна форма охорони здоров'я, яка є

законною та доступною в Україні, може бути заборонена в ЄС», – йдеться у звіті.

Війна, що триває в Україні, змусила близько 10 мільйонів біженців – чверть населення країни – тікати через Польщу. Сусідня країна все ще залишається найбільшим місцем перебування українських біженців в ЄС, незважаючи на те, що багато з них подорожують до інших країн ЄС, а деякі повертаються в Україну, коли бойові дії в основному перемістилися на східний фронт.

Крім того, у звіті критикуються Угорщина, Словаччина та Румунія, всі сусіди України, де багато біженців спочатку шукали притулку. За даними Центру репродуктивних прав, Угорщина, Польща, Румунія та Словаччина є одними з найскладніших контекстів у Європі, коли йдеться про сексуальне та репродуктивне здоров'я та послуги з підтримки жертв гендерного насильства.

Жінки та дівчата, які втікали з України до Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини, зіткнулися з серйозними занепокоєннями щодо можливості отримати базове медичне обслуговування, послуги та підтримку.

«Стало зрозуміло, що порушення фундаментальних прав в Україні ускладнюється порушеннями прав за межами країни. Особливу стурбованість викликали біженці, які постраждали від пов'язаного зі збройним конфліктом сексуального та гендерного насильства в Україні, включаючи зґвалтування та інші гендерні злочини», – підсумовується у звіті.

З тих пір, як Віктор Орбан прийшов до влади в Угорщині в 2010 році, були прийняті закони, що повертають раніше ліберальні закони про аборти. Угорське законодавство почало імітувати практику США, коли справа доходила до дозволу абортів, наприклад, примушування медичних працівників прослуховувати «серцебиття плоду».

Для проведення абортів жінці потрібна гінекологічна довідка про вагітність, а також двічі з інтервалом не менше трьох днів консультація з

питань усиновлення та державної допомоги матерям у сімейних службах. Тоді вона може отримати направлення на аборт у лікарні.

Ультраправі політики по всій Європі наполягають на тому, що майже повна заборона абортів потрібна для збільшення «етнічних європейців» або білого населення континенту та забезпечення того, щоб їх не переважали біженці та мігранти, особливо ті, що прибувають з Африки чи Близького Сходу.

Жінки, які виїхали з України або живуть в ЄС, все частіше створюють власні мережі підтримки та засоби отримання медичної допомоги. Кілька анонімних респондентів розповіли НУО, що вони замовляють ліки у друзів, які все ще живуть в Україні, тому що їх швидше доставити із зони бойових дій, ніж отримати доступ до них в ЄС. Жінки також обирають відвідування місцевих гінекологів у західноукраїнських містах, Львові, наприклад, який залишається відносно безпечним.

Але необхідність вибору між загальною безпекою та проблемами охорони здоров'я була для них стресом, тривогою та принизливою подією. «Біженці з України регулярно відкладають спроби отримати допомогу якомога довше. Інші відкладають поїздку в Україну, щоб звернутися за медичною допомогою на тривалий період часу через проблеми безпеки, тягар сімейного догляду та фінансові міркування. Ці затримки означають, що вони часто не звертаються за медичною допомогою до тих пір, поки справа не стане терміноюю і їхнє здоров'я буде під загрозою», – йдеться у звіті.

Хоча на українців поширюється Директива ЄС про тимчасовий захист³, тобто їхнє громадянство поза ЄС і витрати на медичне обслуговування не

³ 4 березня 2022 року Європейська Рада встановила, що існує масовий приплив переміщених осіб, які тікають з України та потребують тимчасового захисту в розумінні Директиви 2001/55/ЄС. Після виконання рішення Ради 2022/382 країни -члени ЄС ухвалили законодавчі заходи для активації тимчасового захисту на національному рівні та надання негайної підтримки. Дія Директиви поширюється на громадян України; іноземних громадян, які проживають в Україні; а також подружжя або партнера, неповнолітніх дітей та спільно проживаючих членів сім'ї цих осіб, які проживати в Україні до 24 лютого 2022 року. Можуть застосовуватися національні відмінності щодо того, хто з резидентів України та які утриманці вважатимуться такими, що підпадають під дію цієї Директиви. Тимчасовий захищений статус для українців, які тікають від війни, ймовірно, буде продовжено всіма країнами ЄС до березня 2024 року. Очікується, що це буде зроблено автоматично і може складатися з двох частин (на 6 місяців за раз) або однієї повної. подовження на рік (визначається кожною країною окремо). Деякі країни ЄС уже підтвердили

повинні бути перешкодою для отримання медичної допомоги, це залишається недосяжним через те, як законодавство імплементується на національному рівні.

Біженці з числа меншин, а також українці ЛГБТ стикаються з дискримінацією з двох сторін. Угорщина та Польща, зокрема, прийняли законодавство, спрямоване проти цих груп, і неліберальна практика в цих країнах посилюється, коли біженці не є гетеросексуальними, гендерно відповідними чи етнічними українцями.

«Шкідливі стереотипи та гендерні норми впливають на досвід пошуку допомоги жінками, які подорожують самостійно, підлітками та ЛГБТК+ біженцями», – наголошується у звіті.

Юстина Накельська, член Кампанії проти гомофобії в Польщі, каже, що хоча уряд хвалили за прийом біженців з початку вторгнення, він повністю ігнорував ЛГБТ-українців.

«На рівні державних грантів жодна ЛГБТ-організація не отримала грошей на допомогу біженцям із спільноти – повна системна непомітність, повне виключення з усієї системи», – сказала Накельська.

Невиразна інституційна реакція змусила НУО – масштаби та бюджети яких набагато менші, ніж у державних установ – втрутитися та спробувати компенсувати недоліки системи. Експерти підкреслюють, що такий підхід є нежиттєздатним у довгостроковій перспективі та створює надзвичайний тиск на ці організації [52].

Загалом, досліджуючи злочинність у сімейній сфері, слід погодитися з більшістю фахівців, які пов'язують її саме із суспільними трансформаціями,

це розширення на національному рівні (див. нижче). Європейська комісія не потребує жодних судових дій для продовження цього статусу. Проте, якщо ситуація в Україні покращиться, Єврокомісія може запропонувати Європейській Раді припинити тимчасовий захист, у такому разі дозволи на проживання, надані згідно з цією нормою, стануть недійсними та будуть анульовані (Worldwide/Ukraine: Temporary Protection Status - Country-Specific Updates (May 18, 2023). URL: <https://www.fragomen.com/insights/european-unionukraine-temporary-protection-status-country-specific-updates.html#:~:text=The%20Temporary%20Protected%20Status%20for,determined%20by%20each%20country%20individually>). (дата звернення: 02.08.2023).

що також впливають на зміну структури та функцій сім'ї. З цього приводу варто навести висновки деяких американських дослідників.

На їхній погляд, по-перше, сім'я як соціальний інститут є універсальним або майже універсальним явищем. Проте історичні та міжкультурні дані свідчать про те, що багато типів сімей і сімейних домовленостей існують зараз і існували в минулому. Хоча нуклеарна сім'я⁴ була нормою в багатьох суспільствах, на практиці її використання було менш поширеним, ніж багато хто вважає. Багато суспільств віддавали перевагу розширеним сім'ям, і в ранні часи діти могли очікувати, що через смерть одного з батьків або народження поза шлюбом принаймні деяку частину свого дитинства проживуть лише з одним із батьків.

По-друге, майже одна третина американських дітей живе в неповних сім'ях; цей відсоток залежить від раси та етнічної приналежності. Деякі дослідження показують, що батьки відчувають більше стресу та нижчий психологічний стан, ніж ті, хто не є батьками.

По-третє, соціологічні погляди на сім'ю належать до більш загальних функціональних, конфліктних і соціально-інтеракціоністських (англ. *interaction* – «взаємодія») підходів, які керують соціологічною думкою. Функціональна теорія наголошує на кількох функціях, які сім'я виконує для суспільства, включаючи соціалізацію дітей та економічну й практичну підтримку членів сім'ї. Теорія конфлікту наголошує на тому, як нуклеарні сім'ї сприяють збереженню гендерної, класової та расової нерівності, тоді як соціальні інтеракціоністські підходи досліджують сімейне спілкування та взаємодію, аби надати реального сенсу сімейному життю.

По-четверте, вчені продовжують обговорювати наслідки розлучень і неповних сімей для жінок, чоловіків та їхніх дітей. Кілька досліджень показують, що розлучення та самотнє батьківство самі по собі не мають таких жахливих наслідків для дітей, як припускають багато спостерігачів.

⁴ Сім'я, що складається з обох батьків та їхніх дітей, за винятком тіток, дядьків, бабусь і дідусів тощо (nuclear family. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nuclear-family>).

Низький дохід неповних домогосподарств, а не відсутність другого з батьків, здається, пояснює багато проблем, з якими стикаються діти в таких домогосподарствах. Жінки та діти, здається, почуваються краще, коли закінчується дуже суперечливий шлюб.

По-п'яте, незважаючи на постійне занепокоєння щодо впливу на дітей денного догляду замість повного догляду з боку одного з батьків, останні дослідження показують, що діти, які перебувають у високоякісному денному догляді, не гірші, ніж їхні однолітки, які залишаються вдома. Деякі дослідження показують, що діти з денного догляду є більш незалежними та впевненішими в собі, ніж діти, які залишаються вдома, і що вони краще виконують різні тести на когнітивні здібності.

По-шосте, расова та етнічна різноманітність характерна для американського сімейного життя. Також продовжують існувати суперечки щодо великої кількості сімей без батьків в афроамериканській громаді. Багато спостерігачів звинувачують у багатьох проблемах, з якими стикаються афроамериканці, порівняльну відсутність сімей з обома батьками, але інші спостерігачі кажуть, що це звинувачення є недоречним.

По-сьоме, від насильства в сім'ї щорічно страждають мільйони подружжя та дітей. Структурні та культурні фактори допомагають пояснити високий рівень насильства в інтимних відносинах і жорстокого поводження з дітьми. Незважаючи на твердження про протилежне, найкращі докази вказують на те, що жінки набагато більше, ніж чоловіки, піддаються ризику насильства з боку подружжя та партнера [56].

Отже, як вважаємо, одним із напрямів запобігання злочинності у сімейній сфері є передовсім заходи щодо забезпечення гендерної рівності, а саме зміна функціональних характеристик сім'ї – поступовий перехід від здійснення окремими з подружжя економіко-господарчих до спільних соціально-культурних функцій.

Наприклад, звільнення дружини від прибирання, прання та прасування, готування їжі завдяки появі різного спектра послуг від клінінгових (англ. –

cleaning «чищення, прибирання») та кейтерінгових (англ. – *cater* «постачати провізію») компаній. Також ще один дієвий захід – спільне, всією сім'єю заняття певним видом спорту, проведення дозвілля, подорожі, відпустки, в т. ч. закордонні.

А не так, як було в радянські часи, коли, наприклад, лише одному з подружжя надавалася профспілкою путівка в санаторій, що часто призводило до такого явища, як «курортні романи» з подальшим проявом з боку чоловіка насильства щодо дружини та дітей під час «розбірок» і з'ясування стосунків і, врешті-решт, до розпаду сімей.

Такий собі метод тримання «на гачку» відповідальних працівників та посадових осіб, шляхом їх перевірки на схильність до подружньої зради та формування на них компрометуючого досьє, що також було однією з цілей розбудови відомчих санаторно-курортних закладів, персонал яких був уповноважений «інформувати» компетентні органи про «аморальну поведінку» його відвідувачів.

Така була подвійна мораль: з одного боку, показна турбота партії та уряду про сім'ю, материнство і дитинство, з іншого, втручання шляхом методичних маніпуляцій, провокацій та пліток у приватне і сімейне життя (але приватність лише щодо проявів насильства, тобто його приховування під тим приводом, що таке явище властиве лише «капіталістичному суспільству»). Тому побудова демократії та відкритого суспільства неможливі без функціональних трансформацій сімейних цінностей, які донедавна вважалися непорушними, а дискусії щодо них – забороненими.

Висновки до Розділу 5

1. Оскільки злочинність у сімейній сфері породжує дисфункцію інституту сім'ї, а вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення поглиблює їх психологічну деформацію, тому експериментальну методику кримінологічної моделі дослідження

злочинності у сімейній сфері ми розглядаємо, як матеріальну або ідеальну систему, що відтворює і заміняє досліджувану подію, процес, стан або окремі ситуації та обставини таким чином, що її вивчення дозволить вирішити предмет дослідження та одержати практичний результат, корисний для суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері.

2. Сформульовано авторське визначення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері – це сучасний метод моделювання, котрий дозволяє досліднику отримати знання про злочинність у сімейній сфері не тільки шляхом безпосереднього її вивчення, а й шляхом дослідження її моделі.

3. Вивчення зарубіжного досвіду злочинності у сімейній сфері показує, що її проблема актуальна для всіх країн світу, а тому впровадження найкращих зарубіжних практик у вітчизняне законодавство допоможе Україні вирішити низку проблем, що виникають сьогодні в нашій країні у роботі правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинності у сімейній сфері.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження у дисертації систематизовано наукові положення щодо вивчення теоретичних та практичних засад запобігання злочинності у сімейній сфері. Наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у науково обґрунтованій кримінологічній моделі запобігання злочинності у сімейній сфері. Здобуті результати підтвердили нашу гіпотезу щодо наукового пошуку, а реалізація мети і завдань дослідження дали підстави сформулювати наступні висновки і пропозиції:

1. В процесі вивчення стану наукового дослідження здійснено теоретичне узагальнення положень, висновків та рекомендацій вітчизняних вчених щодо запобігання злочинності у сімейній сфері, у результаті чого доведено, недостатній рівень дослідження порушеної проблеми. Наголошено, що сімейна сфера має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до заходів запобігання вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення.

2. У межах предмета наукового дослідження сформульовано методологічні підходи до вивчення запобігання злочинності у сімейній сфері, що дозволило виокремити групу загальних та спеціальних методів наукового пізнання, які є вихідними у запобіганні та протидії такого роду злочинності, шляхом виділення окремих видів кримінальних правопорушень, що складають дану злочинність. Сформульовано авторське визначення методологічного інструментарію дослідження у сімейній сфері - це дорожня карта на сучасне інтегральне явище, зміст якого, може бути розкритий відповідним набором методів, які в сукупності забезпечують методіку пізнання проблеми, і яка дозволяє відобразити специфічну сутність виду кримінального правопорушення, що вчиняється кривдником або кривдницею в сім'ї.

3. Встановлено, що злочинність у сімейній сфері є кримінологічно

цілісним суспільно-небезпечним явищем із кількісними і якісними показниками та закономірностями функціонування й розвитку. Злочинність у сімейній сфері, як об'єкт кримінологічного дослідження, являє собою відносно однорідну за своєю внутрішньою структурою, мотивацією, типовими рисами кривдника або кривдниці, способом їх поведінки під час вчинення кримінального правопорушення в сім'ї. На необхідність дослідження злочинності у сімейній сфері та її запобігання вказали 75 % опитаних працівників Національної поліції, 45% опитаних прокурорів, і 80 % голів об'єднаних територіальних громад. Сформульовано визначення запобігання злочинності у сімейній сфері— це сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б, одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство.

4. З'ясовано види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері. Зазначено, що кримінальний закон України містить значний перелік кримінальних правопорушень, які завдають шкоду суспільним відносинам у сімейній сфері. Поділ кримінальних правопорушень на види необхідний для реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Класифікація дозволяє згрупувати кримінально-правові норми таким чином, щоб вони максимально ефективно проявляли регулятивний і охоронний потенціал кримінального права. Щодо класифікації зазначених кримінальних правопорушень, то варто відмітити, що може бути запропонована класифікація зазначених кримінальних правопорушень за наступними критеріями: 1) потерпілий (жертва) чоловік, дружина, дитина; 2) суб'єкт (загальний або спеціальний); вина (умисні, необережні, змішані) настання суспільно небезпечних наслідків (склад може бути матеріальний або формальний).

5. Розкрито об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері. Зважаючи на те, що

кримінальні правопорушення у сімейній сфері не віднесені до окремого розділу Кримінального кодексу України, вбачається за необхідне здійснити їх ідентифікацію, систематизацію та обґрунтування їх об'єднання в рамках окремого розділу з подальшим визначенням місця злочину у відповідному розділі у системі особливої частини КК України. Надання зазначених пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального законодавства, забезпечить кримінально-правовий захист сім'ї, сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх (дітей) від суспільно небезпечних правопорушень, дасть змогу раціоналізувати цю категорію кримінальних правопорушень.

Доведено, за результатами проведеного дослідження доведено, що суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень в сімейній сфері характеризується: 1) прямим умислом щодо діяння, 2) умислом щодо діяння та наслідків, 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків, 4) необережною формою вини. На підставі цього у кримінально-правовій науці сформувався три підходи щодо характеристики форми вини при вчиненні кримінальних правопорушень в сімейній сфері: 1) змішана; 2) змішана та умисна; 3) умисна або необережна. Назагал, діаметральна протилежність наведених позицій свідчить про невирішеність цієї проблеми.

Встановлено, що мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони переважної більшості кримінальних правопорушень в сімейній сфері. Мотиви поділяються на дві групи: низькі та такі, що не мають властивостей низьких мотивів. До першої групи відноситься: егоїзм; байдужість до долі потерпілого; неприязнь до іншого з батьків дитини. Мотивами другої групи можна визнати: відсутність кровного споріднення з потерпілим; релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому. Проаналізувавши суб'єктивну сторону вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення в сімейній сфері було встановлено, що загальним суб'єктом даних правопорушень є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Спеціальними суб'єктами виступають

особи, які є членами сім'ї (та особи до них прирівняні) та на яких сімейним законодавством покладено певні сімейні обов'язки, а також особи, що виконують професійні або службові обов'язки із забезпечення належного існування сімейних відносин та відносин щодо нормального розвитку дітей. Серед спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, що розглядаються, також слід виокремити повнолітніх осіб, тобто осіб, яким на момент вчинення посягання виповнилось 18 років, а також осіб, які раніше вчиняли такі кримінально карані діяння та (або) були судимі за їх вчинення. У кримінальному праві склалось два підходи щодо встановлення кола суб'єктів кримінальних правопорушень в сімейній сфері: представники першого – буквально тлумачать диспозиції відповідних статей КК України, а другого – значно розширюють цей перелік.

6. Надано кримінологічну характеристику особистості, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сімейній сфері. Серед кривдників (кривдник/кривдниця), більшість становлять особи чоловічої статі (92 %), інші (8 %) – особи жіночої статі; для більшості кривдників, які вчинили домашнє насильство, характерний вік від 30 до 50 років (57 %); серед них, які перебувають у офіційному шлюбі (80 %), інші (20 %) – проживають у цивільному шлюбі; характерним для них є не високий рівень освіти (69 % мають не закінчену або середню освіту); серед кривдників, які вчинили домашнє насильство, переважають безробітні (30 %), особи, які зловживають алкоголем або наркотиками (15 %), хворі, переважно на туберкульоз, гіпертонію, венеричні захворювання, різні фізичні вади (38,6 %). Водночас, у більшості кривдників домашнього насильства (61,4 %) не виявлено жодних хронічних (соматичних) захворювань. Встановлено, що головним мотивом домашнього насильства є помста кривдника за колишні приниження, побиття, знуцання тощо (74 %). За мотивами ревності – 9,8 %, користі – 14,6 %. Інші мотиви складають, відповідно, 2,4 %. Доведено, що значною детермінантою кривдника злочинності у сімейній сфері є: їх психічні відхилення (26,2 %); емоційна нестабільність (37,0 %); подвійні стандарти

поведінки, які, з одного боку, перешкоджають засвоєнню кривдником моральних і правових норм, а з іншого – ускладнюють сприйняття ним конкретної життєвої ситуації (36,8 %). На підставі цього, узагальнено його кримінологічний портрет – це чоловік/жінка віком 30–40 років, які перебувають у шлюбі, із середнім рівнем освіти, являються мешканцями сіл і міст, не дотримуються правових норм поведінки як в суспільстві так і в сім'ї, мають проблеми із вживанням алкогольних напоїв, наркотичних речовин, неодноразово притягалися до адміністративної або кримінальної відповідальності із стереотипним уявленням щодо гендерних ролей, їм характерні афективні порушення психіки (у межах осудності) та вчиняли насильницькі акти відносно своєї родини.

7. Проведений в процесі дослідження аналіз стану, тенденції, географії вчинення кримінальних правопорушень кривдником (кривдницею), у сімейній сфері, характеризується специфічною суспільною небезпекою, яка несе в собі суспільний резонанс і потребує своєчасного реагування з боку суб'єктів протидії та запобігання даної злочинності. Географія поширення злочинності у сімейній сфері багато в чому залежить від регіону країни (87 %); рівня урбанізації (85 %), що об'єктивно домінує в промислових і столичних регіонах. Найбільше випадків вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері виявлено у Дніпропетровській (11 212), Київській (9 499) та Вінницькій областях (7 818). Найменше виявлено випадків злочинності у сімейній сфері в Полтавській та Чернігівській області (1 486). В процесі дослідження встановлено зацікавленість правопорушників у збереженні «таємниці» вчинення кримінального правопорушення в сім'ї (58 % жертв взагалі не бажали розголосу, оскільки відчували й особисту провину в тому, що сталося; 25 % – не довіряли Національній поліції та боялись осуду; 17 % – вважали, що це надзвичайне буденне життя.

8. Проведене дослідження дозволило охарактеризувати причини та умови вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері та розкрито латентність цього виду злочинності. Доведено, що

злочинність у сімейній сфері характеризується високим рівнем латентності – 74 %. За цією ознакою та загальною характеристикою (рівнем, структурою, географією, динамікою тощо), злочинність у сімейній сфері становить загрозу для національного збереження сім'ї, як основи всього суспільства. З'ясовано та досліджено причини та умови, що детермінують існування та поширення злочинності у сімейній сфері в Україні. Шляхом аналізу причин і умов злочинності у сімейній сфері протягом 2018–2023 рр., виділено основні чинники, які зумовлюють злочинність у сімейній сфері, зокрема: сімейне неблагополуччя (5,1 %); нехтування батьками своїми прямими обов'язками щодо природних потреб дітей (у харчуванні, одязі, житлі, навчанні, відпочинку, лікуванні) (26,2 %); фізичне знуцання (заподіяння тілесних ушкоджень, психічне приниження, примушування до тяжкої насильницької праці) (56,2 %); сексуальне насильство (згвалтування, втягування до занять проституцією) (12,5 %) тощо. Натомість, однією з небезпечних детермінант, що впливає на злочинність у сімейній сфері в Україні, є конфлікт між чоловіком і жінкою викликаний умовами режиму воєнного стану. Невміння його розв'язати призводить до вчинення різних видів кримінальних правопорушень.

9. Визначено суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері.

Встановлено, що безпосереднім суб'єктом спеціально-кримінологічного запобігання злочинності у сімейній сфері, є працівники органів Національної поліції, зокрема, представники підрозділів ювенальної превенції, служби дільничних офіцерів поліції та поліцейські офіцери громад. Ефективність їх запобіжної діяльності залежатиме від рівня професійної підготовки, яка повинна забезпечуватися шляхом спеціалізованого навчання та підвищення кваліфікації, зміцнення виконавської дисципліни, удосконалення правового регулювання їх діяльності (54 %); розробка та впровадження методики типової діагностики виявлення детермінант злочинності у сімейній сфері, для правильного обрання обмежувального припису (46 %). Виокремлена координаційна

діяльність прокуратури з метою запобігання злочинності у сімейній сфері. Зазначено роль об'єднаних територіальних громад у запобіганні злочинності у сімейній сфері, в Україні. Доведено, що жоден суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері не в змозі забезпечити її ефективність без узгоджених дій правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування під час здійснення заходів запобігання вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у сімейній сфері.

10. Виокремлено заходи запобігання злочинності у сімейній сфері: загальносоціальне; спеціально-кримінологічне, індивідуально-профілактичне та віктимологічне запобігання. Зазначено, що заходи запобігання злочинності у сімейній сфері позитивно впливають на кривдника (кривдницю) кримінального правопорушення, якщо вони застосовуються суб'єктами запобігання даної злочинності. Доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері буде ефективним лише у разі взаємодії всіх суб'єктів запобігання такої злочинності, їх узгодженому та спільному плануванні, колективному обговоренні проблем та наданні допомоги один одному в процесі запобігання кримінальних правопорушень у сімейній сфері. Обґрунтовано побудову системи запобігання злочинності в сімейній сфері, яка повинна включати комплексну державну програму побудовану на основі якісного вивчення стану злочинності в сімейній сфері та її характеру. Для забезпечення ефективного запобігання злочинності у сімейній сфері, необхідно передбачити виділення на рівні місцевого бюджету коштів, достатніх для здійснення превентивної діяльності щодо запобігання кримінальних правопорушень в сім'ї (наприклад, 12000 гривень на члена сім'ї на рік, які, як цільові, виділяються для визначення шляхів запобіжної діяльності та застосування превентивних заходів у випадку вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення.

11. У дослідженні науково обґрунтовано поняття кримінологічної моделі, яка має за мету вивчити кримінально-правову та кримінологічну характеристики, шляхом встановлення кримінальних правопорушень, що

вчиняються кривдником або кривдницею в сімейній сфері, на основі аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак елементів складу кримінальних правопорушень, вивчення рівня, стану, тенденцій та основних причин і умов їх вчинення, особи та жертви злочинності у сімейній сфері, напрацювання відповідних заходів її запобігання. Сформульовано авторське визначення кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері – це сучасний метод моделювання, котрий дозволяє досліднику отримати знання про злочинність у сімейній сфері не тільки шляхом безпосереднього її вивчення, а і шляхом дослідження її моделі. Доведено, що для ефективного запобігання злочинності у сімейній сфері, необхідне формування відповідної суспільної свідомості. Для цього, потрібно розповсюджувати ідею громадського осуду вчинення в сім'ї кримінального правопорушення та необхідності його запобігання, шляхом залучення освітніх інституцій та засобів масової інформації (76,7 %). Оскільки у дослідженні доведено складність ідентифікації дітей, які стали свідками вчинення в родині правопорушення пропонується внести зміни в ст. 269 КУпАП про визнання такої дитини потерпілою у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Зазначено, що успіх запобігання злочинності у сімейній сфері, захист жертв і покарання за вчинення кримінального правопорушення в сім'ї безпосередньо пов'язані з об'єднанням зусиль усіх основних суб'єктів, залучених до вирішення даної: працівників Національної поліції, соціальних та медичних працівників, прокурорів, адвокатів, судів, органів місцевого самоврядування тощо.

12. На підставі вивчення зарубіжного досвіду злочинності у сімейній сфері, доведено, що її проблема актуальна для всіх країн світу, а тому впровадження найкращих зарубіжних практик у вітчизняне законодавство допоможе Україні вирішити низку проблем, що виникають сьогодні в нашій країні щодо запобігання злочинності у сімейній сфері. Подолання в Україні всіх форм злочинності у сімейній сфері можливе шляхом постійної підтримки державою, органами місцевого самоврядування, громадськістю та

іншими суб'єктами науково-обґрунтованих заходів запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень (46,7 %); проведення ґрунтовних наукових досліджень з проблем домашнього насильства та впровадження їх у соціальну практику (26,1 %); підготовки у закладах вищої освіти волонтерів, з метою їх співпраці з державними і недержавними інституціями для запобігання домашньому насильству (27,2 %) тощо.

13. Запропоновано шляхи вдосконалення запобігання злочинності у сімейній сфері, серед яких:

1) декриміналізувати ст. 151² КК України «Примушування до шлюбу», змінивши і без того надмірну криміналізацію суспільних відносин у сімейній сфері, які вже врегульовані чинним законодавством;

2) розмістити на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функцію про надання одному із партнерів при створенні сім'ї інформації щодо майбутнього партнера на предмет його судимості та вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері;

3) збільшити термін адміністративного затримання кривдника або кривдниці за вчинення адміністративного правопорушення в сім'ї до 24 годин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Act on Violence against Women (Government Bill 1997/98 55). *Global Database on Violence against Women*. URL: <http://surl.li/trpui> (дата звернення: 02.08.2023).
2. Akers Ronald L.: Social Learning Theory. *Encyclopedia of Criminological Theory*. 2010. Thousand Oaks : SAGE Publications, Inc., pp. 22-30.
3. Aldarondo E. (1996). Cessation and persistence of wife assault: A longitudinal analysis. *American Journal of Orthopsychiatry* 66: 141
4. Alpa Parmar, Alice Sampson, (2007) Evaluating Domestic Violence Initiatives. *The British Journal of Criminology*, Volume 47, Issue 4, July 2007, Pages 671–691.
5. Amato P. R. (2000). Consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269–1287.
6. At least 2.000.000 women are victims of domestic violence in France. *Sos femmes accueil* URL: <http://surl.li/trpux> (дата звернення: 02.08.2023).
7. Blog: Combatting domestic violence: the EU and Ukrainian solutions (December 27, 2022). URL : <http://surl.li/trpvf> (дата звернення: 02.08.2023).
8. Brody, G. H., Ge, X., Conger, R. D., Gibbons, F. X., Murry, V. M., Gerrard, M., & Simons, R. L. (2001). The influence of neighborhood disadvantage, collective socialization, and parenting on African American children's affiliation with deviant peers. *Child Development*, 72, 1231–1246.
9. Buriak K. Authorized probation body as a subject of prevention of domestic crime. *The 14th International scientific and practical conference «Modern stages of scientific research development»* (December 27 - 30, 2022) Prague, Czech Republic. International Science Group. 2022. 503 p.
10. Буряк К. М. Criminological characteristics of the identity of the abuser who commits a criminal offense in the home sphere. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022.

Спеціальний випуск № 1. С. 164–170. DOI 10.31733/2078-3566-2022-5-164-170

11. Buriak K. Foreign experience of crime prevention in the family sphere. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спецвипуск № 1. С. 228–235. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-5-123-128

12. Buriak K. The Istanbul Convention in the aspect of European integration of Ukraine. *Актуальні питання забезпечення якості вищої освіти в сучасних умовах* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 липня – 13 серпня 2023 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 19–20.

13. Buriak K., Bohatyrov A., Kolodchyn D., Pavliukh O., Larchenko M. Criminological research on statistics concerning judicial examination of criminal proceedings using cluster analysis algorithms. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2022. № 38. P. 116–129. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.08>

14. Bohatyrov I., Buriak K. Domestic crime in Ukraine: criminological aspect. *«Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення»*. Матеріали міжвузівського науково-практичного круглого столу (Київ, 28 травня 2020 року). Ч.1. 2020. С. 117–11.

15. Buriak K., Bohatyrova O., Yurchyshyn V., Mykhalik O., Mykhalik V. Crime in Ukraine in Conditions of Martial Law. *Jurnal cita hukum*. 2023. Vol 11. No 3. P. 241–255. DOI: <http://dx.doi.org/10.15408/jch.v11i3.35788>

16. Buriak K., Prytula A., Chorna M., Pyshna A., Dolhov A. Empirical Analysis of Legal Regulations on Family Violence During Wartime in Ukraine: A Comprehensive Examination. *Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2023. Vol. 23 No. 2 P. 267–280. DOI: <https://doi.org/10.18592/sjhp.v23i2.12304>

17. Burt C. H., Simons R. L., & Simons L. G. (2006). A longitudinal test of the effects of parenting and the stability of self control: Negative evidence for the general theory of crime. *Criminology*. №4. P. 353–396.

18. Caspi A., & Moffitt T. E. (1995). The continuity of maladaptive behavior: From description to explanation in the study of antisocial behavior. In D.

Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Vol. 2. Risk, disorder, and adaptation* (pp. 472–511). New York: Wiley.

19. Cohen P. Genetic Basis for Crime: A New Look (June 19, 2011). URL: <http://surl.li/trprm> (дата звернення: 18.10.2023 р.)

20. Conger R. D., Conger K. J., Elder G. H., Lorenz F. O., Simons R. L., & Whitbeck L. B. (1992). A family process model of economic hardship and influences on adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63, 526–541.

21. Conger R. D., & Simons S. L. (1997). Life-course contingencies in the development of adolescent antisocial behavior: A matching law approach. In T. P. Thornberry (Ed.), *Development theories of crime and delinquency: Advances in criminological theory* (Vol. 7, pp. 55–99). New Brunswick, NJ: Transaction.

22. Cultural Sociology: By John Lewis Gillin. [and] John Philip Gillin. Macmillan, 1950. 844 p.

23. Domestic Crime in Ukraine: A Criminological Model / Bogatyryov I. G., Bogatyryov A. I., Bogatyryova O. I. et. al. Brookline: Toliman. 2020. 136 p.

24. Domestic violence and abuse: help from DWP. Department for Work and Pensions and Home Office. URL: <http://surl.li/trprw> (дата звернення: 25.07.2023).

25. Douglas H. (2019) «Policing Domestic and Family Violence», *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 8(2), pp. 31–49.

26. Edwin Hardin Sutherland, Donald R. Cressey. Principles of criminology. 5th ed. Lippincott, Philadelphia, 1955. 646 p.

27. Erturk Y. Implementation of general assembly resolution 60/251 of 15 march 2006 entitled «Human rights council». *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*. URL: <http://surl.li/trpwc> (дата звернення: 2.08.2023).

28. EU measures to end violence against women. URL: <http://surl.li/trpwf> (дата звернення: 26.10.2023).

29. Families and Crime. URL: <http://surl.li/trpwn> (дата звернення: 18.10.2023).
30. Felson, R. B. (2002). *Violence and gender re-examined*. Washington, DC: American Psychological Association.
31. Foroudi Layli. Rising domestic violence is a hidden front in Ukraine's war (August 3, 2023). URL: <http://surl.li/oadus> (дата звернення: 02.08.2023).
32. Goleman D. New Storm Brews On Whether Crime Has Roots in Genes (Sept. 15, 1992). URL : <http://surl.li/trpwx> (дата звернення: 18.10.2023 р.).
33. Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. CA: Stanford University Press. 316 p.
34. Hetherington M., & Stanley-Hagan M. M. (1999). Step families. In M. E. Lamb (Ed.), *Parenting and child development in «nontraditional» families* (pp. 137–159). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
35. Heyman, R. E., & Slep, A. M. (2002). Do child abuse and interparental violence lead to adult family violence? *Journal of Marriage and Family*, 64, 864–870.
36. Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
37. Hirschi T. (1969). Key idea: Hirschi's social bond/social control theory. *Key Ideas in Criminology and Criminal Justice*,(1969), pp. 55–69.
38. Johnson M. P., & Ferraro K. J. (2000). Research on domestic violence in the 1990s: Making distinctions. *Journal of Marriage and Family*, 62, 948–963.
39. Kai T. Erikson. *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance*. Wiley, 1966. 228 p.
40. Kamal Ahamed V. Defining the Concept of Crime: A Sociological Perspective. Posted: 15 Jun 2021. URL: <http://surl.li/trpya> (дата звернення: 18.10.2023 р.).
41. Khan, Fazlur Rashid. *Principles of sociology*. Dhaka : Shirin Publications, 1969. 597 p.

42. Luc Fremiot. (2010) Violences conjugales: soigner les auteurs pour sauver les victims. *Bull. Acad. Natle Méd.*, 2010, 194, no 8, 1525-1533.

43. Maccoby E. E., & Martin J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent–child interaction. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology* (Vol. 4, pp. 1–101). New York: Wiley

44. Muhammad Ishar Helm. (2014) Pengadilan Khusus KDRT; Implementasi Gagasan Sistem Peradilan Pidana Terpadu Penanganan Kasus-Kasus Kekerasan Terhadap Perempuan (SPPT-PKKTP). *Jurnal Cita Hukum*. Vol. II No. 2. P. 317–330.

45. Dzhafarova Olena, Ishchenko Ivan, Kirika Diana, Kachynska Maryana, Riazantseva Iryna. Preventive Activities of the National Police of Ukraine to Counteract Domestic Violence under the Current Scenario. *Jurnal Cita Hukum*, Vol. 11 No. 2. P. 195–209.

46. Paul W. Tappan. Crime as a Legal Concept / from the book «Readings in Criminology and Penology». Columbia University Press, 1972.

47. Restraining orders in Sweden An evaluation of the law, the new regulations, their implementations and effects: summary. URL: <http://surl.li/trpyr> (дата звернення: 02.08.2023).

48. Henrion R. (2014) Violences conjugales: a-t-on progressé? *Bulletin de l'Académie Nationale de Médecine*. Volume 198, Issues 4–5, 2014, Pages 893–903.

49. Sampson R. J. (1986). Neighborhood family structure and the risk of criminal victimization. In J. M. Byrne & R. J. Sampson (Eds.), *The social ecology of crime* (pp. 25–46). New York: Springer-Verlag.

50. Sampson R. J., & Laub J. H. (1990). Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds. *American Sociological Review*, 55(5), pp. 609–627.

51. Seith C. Kinder und häusliche Gewalt. Herausforderungen an Behörden und Fachstellen. *Soziale Sicherheit CHSS*. 2009. № 5. pp. 249–254.

52. Sexual assault victims from Ukraine face challenges in Poland and Hungary, report says. URL: <http://surl.li/trpyr> (дата звернення: 02.08.2023).

53. Simons L. G., & Conger R. D. (2007). Linking gender differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent developmental outcomes. *Journal of Family Issues*, 28, 212–241.

54. Simons L. G., Burt C. H., & Simons R. L. (2008). A test of explanations for the effect of harsh parenting on the perpetration of dating violence and sexual coercion among college males. *Violence and Victims*, 23, 66–82.

55. Simons R. L., & Associates. (1996). Understanding differences between divorced and intact families. Thousand Oaks, CA: Sage.

56. Social Problems: Continuity and Change. URL: <http://surl.li/trpzp> (дата звернення: 02.08.2023).

57. State and Federal Domestic Violence Laws in the United States. Stop Violence Against Women. URL: <http://surl.li/trpzo> (дата звернення: 02.08.2023).

58. Straus M. A. (1974). Cultural and social organizational influence on violence between family members. In R. Prince & D. Barrier (Eds.), *Configurations: Biological and cultural factors in sexuality and family life* (pp. 53–69). Lexington, MA: Lexington Books/D.C. Health.

59. Straus M. A., & Gelles R. J. (1986). Social change and change in family violence from 1975 to 1985 as revealed by two national surveys. *Journal of Marriage and Family*, 48, 465–479.

60. Tung N. The Hidden Trauma of Ukraine's Soldiers (Aug. 15, 2023). URL: <http://surl.li/oaecb> (дата звернення: 02.08.2023).

61. Walter A. Lunden. Pioneers in Criminology XVI--Emile Durkheim (1858-1917). *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1958. Volume 49, issue 1, pp. 2–9.

62. Williams J. This War Made Him a Monster.' Ukrainian Women Fear the Return of Their Partners (March 13, 2023). URL: <http://surl.li/oadvx> (дата звернення: 02.08.2023).

63. Авер'янов В. Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.

64. Акімов М. Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державах Європи. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матер. міжнар. круглого столу (Київ, 27 верес. 2019 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

65. Байдалакіна А. Теоретичні проблеми визначення поняття «сім'я» в умовах розвитку суспільних наук. *Підприємництво, госп-во і право*. 2007. №3. С. 52–55.

66. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія. Харків: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.

67. Бандурка І. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні: автореф. дис. доктора юрид. наук. 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 34 с.

68. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 308 с.

69. Бандурка І. Чи потрібен в Особливій частині КК України окремий розділ про злочини проти сім'ї та дітей? *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 399–401.

70. Барбарош Л. М. Методологічні засади дослідження домашньої злочинності в Україні. *Danish Scientific Journal*. København, Denmark. 2021. № 47. Vol. 2. С. 32–35.

71. Барбарош Л. М. Поняття та ознаки загальносоціального запобігання прокуратурою домашній злочинності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 249–254.

72. Барбарош Л. М. Проблеми запобігання домашньому насильству над дітьми в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 238–243.

73. Барбарош Л. М. Прокуратура як суб'єкт запобігання домашній злочинності в Україні : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2024. 296 с.

74. Барбарош Л. М. Роль прокуратури у запобіганні вчиненню кривдником кримінального правопорушення у домашній сфері. *Вісник Академії адвокатури України*. 2020. Том 17. Число 2(45). С. 78–84.

75. Беккариа Чезаре О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. Х. Права людини, 2021. 104 с.

76. Белова О. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 26 с.

77. Беспаль О. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №1 (94). С. 146–154.

78. Біленко П. Деякі аспекти кримінологічного аналізу домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

79. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія. Ірпінь: Академія держ. подат. служби України, 2002. 449 с.

80. Блага А. Б. Актуальні питання координації діяльності та взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 53. С. 4–11.

81. Блага А. Б. Можливості методу контент-аналізу преси при дослідженні проблеми насильства в сім'ї стосовно неповнолітніх. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 30. С. 44–46.

82. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.

83. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.

84. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019, 432 с.

85. Богатирьов А. І. Кримінологічний погляд на проблему домашньої злочинності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3(87). С. 202–208.

86. Богатирьов І. Г. Генезис домашньої злочинності в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 205–212.

87. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД. Дакор, 2018. 352 с.

88. Богатирьов І. Г. Насильство в сім'ї – найнебезпечніша форма домашньої злочинності. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: Матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовтня 2021 року). Міжнародний економіко – гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021, 76 с.

89. Богатирьов І. Г. Проблема ціни злочинності в Україні. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф, кримінології та кримінально-виконавчого права. Харків, 9 груд. 2016 р. / за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головкина. Харків: Право, 2016. С. 87–89.

90. Богатирьов І. Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АДЕФ -Україна», 2023. 244 с.

91. Богатирьова О. І. Домашня злочинність в Україні: протидія та запобігання. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України*: Всеукраїнська наук.-практ. конф. (Херсон 31 жовтня 2019 р.) / за заг ред.: О. О. Шкути. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2019. С. 123–125.

92. Богатирьова О. І. Кримінологічна модель протидії та запобігання домашній злочинності. *Феміда*. 2019. №12 (288). С. 21–26.

93. Бойко А. Методологія пізнання економічної злочинності. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка*. Серія юридична. 2008. Вип. 47. С. 153–163.

94. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики. Рівне: МЕРУ, 2018. 344 с.

95. Боровик А. В. Проблемні питання адаптації законодавства України у сфері протидії домашньому насильству до законодавства Європейського Союзу. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовт. 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 43–45.

96. Буряк К. М., Богатирьов І. Г. Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 567 –570. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/140>

97. Буряк К. М., Богатирьов І. Г. Кримінологічна модель запобігання злочинності у сімейній сфері. *Юридичний вісник повітряне і космічне право*. 2024. № 1(70). С. 178–183. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18501

98. Буряк К. М. Богатирьов І. Г. Стан наукового дослідження злочинності у сімейній сфері. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 2(14). С. 109–119. DOI: 10.32755/sjcriminal.2023.02.109

99. Буряк К. М. Види кримінальних правопорушень у сімейно – побутовій сфері. *Центральний український вісник права та публічного управління*. 2023. №3. С. 5–13. DOI: 10.32782/cuj-2023-3-1

100. Буряк К. М. Домашнє насильство: актуальна проблема сьогодення. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: Матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовтня 2021 року). Рівне: Міжнародний

економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 12–14.

101. Буряк К.М. Домашня злочинність в Україні: актуальна проблема сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернігів, 25 травня 2020 року) *Щорічне читання наукової школи «Інтелект» Ірпінь*, 2020. С. 124–126.

102. Буряк К. М. Дослідження злочинності у сімейній сфері вітчизняними науковцями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221530>

103. Буряк К. М. Загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері. *Науковий вісник ДДУВС*. 2024. № 1. С. 253–258. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-253-258.

104. Буряк К. М. Заходи запобігання домашній злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 6. С. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.32>

105. Буряк К. М. Латентність домашньої злочинності: причини та напрямки профілактики. *Norwegian Journal of development of the International Science* № 51. 2020. С. 3–7.

106. Буряк К. М. Методологія дослідження злочинності у сімейній сфері. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. №5. С. 78–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.15>

107. Буряк К. М. Міжнародне нормативно-правове регулювання злочинності у сімейній сфері. *Актуальні проблеми протидії корупції в умовах воєнного стану* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Науково-дослідний інститут публічного права. 15 лютого 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 28–31.

108. Буряк К. М. Попередження злочинності у сімейно-побутовій сфері в Україні : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2024. 232 с.

109. Буряк К. М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник Національного технічного університету*

України «Київський політехнічний інститут». *Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 1(57). С. 175–181. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1\(57\).280823](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1(57).280823)

110. Буряк К. М. Проблема домашньої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т.1. С. 212–217. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.32>

111. Буряк К. М. Проблема насильства у сімейній сфері. *Актуальні проблеми захисту прав людини в сучасних інтеграційних умовах: матеріали II міжвузівської студентської науково-практичної конференції (м. Бар, 6 грудня 2023 р.)* / уклад.: Т. М. Юзько, Т. М. Супрун-Ковальчук. Бар : Вид. центр КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», 2023. С. 38–39.

112. Буряк К. М. Проблема насильства у сім'ї в Україні. *Запобігання та протидія домашньому насильству та насильству за ознаками статі: проблемні питання в умовах російської агресії* : матеріали Міжнародного круглого столу (12 жовтня 2022 року) / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 32–34.

113. Буряк К. М. Проблемні питання покарання за домашнє насильство. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: Матеріали Міжнародного пенітенціарного форум м. Київ, 3 листопада 2023 р.* Львів: Торунь, 2023. С. 133–138.

114. Буряк К. М. Національна поліція України як суб'єкт протидії та запобігання злочинності у сімейній сфері. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 257–264. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.37>

115. Буряк К. М. Сімейна безпека як чинник протидії та запобігання домашній злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 4. С. 19–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221541>

116. Буряк К.М. Співвідношення катування та домашнього насильства. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 67–74. DOI: DOI: 10.34015/2523-4552.2021.1.05

117. Буряк К. М. Суб'єкти запобігання домашній злочинності. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 91–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2023.12>

118. Буряк К. М. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 209–216. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-209-216

119. Буряк К.М. Уповноважений орган з питань пробації як суб'єкт запобігання домашній злочинності. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: Матеріали Міжнародного пенітенціарного форуму Рівне: Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 56–59.

120. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис... докт. юрид. наук. Київ 2015. 470 с.

121. Вавриш А. В. Особливості побудови моделі організації запобігання злочинам у будівельній галузі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(12). С. 133–144.

122. Васильєв А. А. Насильство в сім'ї: від фонового явища до злочину. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 26–28.

123. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. *Кримінологічний довідник*; за наук. ред. О. Бандурки; за заг. ред. О. Джужі та О. Литвинова: довідкове видання. Харків : Діса плюс, 2013. С. 329–331.

124. Васильківська І. П. Кримінологічні аспекти сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.

125. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. та гол. ред. В.Т. Бусел. Київ. Ірпінь: Перун. 2005. 664 с.
126. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : автореферат дис... д-ра. юрид. наук.: 12.00.08. Харків, 2016. 40 с.
127. Вереша Р. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 73–79.
128. Вирок Веселинівського районного суду Миколаївської області від 16.04.2019, судова справа № 472/280/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81316494> (дата звернення: 03.08.2023)
129. Вирок Луганського районного суду Житомирської області від 30.05.2019, судова справа № 281/308/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82106473> (дата звернення: 03.08.2023)
130. Вирок Новопокровського районного суду Луганської області від 13.08.2019, судова справа № 420/1067/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83633298> (дата звернення: 12.11.2023).
131. Вирок Чернігівського апеляційного суду від 21.03.2024, справа № 740/6046/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117835166> (дата звернення: 23.03.2024).
132. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.
133. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ, 2018. 928с.
134. Воробей П. А. Поняття злочину: лекція. Нац. акад. внутр. справ, 1999. С. 12.
135. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину: монографія. Київ : Вид-во Нац. акад. вн. справ Укр., 1997. 183 с.
136. Гайворонський Є. П. Особливості віктимологічної профілактики, що проводиться підрозділами Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22), том 3. С. 104–107.

137. Галай А. О. Перспективи удосконалення національної практики протидії насильству у сім'ї: досвід англосаксонських країн. *Взаємодія міліції з державними органами та недержавними інституціями у протидії домашньому насильству*: зб. матеріалів круг. столу (Київ, 29 лист. 2013 р.); за заг. ред. А. О. Галай та М. В. Пашковської. Київ: НАВС, 2013. С. 10–12.

138. Гальцова В. До питання про кримінально-правову охорону сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх у чинному КК України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 364–368.

139. Гальцова В. До проблеми об'єкта і системи злочинів проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 125. С. 193–201.

140. Голіна В. В. Деякі зауваження і пропозиції щодо криміналізації домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

141. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

142. Голіна В. В., Ємельянов В. П., Воднік В. Д. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретного соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. В.В. Голіни та В.П. Ємельянова. Харків : Право, 2006. 292 с.

143. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

144. Головкін Б. Основні риси особистості, яка чинить насильство в сім'ї. *Кримінальне право України*. 2006. № 11. С. 44–46.

145. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). С. 1–9.

146. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 19 с.

147. Головка О. М., Шпак К. О., Микита А. А. Динаміка правопорушень під час пандемії COVID19: домашнє насильство та кібернасильство. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1(16). С. 70–78.

148. Гончар Л. В. Сім'я як основне середовище виховання гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Вип. 20 (1). С. 112–121.

149. Гринь О. Кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 131 КК України. *Юридична наука*. 2016. № 2. С. 31–41.

150. Грищук В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Львів, 2016. 666 с.

151. Гумін О. М., Зубач І. М. Поняття латентної злочинності та напрямки її профілактики. URL: <http://surl.li/trqoj> (дата звернення: 02.09.2023).

152. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 628 с.

153. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку: монография. Харьков : Право, 1998. 144 с.

154. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В. Кримінологія: Загальна та Особлива частина / за ред. І.М. Даньшина. Харків, 2003. 352 с.

155. Десятник А. А. Проблема актуальності кримінально-процесуальної профілактики в рамках нового КПК. *Форум права*. 2012. № 1. С. 247–252.

156. Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 283 с.

157. Джужа О. М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г., Михайленко П. П. та ін. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2002. 416 с.

158. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. Курс кримінології: Загальна частина: підручник у 2-х кн. / за заг. Ред. О.М. Джужі; Київ, 2001. 352 с.

159. Джужа О. М., Моїсеєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посібник. Київ : Атіка, 2001. 368 с.

160. Джужа О. М. Моїсеєв Є. М. Проблеми кримінальної віктимологія (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія. Київ, 1998. 84с.

161. Джужа О. М., Тичина Д. М. Побудова синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № (67). С. 109–116.

162. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ : Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

163. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілен - ЛТД», 2017. 202 с.

164. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення 03.08 2023р.)

165. Дремін В. Н. Институциональная концепция преступности. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 388–408.

166. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

167. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення січень-грудень 2021 року. URL: <http://surl.li/lpkba> (дата звернення: 06.12.2023).

168. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення січень-грудень 2022 року. URL: <http://surl.li/lpkjw> (дата звернення: 06.12.2023).

169. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення січень-жовтень 2023 року. URL: <http://surl.li/nyzlr> (дата звернення: 06.12.2023).

170. Завгородня Ю. Проблема забезпечення прав дитини в умовах війни. *Правовий дискурс*: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. Черкаси, 12 жовт. 2023 р. Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. 292 с.

171. Зазимко О. І. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

172. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.

173. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 3. Практична кримінологія. Київ : Вид. дім. «ІнЮре», 2008. 320 с.

174. Збірник нормативно-правових актів Верховного Суду України (у кримінальних справах): інформаційно-довідкове видання / автори упорядники Алфьоров С., Людвік В., Примаченко В., Терещенко А., Шаблистий В.; за заг. ред. В. Шаблистого. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. 324 с.

175. Звіт про результати роботи Національної поліції із запобігання та протидії домашньому насильству за 12 місяців 2020 року. URL: <http://surl.li/lccbq> (дата звернення: 20.11.2023).

176. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ, 1999. 270 с.

177. Зелінський А. Кримінологія: навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

178. Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. Детермінація злочину: навч. посібник. Харків : УкрЮА, 1994. 52 с.

179. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посібник / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л. А. Мороз. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 260 с.

180. Зміст поняття особистість злочинця й основні підходи до його визначення. URL: <http://surl.li/trqqq> (дата звернення: 28.06.2022).

181. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.

182. Іщенко Л. В. Фостерна сім'я як метод перевиховання неповнолітніх правопорушників. *Електронний архів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 1 January 2013. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. С. 192–197.

183. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : Нац. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 399 с.

184. Калашник О., Віллс Е. Протидія домашньому насильству : практичний посібник для поліцейських. Київ, 2018. 75 с.

185. Кальман О. Г., Гладун О. З. Координация деятельности правоохранительных органов по предотвращению и противодействию коррупции: требования нового законодательства. *Прокурорский надзор за соблюдением антикоррупционного законодательства Украины и Казахстана*: сб. науч. тр. Киев: Национальная академия прокуратуры Украины, 2014. С. 38–48.

186. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника: навч. посіб. / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів: Растр-7, 2017. 220 с.

187. Кириченко Г. В. Запобігання контрабанді наркотичних засобів (кримінологічне дослідження): монографія/ за заг. ред. д-ра. юрид наук, проф. Богатирьова І.Г. Київ : ВД «Дакор», 2014. 228 с.

188. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ, 2013. 472 с.

189. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних офіцерів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 237 с.

190. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / за ред. В.В. Голіни. Харків : Кросроуд, 2010. 288 с.

191. Коломоєць О. Д. Світовий досвід протидії насильства в сім'ї. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серія «Юридические науки». 2011. Том 24 (63). № 1, С. 202–208.

192. Комітет ООН визнав численні досягнення України у сфері гендерної рівності: <http://surl.li/trqsf> (дата звернення: 19.07.2023).

193. Конституція України: Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://surl.li/trqtrt> (дата звернення: 17.08.2023).

194. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1000. URL: <http://surl.li/hmerc> (дата звернення: 23.03.2024).

195. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзікова Н. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства: монографія. Дніпропетр. нац у-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ: Ліра. 2016. 219 с.

196. Костенко О. М. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму. *Право України*. 2009. № 7. С. 31–38.

197. Костенко С. С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Економіка та право*. Серія 18. № 28. С. 164–167.

198. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 3–11.

199. Кочемировська О. О., Подільчак О. М., Севрук О. Р., Христова Г. О. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми: наук.-практ. посіб. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 88 с.

200. Краснова О. В., Калашник О. А. Попередження домашнього насильства : навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній». Київ, 2016. 90 с.

201. Крижна Л. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект). Київ, 2003. 105 с.

202. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 215 с.

203. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом: монографія / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Д. П. Москаль, М. В. Сийплові; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.

204. Кримінальна профілактика економічних злочинів : навч. посібник. Харків: УкрЮА, 1994. 52 с.

205. Кримінальна профілактика економічних злочинів: [наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін.]; за ред. В.А.Журавля. Харків : Харків юридичний, 2006. 236 с.

206. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 2021 рік: монографія /авт.. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред д-ра юрид. наук, проф. М.Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 340 с.

207. Кримінальне право України: Загальна частина: підручн. / за ред. В. Тація, В. Тютюгіна, В. Борисова. Харків : Право, 2020. 584 с.

208. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-111. URL : <http://surl.li/hwcs> (дата звернення: 28.08 2023р.)

209. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Стрельцов. Харків : Одиссей, 2012. 904 с.
210. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Київ : ІнЮре, 2003. 1196 с.
211. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн “Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. 1196 с.
212. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / [Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
213. Кримінологічний аналіз особи злочинця. URL: <http://surl.li/trwwb> (дата звернення: 28.06.2022).
214. Кримінологічний словник-довідник / автори-упорядники : С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 392 с.
215. Кримінологічні ознаки та структура особи злочинця. URL: <http://surl.li/trwwn> (дата звернення: 28.06. 2022).
216. Кримінологія : академічний підручник: [Богатирьов І.Г., Колб О.Г., Топчій В.В. та ін] за заг. ред. доктора юридичних наук професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
217. Кримінологія : навч. посібн. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. докт. юр. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
218. Кримінологія (Особлива частина): навчальний посібник / Блага А. Б. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 346 с.
219. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

220. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

221. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі : Монографія. К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.

222. Кузнецов М. Г. Використання працівниками внутрішніх справ України кримінологічної функції у запобіганні насильства в сім'ї. *Проблеми протидії злочинності у XXI столітті: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнар. симпозіуму (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2015 р.)*. Чернігів, 2015. С. 181–183.

223. Кузнецов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1. С. 136–144.

224. Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 237 с.

225. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ : Юрінком ІНТЕР, 2011. 288 с.

226. Кулик О. Г. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики. *Право України*. 2009. № 7. С. 52–57.

227. Ковальчук І. К. Організаційно-правові проблеми розгляду звернень громадян і юридичних осіб в органах прокуратури : дис. канд. юрид. наук : Одеса, 2008. 215 с.

228. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.

229. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 104–112.

230. Ларченко М. О. Кримінологічне моделювання та прогнозування злочинної поведінки : монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 357 с.

231. Легенька М. М. Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право : спец. 081. Харків, 2019. 217 с.

232. Лимаренко Ю. С. Детермінанти домашнього насильства на мікрорівні (за матеріалами харківського регіону). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 208–210.

233. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Випуск 41. С. 111–117.

234. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні : дис. кан. юрид. наук (12.00.07): Харків, 2002. 276 с.

235. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореферат дис. ... докт. юрид. наук (12.00.08). Харків : ХНУВС, 2010. 39 с.

236. Лопушанский Ф. А. Следственная профилактика преступлений. Опыт, проблемы, решения. Київ : Наук. думка, 1980. С. 103–104.

237. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Jurnalul Juridi National: teore si practica. Junie*. 2016. С. 178–182.

238. Лузан П. Г. Основи науково-педагогічних досліджень / П. Г. Лузан, І. В. Сопівник, С. В. Виговська. Київ : Видавництво НУБП України, 2010. 219 с.

239. Лукаш А. С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та її попередження : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 226 с.

240. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 2. С. 151–157.

241. Лук'янова Ю. О. Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють домашнє насильство та шляхи запобігання вчиненню цього злочину. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 388–391.

242. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навчально-методичне видання. Київ, 2003. 344 с.

243. Малиновська Т. М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. *Наше право*. 2020. № 3. С. 85–91.

244. Марієнко А. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. № 4(8). С. 192–197.

245. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект» / уклад.: І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, М. С. Пузирьов. Київ : ВД «Дакор», 2021. 80 с.

246. Матишевський П. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.

247. Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти: монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2020. 314 с.

248. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти та науки України від 18 травня 2018 р. № 1/11-5480. URL: <http://surl.li/clqgv> (дата звернення: 16.12.2022).

249. Мирошниченко Н. А. Состав преступления. Текст лекцій. Одеса : Феникс, 2006. 68 с.

250. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін]/ за заг ред А.О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.

251. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя : теорія та практика протидії: Монографія. Київ : Десна, 2012. 432 с.

252. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08-кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2011. 19 с.

253. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164-169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 205 с.

254. Моця К. Йосип Сталін, біографія, новини, фото! URL: <http://surl.li/trxnk> (дата звернення: 18.10.2023 р.)

255. Музика А. А., Лащук С. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання. Київ : ПЛИВОДА А. В. 2011. С. 178–179.

256. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: методичні рекомендації. Вип. 4. Київ, 2011, 34 с.

257. Наказ Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400 «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах. URL: <http://surl.li/trxpy> (дата звернення: 12.11.2023)

258. Насиліе в семье. URL: <http://surl.li/trxqf> (дата звернення: 02.08.2023).

259. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів ВНЗ МВС України / [уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда, та ін.]. Київ, 2012. 246 с.

260. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

261. Неживець О. М. Основні причини, умови та механізм, що детермінують злочинну поведінку жінок. *Юридичний вісник*. 2012. №3(24). С. 119–122.

262. Новосад Ю. В. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.

263. Новосад Ю. О. Про зміст координаційної діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання злочинам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 116–120.

264. Оболонцева В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.

265. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 143–147.

266. Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності: академ. зб. наук. пр. / відп ред: В. Я. Тацій*. Харків : Право, 2009. Вип. 100. С. 291.

267. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. Харків : Право, 2018. 472 с.

268. Пекінська декларація від 15 вересня 1995 року. URL: <http://surl.li/trxsf> (дата звернення 28.07. 2023 р.).

269. Пилипенко І. Особливості застосування положень статті 67 Кримінального кодексу України в світлі законодавчих новел у сфері протидії домашньому насильству. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матер. міжнар. круглого столу* (Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

270. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: навч. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

271. Постанова Верховного Суду від 28.02.2023, справа № 496/4142/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://surl.li/trxuk> (дата звернення: 23.03.2024).

272. Постанова Верховного Суду від 06.03.2023, справа № 472/302/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890> (дата звернення: 23.03.2024).

273. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі». від 22 серпня 2018 року №658. URL: <http://surl.li/jdyka> (дата звернення: 11.11.2023)

274. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації): Апарат Верховної Ради; вид. четв., випр. і допов. Київ, 2014. 39 с.

275. Практика ЄСПЛ у справах, пов'язаних із кібернасильством. URL: <http://surl.li/trxvq> (дата звернення 21. 01. 2024)

276. Практикум з кримінального права України (Загальна частина): навч. посіб. / О. Ведмідський, В. Людвік, В. Примаченко та ін.; за заг. ред. В. Шаблистого. Д.: ДДУВС, 2017. 352 с.

277. Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України: наказ Офісу Генерального прокурора від 07.08.2020 р. № 365. URL: <http://surl.li/bgbhu> (дата звернення: 04.02.2022).

278. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <http://surl.li/rcnk> (дата звернення: 05.07.2023).

279. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (дата звернення: 20.11.2023)

280. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650. URL: <http://surl.li/trxwq> (дата звернення: 20.11.2023).

281. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству

за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <http://surl.li/jdyka> (дата звернення: 05.12.2021).

282. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Генерального прокурора від 08 лют. 2021 р. № 28 URL: <http://surl.li/trxwx> (дата звернення: 03.01.2024).

283. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція ООН від 18 груд. 1979 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 19.07.2023).

284. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.11.2023).

285. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. URL: <http://surl.li/bwuiz> (дата звернення: 05.12.2023).

286. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

287. Проблеми протидії злочинності: підручник / [О. Г. Кальман, Б. В. Лизогуб, С. С. Мірошніченко та ін.]. Харків : Новасофт, 2010. 352 с.

288. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства на дітьми: наук.-практ. посіб. / О. О. Кочемировська, О. М. Подільчак, О. Р. Севрук, Г. О. Христова. Київ. ТОВ «К.І.С.», 2010. 88 с.

289. Психологічний словник / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка. Київ, 1982. 214 с.

290. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. 789 с.

291. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*, 2003. Т. 1. С. 23–26.

292. Рень Ю. В. Особливості кримінологічної характеристики латентної (прихованої) злочинності. *Південноукраїнський правничий правотис.* 2018. №3. С. 44–47.

293. Рішення № 103482034, 21.02.2022, Олександрійський міськрайонний суд Кіровоградської області URL: <http://surl.li/trxzf> (дата звернення 23.05 2023)

294. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

295. Романюк Х. І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 19 с.

296. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.

297. Савченко А. Мотив і мотивація злочину. Київ : Атіка, 2002. 144 с.

298. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. 2-е вид. виправ та доповн. Київ : Вид. Паливода А.В. 2006. 636 с.

299. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Москаль Д. П., Сийпловіч М. В. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом : за заг. ред. д.ю.н проф. О. М. Джужі. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.

300. Самарай Л. В. Кримінологічна характеристика особи кривдника, який учинив сімейне насильство під впливом агресії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. №1. С. 190–197.

301. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.

302. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис.* 2017. № 1(9). С. 150–155.

303. Селезньова О. Концептуальні засади методології інформаційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 101–103.

304. Сидорчук О. О. Латентна злочинність у механізмі криміналізації суспільства: постановка проблеми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 185–189.

305. Сікан О. Кримінально-правова охорона інтересів сім'ї та неповнолітніх у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса : Юридична література, 2010. Вип. 55. С. 279–283.

306. Сікан О. Кримінально-правова охорона сім'ї та сімейного життя. *Актуальні питання сучасної юридичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 черв. 2011 р.)*. Харків, 2011. С. 71–72.

307. Сікан О. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2023. 18 с.

308. Сікан О. Соціальне і правове визначення сім'ї, сімейних відносин та його значення для кримінально-правової охорони. *Генезис публічного права: від становлення до сучасності: зб. наук. праць*. Миколаїв, 2010. С. 159–160.

309. Сімейне право України : підручник / за заг. ред.: Т. Боднар, О. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

310. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 19.12.2022).

311. Слюсар Л. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 28–38.

312. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. фах. наук. вид.* 2013. № 3-1. С. 327–331.

313. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній кримінологічній науці: монографія/ за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право. 2016. 192 с.

314. Сокурєнко В. В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європ. Союзу. Харків, 2018. С. 13–14.

315. Соловійова А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження: монографія. Вінниця: «Вінницька газета», 2018. 460 с.

316. Сомик О. С. Чинники, що сприяють економічній злочинності в Україні та її проявам в організаційних формах. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 9. С. 125–130.

317. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посіб. У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. Київ : Україна, 2011. 171 с.

318. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2004. 246 с.

319. Соціально-рольові характеристики особи злочинця. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/73/11/> (дата звернення: 11.04.2023).

320. Степаненко О. В. Кібернасильство як форма домашнього насильства. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2022. № 4(78). С. 224–228.

321. Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: [http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO 20V.pdf?sequence=1&isAllowed](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20V.pdf?sequence=1&isAllowed) у (дата звернення: 13.08.2023).

322. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки: наказ Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 р. № 489. URL: <http://surl.li/tryeu> (дата звернення: 19.01.2022).

323. Стрельцов Є. Л. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102–109.

324. Сучасна правова енциклопедія / за заг. редакцією О.В. Зайчука. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 382 с.

325. Тавлуй О. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 112–116.

326. Тимошенко В. І., Шакур В. І. Теоретичні основи кримінології Юрінком Інтер. 2021. 240 с.

327. Тичина Д. М. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 278–284.

328. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.

329. Ткачук А. В. Щодо відсутності чіткого законодавчого розмежування повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: Матеріали круглого столу (м. Рівне, 12 жовтня 2021 року)* Міжнародний економіко – гуманітарний університет імені академіка Степана Демянчука. Рівне; Видавничий дім «Гельветика», 2021. 76 с.

330. Томчук А. В. Щодо відсутності чіткого законодавчого розмежування повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: матеріали круглого столу (м. Рівне, 12 жовтня 2021 р.)*. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 76 с.

331. Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 85–91.

332. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ : ДЦССМ, 2002. 132 с.
333. Туляков В. О. Генезис кримінального права України. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2006. Т. 5. С. 213–218.
334. Тучак М.О. До питання про вдосконалення правового регулювання попередження насильства в сім'ї. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*, 2003. № 4. С. 66–69.
335. Тучков С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : дис.. канд. юрид. наук : Київ : НАВС, 2005. 219 с.
336. Уголовное право Украины. Общая часть / М. Бажанов, Ю. Баулин, В. Борисов и др.; под ред. М. Бажанова, В. Сташиса, В. Тація. Харьков : Право, 1998. 400 с.
337. У Києві під час конфлікту син-рецидивіст зарізав батька та побив матір. URL: <http://surl.li/tryhk> (дата звернення: 27.07. 2023)
338. У ЮНІСЕФ назвали кількість загиблих дітей під час війни в Україні. URL: <http://surl.li/tryhr> (дата звернення: 03.08 2023)
339. Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження: наук.-метод. посіб. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 340 с.
340. Федотова Г. В. Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи удосконалення: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 312 с.
341. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
342. Филипенко К. В. Криминологическая характеристика личности, виновных в бытовом насилии. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2010. №1 (40). С. 65–70.
343. Філіпенко В. Р. Суб'єкт злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. №68 (2021). С. 230–235.

344. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.Н. Поліщук; НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

345. Хмельницька В. Гітлер мав мікропеніс та був збоченцем: що показав аналіз особистості нацистського лідера. URL : <http://surl.li/trykj> (дата звернення: 18.10.2023).

346. Христова Г. Б'є – значить сяде: Україна отримала нові закони проти домашнього насильства. URL: <http://surl.li/trykr> (дата звернення 30.02. 2024).

347. Березовенко Л. С., Косаревська О. В. Щодо питання запобігання та протидії домашньому насильству під час воєнного стану в Україні. *Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 51 –53.

348. Чуйков А. С. Деякі питання спеціально-кримінологічної профілактики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 433–441.

349. Шакур В. І. Кримінологічний вектор українських реформ. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, Харків, 9 груд. 2016р./ за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головкина. Харків: Право, 2016. 236 с.

350. Шевченко С. Поняття правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, та співвідношення з поняттям домашнього насильства. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 341–346.

351. Шевчук В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 234–239.

352. Шкута О.О. Аналіз юридичної відповідальності та призначення покарання за домашнє насильство. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 34. С. 250-256.

353. Шкута О.О. Дізнавач як суб'єкт запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2024. С. 649-652.

354. Шмаль Л. Причини та умови злочинів у сфері службової діяльності і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 212–217.

355. Щороку в Україні від домашнього насильства гинуть 600 жінок (інфографіка). URL: <http://surl.li/tryma> (дата звернення: 28.06.2022).

356. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй. Дніпро, 2016. 510 с.

357. Юзікова Н. С. Сімейне виховання у механізмі профілактики злочинності неповнолітніх (у контексті вітчизняного та міжнародного законодавства). *Держава і право. Спецвипуск*. Київ-Дніпропетровськ, 2003. С. 254–256.

358. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: Вид. дім «Родовід», 2013. 307 с.

359. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: призначення, система: навч. посіб. Чернівці: Техно-друк, 2014. 276 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнення результатів опитування працівників поліції, прокуратури судів та керівників органів місцевого самоврядування – 431

На вашу думку, яка ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп?	висока – 11 % значна – 45 % допустима – 23% низька – 21 %
Який орган і в якій мірі, на Вашу думку, впливає на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері? Суд	висока – 12 % значна – 14% часткова – 19 % низька – 55 %
Прокуратура	висока – 13 % значна – 17 % часткова – 32 % низька – 41 %
Національна поліція	висока – 28 % значна – 57 % часткова – 13 % низька – 2 %
Орган пробації	висока – 17 % значна – 27 % часткова – 33 % низька – 23%
Орган місцевого самоврядування	висока – 17 % значна – 42 % часткова – 26 % низька – 15 %

Узагальнення результатів опитування працівників поліції, прокуратури, судів та керівників органів місцевого самоврядування – 431

На запитання, яка ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп респонденти відповіли наступним чином: висока -7%: значна -31 %; допустима – 32% і низька -30%. На запитання, який орган і в якій мірі, на Вашу думку, впливає на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері респонденти відповіли: Суд висока -14%: значна -27

%; допустима – 51% і низька -18%; Прокуратура висока -13%: значна -17 %; допустима – 32% і низька -41%; Національна поліція України висока -14%: значна -60 %; допустима – 24% і низька -2%; Орган пробації висока -16%: значна -37 %; допустима – 27% і низька - 20%; Орган самоврядування висока -7%: значна -39 %; допустима – 41% і низька -13%.

Отже, опитування суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері і розроблена нами кримінологічна модель, підтвердила нашу гіпотезу про те, що проблема злочинності у сімейній сфері потребує розробки державної стратегії на перспективу. Потребує також осучаснення програм підготовки фахівців у галузі запобігання злочинності у сімейній сфері та проведення ґрунтовних досліджень.

Серед опитаних працівників Національної поліції - 75%, а серед опитаних прокурорів - 45% і серед голів об'єднаних територіальних громад - 80% вважають обов'язковим завданням проведення серед населення профілактичної роботи щодо запобігання злочинності.

Для ефективної запобіжної діяльності останніх запропоновано: Ефективність їх запобіжної діяльності залежатиме від рівня професійної підготовки, яка повинна забезпечуватися шляхом спеціалізованого навчання та підвищення кваліфікації, зміцнення виконавської дисципліни, удосконалення правового регулювання їх діяльності (54 %); розробка та впровадження методики типової діагностики виявлення детермінант злочинності у сімейній сфері, для правильного обрання обмежувального припису (46 %).

Додаток Б

Узагальнення результатів опитування працівника органів прокуратури України.

В опитуванні приймало участь 194 працівника органів прокуратури України, зокрема: 31 прокурор Офісу Генерального прокурора, 116 прокурорів обласної прокуратури (Чернігівська, Київська, Чернівецька, Дніпропетровська, Черкаська, Вінницька обласні прокуратури), 47 прокурорів окружних прокуратур.

Питання	Так	Ні
Ваш стаж роботи в органах прокуратури України?		
Ваша посада?		
Чи стикались Ви у своїй професійній діяльності з координаційною діяльністю?	100%	0%
Чи здійснювали Ви координаційну діяльність з правоохоронними органами?	58%	42%
Ви ознайомлені з наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності»?	90%	10%
Під час координаційної діяльності чи звертали Ви увагу на необхідність здійснення заходів запобігання злочинності у сімейній сфері?	15%	85%
Вкажіть яку з запропонованих координаційних форм найчастіше застосовується у Вашій діяльності:		
проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів	100%	
створення міжвідомчих робочих груп	87%	
здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності	64%	
обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень	16%	
розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування	2%	
розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню	21%	
взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та	0%	

правоохоронних органів	
розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності	1%
ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності	0%
Чи вважаєте Ви вказані форми координації в цілому ефективними за п'ятибальною шкалою, де 1 – абсолютно не ефективні, 2 – малоефективні, 3 – достатньо ефективні, 4 – ефективні, 5 – абсолютно ефективні	1 – 4% 2 – 14% 3 – 51% 4 – 20% 5 – 11%
Які з запропонованих координаційних форм Ви вважаєте найбільш ефективною у діяльності органів прокуратури України	1 – 73%
проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів	2 – 14% 3 – 10% 4 – 3% 5 – 0%
створення міжвідомчих робочих груп	1 – 44% 2 – 30% 3 – 16% 4 – 7% 5 – 3%
здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності	1 – 16% 2 – 41% 3 – 22% 4 – 18% 5 – 3%
обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень	1 – 12% 2 – 21% 3 – 40% 4 – 19% 5 – 8%
розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування	1 – 9% 2 – 35% 3 – 34% 4 – 11% 5 – 11%
розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню	1 – 6% 2 – 20% 3 – 31% 4 – 23% 5 – 20%
взаємне використання можливостей з підготовки і навчання	1 – 8%

кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів	2 – 31% 3 – 30% 4 – 19% 5 – 12%
розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності	1 – 4% 2 – 16% 3 – 20% 4 – 34% 5 – 26%
ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності	1 – 2% 2 – 15% 3 – 33% 4 – 31% 5 – 19%
На вашу думку, яку форму варто запровадити у координаційній діяльності органів прокуратури України? _____ _____ _____ _____	
На вашу думку, яка ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп?	висока – 10 % значна – 28 % допустима – 38 % низька – 24 %
Під час вивчення повідомлень, заяв про кримінальні правопорушення як часто Ви звертали увагу на повідомлення про вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері?	завжди – 2 % часто – 23% зрідка – 63 % ніколи – 12%
З цих повідомлень, заяв як часто вивчали матеріали справ за результатами їх розгляду правоохоронними органами?.	завжди – 1 % часто – 17 % зрідка – 56 % ніколи – 26 %
Який орган і в якій мірі, на Вашу думку, впливає на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері? Суд	висока – 7 % значна – 11 % часткова – 12 % низька – 70 %
Прокуратура	висока – 10 % значна – 33 % часткова – 33 % низька – 24 %
Національна поліція	висока – 41 % значна – 42 % часткова – 15 %

	низька – 2 %
Орган пробації	висока – 11 % значна – 28 % часткова – 38 % низька – 24 %
Орган місцевого самоврядування	висока – 6 % значна – 25 % часткова – 57 % низька – 10 %

Усі опитані стикались у своїй роботі з координаційною діяльністю правоохоронних органів, з яких 112 (58 %) здійснювали координаційну діяльність з правоохоронними органами. Водночас прокурори зрідка звертали увагу на необхідність здійснення заходів запобігання злочинності у сімейній сфері (15 % респондентів)

Також усі опитані прокурори застосовували таку координаційну форму як проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів; 87 % створювали міжвідомчі робочі групи; 64 % здійснювали спільні виїзди у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності; лише 16 % обмінювались аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень; усього 2 прокурора здійснювали розробку спільних наказів, а також підготовку листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування, розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, 21 % здійснювали заходи із виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню; 61 % здійснювали взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів; 1 прокурор розробляв пропозиції з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності; жоден з опитаних у своїй діяльності не ініціювали проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

Водночас більшість опитаних (51 %) вказані форми координації в цілому визнали достатньо ефективними, абсолютно ефективними визнали 11 % респондентів, 20 % – ефективними, 24 % малоефективними та абсолютно не ефективними.

Також найбільш ефективними респонденти вважають проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів (97 %), створення міжвідомчих робочих груп (90 %), здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії

злочинності (79 %), доволі ефективним визнали розробку спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування (78 %), взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів (69 %). Малоєфективними опитані визнали ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності (83 %) та розробку пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності (61 %). Крім того, жоден респондент не запропонував нову форму у координаційній діяльності органів прокуратури України.

Більшість респондентів (38 %) повідомили, що ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп допустима, решта у думках розділилась: таку значною вважають 28 % опитаних і 24 % вважають її низькою. Також 41 % опитаних вважають вплив на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері Національної поліції найбільшим, вплив прокуратури 33 % опитаних вважають значним, частковим вплив органів місцевого самоврядування вважають 57 %, низьким вплив суду – 70 % респондентів.

Подолання в Україні всіх форм злочинності у сімейній сфері можливе шляхом постійної підтримки державою, органами місцевого самоврядування, громадськістю та іншими суб'єктами науково-обґрунтованих заходів запобігання досліджуваних злочинів (46,7 %); проведення ґрунтовних наукових досліджень з проблем домашнього насильства та впровадження їх у соціальну практику (26,1 %); підготовки у вищих навчальних закладах волонтерів, з метою їх співпраці з державними і недержавними інституціями для запобігання домашньому насильству (27,2 %) тощо.

Для ефективного запобігання злочинності у сімейній сфері, необхідне формування відповідної суспільної свідомості. Для цього, потрібно розповсюджувати ідею громадського осуду вчинення в сім'ї кримінального правопорушення та необхідності його запобігання, шляхом залучення освітніх інституцій та засобів масової інформації (76,7 %).

Додаток В

Узагальнення результатів опитування постраждалих осіб від кривдника –
Опитано – 190 осіб

На вашу думку, яка ймовірність запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері на рівні суспільства, його окремих груп?	висока – 3 % значна – 13 % допустима – 49 % низька – 35 %
Який орган і в якій мірі, на Вашу думку, впливає на запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері? Суд	висока – 5 % значна – 16 % часткова – 61 % низька – 70 %
Прокуратура	висока – 8 % значна – 17 % часткова – 32 % низька – 41 %
Національна поліція	висока – 23 % значна – 40 % часткова – 25 % низька – 12 %
Орган пробації	висока – 0 % значна – 5 % часткова – 11 % низька – 84 %
Орган місцевого самоврядування	висока – 12 % значна – 31 % часткова – 41 % низька – 16 %
На вашу думку, чи мав кривдник під час вчинення кримінального правопорушення в сім'ї психічні, фізичні або сексуальні розлади	так – 54 % ні – 31 % частково – 15 %
Чи готові Ви у разі виникнення конфлікту сісти за стіл переговорів	так – 25 % ні – 75 %
Чи готові Ви пробачити кривднику або кривдниці насильство вчинене в сім'ї	так – 46 % ні – 34 % частково – 20 %

Серед правопорушників у сімейній сфері (кривдник/кривдниця), більшість становлять особи чоловічої статі (82 %), інші (18 %) – особи жіночої статі; для більшості яких, що вчинили домашнє насильство, характерний вік від 30 до 50 років (57 %); серед них, які перебувають в офіційному шлюбі (80 %), інші (20 %) – проживають у цивільному

шлюбі; характерним для них є невисокий рівень освіти (69 % мають незакінчену або середню освіту); серед кривдників, які вчинили домашнє насильство, переважають безробітні (30 %); особи, які зловживають алкоголем або наркотиками (15 %); хворі, переважно на туберкульоз, гіпертонію, венеричні захворювання, різні фізичні вади (38,6 %). Водночас у більшості кривдників домашнього насильства (61,4 %) не виявлено жодних хронічних (соматичних) захворювань. Установлено, що головним мотивом домашнього насильства є помста кривдника за колишні приниження, побиття, знущання тощо (74 %). За мотивами ревнощів – 9,8 %, користі – 14,6 %. Інші мотиви становлять відповідно 2,4 %. Доведено, що значною детермінантою кривдника злочинності у сімейній сфері є: їх психічні відхилення (26,2 %); емоційна нестабільність (37,0 %); подвійні стандарти поведінки, які, з одного боку, перешкоджають засвоєнню кривдником моральних і правових норм, а з іншого, – ускладнюють сприйняття ним конкретної життєвої ситуації (36,8%).

Виходячи зі стану і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері переважна їх більшість вчиняється без попередньої підготовки (42 %), у вечірній та нічний час (26 %), підчас сварок і конфліктів (32%). В процесі дослідження встановлено зацікавленість правопорушників у збереженні «таємниці» вчинення кримінального правопорушення в сім'ї (58 % жертв взагалі не бажали розголосу, оскільки відчували й особисту провину в тому, що сталося; 25 % – не довіряли Національній поліції та боялись осуду; 17 % – вважали, що це надзвичайне буденне життя. Серед опитаних у 2024 рр. жертв домашнього насильства велика кількість (64 %) наголосили, що в умовах правового режиму воєнного стану працівник Національної поліції, які прибували на виклик формально відносилися до заявника щодо насильств у сімейній сфері.

Узагальнення результатів опитування населення в Дніпропетровській, Київській, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях стосовно їх розуміння кримінальних правопорушень у сімейній сфері.
Опитано – 2000 осіб

Результати опитування засвідчили, що вчинення кримінального правопорушення в українських сім'ях є найбільш поширеною соціальною проблемою в Україні. Особливо її вирази набули нового формату в умовах режиму воєнного стану в Україні. До речі, жертвами злочинності у сімейній сфері в більшості випадків виявлялись жінки та діти, але кримінальні правопорушення з боку кривдниці не обійшло і чоловіків.

Отже, наше дослідження кореспондується з іншими дослідженням, які проводяться в Україні, результати яких свідчать про те, що від насильства потерпає 53% жінок; 23% чоловіків та 24% діти. Проведений нами аналіз відповідей респондентів показує, що серед причин вчинення кримінальних правопорушень кривдником або кривдницею на перше місце виходить: нестача коштів для повноцінного життя родини – 46%, зловживання алкоголем або наркотиками серед членів сім'ї – 31% опитаних, 28% переймаються безробіттям та проблемами працевлаштування.

Серед найбільш системоутворюючих у сімейній сфері кримінальних правопорушень ми виділяємо ст 126-1 «Домашнє насильство» (76%), ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (14%) ; ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»(6%), ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»(4%), ст. 151⁻² КК України є: примушування особи до вступу в шлюб *0%) тощо). Виокремлені нами кількісні і якісні показники створили передумови саме для запобігання цим правопорушенням.

Зокрема, потерпають від психологічного насильства (36% жінок і 28% чоловіків), 19% – від фізичного (23% жінок та 15% чоловіків), 14% – від економічного (18% жінок і 11% чоловіків), а 2% – від сексуального насильства. Серед найпоширеніших форм психологічного насильства в сім'ї респонденти виділяли приниження та постійний контроль за поведінкою. Щодо фізичного насильства, то незалежно від віку опитані зізнались, що найбільше потерпають від застосування фізичної сили, що супроводжується нанесенням легких тілесних ушкоджень.

Як показало опитування, більшість респондентів знають про законодавство з протидії та запобігання насильству в сім'ї, і лише 7% опитаних не цікавляться проблемами законодавчого захисту від насильства. (більшість з яких становило молоде

покоління) було щось про нього відомо. Жінки здебільшого починають потерпати від насильства у 25–30 років (у віці, в якому найчастіше одружуються і народжують дітей). На жаль, багато опитаних респондентів рідко звертаються по допомогу до Національної поліції України в разі пережитого насильства, оскільки покарання кривдника (або кривдницю) тільки усугубляє проблему насильства у сімейній сфері.

Більшість жертв злочинності у сімейній сфері намагаються вирішити проблему самотужки або звертаються до родичів. Так, кожна п'ята жінка, яка стала жертвою насильства в сім'ї, не вживала жодних заходів, навіть не намагалася захистити себе чи переконати кривдника не вчиняти насильство. Серед опитаних, 89% респондентів вважають, що кримінальні правопорушення у сімейній сфері в Україні є достатньо поширеним явищем, однак, про їх масштаби вони мають поверхнєве знання.

Злочинність у сімейній сфері характеризується високим рівнем латентності – 74 %. За цією ознакою та загальною характеристикою (рівнем, структурою, географією, динамікою тощо), злочинність у сімейній сфері становить загрозу для національного збереження сім'ї, як основи всього суспільства. Географія поширення злочинності у сімейній сфері багато в чому залежить від регіону країни (87 %); рівня урбанізації (85 %), що об'єктивно домінує в промислових і столичних регіонах. Найбільше випадків вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері виявлено у Дніпропетровській (11 212), Київській (9 499) та Вінницькій областях (7 818). Найменше виявлено випадків домашнього насильства у Полтавській та Чернігівській області (1 486).

Шляхом аналізу причин і умов злочинності у сімейній сфері протягом 2018–2023 рр., виділено основні чинники, які зумовлюють злочинність у сімейній сфері, зокрема: сімейне неблагополуччя (5,1 %); нехтування батьками своїми прямими обов'язками щодо природних потреб дітей (у харчуванні, одязі, житлі, навчанні, відпочинку, лікуванні) (26,2 %); фізичне знущання (заподіяння тілесних ушкоджень, психічне приниження, примушування до тяжкої насильницької праці) (56,2 %); сексуальне насильство (зґвалтування, втягування до занять проституцією) (12,5 %) тощо.

Назагал робимо висновок, що в умовах воєнного стану в Україні збереження сімейних стосунків є проблемою номер один. І хоча наше дослідження показує певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми запобігання злочинності у сімейній сфері, однак про реальні його масштаби говорити зарано.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

МІНІСТЕРСТВО
ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНИ

вул. Ділова, 24, м. Київ, 03150
Тел. 207-17-30
E-mail: hello@thedigital.gov.ua
сайт: www.thedigital.gov.ua
код згідно з ЄДРПОУ 43220851

Ministry
of Digital Transformation
of Ukraine

24, Dilova str., Kyiv, 03150, Ukraine
Tel: +38 (044) 207-13-30
E-mail: hello@thedigital.gov.ua
Web: www.thedigital.gov.ua
EDRPOU code 43220851

**Голові комісії з реорганізації ДВНЗ
Українського державного хіміко-
технологічного університету
Олександрю ЗАЙЧУКУ**
просп. Гагаріна, 8, м. Дніпро, 49005

Шановний Олександрє Вікторовичу!

Повідомляємо, що пропозиції Буряк Катерини Михайлівни щодо запровадження на Єдиному порталі державних послуг Дія функції про відкриття кожному з партнерів відомостей про вчинення ними або відносно них домашнього насильства розглянуті, видаються актуальними та можливими для впровадження на Єдиному порталі державних послуг Дія.

З повагою,

**Віце-прем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти,
науки та технологій України — Міністр цифрової
трансформації України**

Михайло Федоров

Міністерство освіти і науки України

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

просп. Гагаріна, 8, Дніпро, 49005, Україна
Телефон: (0562) 47-46-70, факс: (0562) 47-33-16, E-mail: udhtu@udhtu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02070758

04.04.2024 № 45-01-08

на № _____

Голові Комітету Верховної Ради
України з питань правоохоронної
діяльності
Сергію ІОНУШАСУ
вул. М. Грушевського, 5, м. Київ,
01008

Вельмишановний Сергію Костянтиновичу!

Насамперед, дозвольте засвідчити Вам повагу та захоплення Вашими здобутками в юридичній сфері.

Злочинність у сімейній сфері є серйозною і поширеною проблемою в Україні, оскільки охоплює всі родинні зв'язки, а її незахищеність з боку державних інституцій, загострюють і без того складну проблему інституту сім'ї, що свідчить про різке збільшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених у цій сфері. Оскільки сім'я є основоположною ланкою українського суспільства, проблеми сім'ї видаються деструктивними для життєдіяльності суспільства, завдають шкоду правам і свободам людини в Україні.

З огляду на такий стан законодавець виправдано доповнив Кримінальний кодекс України законом України від 06.12.2017 № 2227-VIII, майже дослівно перенісши положення ратифікованої Україною Стамбульської конвенції щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству. Зокрема, цим законом передбачалась криміналізація таких дій, як примушування до шлюбу (ст. 151² КК України). Безперечно, право на свободу, складовою якого є воля людини, належить до невід'ємних прав, які гарантуються та охороняються державою.

За дослідженням вітчизняних вчених примушування до шлюбу притаманне радше мусульманським країнам, а в Україні надати оцінку такій практиці надзвичайно важко, адже ніхто таких досліджень не проводив, однак видається вкрай маловірогідною, зважаючи на суспільний устрій в Україні, і допустимо притаманний окремим малочисленим закритим громадам. Зокрема,

в Україні з моменту криміналізації примушування до вступу до шлюбу не зареєстровано жодного кримінального провадження за 151² КК України.

Водночас шлюб в Україні ґрунтується на взаємній згоді жінки та чоловіка і примушування до шлюбу заперечує дійсне бажання сторін вступити у шлюбні відносини. Тому, на наш погляд, суд під час розгляду справи по суті встановлює факт волевиявлення обох сторін створити сім'ю. Тобто, в іншому випадку без добровільності такого наміру суд має визнати такий шлюб недійсним.

Крім цього, ст. 151² КК України суперечить диспозиціям інших норм КК України (ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» тощо).

Найбільш значущим протиріччям ст. 151² КК України видається у відсутності суспільно небезпечних наслідків примушування особи до шлюбу, тобто без настання таких наслідків не можна розглядати такі дії, як кримінальне правопорушення, тобто при встановленні факту примушування до шлюбу доцільно кваліфікувати такі дії, наприклад, за ст. ст. 146, 154, 149 КК України тощо.

Отже, за вчинення багатьох дій, описаних у запропонованій статті, чинним КК України вже передбачена кримінальна відповідальність, при цьому у певних випадках суворіша, ніж передбачено у цій статті КК України. Також варто наголосити про юридичні наслідки притягнення за такою статтею КК України, адже в подальшому обов'язково вплинуть на особисте життя вищої особи, що однозначно видається невиправдано негативною складовою цієї статті.

Варто також наголосити, що встановлення кримінальної відповідальності за примушування «до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладення шлюбу, або до продовження такого співжиття» є набагато ширшою, ніж та, що передбачається Конвенцією, положення якої вимагають криміналізувати лише «примушування дорослого або дитини до вступу у шлюб».

Окрім цього, варто звернути увагу, що встановлення у диспозиції частини першої ст. 151² КК України наслідків у виді завдання істотної шкоди потерпілому також не впливають зі змісту ст. 37 Конвенції, у якій йдеться про формальний склад правопорушення, за наявності якого відповідальність має наставати за винне діяння незалежно від настання наслідків.

Отже, ст. 151² КК України призводить до надмірної криміналізації відносин, які наразі достатньо врегульовані нормами чинного законодавства України, унеможливить виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з

цими явищами, правозастосовча діяльність свідчить про неактуальність притягнення до відповідальності за примушування до вступу у шлюб, тобто її можна розглядати як недоцільну та невиправдану.

Зазначені тези повністю підтверджуються результатами дисертаційного дослідження «Злочинність у сімейній сфері: теорія і практика» доцентки кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ УДХТУ, кандидатки юридичних наук Буряк Катерини Михайлівни.

Зважаючи на викладене, прошу розглянути на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності пропозицію Буряк Катерини Михайлівни стосовно декриміналізації статті 151² Кримінального кодексу України.

Про результати розгляду цього листа прошу письмово повідомити на адресу ДВНЗ УДХТУ: 49000, проспект Гагаріна, 8, м. Дніпро.

З повагою

**Голова комісії з реорганізації
ДВНЗ УДХТУ, перший проректор,
доктор технічних наук, професор**

Олександр ЗАЙЧУК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з освітньо-наукової роботи
 Пенітенціарної академії України
 доктор юридичних наук, професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ

2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Буряк Катерини Михайлівни
 «Злочинність у сімейній сфері: теорія та практика»

Комісія у складі:

Табієва С.Р., доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України, завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України;

Ткаченко О.Г., кандидата юридичних наук, доцента, начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України, Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України;

Олефір Л.Л., кандидата юридичних наук, доцента, заступника начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України, Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України –

цим актом засвідчила, що результати дисертаційного дослідження Буряк Катерини Михайлівни «Злочинність у сімейній сфері: теорія і практика, впровадженні в освітній процес Пенітенціарної академії України та використовуються у науково-дослідній діяльності.

У списку літератури у робочих програмах та навчально-методичних комплексах дисциплін рекомендовано опрацювання наступних наукових праць Буряк К.М.:

1. Буряк К.М. Співвідношення катування та домашнього насильства. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. №1(15). С. 67-74.
2. Буряк К.М. Criminological Characteristics of the identity of the abuser who commits a criminal offense in the home sphere. *Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 1. С. 164-170.
3. Буряк К.М. Заходи запобігання домашній злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. №6. С. 185-191.

4. Буряк К.М. Детермінанти домашньої злочинності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право». № 1(57)/2023, С.175-181.*

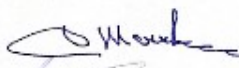

5. Буряк К.М. Проблема домашньої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т.1. С.212-217

6. Буряк К.М. Суб'єкти запобігання домашній злочинності. *Юридичний вісник*. 2023. №1. С.91-98.

7. Буряк К.М. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно – побутовій сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 209-216.

8. Буряк К.М. Види кримінальних правопорушень у сімейно – побутовій сфері. *Центральний український вісник права та публічного управління*. 2023. №3 С. 5-13.

Члени комісії:

 Садіг ТАГІСВ
 Олександр ТКАЧЕНКО
 Людмила ОЛЕФІР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова комісії з реорганізації
ДВНЗ УДХТУ,
перший проректор,
д-р техн. наук, проф.

О.В. Зайчук

04.04.2024 р.

АКТ

**впровадженні у науково-дослідній діяльності ДВНЗ УДХТУ
результатів дисертаційного дослідження
Буряк Катерини Михайлівни
«Злочинність у сімейній сфері: теорія та практика»**

Цим актом засвідчується, що результати дослідження дисертаційної роботи Буряк Катерини Михайлівни «Злочинність у сімейній сфері: теорія і практика», впровадженні в освітній процес та використовуються у науково-дослідній діяльності ДВНЗ УДХТУ, а саме наукова новизна, що освітлена у наукових роботах Буряк К.М.:

1. Буряк К.М. Сліпвідношення катування та домашнього насильства. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. №1(15). С. 67-74.
2. Буряк К.М. Criminological Characteristics of the identity of the abuser who commits a criminal offense in the home sphere. *Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 1. С. 164-170.
3. Буряк К.М. Заходи запобігання домашній злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. №6. С. 185-191.
4. Буряк К.М. Детермінанти домашньої злочинності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*, № 1(57)/2023. С.175-181.
5. Буряк К.М. Проблема домашньої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т.1. С.212-217
6. Буряк К.М. Суб'єкти запобігання домашній злочинності. *Юридичний вісник*. 2023. №1. С.91-98.
7. Буряк К.М. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно – побутовій сфері. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 209-216.

8. Буряк К.М. Види кримінальних правопорушень у сімейно – побутовій сфері. *Центральний український вісник права та публічного управління*. №3 2023 С. 5-13.

9. Буряк К.М. Дослідження злочинності у сімейній сфері вітчизняними науковцями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 142-148.

10. Буряк К.М. Методологія дослідження злочинності у сімейній сфері. *Правознавчий юридичний вісник*. 2023. №5. С. 78-81

Результати дослідження докторської дисертації «Злочинність у сімейній сфері: теорія і практика» Буряк Катерини Михайлівни використано: при розробці курсу дисциплін «Кримінальне право» та «Кримінологія»; при викладанні лекційних курсів, а також при проведенні практичних занять дисципліни «Правознавство» в межах навчального навантаження кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ УДХТУ.

Завідувач кафедри підприємництва,
організації виробництва та
теоретичної і прикладної економіки,
д.е.н., проф.

Начальник
навчально-наукового центру,
канд. техн. наук, доц.

Л.Д. Гармідер

Р.В. Смотров